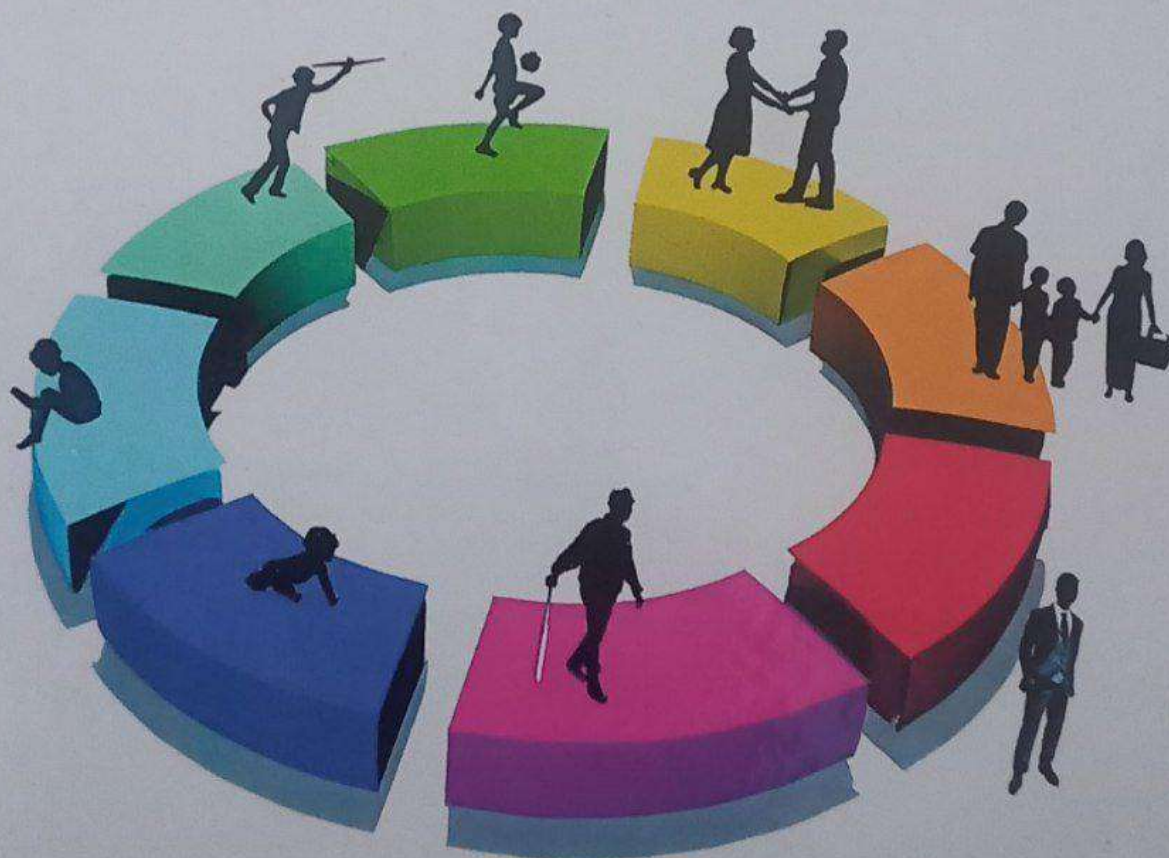

ABDULMADJIDOVA MAHDIYONA
DILMURODJON QIZI

RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI — VA — DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA

Abdulmadjidova M.D. Rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya. [darslik] – “Omadbek print number one” MCHJ. Andijon: 2024. -255 b.

Ushbu darslik 60310300 – Psixologiya yo‘nalishi talabalari uchun yaratilgan bo‘lib, unda “Rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya” fanining umumiy asoslari, predmeti, maqsad va vazifalari, rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya haqida tushunchalar berilgan. Bu fan insonga xos bo‘lgan psixologik jarayonlar, sifatlar va harakatlar qanday paydo bo‘lishini, rivojlanishini va shakllanishini tekshiradi. Rivojlanish psixologiyasi quyidagi yosh davrlarini o‘rganadi: go‘daklik, maktabgacha yosh, kichik maktab davri, o‘smirlik, yetuklik davri, keksalik davri. Ushbu psixologik bosqichlar davomida insonning kognitiv, hissiy, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq etadi. Differensial psixologiya esa insonlar orasidagi psixologik farqlarni o‘rganadi. U har bir shaxsning o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini, temperament va xarakterlarini aniqlashga qaratilgan. Differensial psixologiya psixologik testlar va diagnostika metodlari orqali shaxslar orasidagi psixologik tafovutlarni aniqlashga yordam beradi. Bu fan turli kasb va ta’lim sohalarida shaxsiy xususiyatlarga moslashish jarayonlarini ham tadqiq qiladi.

Ushbu darslik Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025 yil 14-apreldagi “136”-sonli buyrug‘iga asosan tayyorlandi.

O‘quv adabiyotining nashr ruxsatnomasi: № 721062

Muallif:

Abdulmadjidova M.D - Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası katta o‘qituvchisi.

Taqrizchilar:

Sirojiddinova F.X. – Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti. (PhD)

Odiljonova A. – Andijon davlat universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti. (PhD)

ISBN: 978-9910-08-323-5

KIRISH

Jahon ta'lim tizimi malakali, kasbiy mahoratli, iqtidorli, o'z kasbining yetuk kadrlarni tayyorlash jarayoni individual yondashuvlar, innovatsion va integratsion ta'lim texnologiyalarini uzluksiz olib borish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Globallashuv davrida rivojlangan mamlakatlarda yangicha ta'lim tizimida faoliyat olib boruvchi biror bir kasbning egalari talabiga binoan kadrlar tayyorlashda ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik-psixologik ma'naviy-marifiy tizimga e'tibor qaratish, YUNESKO xalqaro tashkilotining ta'lim siyosatini yuritish sektori (Education Sector) dasturlarida "...butun hayot davomida ta'lim olishni ta'minlash (Life learning).."[3.38b] o'ziga xos majburiyatlarni belgilagan. Jumladan xalqaro mehnat bozorida iqtidorli, qiziqish va qobiliyatlar asosida kasbga to'g'ri yo'naltirilgan yosh avlodni tayyorlash dolzarb dolzarb ijtimoiy-siyosiy vazifa etib belgilangan.

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodlarni teran fikrli, sog'lom, har tamonlama yetuk qilib tarbiyalash ta'lim va tarbiya jarayoniga zamonaviy milliy madaniyatimizga xos tizimini joriy etishga qaratilgan masalalar yuzasidan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 Y.PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmonida keltirilganidek **"...O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida"** [2; 5-b.] keng qamrovli ishlar olib borilmoqda.

Hozirgi Yangi O'zbekistonni barpo etishda besh ustuvor yo'nalishlarga asosiy e'tiborni qaratish muhimligi, bularning, eng avvali, sifatli ta'lim tizimini yo'lga qo'yish ekanligi ta'lim tizimiga nechog'lik ahamiyat berilayotganligining yorqin

isbotidir. Davlatimiz rahbari SH.M.Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek **“...Muammolarimizning yechimi, savollarimizning javobi faqat va faqat ta’limda. Hamma eshiklarni ochadigan kalit ham – faqat va faqat ta’lim va tarbiyadir.”** [14; 2-b.].

Psixologiya fanining tarmoqlari bo’lmish rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya, inson ruhiyati va xulq-atvorini turli nuqtai - nazardan o’rganishni maqsad qilgan ilmiy yo’nalishlardir. Rivojlanish psixologiyasi, insonning tug’ilishidan to o’limigacha bo’lgan butun hayotiy davrini qamrab olib, ruhiy rivojlanish jarayonlarini, o’sish va o’zgarishlarni o’rganadi. Ushbu yo’nalish nafaqat bolaning rivojlanish bosqichlarini, balki yetuklik va qarilik davrlarini ham tadqiq qiladi.

Differensial psixologiya esa, insonlar o’rtasidagi individual, guruh va tipologik farqlarni o’rganish bilan shug’ullanadi. Ushbu soha insonning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, temperament va xarakter xususiyatlarini tadqiq qilib, ularni qanday omillar shakllantirishi va rivojlantirishi haqida ilmiy asoslangan ma’lumotlarni taqdim etadi. Har ikki yo’nalish ham bir-birini to’ldiradi va inson ruhiyatini to’liq anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlanish psixologiyasi orqali insonning hayotiy o’sish va rivojlanish jarayonlari haqida ma’lumotga ega bo’lsak, differensial psixologiya orqali ularning shaxsiy va tipologik xususiyatlarini bilish imkoniga ega bo’lamiz. Shu sababli, ushbu qo’llanma bu ikki yo’nalishni birlashtirgan holda, o’quvchilarni insonning rivojlanishi va farqlanishi haqida chuqurroq bilim olishga yo’naltiradi.

Har bir fanlar jamiyat rivoji uchun ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, tibbiy va ko’plab bilimlarni oshirish shaxsning ongini yuksaltirish yashash tarzini yaxshilash uchun o’z o’rniga ega. Har qanday rivojlanish shaxsiy ichki rivojlanishdan ongli turmush tarzi, ongli munosabat, anglangan maqsadlar va harakatlar orqali amalga oshirilgan ekan, shaxs nafaqat shaxsiy rivojlanish balki jamiyat rivoji uchun ham o’z hissasini qo’shib boradi. Bugungi globallashuv asrida psixologiya fanlarining ham shaxs rivojlanishi uchun o’rni beqiyosdir.

Rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya fani Respublikamiz rivoji uchun, shaxsiy rivojlanish uchun nima beradi? – degan savolga to‘xtaladigan bo‘lsak. Bugungi kunda juda ko‘plab davlatlarda bo‘lgani kabi dunyo xaritasida o‘zining munosib o‘rin egallab kelayotgan mustaqil O‘zbekistonimiz ravnaqi uchun rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya fanlarining o‘rni juda muhimdir. Bu fan jamiyatimizning har bir qatlami, xususan, yoshlar, o‘qituvchilar, rahbarlar va mutaxassislar uchun katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

Rivojlanish psixologiyasi orqali yosh avlodni tarbiyalash va rivojlantirish bolalar va o‘smirlarning ruhiy va jismoniy rivojlanish bosqichlarini chuqur o‘rganish mumkin. Ushbu fan ta’lim tizimi va tarbiyaviy jarayonlarni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi, bu esa kelajak avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalashga yordam beradi. Yoshlarning to‘g‘ri tarbiyasi va rivoji millatning kelajagini belgilaydi.

Differensial psixologiya insonlar o‘rtasidagi individual farqlarni o‘rganib, ularning qobiliyatlari, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashda yordam beradi. Bu fan yordami bilan har bir insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash, ularga mos kasb tanlash va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonish imkoniyatlari kengayadi.

Ta’lim tizimini takomillashtirish uchun ham o‘z nafini beradi. Rivojlanish va differensial psixologiya fanlari o‘quvchilar va talabalarni yaxshiroq tushunish, ularning individual o‘quv ehtiyojlarini aniqlash va samarali o‘qitish usullarini ishlab chiqishda katta rol o‘ynaydi. Bu esa ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish va o‘quvchilarning bilim darajasini yaxshilashga yordam beradi.

Bu fanlar ijtimoiy guruhlar orasidagi munosabatlarni tahlil qilish va jamiyatdagi turli muammolarni aniqlashda yordam beradi. Rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya orqali jamiyatda stress, ruhiy tushkunlik va boshqa psixologik muammolarni oldini olish mumkin, bu esa jamiyatdagi barqarorlik va farovonlikni ta’minlaydi.

Kadrlar tayyorlash va yetakchilik uchun ham bu ikki fanning ahamiyati beqiyosdir. Har ikki psixologiya yo‘nalishi rahbarlik va menejment sohasida ham

ahamiyatli. Differensial psixologiya yordami bilan rahbarlar xodimlar orasidagi farqlarni tushunib, ularning qobiliyatlari va motivatsiyasiga mos ravishda vazifalar belgilashi mumkin. Bu esa tashkilotlarda samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Milliy qadriyatlar va an'analarni rivojlantirish. O'zbek xalqining an'anaviy tarbiya usullari va milliy qadriyatlarini rivojlanish psixologiyasi bilan birlashtirib, jamiyatimizda mustahkam oila va sog'lom jamiyat asoslarini shakllantirish mumkin. Bu esa milliy qadriyatlarimizni saqlab qolish va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, rivojlanish psixologiyasi va differensial psixologiya fanlari O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, milliy qadriyatlarni mustahkamlashga, yoshlarni tarbiyalash va kelajak uchun zamonaviy kadrlarni tayyorlashga katta hissa qo'shadi. Shu sababli, bu fanlarni o'rganish va ulardan amaliyotda foydalanish mamlakatimiz ravnaqi uchun muhim omil hisoblanadi.

I MODUL. RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASI TARIXI VA NAZARIYASI.

1-MAVZU: RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASINING PREDMETI.

REJA

1. Irsiyat va muhit.
2. Rivojlanish psixologiyasi fani haqida tushuncha.
3. Rivojlanish psixologiyasining fanlararo tizimda tutgan o'рни.
4. Rivojlanish tushunchasiga ta'rif. "O'sish", "rivojlanish", "yetilish", "yosh" tushunchalari.
5. Filogenez, antropogenez, ontogenez, hayot yo'li tushunchalari.
6. Rivojlanish psixologiyasi predmeti.

Tayanch so'z va iboralar: rivojlanish, o'sish, yetilish, yosh psixologiyasi, psixologik yosh, xronologik yosh, IQ aqliy yosh, irsiyat muhit, ontogenez, antropogenez, predmeti.

1.Irsiyat va muhit. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar irsiyat, muhit va ta'lim- tarbiya hisoblanadi. Buyuk Britaniyalik ingliz sotsiologi jurnalisti Robert Blatchdord ta'kidlaganidek "Irsiyat va atrof-muhit inson qiyofasidagi har bir sifatni hisobga olish" ya'ni muhit bolani yoki odamni yaxshi yoki yomon tomonga rivojlantiradigan yoki o'zgartiradigan hamma narsadir. "Irsiyat va muhit" (genetika va atrof-Muhit) insonning rivojlanishi va shakllanishi jarayonida muhim rol o'ynaydi. Psixologiyada bu ikki omilning o'zaro ta'siri shaxsning psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari, xulq-atvori va rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi keng o'rganiladi.

Irsiyat yoki genetika insonning tug'ilishida ota - onasidan meros bo'lib o'tadigan genetik materialni anglatadi. Bu omil insonning ko'plab biologik va psixologik xususiyatlarini, masalan, qobiliyatlar, temperament, jismoniy ko'rinish va ba'zi xulq-atvor xususiyatlarini belgilaydi. Genlar orqali o'tadigan irsiy omillar ba'zi kasalliklar, intellektual qobiliyatlar, va hatto ba'zi shaxsiy xususiyatlarga ta'sir qilishi mumkin.

Muhit insonning hayoti davomida unga ta'sir qiladigan barcha tashqi omillarni o'z ichiga oladi. Bu oilaviy tarbiya, ijtimoiy muhit, ta'lim, madaniy an'analar, iqtisodiy sharoitlar, va boshqa omillarni o'z ichiga oladi. Muhit shaxsning rivojlanishi, shaxsiyat shakllanishi va ko'nikmalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Muhitning ta'siri insonning hayot tajribasi, o'z-o'zini anglash va o'zgarish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Irsiyat va muhitning o'zaro ta'siri Psixologiyada irsiyat va muhit bir-biridan ajralmas omillar deb qaraladi, chunki insonning rivojlanishida ularning o'zaro ta'siri juda muhimdir. Masalan, biror qobiliyatga ega bo'lish irsiy omillar bilan bog'liq bo'lsa, bu qobiliyatning qanchalik rivojlanishi muhitga, ya'ni ta'lim, amaliyot va ijtimoiy qo'llab - quvvatlashga bog'liq bo'lishi mumkin. Insonning ruhiy rivojlanishi va shaxsiyat shakllanishi ko'pincha irsiyat va muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarning natijasi hisoblanadi. Shuning uchun, har bir insonning o'ziga xos xususiyatlarini, qobiliyatlarini va xulq-atvorini tushunish uchun, irsiy omillar va ularning muhit bilan o'zaro aloqasi hisobga olinishi kerak.

Umuman olganda, irsiyat va muhitni o'rganish jamiyatda ta'lim, tarbiya, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda samarali dasturlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, har bir insonning shaxsiy va kasbiy hayotda muvaffaqiyatli bo'lishiga imkon yaratadi.

1-rasm. Shaxs rivojlanishi.

2. Rivojlanish psixologiyasi fani haqida tushuncha. Rivojlanish psixologiyasi - bu insonning hayoti davomida ruhiy rivojlanishi va o'zgarishlarini o'rganadigan psixologiya sohasi. Ushbu fan insonning tug'ilishidan to o'limigacha bo'lgan davrdagi ruhiy va jismoniy o'zgarishlarni o'rganadi. Rivojlanish psixologiyasi nafaqat bolalik davridagi rivojlanishni, balki o'smirlik, yetuklik va qariyalik bosqichlarini ham o'z ichiga oladi.

Rivojlanish psixologiyasining asosiy maqsadlari:

- Ruhiy o'sish va rivojlanish bosqichlarini aniqlash; “ Insonning qaysi yosh davrlarida qaysi ruhiy va jismoniy o'zgarishlar ro'y berishini aniqlash.”
- Rivojlanish jarayonlarining qonuniyatlarini tushunish; “Rivojlanishdagi umumiy qonuniyatlar va individual farqlarni o'rganish.”
- O'zgarish omillarini o'rganish: “Irsiyat va muhitning inson rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish.”

Rivojlanish psixologiyasining yo'nalishlari:

1. Bolalik va o'smirlik rivojlanishi;

Bu yo'nalishda bolalarning aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishi o'rganiladi. O'smirlik davrida identifikatsiya jarayonlari, tengdoshlar bilan munosabatlar va shaxsiyat shakllanishi asosiy o'rinni egallaydi.

2. Yetuklik va o'rta yosh davridagi rivojlanish;

Yetuk insonning kasbiy va oilaviy hayoti, o'z-o'zini anglash, va o'zgarishlarga moslashuv jarayonlari o'rganiladi.

3. Qariyalik va hayotning yakuniy bosqichlari;

Ushbu bosqichda insonlarning qariyalikdagi ruhiy holati, ularning hayotga nisbatan munosabati, xotira va aqliy qobiliyatlarning o'zgarishi tahlil qilinadi.

Rivojlanish psixologiyasining amaliy qo'llanilishi.

Rivojlanish psixologiyasi ta'lim, tarbiya, sog'liqni saqlash, va ijtimoiy xizmatlar sohasida keng qo'llaniladi. Masalan:

- Pedagoglar va tarbiyachilar – “Bolalar va o'smirlarning ruhiy rivojlanishini tushunib, ularga mos ta'lim va tarbiya usullarini qo'llaydi.”

- Psixologlar – “Insonning turli yosh davrlaridagi muammolarni aniqlab, ularga mos terapiya va maslahat beradi.”

- Ijtimoiy xizmatlar mutaxassislari – “Rivojlanish jarayonlarini hisobga olib, maxsus yordamga muhtoj shaxslar bilan ishlaydi. Shunday qilib, rivojlanish psixologiyasi fani inson hayotining har bir bosqichida muhim o‘rin tutadi va uning rivojlanishi, ruhiy holati va shaxsiyati haqidagi bilimlarni chuqurlashtirishga yordam beradi. Bu esa jamiyatda sog‘lom va barqaror rivojlanishni ta‘minlashga hissa qo‘shadi.”

3. Rivojlanish psixologiyasining fanlararo tizimda tutgan o‘rni. Rivojlanish psixologiyasi fanlararo tizimda o‘z o‘rniga ega hisoblanadi. Psixologiya yaxlit va mustaqil fan sifatida kishilar ongida gumanistik mentalitetning shakllanishiga xizmat qilgani uchun ham uning ushbu yo‘nalishdagi muammolarni ma‘lum ma‘noda o‘rganadigan barcha fanlar bilan bevosita aloqasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bular birinchi navbatda ijtimoiy-gumanitar fan sohalari bo‘lib, psixologiyaning ular orasidagi mavqeyi o‘ziga xos va yetakchidir.

Psixologiyaning boshqa fanlar bilan o‘zaro aloqasining zamonaviy ketma-ketligi tartib bilan yoritilgan. Fan sifatida psixologiya avvalo, “ijtimoiy gumanitar”, so‘ngra “tabiiy, aniq va texnika” va eng oxirida “iqtisodiyot” blokidan o‘rin olgan bir qator fanlar bilan o‘zaro aloqada faoliyat yuritadi.

Aynan rivojlanish psixologiya fani esa fanlararo tizimda quyidagi o‘rinlarni egallaydi:

1. Biologiya - Rivojlanish psixologiyasi genetik va neyrobiologik o‘zgarishlarni o‘rganadi. Bu soha biologik omillar va miyaning rivojlanishi haqidagi bilimlarni psixologik rivojlanishga integratsiya qiladi.

2. Ta’lim - Ta’lim psixologiyasi bilan o‘zaro aloqalar bolalar va o‘smirlarning ta’lim jarayonidagi rivojlanishiga oid tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi. Rivojlanish psixologiyasi ta’lim usullarini va strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi.

3. Sotsiologiya - Jamiyat va madaniyatning rivojlanishga ta’sirini o‘rganadi. Rivojlanish psixologiyasi ijtimoiy va madaniy kontekstlarni tahlil qilib, shaxsning ijtimoiy va madaniy rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

4. Tibbiyot - Psixologik rivojlanishdagi muammolar va kasalliklar bilan shug'ullanadi. Rivojlanish psixologiyasi psixosomatik muammolar va ularning davolash usullarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

5. Pedagogika - O'quvchilar va talabalarning rivojlanish bosqichlarini hisobga olib, o'qitish va tarbiya usullarini takomillashtirishda yordam beradi.

Bu fanlararo aloqalar rivojlanish psixologiyasining ko'p tomonlama yondashuvini ta'minlaydi va shaxsiy rivojlanishning turli aspektlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Rivojlanish tushunchasi “o'sish”, “rivojlanish”, “yetilish”, “yosh” tushunchalari.

Z. Nishonova, tahriri ostidagi Rivojlanish psixologiyasi pedagogik-psixologiya darsligida keltirilishicha “...**Rivojlanish** – bu bir holatdan boshqa murakkabrog'iga o'tish, eski holatdan yangi sifat bosqichiga o'tish oddiyroqdan murakkabroqqa, quyidan yuqoriga o'tish jarayonidir.

Psixikaning rivojlanishi – psixik jarayonlarning miqdor, sifat va tuzilishi bo'yicha qayta o'zgarishlarda namoyon bo'ladigan vaqt bo'yicha qonuniy o'zgarishidir.

O'sish - rivojlanish jarayoning miqdor jihat. Rivojlanishning o'sishdan asosiy farqi quyidagicha: o'sish miqdor o'zgarishlariga, rivojlanish esa yangi tuzilmalar, mexanizmlar, jarayonlar va strukturalarning paydo bo'lishida namoyon bo'ladigan sifat o'zgarishlariga taalluqlidir”-deb ta'riflab bergan.” [15; 13-b.].

Yuqoridagi olimlarning nazariyalaridan kelib chiqib natijasida “o'sish”, “rivojlanish”, “yetilish” tushunchalarini o'zaro farqli jihatlarini o'rgandik.

O'sish – Jismoniy o'zgarishlarni ifodalovchi tushuncha bo'lib, asosan inson tanasining hajmi, vazni va bo'yining o'sishi bilan bog'liq. Bu jarayon ko'pincha miqdoriy o'lchovlar bilan baholanadi.

Rivojlanish – Insonning psixik, intellektual, ijtimoiy va hissiy jihatdan o'zgarishlar jarayonini ifodalaydi. Rivojlanish ko'proq sifat jihatidan o'zgarishni o'z ichiga oladi va bu jarayon turli bosqichlarda davom etadi.

Yetilish – Biologik va psixologik jihatdan individning tug‘ilishdan boshlab hayotidagi funksiyalarni to‘liq va muvaffaqiyatli bajarishi uchun tayyor bo‘lish jarayonidir. Bu jarayon ko‘pincha tabiiy va genetika bilan bog‘liq bo‘ladi. Rivojlanish psixologiyasida “yosh” tushunchasi individning ma’lum aniq vaqtda belgilangan psixik taraqqiyotining bosqichi. Ushbu bosqichda uning shaxs sifatida fiziologik va psixologik o‘zgarishlari kuzatiladi.

Yosh psixologiyasida “yosh” tushunchasi asosan ikki xil ma’noda qo‘llaniladi. Birinchi tushuncha “xronologik yosh” tushunchasi hisoblansa yana biri “aqliy yosh” deb nomlanadi.

Xronologik yosh - bu insonning tug‘ilgan sanasidan boshlab o‘tgan vaqtni ifodalaydi va odatda yillar bilan o‘lchanadi. Bu tushuncha insonning rasmiy yoshini anglatadi va ko‘pincha hujjatlar, qonunlar va ijtimoiy ko‘rsatmalar uchun ishlatiladi. Xronologik yosh rivojlanish psixologiyasida muhim ahamiyatga ega, chunki u insonning rivojlanish bosqichlarini aniqlash uchun asosiy omil hisoblanadi. Masalan, ma’lum bir xronologik yoshda bolalar ko‘pincha ma’lum kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishadi, shuningdek, o‘smirlik davridagi o‘zgarishlar xronologik yosh bilan bog‘liq.

“Aqliy yosh” (Mental age) rivojlanish psixologiyasidagi tushunchalardan biri bo‘lib, u insonning intellektual yoki kognitiv qobiliyatlarini baholash uchun ishlatiladi. Aqliy yosh insonning muayyan yoshda odatda qanday kognitiv qobiliyatlar va bilim darajasiga ega bo‘lishi kutilganini anglatadi. Aqliy yoshni birinchi bo‘lib fransuz psixologi Alfred Bine (1857-1911) va uning hamkori Fransuz psixiatri Teodor Simon (1873-1961) ishlab chiqqan. Ular XX - asr boshlarida intellektual qobiliyatni baholash uchun test yaratdilar, bu test bolaning aqliy yoshini aniqlash uchun ishlatilgan.

Aqliy yoshni quyidagicha tushuntirish mumkin:

- Agar bir bola 10 yoshda bo‘lsa, lekin uning intellektual qobiliyatlari 12 yoshdagi bola bilan teng bo‘lsa, uning aqliy yoshi 12 deb baholanadi.

- Agar 8 yoshdagi bola o'z tengdoshlari bilan solishtirganda 6 yoshdagi bolalarga xos bo'lgan kognitiv ko'nikmalarga ega bo'lsa, uning aqliy yoshi 6 deb hisoblanadi.

Aqliy yoshni hisoblash

Aqliy yosh odatda IQ (Intelligence Quotient) testi orqali baholanadi. IQ testi aqliy yoshi va xronologik yosh o'rtasidagi farqni aniqlashga yordam beradi. IQ quyidagi formula bilan hisoblanadi:

$$IQ = \left(\frac{\text{Aqliy Yosh}}{\text{Xronologik Yosh}} \right) \times 10$$

Masalan, agar bir bolaning aqliy yoshi 12 va xronologik yoshi 10 bo'lsa, uning IQ darajasi 120 bo'ladi.

Aqliy yoshning ahamiyati. Aqliy yosh tushunchasi o'quv jarayonida va bolalarning o'ziga xos ehtiyojlarini aniqlashda yordam beradi. Bu, ayniqsa, maxsus ehtiyojlarga ega bolalar yoki intellektual qobiliyatlari yuqori bo'lgan bolalar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega. Biroq, aqliy yosh tushunchasi shaxsning intellektual qobiliyatlarini to'liq ifodalamaydi, chunki u boshqa omillar, masalan, ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarni ham hisobga olish kerak.

Xronologik yoshni boshqa yosh tushunchalaridan farqlash kerak, chunki har bir tushuncha inson rivojlanishini turli nuqtai nazardan baholaydi:

- ***Biologik yosh*** - insonning jismoniy holatini va qarilik darajasini ifodalaydi.
- ***Psixologik yosh*** - insonning kognitiv, emotsional va psixologik rivojlanishini anglatadi.
- ***Ijtimoiy yosh*** - jamiyatdagi normalarga muvofiq bo'lgan ijtimoiy rollar va majburiyatlar bilan bog'liq.

5. Filogenez, antropogenez, ontogenez, hayot yo'li tushunchalari.

Psixologiya insonning rivojlanish jarayonlarini tushunishga qaratilgan keng qamrovli fanlardan biridir. Ushbu fan turli tushunchalar yordamida insonning qanday rivojlanganligini va bu jarayon qanday sodir bo'lganligini tahlil qiladi. Shu ma'noda, filogenez, antropogenez, ontogenez hayot yo'li tushunchalari psixologiyada asosiy

ahamiyatga ega bo'lib, ular insonning biologik, ijtimoiy va psixologik rivojlanishini turli nuqtai - nazardan o'rganishga yordam beradi.

Filogenez tushunchasi insonning evolyutsion rivojlanishini ifodalaydi va bu jarayon davomida insoniyatning psixologik xususiyatlari qanday shakllanganligini o'rganadi. Filogenez insoniyatning evolyutsion jarayonini, uning biologik va psixologik xususiyatlarining qanday rivojlanib kelganligini ifodalaydi. Bu jarayon o'z ichiga insonning asab tizimi, aqliy qobiliyatlari va turli psixologik xususiyatlarini oladi. Psixologiya fanlari doktori, professor Z.T.Nishonova tahriri ostida chiqarilgan Rivojlanish psixologiyasi va Pedagogik psixologiya kitobida keltirilishicha **“...Filogenez – (yunoncha, phyle- qabila, genesis – kelib chiqish, paydo bo‘lish) – muayyan tirik mavjudot turining yerda hayot boshlanganidan keyin evolyutsion taraqqiyot jarayoni”dir.**[15; 51-b.].

Filogenez insonning psixik faoliyatining tug'ma xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. U insoniyatning evolyutsion yo'li davomida qanday instinktlar va xulq-atvor shakllanganligini ko'rsatadi. Bu esa zamonaviy insonning ruhiy holatini tushunishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Antropogenez - insonning biologik tur sifatida shakllanishi va rivojlanishini o'rganadi, bu jarayonda insonning psixologik xususiyatlari va ijtimoiy munosabatlari ham shakllangan. Antropogenez insonning biologik tur sifatida shakllanishi, uning aqliy va jismoniy xususiyatlarining rivojlanishini o'z ichiga oladi. Bu jarayon davomida inson aqliy qobiliyatlari, ijtimoiy munosabatlari va mehnat faoliyati rivojlangan. Antropogenez psixologiyada insonning ijtimoiy rivojlanishini tushunishga yordam beradi. U insonning shaxsiylik, til va madaniyat kabi xususiyatlarining kelib chiqishini va rivojlanishini o'rganishga imkon beradi. Bu tushuncha insonning ijtimoiy muhitga qanday moslashganligini va jamiyatda qanday o'rin egallaganligini ko'rsatadi.

“Ontogenez- organizmning individual rivojlanishi. Tirik mavjudotning paydo bo‘lgan davridan to umrining oxirigacha bo‘lgan davrdagi o‘zgarishlar majmui”.[15; 428-b.].

Ontogenez insonning individual rivojlanish jarayonini, ya'ni tug'ilishdan boshlab to o'limigacha bo'lgan davrdagi o'sish va rivojlanish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Ontogenez individual rivojlanish jarayonini, ya'ni insonning biologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan qanday rivojlanishini ifodalaydi. Ontogenez jarayoni bolaning tug'ilishidan boshlab, o'smirlik, yoshlik, o'rta yosh va keksalik davrlarini qamrab oladi. Psixologiyada ontogenez tushunchasi insonning shaxsiy rivojlanish bosqichlarini tushunishga yordam beradi. Bu jarayon davomida insonning psixologik rivojlanishi, aqliy va hissiy qobiliyatlari shakllanadi. Ontogenez shaxsning psixologik xususiyatlarini va ularning rivojlanish qonuniyatlarini tahlil qilishda asosiy tushunchalardan biridir.

Psixologiyada filogenez, antropogenez, ontogenez hayot yo'li tushunchalari inson rivojlanishini turli nuqtai nazardan o'rganishga yordam beradi. Filogenez va antropogenez tushunchalari evolyutsion va ijtimoiy rivojlanishni tushunishga imkon bersa, ontogenez insonning individual rivojlanishini insonning butun hayoti davomida qanday o'zgarishlar va rivojlanish jarayonlaridan o'tishini ko'rsatadi. Ushbu tushunchalar inson psixikasining kompleks va ko'p qirrali rivojlanish jarayonlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

6. Rivojlanish psixologiyasi predmeti. Rivojlanish psixologiyasi insonning butun hayoti davomida kechadigan psixologik jarayonlarni o'rganadigan fan bo'lib, u insonning tug'ilishidan boshlab o'limigacha bo'lgan davrdagi o'sish va rivojlanishni tadqiq qiladi. Ushbu fan biologik, kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarini tahlil qilib, insonning shaxs sifatida shakllanishida qanday omillar muhim rol o'ynashini aniqlaydi.

Rivojlanish psixologiyasining asosiy maqsadi – insonning rivojlanish jarayonini chuqur va har tomonlama o'rganishdir. Ushbu fan, insonning qaysi bosqichda qanday rivojlanishini, qaysi omillar uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishini va bu jarayonlarning psixologik jihatlarini tahlil qilish orqali ilmiy bilimlar ishlab chiqadi.

2- rasm. Rivojlanish psixologiyasi fanining predmeti

Rivojlanish psixologiyasi fanining predmeti – bu insonning turli hayotiy bosqichlarda kechadigan psixologik o‘zgarishlar va rivojlanish jarayonlarini o‘rganishdir.

Rivojlanish psixologiyasi fanining ahamiyati. Rivojlanish psixologiyasi insonning hayoti davomida yuz beradigan psixologik o‘zgarishlar va rivojlanish jarayonlarini o‘rganish orqali shaxsiyatning shakllanishi, tarbiya va ta’lim jarayonlariga ilmiy asos beradi. Ushbu fan insonning o‘sishi va rivojlanishi bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va ularni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Demak, rivojlanish psixologiyasi insonning hayotidagi turli bosqichlardagi psixologik rivojlanishni tahlil qiladi va bu jarayonlarning qanday omillar ta’sirida sodir bo‘lishini aniqlashga qaratilgan. Ushbu fan orqali insonning shaxsiy rivojlanishi, kognitiv va emotsional xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlari va biologik o‘sinh

jarayonlari o'rganiladi. Rivojlanish psixologiyasining predmeti bo'lgan ushbu yo'nalishlar inson hayotining barcha bosqichlarini qamrab oladi va inson rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Psixologiya fanining bir qator tarmoq va sohalari mavjud bo'lib ular qatorida rivojlanish va yosh psixologiyasi fani alohida ahamiyatga ega. Yosh davrlari psixologiyasi psixik rivojlanish, yosh davrlari bolalik, o'smirlik, o'spirinlik, yetuklik va keksalik davrlarida shaxs taraqqiyoti xususiyatlarini tatqiq etadi. Ko'plab fundamental tadqiqotlar o'tkazilganligiga qaramasdan shaxs psixikasi uning hayot yo'li bosqichlarida rivojlanishi xususiyatlarini yaxlit xolda tavsiflashga erishilmagan.

Yosh psixologiyasi har bir yosh davrning qaytarilmas xususiyatlarini yillar o'tgan sayin asta sekin bola qanday qilib inson bo'lib shakllanishi, shaxs sifatida o'zini ijtimoiy munosabatlarda namoyon qilishi, kasb tanlashi, muloqot jarayonida o'zining erk, xuquq va majburiyatlariga intilishini, qanday qilib sevishi, ishonchli do'st bo'lib tarkib topishi, o'zi va boshqalar uchun mas'uliyatni his qilishi kabi jihatlarni tadqiq etadi.

Bilimlarning har bir sohasi o'ziga xos nomlanishiga ega lekin, ba'zi bir bilimlar sohasi bir necha nom bilan ham atalishi mumkin. Masalan, yosh psixologiyasini boshqacha qilib, rivojlanish psixologiyasi deb atash mumkin. Ammo bu yerda aynan bitta yoki bir-biriga mazmun jihatdan juda yaqin bo'lgan bilimlar sohasi ko'zda tutiladi va inson xulq-atvori, psixik rivojlanishining yosh xususiyatlari to'g'risida fikr yuritilmoqda. Rus psixologi R. S. Nemov asarlarida ular sinonim sifatida qo'llaniladi.

Yosh psixologiyasining o'rganish ob'ekti – ontogenezda normal, sog'lom insonning o'zgarishi va rivojlanishidir.

Yosh psixologiyasining predmeti – rivojlanishning yosh davrlari, bir yosh davrida keyingisiga o'tishning sabablari, mexanizmlari, ontogenezda psixik rivojlanish, yo'nalishlari, tempi, tendensiyalari va umumiy qonuniyatlaridir.

Yosh psixologiyasi turli xil yosh davrlarning psixologik xususiyatlariga e'tibor beradi. Rivojlanish psixologiyasi inson psixologiyasining yosh jihatdan qayta tuzilishi qonunlari haqida bilimlar sohasi. Yosh psixologiyasini rivojlanishdan

tashqarida o'zgarmas deb qarash mumkin emas. Xuddi shunday rivojlanishning yosh xususiyatlarini ajratib ko'rsatmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi.

“Yosh psixologiyasi o'z navbatida bir necha sohalarga bo'linadi:

- bolalar psixologiyasi;
- kichik maktab yoshidagi ovquvchilar psixologiyasi;
- o'smir psixologiyasi;
- ilk o'spirinlik yoshi psixologiyasi;
- katta yoshdagilar psixologiyasi;
- gerontopsixologiya (qarilik) psixologiyasi.

“Yosh psixologiyasi”ning bir qator muammolarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- inson psixik xususiyatlari va xulq-atvori rivojlanishining organizm va muhitga bo'liqligi muammosi;
- insonning rivojlanishiga stixiyali ta'lim va tashkil etilgan ta'limning ta'siri muammosi;
- layoqat va qobiliyatning munosabati muammosi.” [15; 6-b.].

Stixiyali ta'lim tarbiya – maxsus ta'limiy maqsadlarsiz, hech qanday dasturlarsiz insonning jamiyatda boshqa kishilar bilan munosabatlari natijasida amalga oshirilgan ta'lim tarbiya.

Tashkil etilgan ta'lim tarbiya – esa maqsadga qaratilgan holda maxsus ta'limiy tizimda olib boriladigan ta'lim tarbiyadir.

Rivojlanish psixologiyasi psixika va xulq atvorda bir yosh davridan ikkinchisiga o'tishda yuzaga keladigan miqdoriy hamda sifatiy o'zgarishlarni o'rganadi. Odatda bu o'zgarishlar hayotning muayyan bosqichlarini, bir ncha oydan (go'daklik davri) to bir qancha yillarni (katta yosh davri) qamrab oladi. Ushbu o'zgarishlar “doimiy ta'sir etib turuvchi” omillar – biologik yetilish hamda inson organizmining psixofiziologik – holati uning insonga xos bo'lgan tizimida tutgan o'rni, intellektual hamda shaxs rivojlanishida erishga darajasiga bog'liq bo'ladi.

Psixika va xulq atvorda yuzaga keladiga bu turdagi yoshga xos o'zgarishlar **evolyutsion o'zgarishlar** deb ataladi. Evolyutsion o'zgarishlarda miqdoriy va sifatiy qayta qurishlar nisbatan sekinlik bilan amalga oshadi.

Nisbatan qisqa vaqt oralig'ida yuz beradigan chuqur o'zgarishlarni **revolyutsion o'zgarishlar** deb atash mumkin. Revolyutsion o'zgarishlar odatda bir yosh davrining tugallanishi, ikkinchi yosh davrining boshlanishi arafasida ro'y berib, yosh taraqqiyotining inqirozlari bilan bog'liq bo'ladi. Yosh taraqqiyotidagi inqirozlar va ular bilan bog'liq bo'lgan psixika va xulq- atvorda rovy beradigan revolyutsion qayta (qurishlar) tuzilishlar yoshni davrlarga ajratishning asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin.

Rivojlanish belgilaridan biri bo'lgan yana bir turdagi o'zgarishlar aniq bir ijtimoiy vaziyatning ta'siri bilan bog'liq bo'lib, ularni **situatsion (ya'ni vaziyat bilan bog'liq bo'lgan) o'zgarishlar** deb atash mumkin. Bunday o'zgarishlar inson xulq atvori va psixikasida tashkil etilgan yoki maxsus tashkil etilmagan ta'lim –tarbiya ta'sirida vujudga keladi.

Evolutsion va revolyutsion o'zgarishlar odatda barqaror hamda qaytarilmas bo'lib, sistematik mustahkamlashni talab qilmaydi. Situatsion o'zgarishlar beqaror, o'zgaruvchan, ularni mashq orqali mustahkamlash talab qilinadi. Evolutsion va revolyutsion o'zgarishlar inson psixikasini shaxs sifatida qayta o'zgartirsa situation o'zgarishlarda xulq – atvorning ba'zi ko'rinishlari, bilim, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Irsiyat nima?
2. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni sanab bering?
3. Irsiyat va muhitning o'zaro ta'sirini aniqlab bering?
4. Rivojlanish psixologiyasi fani haqida so'zlab bering.
5. Rivojlanish psixologiyasining fanlararo tizimda qanday o'rin tutgan?
6. Rivojlanish tushunchasiga ta'rif bering.
7. Antropogenez nimani o'rganadi?
8. Rivojlanish psixologiyasi fanining predmeti nima?
9. Yosh psixologiyasining o'rganish ob'ekti nima?
10. Yosh psixologiyasining predmeti nima?
11. Stixiyali ta'lim- tarbiya nima?

2-MAVZU: RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASINI SHAKLLANISH TARIXI.

REJA

1. Bolalik tushunchasining tarixiy tahlili.
2. Bolalik tarixi va madaniyatda bolalikning ijtimoiy-tarixiy fenomen sifatida aks etishi.
3. Rivojlanish psixologiyasining tarixiy shakllanishi (Ch.Darvin, J.J.Russo, V.Preyer, G.Stenli-Xoll). Xronologik, biologik, ijtimoiy va psixologik yosh o'zaro mutanosibligi.
4. Rivojlanish psixologiyasining nazariy va amaliy vazifalari.
5. Rivojlanish psixologiyasi bo'limlari: perinatal psixologiya, bolalar psixologiyasi, o'smirlik va o'spirinlik davrlari psixologiyasi, yetuklik davri psixologiyasi, gerontopsixologiya.

Tayanch so'z va iboralar: bolalik, bolalaik tarixi, bolalik madaniyati, mutanosiblik, perinatal psixologiya, bolalar psixologiyasi, o'smirlik va o'spirinlik davrlari psixologiyasi, yetuklik davri psixologiyasi, gerontopsixologiya.

1. “Bolalik” tushunchasining tarixiy tahlili. Z. Nishonova, G. Alimova tahriri ostidagi Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi kitobida keltirilishicha “...**Bolalik** - ontogenezning dastlabki davrlarini belgilash uchun (tug'ilgandan o'smirlikkacha bo'lgan davrni belgilash uchun) qo'llanadigan tushuncha. Yosh davrlarining an'anaviy tasnifiga ko'ra bolalik - go'daklik (tug'ilgandan 1 yoshgacha), ilk bolalik (1 yoshdan 3 yoshgacha), maktabgacha yosh (3 yoshdan 6-7 yoshgacha) va kichik maktab yoshi (6-2 yoshdan 10-11 yoshgacha) davrlarni o'z ichiga oladi. Bolalik jadal psixik taraqqiyot davridir...”. [16; 6-b.].

“Ushbu adabiyotda keltirilishicha “...Bolalar psixologiyasi — yosh psixologiyasi fanining bo'limlaridan biridir. Yosh psixologiyasi, shu jumladan, bolalar psixologiyasining psixologiya fanidagi boshqa tarmoqlardan farqi shundaki, u

psixik hodisalarining o'zini emas, balki rivojlanishi va yosh bilan bog'liq ravishda o'zgarishini tadqiq etadi.

Yosh psixologiyasining bugungi kundagi eng muhim muammolari quyidagilardan iborat:

- a) turli psixofiziologik funktsiyalarning yoshga oid me'yorlarini ilmiy jihatdan asoslab berish;
- b) individ, shaxsning yetuklik mezonlari va namunalarini aniqlash;
- c) hayotning turli bosqichlarida insonning real va potentsial imkoniyatlari qanday bo'lishini aniqlash;
- d) inson hayotining dastlabki bosqichlari uning kelgusidagi taraqqiyotida qanday rol o'ynashini tushunish va ilmiy bashorat qilish.

Ushbu muammolarni hal etish uchun inson hayotining har bir bosqichida - bolalik, o'spirinlik, yetuklik va qarilikda uning psixikasida ro'y bergan o'zgarishlarni chuqur o'rganish talab etiladi. Ayrim o'rinlarda bolalar psixologiyasiga sinonim sifatida "genetik psixologiya" tushunchasi ishlatilmoqda. Bu holatni to'g'ri deb baholash mumkin emas. Chunki genetik psixologiya psbdk jarayonlarning paydo bo'lishi va rivojlanishini o'rganadi. Bolalar psixologiyasining predmeti esa faqat psixik jarayonlar taraqqioyoti bilangina cheklanib qolmaydi...".[16.7-b]

3- rasm. Bolalik- beg'uborlik

2. Bolalik tarixi va madaniyatda bolalikning ijtimoiy-tarixiy fenomen sifatida aks etishi. L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasi.

L.S. Vigotskiy (1896-1934) mashhur rus psixologi va faylasufi bo'lib uning ko'plab ilmiy g'oyalari bolalar psixik taraqqiyotini rivojlantirishga qaratilgan. L.S.Vigotskiyning oliy psixik funksiyalar shakllanishi haqidagi qonuni bolalar tarbiyasi va ta'limini rivojlantirishda ahamiyatli. Olimning ilmiy qiziqishlari markazida bolaning ijtimoiy-Madaniy taraqqiyoti masalasi turadi. L. S. Vigotskiyning izlanishlari oliy psixik jarayonlar, ya'ni ixtiyoriy xotira va diqqat, tafakkur, irodaviy harakatlarini bevosita miyaning faoliyati bilan tushuntirib bo'lmashligini, ushbu funksiyalarning mohiyatini tushunish uchun ularning ildizlarini organizmdan tashqaridagi ijtimoiy muhitdan izlash lozimligini ko'rsatdi. Aynan L.S. Vigotskiyning ilmiy qarashlari ijtimoiy muhit ahamiyatini aniqlashtirishda muhim poydevor bo'lib xizmat qildi.

L.S. Vigotskiyning fikricha, muhit oliy psixik funksiyalarning taraqqiyot manbaidir. Muhitning taraqqiyotdagi roli yosh o'tishi bilan o'zgarib boradi. Shuning uchun muhitni absolyut emas, nisbiy qabul qilish kerak. Insonda xulq-atvoming tug'ma shakllari mavjud bo'lmaydi. Odamning psixik taraqqiyoti faoliyatning tarixan shakllangan turlari va usullarini o'zlashtirish orqali kechadi. Miyaning morfofiziologik xususiyatlari va muloqot bola taraqqiyoti uchun sharoit sifatida xizmat qiladi. Taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi ta'limdir. L.S.Obuxovanning fikricha, L.S. Vigotskiyning katta xizmati shundaki, u bolalar psixologiyasi faniga tarixiylik tamoyilini kiritgan. Ushbu tamoyilga ko'ra, psixik hodisalar harakatdagi narsa sifatida o'rganilishi lozim.

Madaniy-tarixiy konsepsiya - L.S. Vigotskiy tomonidan XX asrning 20-30 yillarida ishlab chiqilgan inson psixik taraqqiyoti haqidagi nazariyadir. **Konsepsiyaning asosiy mazmuni quyidaqilardan tashkil topqan:** mehnat qurolarini ishlatishi tufayli odam tabiatdan ajralib chiqqan. Tabiatga ishlov berish uchun odam ushbu qurollardan foydalansa, o'z psixikasiga ta'sir ko'rsatish uchun u psixologik qurollarni qo'llaydi. Psixologik qurollar belgilardan iboratdir. Ushbu qurollar ixtiyoriy psixik funksiyalar — ixtiyoriy diqqat va xotira, mantiqiy fikrlash, irodaviy harakatlar va hokazolarning asosini tashkil etadi. Ixtiyorsiz psixik funksiyalami L.S.Vigotskiy natural yoki tuban funksiyalar, deb atagan, ixtiyoriy

psixik funksiyalar ijtimoiy kelib chiqishga ega, belgilar bilan vositalangan, odam tomonidan ixtiyoriy ravishda amalga oshiriladigan funksiyalardir. Ushu funksiyalar avval boshqa odamlar bilan hamkorlik shakli sifatida paydo bo'ladi, so'ngra individuallashib boradi. Psixologik qurol - belgilarni egallash interiorizatsiya jarayonida amalga oshadi. Interiorizatsiya tufayli interpsixologik, munosabatlar intrapsixologik turdagi munosabatlarga aylanib boradi. Bu jarayon katta odamning tarixiy taraqqiyot davomida shakllangan madaniy belgilar - vositalar yordamida ta'sir ko'rsatishi bilan boshlanadi. Keyinchalik bola atrof olamga (o'yinchoqlarga, hayvonlarga, bolalarga, kattalarga) ushbu belgilar bilan ta'sir ko'rsata boshlaydi. Shundan keyingina unda o'z-o'ziga ta'sir ko'rsatish qobiliyati shakllanadi. Bolaning ta'biya yoki o'quv faoliyatida orqada qolishi psixologik qurollarni o'zlashtirmaganlik natijasidir. Masalan, bolaning kiyim kiyishda ketma-ketlikni buzishi xotirasining zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan psixologik qurollarni egallamaganligi tufaylidir. Shunday qurol sifatida, bolaga kiyimlarni to'g'ri ketma-ketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin.

Madaniy-tarixiy konsepsiyaning muhim g'oyalaridan biri rivojlanishning eng yaqin zonasi haqidagi nazariy qarashdan iborat. **Rivojlanishning eng yaqin zonasi** - bola rivojlanishining ayni vaqtdagi darajasi bilan kelajakda erishish mumkin bo'lgan taxminiy darajasi o'rtasidagi vaqtinchalik masofadan iborat. Bu zonaga yetilmagan, ammo yetilish jarayonida bo'lgan funksiyalar kiradi. Bolaning aktual rivojlanish darajasi uning bugungi kundagi taraqqiyot darajasini, bola rivojlanishining eng yaqin zonasi ertangi kunda bola o'z taraqqiyotida erishishi mumkin bo'lgan taraqqiyot darajasini ifodalaydi. ***Rivojlanishning eng yaqin zonasini bola katta odam yordami bilan bajara oladigan vazifalar darajasi belgilaydi.*** Agar bola o'zi uchun qiyin bo'lgan vazifani katta odam yordami bilan bajara olsa, bu vazifa bola rivojlanishining eng yaqin zonasida joylashgan bo'ladi. L.S.Vigotskiyning fikricha, psixik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi ta'limdir. Ta'lim psixik taraqqiyotni o'z ortidan tortadi va uni tezlashtiradi. U kutilgan natijani berishi uchun taraqqiyotdan oldin bo'lishi, ya'ni rivojlanishning eng yaqin zonasiga mo'ljal olishi lozim.

L.S.Vigotskiy o'z kontsepsiyasida bola psixik taraqqiyotining to'rt asosiy qonunini ta'riflab berdi. Bu qonunlar quyidagilardan iborat:

1. Bola taraqqiyot ritmlarining farqlanish qonuni. Bu qonunga ko'ra bolaning rivojlanishi o'z sur'atlariga ega, bu sur'atlar vaqt ritmiga to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun chaqaloqlikdagi hayotning 1 yili o'smirlikdagi 1 yilga teng bo'lmaydi.

2. Bola taraqqiyotidagi metamorfoza qonuni. Bu qonunga ko'ra, rivojlanish sifat o'zgarishlarining zanjiridan iborat. Bola kamroq biladigan, qo'lidan kamroq narsa keladigan odam emas, balki psixikasi sifat jihatdan kattalar psixikasidan farqlanuvchi mavjudotdir.

3. Bola taraqqiyotining notekislik qonuni. Bu qonunga ko'ra, bola psixikasining har bir tomoni o'z taraqqiyotining optimal davriga ega bo'ladi, har xil psixik funksiyalar notekis, noproportsional rivojlanadi.

4. Oliy psixik funksiyalarning shakllanish qonuni. Bu qonunga ko'ra, har qanday oliy psixik funksiya avval bolaning atrofdagilar bilan bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi, keyinchalik u individual sohaga ko'chadi. Shuningdek, L.S.Vigotskiyning ta'kidlashicha, bola taraqqiyotida barqaror davrlar inqirozli davrlar bilan almashadi. Inqirozlar ikki yosh davri tutashgan joyda, bola psixikasi va xulq - atvoridagi eski xususiyatlari yo'qolib, yangilari shakllanishi davrida ro'y beradi. Demak, L.S.Vigotskiy psixologiyada madaniy - tarixiy yondashuvga asos solgan. Mazkur yondashuv bolalar psixologiyasidagi nazariy va amaliy muammolarni hal qilishda ham katta ahamiyatga egadir.

A.N.Leontyevning faoliyat nazariyasi. A.N.Leontyev (1903-1979) -Mashhur rus psixologi, faoliyat nazariyasining asoschilaridan biri. Faoliyat nazariyasi ong va faoliyat birligi tamoyiliga asoslangan. Ushbu nazariyaga ko'ra, faoliyat- subyektning predmetli olam bilan bo'lgan ta'sirlashishi jarayoni bo'lib, bu jarayon unga o'z ehtiyojlarini qondirishi uchun imkoniyat beradi. Faoliyat - bu faol, maqsadga yo'naltirilgan jarayondir. Predmetlilik faoliyat bilan bog'liq. Ehtiyoj - individdan tashqarida bo'lgan, ammo individ normal hayot kechirishi, shaxsning rivojlanishi uchun kerak bo'lgan narsalarga nisbatan zaruratni his etish holati. Motiv ehtiyojning namoyon bo'lish shakli, insonni faoliyatga undaydigan sabab, ya'ni faoliyatning nima

uchun amalga oshirilayotganligidir. U yoki bu motiv insonni muayyan maqsad sari undaydi. Maqsad - faoliyatdan kutilayotgan natija.

Faoliyat quyidagi darajalarga ega bo'ladi:

1. Maxsus faoliyat turlari darajasi;
2. Harakatlar darajasi;
3. Operatsiyalar darajasi;
4. Psixofiziologik funksiyalar darajasi.

Har qanday faoliyat ma'lum harakatlar ketma-ketligi shaklida amalga oshadi. Harakat maqsadga erishish uchun yo'naltirilgan ongli faollik, faoliyatning asosiy tarkibiy birligidir. U sharoitga bog'liq ravishda turli usullar bilan amalga oshiriladi. Harakatni amalga oshirish usullari operatsiyalar deb ataladi. Operatsiyalar-avtomatlashgan, odatda anglanmaydigan harakatlardir.

Faoliyat o'z motivini yo'qotishi va harakatga aylanishi, harakat esa maqsadi o'zgarishi bilan operatsiyaga aylanishi mumkin. Muayyan sharoitda harakatdan ko'zlangan maqsad butun faoliyat maqsadidan muhimroq ahamiyat kasb etishi va natijada maqsad motivga aylanib qolishi kuzatiladi.

Faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan faoliyat inson ongi shakllanishining sharti va omili, ong faolligining shaklidir. A.N.Leontyev o'z izlanishlarida faoliyatning bola taraqqiyotiga ta'siri muammosini ham chuqur o'rgangan. Tadqiqot natijasida faoliyat nazariyasi doirasida "yetakchi faoliyat" tushunchasi shakllandi. Yetakchi faoliyat deganda taraqqiyotning muayyan davrida bola shaxsidagi asosiy psixologik o'zgarishlarga sabab bo'luvchi faoliyat tushuniladi. Maktabgacha yosh davrida yetakchi faoliyat o'yin faoliyatidir.

Bir yosh davridan ikkinchisiga o'tishda yetakchi faoliyat turi o'zgaradi, bunda bola faoliyatida maqsadning motivga aylanishi, A.N.Leontyev ta'biri bilan aytganda "Motivning maqsadga ko'chishi" kuzatiladi. Yangi faoliyat turi yangi motivlar paydo bo'lgach vujudga keladi. A.N.Leontyev fikricha shaxs ikki marta tug'iladi, shaxsning birinchi tug'ilishi maktabgacha yosh davriga to'g'ri keladi. Bu hodisa insonning o'z impulsiv xatti-harakatlarini ijtimoiy me'yorlariga bo'ysundirishga ilk bora urinishi,

motivlar o'rtasida iyerarxik munosabatlarning tarkib topa boshlashi bilan bog'liq bo'ladi.

Shaxsning ikkinchi tug'ilishi o'smirlik davrida yuz beradi. Bu hodisa insonning o'z motivlari va intilishlarini anglashi va ularga bo'ysundirishi bilan bog'liqdir. Shunday qilib, A.N. Leontyevning ilmiy qarashlari jahon psixologiya fani taraqqiyotida ulkan hissa bo'lib qo'shildi, ular bolalar psixologiyasi sohasida ko'plab nazariy va amaliy muammolarni hal etish uchun ham zamin bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

V.N. Myasishchevning munosabatlar psixologiyasida bola psixik taraqqiyoti qonuniyatlarining yoritilishi. V.N. Myasishchev (1892-1973) rus psixologi, shaxs munosabatlari konsepsiyasining ijodkori. Mazkur konsepsiyaga ko'ra, shaxsning asosini uning atrof olamga va o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlar tizimi tashkil etadi. Munosabatlar tizimi inson ongiga atrof voqelikning aks ettirilishi natijasida paydo bo'ladi, uning o'zi ham voqelikni aks ettirilishining shakllaridan biridir.

V.N. Myasishchev insonning rivojlanishida faoliyatning rolini kamsitmagan holda odamlar o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordamni talab qiluvchi munosabatlar tarkib topmagan taqdirda faoliyatning o'zi asosiy psixik sifatlarning shakllanishida neytral jarayon bo'lib qolishi mumkin, - degan xulosaga keladi. Psixologlar o'rtasidagi bahs - munozaralar natijasida shu ma'lum bo'ldiki, hatto, munosabat ko'p jihatdan harakatga teskaridir.

Birinchidan, munosabat maqsadga ega bo'lmaydi va u ixtiyoriy bo'lishi mumkin emas;

Ikkinchidan munosabat jarayon emas, u fazo va vaqtda chegaralanmagan;

Uchinchidan, munosabat maxsus tashqi madaniy vositalar bilan amalga oshirilmaydi, u umumlashma shaklda o'zlashtirilishi mumkin emas. Munosabat har doim individualdir. Biroq munosabat harakat bilan chambarchas bog'liq. U harakatni keltirib chiqaradi, o'zi ham harakat davomida shakllanishi va o'zgarishi mumkin. Munosabat harakat manbai ham, natijasi ham bo'lishi mumkin, ammo bo'lmasligi ham mumkin. Chunki munosabat har doim ham tashqi faollikda namoyon bo'lmaydi.

Qolaversa, inson ayni damda yoki umuman mavjud bo'lmagan, faqat uning o'z ongida mavjud narsalar bilan ham qandaydir munosabatda bo'lishi mumkin.

V.N.Myasishchevning ta'kidlashicha, munosabat subyekt va ob'ekt mavjud bo'lgan joyda vujudga keladi. Odamning psixologik munosabatlari uning ob'ektiv voqelik bilan bo'lgan ongli aloqalarni ifodalaydi V.N.Myasishchev mazkur voqelikning 3 kategoriyasini ajratib ko'rsatdi:

- 1) tabiat hodisalari va narsa buyumlar olami;
- 2) odamlar va ijtimoiy hodisalar;
- 3) subyektning o'zi.

Tabiatni idrok etish ko'p jihatdan ijtimoiy tajriba ta'siriga tobe bo'ladi, odamning o'ziga bo'lgan munosabati uning boshqalarga bo'lgan munosabati va boshqalarning unga bo'lgan munosabati bilan belgilanadi. Shu sababli psixologik munosabatlar tizimida V.N.Myasishchev odamning boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlari birinchi darajali ahamiyatga ega, deb hisoblaydi. V.N.Myasishchevning ta'kidlashicha, odamning atrof voqelikka bo'lgan munosabatining turlariga ehtiyojlar, emotsiyalar, qiziqish va e'tiqod kiradi.

V.N.Myasishchev o'z ilmiy qarashlarida munosabatning bilish jarayonlari bilan bo'lgan aloqasini yoritib berishga uringan. Idrok voqelikni hissiy aks ettirish shaklidir. Idrokning mustahkamligi faol ijobiy munosabatni talab qiladi, ob'ektga nisbatan befarq munosabat hukmron bo'lgan sharoitda idrok jarayoni ham beqaror bo'ladi. Idrokning tanlovchanligi ham turli ob'ektlariga nisbatan inson turlicha munosabatda bo'lishi bilan bog'liqdir. Biron ma'lumotni mustahkam eslab qolish ham unga bo'lgan qiziqish va emotsional munosabatga bog'liqligi ko'plab tajribalaida o'z tasdig'ini topgan. Tafakkur voqelikni bilvosita aks ettiradi, ammo tafakkurning mantiqiy shakli bo'lgan hukmlarda ham shaxsiy munosabat ifodalanadi. Shu tufayli aynan bir hodisa haqidagi har xil insonlarning hukmlari bir-biridan farqlanishi mumkin.

Insonning rivojlanishi masalasini ham V.N.Myasishchev munosabatlarning shakllanishi bilan chambarchas bog'laydi. Kuzatishlar va tabiiy eksperimentlarning ko'rsatishicha, shartsiz reflektor ta'sirida reaktivlik paydo bo'ladi. Ikki yoshdayoq

hali unchalik barqaror bo'lmasa- da, bolada uning muayyan narsa va hodisalaiga bo'lgan munosabatini ifodolovchi “ xohlayman-xohlamayman ”, “kerak - kerak emas”, “qiziq - qiziq emas” kabi so'zlar jo'rligida amalga oshiriladigan reaksiyalarni kuzatish mumkin. Eng muhimi, bola reaksiyasining mazmuni ishlatayotgan so'zlarning mazmuni bilan hamohangdir.

Ikki-uch yoshdan boshlab bolalar ancha aniq ifodalanuvchan bo'luvchi tanlovchan munosabatlarni namoyon etadilar. Bu munosabatlar orasida ota-onasiga, bolalarga, tarbiyachilarga, o'yinlarga bo'lgan munosabat, ayniqsa, yorqin ko'zga tashlanadi. Munosabatlarning ayrim xususiyatlari bu yoshdayoq xarakterning sifatlari – mustaqillik, tashabbuskorlik, muloqotchanlik va boshqalarda namoyon bo'ladi. Ushbu yosh davrida munosabatlar vaziyat bilan bog'liqligi va tez o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadi.

Munosabatlarning xarakteri va rivojlanish darajasiga qarab mazkur yosh davrida bolaning voqelik bilan bo'lgan munosabatlari yanada murakkablashadi va turli-tuman bo'la boshlaydi. Munosabatlar tizimida yangilik - oiladan tashqari majburiyatlar va majburiy o'quv faoliyatining paydo bo'lishi yuz beradi. Bu davrda munosabatlar tizimi ob'ektiv zarurat talablari bilan belgilanadi. Shu tariqa V.N.Myasishchev insonning psixik rivojlanishi uning atrof voqelik va, eng avvalo, boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlari tizimining murakkablashib, kengayib borishiga bog'liq bo'ladi, degan g'oyani ilgari suradi. Shunday qilib, ushbu psixologlar – L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, V. N. Myasishchev ilmiy qarashlarining qisqacha tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu olimlarning izlanishlarida inson psixik taraqqiyoti masalasi markaziy o'rin egallagan.

Har bir olim o'z ilmiy yondashuviga ega bo'lgan bo'lsa - da, ularning barchasini psixik taraqqiyotning manbalari va qonuniyatlari bilan bog'liq muammolar qiziqtirgan. Rus psixologlarining ushbu muammolarni o'rganish sohasida qo'lga kiritgan yutuqlari psixologiya fanining, shu jumladan, bolalar psixologiyasining taraqqiyoti uchun xizmat qildi va qilib kelmoqda.

3. Rivojlanish psixologiyasining tarixiy shakllanishi (Ch.Darvin, J.J.Russo, V.Preyer, G.Stenli-Xoll). Xronologik, biologik, ijtimoiy va psixologik yosh o'zaro

mutanosibligi. Rivojlanish psixologiyasi tarixi vaqtida bir necha muhim nazariyalar va konsepsiyalar shakllangan. Ushbu ilmiy sohaning asoschilari sifatida Charls Darvin, Jan-Jak Russo, Vilgelm Preyer va Geyl Stenli-Xollni ko'rsatish mumkin. Ularning asarlari rivojlanish psixologiyasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Quyida ularning fikrlarini qisqacha ko'rib chiqamiz:

1. **Charls Darvin (1809-1882)** Darvinning “Evolyutsion nazariyasi” rivojlanish psixologiyasiga muhim ta'sir ko'rsatdi. U bolalarning rivojlanishini evolyutsion jarayon bilan bog'lab tushuntirdi. Darvin, bola rivojlanishi jarayonida insonning tarixiy evolyutsion bosqichlarini takrorlashi mumkinligini ilgari surdi. Bu nazariya “ontogenez – filogenez” prinsipi sifatida tanildi va bolalarning rivojlanishida tarixiy evolyutsion bosqichlarni kuzatish imkoniyatini yaratdi.

2. **Jan-Jak Russo (1712-1778)** Russo bolalarning tabiiy rivojlanishi va ularning tarbiyasi haqida fikr bildirdi. U “EMil yoki ta'lim haqida” (1762) asarida bolalar rivojlanishi jarayonida tabiiy holatda bo'lishi kerakligini, ularni tarbiyalashda tabiiy muhitni hisobga olish zarurligini ta'kidladi. Russo, tarbiya va ta'lim jarayonlarida bolaning individual xususiyatlarini e'tiborga olishni tavsiya etdi.

3. **Vilgelm Preyer (1841-1897)** Preyerning asarlari, ayniqsa, “ Bola psixologiyasi” (1882) asari rivojlanish psixologiyasida muhim ahamiyatga ega. U bolalarning rivojlanish bosqichlarini empirik tadqiqotlar yordamida o'rganishga katta e'tibor berdi. Preyer bolalar tajribalarini va ularning psixologik holatini tizimli ravishda qayd etib borish orqali rivojlanish jarayonlarini batafsil tadqiq etdi.

4- rasm. Bola psixologiyasi

4. **Geyl Stenli-Holl (1844-1924)** Stenli-Holl psixologiya va pedagogika sohasida faoliyat yuritdi. U bolalar rivojlanishini tadqiq qilishda “bolaning rivojlanishi” haqida tizimli yondashuvlarni ishlab chiqdi. U bolalar rivojlanishining turli bosqichlari va bu jarayonda tabiat va muhitning rolini tadqiq etdi. Stenli-Hollning asarlari bolalar rivojlanishi nazariyasining shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Bu olimlarning ishlari rivojlanish psixologiyasining shakllanishida katta rol o‘ynadi va ularning g‘oyalari zamonaviy rivojlanish psixologiyasi nazariyalariga asos bo‘ldi.

Rivojlanish psixologiyasida xronologik, biologik, ijtimoiy va psixologik yoshlar bir - biri bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularning mutanosibligi quyidagicha tavsiflanadi:

1. Xronologik yosh - bu individning haqiqiy yoshini bildiradi, ya’ni tug‘ilganidan buyon o‘tgan vaqt. Xronologik yosh, rivojlanish bosqichlarini belgilashda asosiy o‘lchov sifatida xizmat qiladi.

2. Biologik yosh - bu individning jismoniy rivojlanish darajasini aks ettiradi, masalan, organlar va tizimlarning rivojlanishi. Biologik yosh xronologik yosh bilan mos kelishi mumkin, lekin ba’zan biologik rivojlanish tezligi individlarning xronologik yoshidan farq qilishi mumkin.

3. Ijtimoiy yosh - bu individning ijtimoiy rol va vazifalarini bajarishga tayyorligi, ijtimoiy normalar va kutishlarga javob berish qobiliyatini aks ettiradi. Masalan, yoshlar uchun belgilangan ijtimoiy rollar va mas’uliyatlar xronologik yoshga nisbatan o‘zgarishi mumkin.

4. Psixologik yosh - bu individning aqliy va hissiy rivojlanish darajasini ifodalaydi. Psixologik yosh, kognitiv va emotsional rivojlanish darajasiga mos keladi va ko‘pincha xronologik yoshdan farq qiladi.

Mutanosiblik - bu yosh turlarining bir-biriga ta’sirini va mosligini ko‘rsatadi. Misol uchun, biologik va psixologik yoshlar ijtimoiy va xronologik yosh bilan qanday mos kelishini tahlil qilish, rivojlanishning umumiy holatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Rivojlanish jarayonida, bu yoshlar bir-birini qo‘llab -

quvvatlaydi yoki ba'zan ziddiyatli bo'lishi mumkin, masalan, biror bola biologik jihatdan kattalashishi mumkin, ammo psixologik yoki ijtimoiy jihatdan hali ham yosh bo'lishi mumkin.

4. Rivojlanish psixologiyasi vazifalari. Z.Nishonovanning tahriri ostidagi Rivojlanish psixologiyasi darsligida keltirilishicha "...Yosh psixologiyasi umumiy vazifalari etib quyidagilar e'tirof etilgan: Yosh psixologiyasi umumiy vazifalari etib quyidagilar e'tirof etilgan:

1. Psixik jarayonlarning, bilimlarni o'zlashtirishning yosh imkoniyatlarini tadqiq qilish.

2) Shaxs rivojlanishining muhim omillarini o'rganish

3) Psixik tadqiqotning umumiy qonuniyatlarini hamda bosqichlarini tadqiq etish

4) har bir yoshning psixologik hamda individual xususiyatlarini o'rganish.

Yosh psixologiyasini bilmasdan turib ta'lim tarbiyaning hech qanday nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal qilib bo'lmaydi.

Yosh psixologiyasining nazariy vazifalari:

Insonning butun hayot yo'li davomida psixik taraqqiyoti manbalari, mexanizmlari, va harakatga keltiruvchi kuchlarini o'rganish;

Ontogenezda psixik rivojlanishni davrlashtirish;

Psixik jarayonlar kechishining yosh xususiyatlari va qonuniyatlarini o'rganish;

Turli yosh davrlarda bilimlarni o'zlashtirish, turli faoliyatlarni amalga oshirish qonuniyatlari, xususiyatlari va imkoniyatlarini aniqlash;

Turli yosh bosqichlarida shaxs rivojlanishini tadqiq etish.

Yosh psixologiyasining amaliy vazifalari:

Psixik funksiyalarning yosh normalarini aniqlash, insonning ijodiy potentsiali va psixologik zaxiralarini ishga tushirish;

Bolaning ruhiy salomatligi va psixik taraqqiyotini kechishining tizimli nazorat qilish xizmatini tashkil etish, ota-onalarga muammoli vaziyatlarda yordam ko'rsatish;

Yosh va klinik diagnostika – inson hayotining inqirozli davrlarida yordam ko‘rsatish, psixologik qo‘llab quvvatlash funksiyasini bajarish...” [15.8bet] deb keltirilgan.

5. Rivojlanish psixologiyasi bo‘limlari: perinatal psixologiya, bolalar psixologiyasi, o‘smirlik va o‘spirinlik davrlari psixologiyasi, yetuklik davri psixologiyasi, gerontopsixologiya. Rivojlanish psixologiyasi inson hayotining turli bosqichlarida aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishni o‘rganadi. Bu psixologiyaning asosiy bo‘limlari perinatal psixologiya, bolalar psixologiyasi, o‘smirlik va o‘spirinlik davri psixologiyasi, yetuklik davri psixologiyasi va gerontopsixologiyadir.

1.Perinatal psixologiya – homiladorlik davridan boshlab, tug‘ilish va hayotning dastlabki oylaridagi psixologik jarayonlarni o‘rganadi. Ushbu bo‘lim onaning emotsional holati, homilaning rivojlanishi, va tug‘ilishdan keyingi adaptatsiya jarayonlariga diqqat qaratadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ona va bola o‘rtasidagi hissiy bog‘lanish, prenatal stress va tug‘ilish jarayoni, bolaning keyingi rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

2. Bolalar psixologiyasi – tug‘ilishdan o‘smirlikka qadar bo‘lgan davrda bolaning ruhiy rivojlanishini o‘rganadi. Bu bosqichda bola aqliy qobiliyatlari, hissiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi rivojlanadi. Piaget va Vygotskiy kabi psixologlar bolalarning kognitiv rivojlanishini o‘rganishgan. Bolalardagi aqliy o‘sish, til o‘rganish, o‘yinlar va ijtimoiy munosabatlar ularning shaxsiyatini shakllantiruvchi asosiy omillardir.

5- rasm. Bola shaxsiyatini shakllantirish

3. O'smirlik va o'spirinlik davri - inson rivojlanishining eng murakkab va o'zgaruvchan davridir. Bu davrda jismoniy, hissiy va ijtimoiy o'zgarishlar yuz beradi. Eriksonning rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar shaxsiy identifikatsiya krizisini boshdan kechirishadi, bu esa ularning kimligini aniqlashga olib keladi. O'spirinlar o'rtasida stress, xatti-harakatdagi o'zgarishlar va ijtimoiy ta'sirlar bu bosqichning muhim jihatlaridir.

4. Yetuklik davri psixologiyasi - shaxsning yoshi kattalashgani sari rivojlanadigan psixologik o'zgarishlarni o'rganadi. Bu bosqichda inson karera, oila, shaxsiy rivojlanish va o'zini anglash kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Ushbu davrda inson o'zining hayotdagi maqsadini qayta baholashi va yangi qadriyatlar hosil qilishi mumkin. Yetuklik davrida shaxsning ijtimoiy va hissiy jihatdan barqarorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Gerontopsixologiya – bu qarilik davridagi psixologik jarayonlarni o'rganish bilan shug'ullanadigan bo'limdir. Bu bosqichda kognitiv qobiliyatlar, xotira va hissiy holatlar o'zgaradi. Ushbu davrda o'zini anglash, o'lim bilan bog'liq fikrlar va oila a'zolari bilan munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy faoliyat va hissiy qo'llab-quvvatlash qarilik davrida sog'lomlik va farovonlikni saqlashda muhimdir.

Rivojlanish psixologiyasi inson hayotining har bir bosqichida muhim ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishini tushunishga yordam beradi. Ushbu bo'limlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, inson hayotining turli bosqichlarida yuz beradigan o'zgarishlarni kompleks ravishda o'rganish imkonini beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. "Bolalik" qanday tushuncha?
2. Bolalar psixologiyasi nimani o'rganadi?
3. Yosh psixologiyasining bugungi kundagi eng muhim muammolari nimalarda deb o'ylaysiz?

4. L. S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasi haqida nimalarni bilasiz?
5. Madaniy-tarixiy konsepsiyaning muhim g'oyalaridan biri rivojlanishning eng yaqin zonasi haqida nimalarni bilasiz?
6. A. N. Leontyevning faoliyat nazariyasi haqida nimalarni bilasiz?
7. V. N. Myasishchevning munosabatlar psixologiyasida bola psixik taraqqiyoti qonuniyatlari qanday yoritilgan?
8. Ch. Darvinning “ Evolyutsion nazariyasi ” rivojlanish psixologiyasiga qanday ta'sir ko'rsatdi?
9. Jan - Jak Russo hayoti va faoliyati haqida so'zlab bering.
10. Vilgelm Preyerning “ Bola psixologiyasi ” (1882) asari rivojlanish psixologiyasida qanday ahamiyatga ega.
11. Rivojlanish psixologiyasining vazifalari va bo'limlari haqida nimalarni bilasiz?

3- MAVZU: RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASINING NAZARIY VA AMALIY VAZIFALARI

REJA

1. Inson psixik rivojlanishini harakatlantiruvchi kuchlari, mexanizm va omillarini o'rganish.
2. Rivojlanish psixologiyasining zamonaviy ilmiy bilim tizimidagi o'rni.
3. Psixik rivojlanish qonuniyatlari. Psixik rivojlanish butunligi, tuzilmaviyligi va bosqichliligi.
4. Rivojlanish bosqichlarining ketma - ketligi.
5. Rivojlanishda geteroxronlik va nomutanosiblik. Akseleratsiya va retardatsiya. Rivojlanishda senzitiv va inqirozli davrlar. Inson umrida normativ inqirozlar

Tayanch so'z va iboralar: rivojlanish, inson psixik rivojlanishi, ontogenezda psixik rivojlanish, yosh xususiyatlari, me'yorlar, ijodiy qobiliyat, ehtiyoj,

motivatsiya, kognitiv rivojlanish, adaptatsiya va assimilyatsiya, sotsializatsiya, kognitiv qobiliyatlar, antropologiya, patologik aspekt, perinatal psixologiya, funksiyalar, geteroxronlik, akseleratsiya va retardatsiya,

Rivojlanish psixologiyasi vazifalarini bilmasdan turib, ta'lim-tarbiyaning hech qanday nazariy hamda amaliy masalalarini muvaffaqiyatli hal qilib bo'lmaydi.

Rivojlanish psixologiyasining **nazariy vazifalari:**

- insonning butun hayot yo'li davomida psixik rivojlanishiga ta'sir etuvchi va harakatga keltiruvchi kuchlar, mexanizmlarni o'rganish;
- ontogenezda psixik rivojlanishni davrlashtirish;
- psixik rivojlanish davomida yosh xususiyatlari, rivojlanish qonuniyatlari va bilish jarayonlarini o'rganish;
- ma'lum tarixiy davrda shaxs rivojlanishi hamda shaxs sifatida shakllanishini tadqiq etish.

Rivojlanish psixologiyasining **amaliy vazifalari:**

- insonning psixik funksiyalarining yosh davriga mos me'yorlarni va ijodiy qobiliyatning mavjudligini aniqlash;
- psixologik rivojlanishda bolaning rivojlanishi, psixologik salomatligini nazorat qilish va tizimlashtirish;
- yosh va tibbiy diagnostika;
- inson hayotining inqirozli davrlarida yordamni amalga oshirish.

1. Inson psixik rivojlanishini harakatlantiruvchi kuchlari, mexanizm va omillarini o'rganish. Inson psixik rivojlanishini harakatlantiruvchi kuchlar, mexanizmlar va omillar rivojlanish psixologiyasining muhim tarkibiy qismlaridir. Ushbu jarayonlar insonning tug'ilishidan boshlab butun hayoti davomida davom etadi. Quyida ularning asosiy jihatlari ko'rib chiqiladi:

1. Psixik rivojlanishni harakatlantiruvchi kuchlar: Ichki ehtiyojlar: Insonning rivojlanish jarayonida ichki ehtiyojlari katta rol o'ynaydi. Bu ehtiyojlar o'z - o'zini anglash, qiziqishlar, ehtirosalar va o'z - o'zini namoyon qilishga bo'lgan intilish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

Motivatsiya: motivatsiya insonning biror maqsadga erishish uchun harakat qilishiga turtki bo'ladi. Masalan, bilim olishga bo'lgan intilish, ijtimoiy maqomni oshirish yoki shaxsiy qoniqishga erishish motivatsiyalari rivojlanishning asosiy kuchlaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy ta'sir: Oila, do'stlar, o'qituvchilar va jamiyatning boshqa a'zolari psixik rivojlanishga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy normativlar, qoidalarga moslashish va jamiyatning kutilgan talablari shaxsning rivojlanish jarayonini shakllantiradi.

2. Psixik rivojlanish mexanizmlari:

- Adaptatsiya va assimilyatsiya:

Piagetning nazariyasiga ko'ra, shaxsning psixik rivojlanishi adaptatsiya (yangi vaziyatlarga moslashish) va assimilyatsiya (mavjud bilimlarni yangi sharoitlarga moslashtirish) jarayonlari orqali amalga oshadi.

- Sotsializatsiya:

bu jarayon insonning ijtimoiy norma va qadriyatlarni o'zlashtirishi va jamiyatga moslashishidir. Bolalikdan boshlab kattalar davrigacha bo'lgan ijtimoiylashuv shaxsiy identifikatsiyani va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantiradi.

- Kognitiv rivojlanish:

Aqliy rivojlanish jarayonida inson yangi bilimlarni o'zlashtiradi, mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi va qiyin vaziyatlarni yechishga o'rganadi. Bu jarayonlar orqali shaxsning kognitiv strukturalari shakllanadi va rivojlanadi.

3. Psixik rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillar:

- **Genetik omillar:** Shaxsning genetik tuzilishi uning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Bu omillar asosan tug'ma qobiliyatlar va temperamentga ta'sir ko'rsatadi.

- **muhit:** Bolalikda olingan tarbiya, atrof-muhit, o'qish sharoitlari, va oilaviy munosabatlar shaxsning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Muhitning qo'llab-quvvatlovchi yoki to'siq bo'luvchi roli psixik rivojlanishning yo'nalishini belgilaydi.

- **madaniy va ijtimoiy omillar:** Shaxsning jamiyatdagi o'rni, madaniy qadriyatlar, ijtimoiy-iqtisodiy holat, va ijtimoiy muloqot imkoniyatlari rivojlanish

jarayonini yoʻnaltiradi. Bularning barchasi shaxsning identifikatsiyasi va rivojlanishiga taʼsir koʻrsatadi.

6- rasm. Insonning psixik rivojlanishi

2. Rivojlanish psixologiyasining zamonaviy ilmiy bilim tizimidagi oʻrni.

Inson psixik rivojlanishi murakkab va koʻp qirrali jarayondir. Ichki va tashqi kuchlar, mexanizmlar va omillar birgalikda harakat qilishi orqali insonning shaxsiyati, fikrlashi va ijtimoiy qobiliyatlari rivojlanadi. Ushbu jarayonlarni oʻrganish rivojlanish psixologiyasining asosiy maqsadlaridan biridir va insonning har xil hayot bosqichlarida qanday oʻzgarishlar yuz berishini tushunishga yordam beradi.

Rivojlanish psixologiyasi boshqa fanlar bilan koʻplab bogʻliqliklarga ega, chunki insonning ruhiy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishi koʻp qirrali va kompleks jarayondir. Quyida rivojlanish psixologiyasining baʼzi asosiy fanlar bilan bogʻliqliklari koʻrib chiqiladi:

1. Nevrologiya: - bogʻliqlik. Rivojlanish psixologiyasi va nevrologiya bir-biri bilan chambarchas bogʻliqdir, chunki inson miyasining rivojlanishi va funksiyalari psixologik jarayonlarga bevosita taʼsir qiladi. Miyaning turli tuzilmalarining rivojlanishi bilan bogʻliq tadqiqotlar psixologik oʻsishni tushunishda yordam beradi. Misol: Nevrologik tadqiqotlar kognitiv rivojlanishning turli bosqichlarini, jumladan, bolalikda oʻyin orqali oʻrganish va miya plastisitasini oʻrganish bilan bogʻliqdir.

2. Genetika: – bogʻliqlik. Genetika insonning rivojlanish jarayonlariga taʼsir qiluvchi irsiy omillarni oʻrganadi. Genetik omillar shaxsning temperamentidan tortib, kognitiv qobiliyatlarigacha boʻlgan rivojlanish jihatlariga taʼsir qiladi. Misol:

egizaklar ustida olib borilgan tadqiqotlar genetika va atrof – muhitning shaxs rivojlanishiga ta'sirini o'rganish uchun ishlatiladi.

3. Ta'lim nazariyalari: – bog'liqlik: Rivojlanish psixologiyasi ta'lim nazariyalari bilan yaqin aloqada, chunki bu fan o'quvchilarning aqliy rivojlanishini, o'rganish qobiliyatlarini, va ta'lim jarayonini yaxshilash uchun muhimdir. Misol: Piaget va Vygotskiy kabi psixologlarning kognitiv rivojlanish nazariyalari ta'lim jarayonlarida qanday qilib o'quvchilarning aqliy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni tushunishda qo'llaniladi.

4. Sotsiologiya - bog'liqlik: Rivojlanish psixologiyasi va sotsiologiya insonning ijtimoiy muhitdagi rivojlanishini o'rganishda bir-birini to'ldiradi. Sotsiologik tadqiqotlar insonning ijtimoiy guruhlariga, madaniyat va jamiyatga qanday moslashishini tushunishda yordam beradi. Misol: Ijtimoiy rivojlanish jarayonlari, masalan, bolalikda ijtimoiy qobiliyatlarni o'rganish va do'stlar orttirish sotsiologiya va rivojlanish psixologiyasi kesishgan nuqtada joylashgan.

5. Antropologiya - bog'liqlik: Antropologiya va rivojlanish psixologiyasi inson rivojlanishini turli madaniyatlar va tarixiy davrlarda o'rganadi. Bu fanlar shaxsning madaniy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlariga qanday ta'sir qilayotganini tushunishda muhimdir. Misol: Turli madaniyatlarda bolalar tarbiyasi, o'sish va tarbiya jarayonlarining farqlanishi rivojlanish psixologiyasi va antropologiyaning o'zaro bog'liqligini namoyon qiladi.

6. Psixiatriya – bog'liqlik: Psixiatriya ruhiy kasalliklar va shikastlanishlarni o'rganadi, rivojlanish psixologiyasi esa ruhiy rivojlanishning normal va patologik aspektlarini tushunishda yordam beradi. Misol: Bolalarda va o'smirlarda rivojlanishning normal jarayonlaridan chetga chiqishlarni aniqlash va tushunishda rivojlanish psixologiyasi psixiatrik diagnostika uchun muhimdir.

7. Tibbiyot – bog'liqlik: Rivojlanish psixologiyasi va tibbiyot insonning jismoniy sog'lig'i va psixologik rivojlanishi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda bog'liq. Misol: Perinatal psixologiya, ya'ni homiladorlik va tug'ishdan oldingi davr psixologiyasi, homila va chaqaloqning rivojlanishi va tug'ilishdan keyingi psixologik o'sish uchun muhimdir.

Xulosa qilib aytganda rivojlanish psixologiyasi boshqa fanlar bilan chuqur bog‘liq bo‘lib, insonning rivojlanishini kompleks tarzda tushunish uchun turli yo‘nalishlardan olingan bilimlarni birlashtiradi. Ushbu interdisipliner aloqalar rivojlanish psixologiyasining inson psixologiyasini to‘liq tushunishga qo‘shadigan hissasini oshiradi va uning amaliy qo‘llanilishini kengaytiradi.

3. Psixik rivojlanish qonuniyatlari. Psixik rivojlanish butunligi, tuzilmaviyligi va bosqichliligi. Psixik rivojlanish insonning psixologik jihatlariga - ong, xotira, idrok, tafakkur va his-tuyg‘ularning shakllanishi va o‘rishini anglatadi. Bu rivojlanish jarayoni murakkab bo‘lib, u insonning barcha hayotiy tajribalarini o‘z ichiga oladi. Psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlari rivojlanishning butunligi, tuzilmaviyligi va bosqichliligida o‘z ifodasini topadi. Ushbu ma‘ruzada biz ushbu qonuniyatlarni haqida batafsil tushuncha beramiz va ularning har birini misollar yordamida yoritamiz.

1. Psixik rivojlanishning butunligi: psixik rivojlanish inson organizmining umumiy rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, unda barcha psixik jarayonlar o‘zaro bir butunlikda rivojlanadi. Bu qonuniyat quyidagi asosiy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi:

Organizmning umumiy rivojlanishi: insonning psixik rivojlanishi, ayniqsa, bolalik davrida, uning butun organizmi, xususan, markaziy asab tizimining rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Masalan, yangi tug‘ilgan chaqaloqning idroki atrof-muhit bilan o‘zaro ta‘sirida shakllanadi va bu jarayon bolaning umumiy rivojlanishiga ta‘sir qiladi.

Turli funksiyalarning o‘zaro bog‘liqligi: psixik rivojlanish jarayonida turli psixik funksiyalar bir-biri bilan bog‘lanib, birgalikda shakllanadi. Misol uchun, bolaning nutqi rivojlanishi uning tafakkurini, xotirasini va hatto ijtimoiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu rivojlanish jarayoni har bir funksiyaning o‘ziga xos o‘rniga ega ekanligini, lekin ularning bir-biri bilan bog‘liq holda rivojlanishini ko‘rsatadi.

2. Psixik rivojlanishning tuzilmaviyligi. Rivojlanish jarayonida har bir psixik funksiya ma‘lum bir tuzilmani shakllantiradi va bu tuzilma vaqt o‘tishi bilan murakkablashib boradi. Ushbu qonuniyat quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

Funksiyalarning shakllanishi: Psixik rivojlanish davomida har bir funksiya dastlab oddiy shaklda paydo bo'ladi va vaqt o'tishi bilan bu funksiya murakkabroq tuzilmalarga aylanadi. Masalan, bolaning idroki dastlab ob'ektlarni oddiy shaklda qabul qiladi, keyinchalik bu idrok murakkablashib, detallashtirilgan idrokka aylanadi.

Tuzilmaviy o'zgarishlar: Har bir rivojlanish bosqichida tuzilmaviy o'zgarishlar sodir bo'ladi, ya'ni yangi psixik funksiyalar va tuzilmalar paydo bo'ladi. Bu o'zgarishlar oldingi tuzilmalarga asoslanadi va ularni takomillashtiradi. Masalan, bolaning nutqi dastlab oddiy tovushlar chiqarishdan iborat bo'lsa, keyinchalik bu jarayon murakkablashib, to'liq so'z va gaplarga aylanishi mumkin.

3. Psixik rivojlanishning bosqichliligi. Psixik rivojlanish ma'lum bosqichlar orqali amalga oshadi va har bir bosqich oldingi bosqichning natijasi va keyingi bosqich uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu qonuniyat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Bosqichlarga bo'linishi: Insonning psixik rivojlanishi bosqichma-bosqich rivojlanadi. Masalan, Piaget nazariyasiga ko'ra, bolaning kognitiv rivojlanishi to'rt bosqichda amalga oshadi: sensor-motor (0-2 yosh), old maktab davri (2-7 yosh), aniq operatsiyalar davri (7-11 yosh), va formal operatsiyalar davri (11 yoshdan keyin). Har bir bosqichda bolaning fikrlash va idrok qilish qobiliyati rivojlanib boradi.

Bosqichlar orasidagi aloqadorlik: Har bir rivojlanish bosqichi oldingi bosqichda to'plangan tajriba va malakalarga asoslanadi, bu esa keyingi bosqichda murakkabroq vazifalarni bajarishga yordam beradi. Masalan, bolaning o'yinlar orqali o'rganish bosqichi kelajakda murakkab mantiqiy operatsiyalarni amalga oshirishga tayyorgarlik vazifasini bajaradi.

Psixik rivojlanish insonning psixologik qobiliyatlarining butun hayoti davomida shakllanishini ifodalaydi. Ushbu rivojlanish jarayoni organizmning umumiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, turli psixik funksiyalarning tuzilmalari vaqt o'tishi bilan murakkablashadi va bu rivojlanish bosqichma-bosqich amalga oshadi. Har bir bosqich yangi qobiliyatlar va malakalarning shakllanishiga asos yaratadi, bu esa insonning umumiy psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

7- rasm. Bolaning o'z o'zini anglashi va motivatsion sohasining rivojlanishi

4. Rivojlanish bosqichlarining ketma-ketligi. Psixik rivojlanish jarayoni ma'lum bir ketma-ketlikda sodir bo'ladi, ya'ni har bir bosqich o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, oldingi bosqichda shakllangan ko'nikmalar va tajribalar asosida keyingi bosqichga o'tiladi. Bu ketma-ketlik insonning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Rivojlanishning bu bosqichlari bir-birini to'ldiradi va ularning izchil amalga oshishi normal psixik rivojlanishning asosidir

1. Sensor-motor bosqichi (0-2 yosh) - bu bosqichda bola o'z hissiy va harakat tajribalariga tayanib, atrof-Muhitni o'rganadi. Bola dunyoni o'z sensor va motor harakatlari orqali idrok qiladi. Masalan, bola buyumlarni ushlash, og'ziga olib ko'rish orqali ular haqida dastlabki ma'lumotlarni oladi. Muvofiqlik - bu bosqichda bolaning harakatlari o'ziga xos ketma-ketlikda rivojlanadi. Dastlabki reflekslar murakkab motor harakatlarga aylanadi, bu esa bolaning dunyoni kashf qilish qobiliyatini oshiradi.

2. Maktabgacha yosh davri (preoperatsional) bosqichi (2-7 yosh) xususiyatlari: Ushbu bosqichda bola til va tasavvur qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bola dunyoni so'zlar, tasvirlar va o'yinlar orqali anglaydi. Ammo bolaning tafakkuri hali mantiqiy asosda emas va ko'pincha egotsentrik bo'ladi. Bu bosqichda bola tasavvurlar orqali dunyoni anglaydi, masalan, rolda o'yinlar o'ynaydi va bu orqali ijtimoiy qoidalarga moslashadi. Bola ma'lum tushunchalarni qabul qiladi, lekin ularni hali umumlashtira olmaydi.

3. Aniq operatsiyalar bosqichi (7-11 yosh) xususiyatlari. Bu bosqichda bolaning tafakkuri mantiqiy asosda shakllana boshlaydi. Bola oddiy mantiqiy operatsiyalarni amalga oshira oladi, masalan, ob'ektlarni solishtirish, tasniflash va ketma-ketlikni aniqlash. Bola real va abstrakt tushunchalarni farqlay boshlaydi. Muvofiqlik Ushbu bosqichda bolaning tafakkuri hali konkret ob'ektlar va hodisalarga bog'liq bo'lib, ular bilan ishlashda mantiqiy qoidalarni qo'llaydi. Masalan, matematika misollarini hal qilish yoki ko'rish orqali ob'ektlarni tasniflash qobiliyatini rivojlantiradi.

4. Formal operatsiyalar bosqichi (11 yosh va undan katta) xususiyatlari. Bu bosqichda bola abstrakt fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladi. U murakkab tushunchalar, nazariyalar va gipotetik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo'ladi. Ushbu bosqichda bola tanqidiy fikrlash va mavhum tushunchalarni qo'llay boshlaydi. Bola murakkab muammolarni hal qilish, nazariy mantiqiy mulohazalarni yuritish qobiliyatiga ega bo'ladi. Masalan, bola ilmiy nazariyalarni tahlil qilish yoki kelajakda yuz berishi mumkin bo'lgan voqealarni tasavvur qilish orqali mantiqiy xulosalar chiqaradi.

Rivojlanish bosqichlarining ketma - ketligi inson psixik rivojlanishining izchil va tartibli ekanligini ko'rsatadi. Har bir bosqich oldingi bosqichda shakllangan ko'nikmalar va tajribalarni mustahkamlaydi va yangi qobiliyatlar shakllanishiga zamin yaratadi. Bu ketma - ketlik psixik rivojlanishning murakkab va bosqichma - bosqich jarayon ekanligini tushunishga yordam beradi. Psixik rivojlanishning ketma - ket bosqichlari orqali insonning kognitiv, emotsional va ijtimoiy qobiliyatlari yetuklashadi va bu jarayon butun hayot davomida davom etadi.

5. Rivojlanishda geteroxronlik va nomutanosiblik. Akseleratsiya va retardatsiya. Rivojlanishda sensitiv va inqirozli davrlar. Inson umrida normativ inqirozlar. Rivojlanishda geteroxronlik va nomutanosiblik.

Geteroxronlik - bu organizmning turli qismlari yoki funksiyalarining rivojlanishida vaqt bo'yicha o'zaro nomuvofiqlik yoki asimmetriya holatidir. Geteroxronlik jarayoni inson psixikasi va fiziologiyasining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega, chunki har bir organ, tizim yoki psixik funksiya turli tezlikda va

vaqtda rivojlanadi. Misol uchun, chaqaloqlarda birinchi yilda jismoniy rivojlanish, masalan, yurish yoki gapirish qobiliyatlari, har xil sur'atda rivojlanishi mumkin. Ba'zi bolalar tezda yurishni o'rganadi, lekin til rivojlanishi orqada qoladi yoki aksincha. Bu holat bolalarning rivojlanishi o'z yo'nalishida sodir bo'lishini va har bir bola o'z rivojlanish ritmiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Nomutanosiblik - bu organizm yoki psixikaning turli qismlari o'rtasida rivojlanishning nisbatan nomuvofiqligi bo'lib, ularning bir xil darajada rivojlanmasligi yoki o'zaro muvozanatda bo'lmasligi natijasidir. Bu holat, ayniqsa, o'smirlik davrida kuzatiladi, chunki bu davrda tana qismlarining o'sishi va rivojlanishi bir vaqtning o'zida, bir xil darajada sodir bo'lmaydi. Misol uchun, o'smirlik davrida bo'yning tez o'sishi, lekin tana massasi yoki muskullar rivojlanishining kechikishi nomutanosiblik holatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Bu holatlar, shuningdek, psixik rivojlanishda ham kuzatiladi, masalan, kognitiv qobiliyatlarning tez rivojlanishi bilan emotsional rivojlanishning kechikishi.

“Akseleratsiya va retardatsiya” **Akseleratsiya** - organizmning yoki psixik rivojlanishning odatdagi sur'atidan tezroq sodir bo'lishi. Bu hodisa o'smirlik davrida yaqqol namoyon bo'ladi, masalan, avlodlar o'rtasidagi jismoniy rivojlanish sur'atlaridagi farqlar bilan ko'rinadi. Bolalar avvalgi avlodlarga nisbatan tezroq o'sadi, jinsiy yetilishni tezroq boshlaydi, bu esa akseleratsiya deb ataladi.

Retardatsiya - rivojlanish jarayonining normal tezlikdan sekinlashishi yoki kechikishi. Retardatsiya jismoniy yoki psixik rivojlanishda kuzatilishi mumkin. Misol uchun, bola til o'rganish yoki ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelganda, bu retardatsiya belgilari sifatida ko'rib chiqiladi.

8- rasm. G'azab.

Rivojlanishda sensitiv va inqirozli davrlar

Sensitiv davrlar - bu inson hayotida muayyan qobiliyatlar va funksiyalarning rivojlanishi uchun eng qulay vaqtdir. Ushbu davrlar davomida psixik va jismoniy rivojlanish jarayonlari eng yuqori darajada faollashadi va yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni osonlashadi. Masalan, tilni o'rganish uchun eng sensitiv davr 2-5 yosh oralig'ida sodir bo'ladi. Bu davrda bolalar tilni o'zlashtirish uchun eng yuqori qobiliyatga ega bo'lib, nutq va kommunikativ ko'nikmalar tez rivojlanadi. Ushbu davrda til o'rganishdagi imkoniyatlar maksimal darajada bo'ladi, va bu imkoniyatlar o'z vaqtida foydalanilmasa, keyinchalik qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Inqirozli davrlar - bu inson hayotidagi o'tish davrlari bo'lib, ular katta psixik va jismoniy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ladi. Bu davrlar davomida insonning ichki dunyosi va tashqi muhit o'rtasidagi muvozanat buziladi, bu esa insonning o'ziga bo'lgan munosabati va atrof-muhit bilan munosabatlariga ta'sir qiladi. Masalan, o'smirlik davri - inqirozli davrlarning yorqin misolidir. Ushbu davrda gormonal o'zgarishlar, identifikatsiya muammolari va o'ziga xoslik qidiruvi bilan bog'liq qiyinchiliklar yuzaga keladi. Bu davrda o'smirlar o'zlarining kimligini va o'zlarining

o'rnini aniqlashga harakat qilishadi, bu esa ba'zan emotsional va ijtimoiy tangliklarga olib kelishi mumkin.

Inson umrida normativ inqirozlar. **Normativ inqirozlar** - bu inson hayotidagi muayyan bosqichlarga mos keladigan tabiiy va normal inqiroz davrlari. Ular hayotning yangi bosqichiga o'tish bilan bog'liq bo'lib, har bir bosqichda inson yangi mas'uliyatlar va qiyinchiliklarga duch keladi. Normativ inqirozlar odatda insonning butun hayoti davomida sodir bo'ladi va rivojlanishning tabiiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Misol uchun, ilk yoshlikda bolaning mustaqillik qozonishi va o'z qobiliyatlarini mustahkamlash davri normativ inqiroz sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Shuningdek, o'smirlik, oilaviy hayotga o'tish, kasbiy faoliyatni boshlash, qarilik davriga o'tish kabi davrlar ham normativ inqirozlar bo'lib, ular insonning yangi sharoitlarga moslashishi va yangi hayotiy qiyinchiliklarni yengishida muhim rol o'ynaydi.

Psixik rivojlanish jarayoni inson hayotining turli bosqichlarida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Geteroxronlik va nomutanosiblik rivojlanish jarayonidagi tabiiy hodisalar bo'lib, akseleratsiya va retardatsiya esa rivojlanish sur'atlarining o'zgarishini aks ettiradi. Sensitiv va inqirozli davrlar rivojlanishning o'ziga xos bosqichlari bo'lib, ular insonning qobiliyatlari va shaxsiyati rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Normativ inqirozlar esa inson hayotidagi tabiiy va muhim o'tish davrlari bo'lib, bu davrlarda inson yangi tajribalar va mas'uliyatlarni o'zlashtiradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Rivojlanish psixologiyasining nazariy vazifalari nimalardan iborat?
2. Rivojlanish psixologiyasining amaliy vazifalari nimalardan iborat?
3. Motivatsiya deganda nimani tushunasiz?
4. Psixik rivojlanish mexanizmlarini tushuntirib bering.
5. Inson psixik rivojlanishga ta'sir qiluvchi omillarni sanab bering?
6. Rivojlanish psixologiyasining qaysi fanlar bilan bog'liqliklari bor?
7. Psixik rivojlanishning asosiy qonuniyatlarini sanab bering?
8. Akseleratsiya va retardatsiya nima?

9. Inson hayotida muayyan qobiliyatlar va funksiyalarning rivojlanishi uchun eng qulay vaqt bu-?

10. Inson hayotidagi o'tish davrlari bo'lib, ular katta psixik va jismoniy o'zgarishlar bilan bog'liq bu- qaysi davr?

11. Inson hayotidagi muayyan bosqichlarga mos keladigan tabiiy va normal inqiroz davrlari bu - qaysi davr?

4-MAVZU: RIVOJLANISH PSIXOLOGIYASINING ILMIY TADQIQOT METODLARI

REJA

1. Rivojlanish psixologiyasi sohasida ilmiy-tekshirish olib borishning o'ziga xosligi

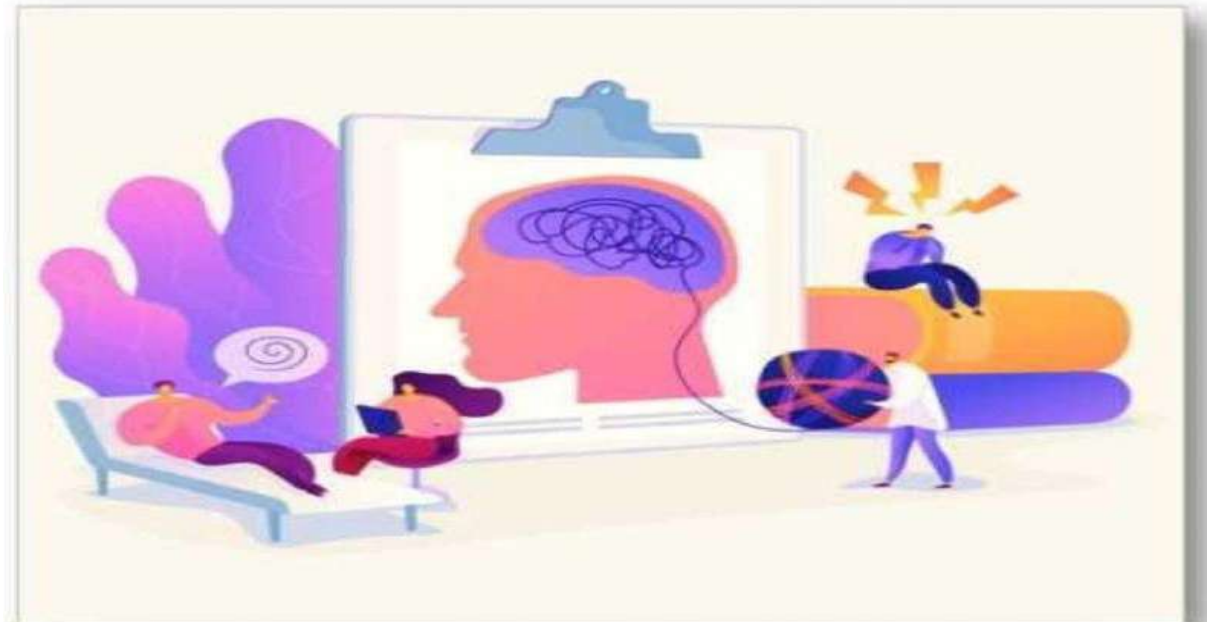
2. Psixologik tadqiqot metodlari: kuzatish, eksperiment, psixofiziologik metodlar, klinik metodlar, differensial metod, suhbat va so'rov, test, korrelyatsiya, modellashtirish, faoliyat natijasini o'rganish.

3. Psixologiyada ilmiy tekshirish olib borishda zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalanish.

Tayanch so'z va iboralar: ilmiy - tekshirish, kuzatish, eksperiment, psixofiziologik metodlar, klinik metodlar, differensial metod, suhbat va so'rov, test, korrelyatsiya, modellashtirish, faoliyat natijasini o'rganish,

Kuzatish va eksperiment yosh psixologiyasining asosiy metodi sifatida ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarga individual yondashish uchun ularning individual - psixologik xususiyatlarini, o'quvchilar shaxsining o'ziga xosligini bilish, o'rganish zarur. "Agar pedagogika odamni har jihatdan tarbiyalamoqchi bo'lsa, u oldin o'sha odamni ham har jihatdan bilib olishi kerak", – deb yozgan edi K.D. Ushinskiy. Shuning uchun har bir o'qituvchi o'quvchilarni o'rganish usullari bilan qurollanishi shart. Demak, yosh va pedagogik psixologiya asoslarini bilish har bir fan

o'qituvchisi. har bir pedagog uchun muhim ahamiyatga ega. Har bir fanning o'rganish metodlari bo'lgani kabi, yosh va pedagogik psixologiya ham psixologiya fanining alohida bo'limlari sifatida o'z tadqiqot metodlariga ega. Yosh va pedagogik psixologiyaning metodlari faqat nazariy, ilmiy tadqiqot ishlari uchungina emas, balki kundalik, amaliy vazifalarni hal qilish uchun ham zarur.

9- rasm. Rivojlanish psixologiyasining ilmiy- tadqiqot metodlari

Rus psixologi B. G. Ananyev bo'yicha tadqiqot metodlari 4 guruhga bo'linadi:

I. Tashkiliy metodlar: taqqoslash, longityud va kompleks metodlari kiradi. Taqqoslash – umumiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, pato-psixologiya va defektologiyada keng qo'llaniladi. Yosh va pedagogik psixologiyada o'rganilayotgan psixik jarayonlarning dinamikasini aniqlash uchun qo'llaniladi. Longityud (uzluksiz) uzoq vaqt davomida ayni bir xil kishilar o'rganiladi. Kompleks - psixologik tadqiqotlar boshqa fanlar metodlari ishtirokida o'tkaziladi (shaxsning jismoniy, fiziologik, psixik va ijtimoiy taraqqiyoti aniqlanadi).

II. Empirik metodlar: kuzatish va o'z-o 'zini kuzatish; eksperimental psixodagnostika metodlari (test, anketa, suhbat, sotsiometriya, intervyu); faoliyat natijalarini tahlil qilish; biografiya metodlari.

III. Ma'lum otlarni qayta ishlash metodlari: miqdoriy (statistika) va psixologik yoki sifatiy tahlil turlariga bo'linadi.

IV. Sharhlash metodlari: genetik va donalash metodlari. Genetik metodda taraqqiyotdagi bosqich, pog'onalar, inqiroz holatlari ajratib ko'rsatiladi (vertikal aloqa). Donalash metodida esa shaxsning barcha xarakteristikalarini o'rtasidagi "gorizontal" aloqalar aniqlanadi.

Yosh va pedagogik psixologiya metodlaridan ayrimlarini ko'rib chiqamiz. **Kuzatish** - psixik xususiyatlarni uzoq vaqt davomida, rejali, biror maqsad asosida o'rganish. Kuzatish - universal metod bo'lib, turli vaziyatlarda ishlatiladi. Ilmiy kuzatish hayotiy (ilmiy bo'lmagan) kuzatishdan tubdan farq qiladi. Hayotiy kuzatish - kundalik hayotda, rejasiz amalga oshirilib, turli tasodiflarga bog'liq bo'ladi. Kuzatish ilmiy bo'lishi shu bilan bir qatorda psixologik-pedagogik kuzatish bo'lishi uchun bir qancha talablarga amal qilishi lozim:

- asosiy metodlar;
- kuzatish;
- psixologik holatlarning sabablarini ilmiy tarzda tushuntirib beruvchi tadqiqot metodi;
- eksperiment

Psixologik ma'lumotlarni aniqlashga qaratilgan sharoitlarni yaratish maqsadida tadqiqotchining tekshiriluvchi faoliyatlariga faol aralashuvi havotiy kuzatish ma'lumotlarini qayd etish bilangina cheklanib, tasodifiy xarakterga ega. Ilmiy kuzatish ma'lumotlarni qayd qilishdan ularning ichki mohiyatini tushuntirib berishga o'tish, uning zaruriy sharti - aniq reja va natijalarni maxsus kundalik yoki bayonnomalarda qayd etishdir. Laboratoriya eksperimenti maxsus yaratilgan sharoitlarda, maxsus (apparaturalar), uskunalar yordamida o'tkaziladi. Tekshiriluvchi xatti-harakatlari ko'rsatma orqali belgilanadi.

Tabiiy eksperiment oddiy hayotiy sharoitlarda o'tkazilib, turli yosh davrlarida bilish imkoniyatlarini o'rganish uchun qo'llaniladi.

Psixologik - pedagogik eksperiment:

- aniqlovchi;
- shakllantiruvchi;
- nazorat;

- yordamchi metodlar;
- faoliyat mahsulini tahlil qilish;
- tarjimai hol metodi;
- sotsiometriya;
- anketa;
- suhbat;
- egizaklar metodi;
- test.

Yosh va pedagogik psixologiya metodlari.

1. Maqsadga yo'nalganlik. Umuman o'quvchini emas, balki uning shaxsiy sifatlaai konkret namoyon bo'lishini turli vaziyatlarda va faoliyatning har xil turlarida - o'yin, o'qish, mehnat, muloqot jarayonida kuzatish.

2. Reja. Kuzatishni boshlashdan oldin muayyan vazifalar belgilanishi (nimani kuzatish), reja tuzilishi (vaqti va vositalari), ko'rsatkichlarni aniqlab olishi (nim ani qayd etish), bo'lishi mumkin bo'lgan xatolar va ularni oldini olish yollari, tahmin qilinayotgan natijalarni o'ylab olishi lozim. Bunda kuzatilayotgan xususiyat aniq belgilanishi lozim (ular ko'p bo'lmasligi zarur).

Kuzatishdan maqsad xulq-atvordagi topilgan kamchiliklarni to'g'rilash yo'llarini ishlab chiqish bo'lmog'i lozim.

3. Mustaqillik. Kuzatish yo'l-yo'lakay qilinishi lozim bo'lgan emas, balki mustaqil ravishda o'tkazilishi kerak bo'lgan vazifa bo'lmog'i lozim.

4. Tabiiylik. Psixologik-pedagogik kuzatish o'quvchilar uchun tabiiy sharoitlarda o'tkazilishi lozim. U o'qituvchining ishtirokisiz o'tkazilishi zarurki, o'quvchi kuzatilayotganini sezmasin.

5. Tizimlilik. Kuzatish o'qituvchining xohishi bilan emas, balki doimiy reja asosida, tizim li ravishda yoki rejalashtirilgan ma'lum oraliqdan so'ng o'tkazilishi zarur.

6. Ob'ektivlik. Kuzatish jarayonida o'z taxminlarini emas, ob'ektiv fakt, harakat, o'quvchilar xulq-atvorining ob'ektiv xususiyatlarini qayd etish va shu asosda xulosa chiqarish lozim.

7. Qayd etish. Olingan barcha ma'lumotlar ma'lum tizimda qayd etilishi lozim. Olingan natijalar kuzatish jarayonida yoki uni o'tkazilgandan so'ng darhol qayd qilinishi kerak. Biroq kuzatish metodining kamchiliklari ham mavjud.

Bular:

1. Tekshiruvchining passiv holatni egallaganligi.
2. Qayd etishdagi xatolar.
3. Qaytarish imkonining yo'qligi.
4. Natijalarni tahlil qilishdagi subyektivizm.

Kuzatish metodining ijobiy tomoni shundaki, eksperimental ravishda o'rganish imkoni bo'lmagan faoliyatni analiz qilish, o'quvchi xulq-atvorini tabiiy sharoitda o'rganish imkoniyati mavjud.

Kuzatish pedagogik amaliyotda qo'llaniladigan asosiy metodlardan biridir. kuzatish intervallari yoshga bog'liq bo'lishi kerak.

Tug'ilgandan 2-3 oygacha - har kuni;

2-3 oydan 1 yoshgacha - har hafta;

Ilk bolalik, ya'ni 1-3 yoshda - har oyda;

3 yoshdan 6-7 yoshgacha - yarim yilda 1 marta;

7-11 yoshda - 1 yilda 1 marta kuzatish o'tkazilishi zarur.

Eksperiment metodi. Eksperiment metodi tabiiy va laboratoriya eksperiment turlariga bo'linadi. Bu metod psixik holatni ta'riflashgagina emas, balki ularni tushuntirib berishga ham imkon beradi. Kuzatishdan farqli o'laroq, psixologik eksperiment tadqiqotchining sinalayotgan faoliyatga faol aralashuvi mumkinligini nazarda tutadi. Jumladan, psixologik fakt aniq namoyon bo'lishiga, uning tadqiqotchi xohlagan yo'nalish bo'yicha o'zgartirilishiga har jihatdan tadqiq qilish uchun bir necha martalab takrorlanishiga imkon beradigan shart-sharoitni yaratadi. Laboratoriya eksperimentining xarakterli belgisi faqat uning laboratoriya sharoitlarida maxsus psixologik uskunalar yordamida o'tkazishlarida va sinaluvchining xatti-harakatlari yo'l-yo'riqqa binoan sodir bolishi bilangina emas, balki sinalayotganligini biladigan sinaluvchi (garchi, odatda, sinalayotgan kishi eksperimentning mohiyati nimadan iboratligini, konkret nimani va nima maqsadda

tadqiq qilinayotganligini bilmasa ham) kishining munosabati bilan ham belgilanadi. Laboratoriya eksperimenti yordamida diqqatning xossalarini, idrok, xotira va boshqalarning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish mumkin.

Hozirgi paytda laboratoriya eksperimentini ko'pincha shunday tarzda o'tkazishadiki, unda odam odatdagi sharoitlarda bajarishi mumkin bo'lgan faoliyatning ba'zi psixologik jihatlari modellashtirilib qo'yiladi. Jumladan, eksperimentda anchagina hissiy zo'riqish vaziyati modellashtirilib, uning jarayonida sinaluvchi, masalan, kasbi - kori uchuvchi bo'lgan kishi anglanilgan yechimlar qabul qilishi mumkin. Yuksak darajadagi uyg'unlikni taqozo etadigan murakkab harakatlar qilishi, ulardagi ko'rsatkichlarga munosabat bildirishi va hokazolar belgilab qo'yilgan bolishi mumkin.

Tabiiy eksperiment (birinchi marta 1910-yilda A.F. Lazurskiy taklif etgan) mo'ljallanganiga ko'ra, eksperiment o'tkazilayotganini biladigan sinaluvchida hosil bo'ladigan zo'riqishga yo'l qo'ymasligi va tadqiqotni odatdagi, tabiiy sharoitlarga (dars, suhbat, o'yin, uy vazifalarini bajarish va boshqalar) ko'chirishi lozim. Masalan, materialni yodlashning samaradorligi uni uzoq vaqt xotirada saqlab qolish to'g'risidagi ko'rsatmaga bog'liqligini tadqiq qilish tabiiy eksperimentga misol bo'la oladi. O'quvchilardan bir guruhi o'rganilishi lozim bo'lgan material bilan tanishtiriladi va ushbu material yuzasidan ertasiga so'ralishini aytadi. Boshqa bir guruhda esa o'quv materiali xuddi shunday tarzda o'tilib bo'lgach, o'quvchilarga o'tilgan dars bir haftadan so'ng so'ralishi aytiladi. Haqiqatda esa har ikkala guruhda ham o'quvchilardan ikki haftadan keyin so'ralgan. Ana shu tabiiy eksperiment jarayonida materialni uzoq vaqt xotirada saqlab qolishga mo'ljallangan yo'l-yo'riqning afzalliklari aniqlanadi.

Tasdiqlovchi va shakllantiruvchi tadqiqot strategiyalari. Psixologik-pedagogik tadqiqot vazifalarini bajaradigan tabiiy eksperiment - psixologik-pedagogik eksperiment deb ataladi. Har xil yosh bosqichlarida o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini o'rganishda, o'quvchi shaxsini shakllantirishning konkret yo'llarini aniqlashda uning roli benihoya kattadir.

Psixologik-pedagogik eksperimenti uch qismdan iborat:

- aniqlovchi;
- shakllantiruvchi;
- nazorat eksperimentlari.

Aniqlovchi (tasdiqlovchi) eksperimentda sinaluvchilardagi biror psixik jarayonning rivojlanish darajasi aniqlanadi. Masalan, boladagi xotiraning rivojlanish darajasi “Meyli” testi yordamida aniqlanishi mumkin.

Shakllantiruvchi eksperimentda aniqlangan psixik jarayon me’yordan orqada bo’lsa, uni rivojlantirish bo’yicha maxsus mashg’ulotlar o’tkaziladi. Misolga qaytsak, xotirani rivojlantirish bo’yicha mashg’ulotlar o’tkaziladi.

Nazorat tajribalarida shakllantiruvchi ta’sirning samaradorligini aniqlash uchun diagnostik metod yana bir marta takroran o’tkaziladi. “Meyli” testi yana bir bora o’tkazilib, maxsus matematik-statistik metodlar yordamida shakllantiruvchi ta’sirning samaradorligi aniqlanadi.

Tadqiqotning yordamchi metodlari.

Anketa - savollar yordamida psixologik axborot to’plashning metodik usulidir. Bunda savollar mantiqan bir-biri bilan bog’langan bo’lib, tadqiqotning maqsadiga mos keladi. Anketa yordamida o’qituvchi o’quvchilar shaxsiy sifatlarini aniqlash uchun material to’playdi. Taklif etiladigan savollarga qarab, anketalar mazmun, funksiyasi, shakli bo’yicha turli xil bo’lishi mumkin.

Mazmun bo’yicha anketa:

1. Faktlar (“Sening bo’sh vaqtingdagi mashg’uloting”, “Uy joy sharoitingni tarifla”)
2. Atrofdagi kishilar, hodisalar xarakteristikasini (“O’quv-ishlab chiqarish korxonasida ish formasi boshqacha bo’lishi kerak deb hisoblaysanmi?”, “Ko’pchilik bolalar o’z imkoniyatlarini to’liq ishga solmay o’qishlarining sababi nimada deb o’ylaysan?”).
3. O’quvchining niyatlarini ifodalashi mumkin (“Oliy o’quv yurtiga kirasanmi?”, “Yozgi oromgohga borasanmi?”).

Savollar bajaradigan funksiyasiga ko’ra anketa o’z ichiga quyidagilarni oladi:

a) Filtrllovchi-savollar. Masalan: agar o'qituvchini oliygohga kirishni xohlovchilar qiziqтира, anketada quyidagicha savollar taklif etiladi: "Sening yoqtiradigan predmeting?". Bunga faqat oliygohga kirmoqchi bo'lgan o'quvchilargina javob beradilar.

b) Tekshiruvchi yoki nazorat qiluvchi savollar. Ularning asosiy funksiyasi - Ma'lumotning to'g'riligini tekshirish.

Shakli bo'yicha anketalar:

a) ochiq - bunda tog'ri savollar o'z xohishiga qarab, erkin javob berish mumkin;

b) yopiq — bunda savollarga tayyor javob berilgan bo'lib, o'quvchi ulardan birini tanlashi lozim.

Anketa savollariga quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Savollar aniq, tushunarli, sodda va konkret bo'lishi lozim.

2. Anketaning boshida oson savollar, keyin qiyin, undan keyin eng murakkablari, nihoyasida yana oson savollar berilishi lozim.

3. Bitta xususiyatni aniqlashga bir necha savollar, nazorat qiluvchi savollar berilishi lozim.

Anketa metodining ijobiy tomoni:

1) ommaviy o'rganish imkoniyati;

2) informatsiya to'plash tezligi;

3) ma'lum otlarni analiz qilishda matematik metodlardan keng foydalanish imkoniyati;

4) og'zaki formada javob olish qiyin bo'lgan savollarga javob olish imkoni;

5) bir necha tadqiqotlar natijasini taqqoslash imkoni;

6) natijalarni qayd etishning qulay usuli.

Shuni ham nazarda tutish lozimki, anketa metodi shaxs xususiyatlarining barcha sohalarini to'la o'rganish imkonini bermaydi, o'quvchilar turlicha javob berganlari tufayli ularni klassifikatsiya qilishda qiyinchiliklar uchraydi, javoblarning ob'ektivligi yuqori emas, chunki o'quvchilar bunga vijdonan yondashmasliklari mumkin.

Quyida kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning kommunikativ (muloqotchanlik) xususiyatlarini aniqlash uchun mo'ljallangan anketa tavsiya qilinadi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar shaxsi kommunikativ xususiyatlarini baholash anketasi. Ushbu anketa o'quvchilar, tarbiyachilar va ota-onalar uchun mo'ljallangan. Bunda kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning atrofdagilar bilan o'zaro munosabatlari hamda kommunikativ xususiyatlari ekspert baholanadi.

Anketa yordamida baholanadigan shaxs xususiyatlari va ularga mos keluvchi savol raqamlari.

Baholanadigan shaxs xususiyatlari	Anketadagi xususiyatlarga mos keluvchi savollar 2,3,4
Muloqotchanlik	
Tashkilotchanlik qobiliyati	5
Atrofdagilar bilan o'zaro munosabat	6
Altruizm	7
Empatiya	8
Agressivlik	9
Himoyasizlik	10
Arazgo'ylik	11
Adolatlilik	12
To'g'riso'zlik	13
Iltifotlilik	14
Itoatkorlik	15
Mustaqillik	16
Qat'iylik	17
Mehnatsevarlik	18
O'ziga ishonch	19

Anketa matni.

1. Bolaning ismi, sharifi, familiyasi, tugʻilgan yili.

2. Bolaning kattalar bilan muloqotchanligi:

A) yuqori; B) oʻrtacha; D) juda odamovi.

3. Bolalar bilan muloqotchanligi: A) juda muloqotchan, koʻpincha oʻzi yolgʻiz emas, boshqa bolalar bilan oʻynashni yaxshi koʻradi; B) unchalik muloqotchan emas, koʻpincha yolgʻiz oʻynashni yoqtiradi; D) baʼzida yolgʻiz, baʼzida bolalar bilan oʻynashni yoqtiradi.

4. Agar oʻquvchi (bola) muloqotchan boʻlsa,...A) yosh jihatdan oʻzidan katta bolalar bilan; B) tengdoshlari bilan; D) oʻzidan kichik bolalar bilan oʻynashni afzal koʻradimi?

5. Oʻyinda bola oʻzini qanday tutadi? A) birgalikda oʻynash uchun bolalarni uyushtira oladi, oʻyinda oʻziga faqat yetakchilik rolini oladi; B) oʻyinda yetakchilik, liderlik rolini ham, ikkinchi darajali rolni ham birdek bajaradi; D) koʻpincha oʻyinda boshqalarga boʻysungan holda oʻziga ikkinchi darajali rolni oladi.

6. Oʻquvchining boshqa bolalar bilan oʻzaro munosabati qanday? A) doʻstlik oʻrnata oladi va oʻyinda bolalar bilan (nizo) kelishmovchiliklarga bormaydi.

B) koʻpincha nizolar kelib chiqadi.

7. Boshqa bolalardan oʻyinchoqlarini qizgʻzonmaydimi? A) bajonidil oʻrtoqlashadi; B) baʼzida qizgʻanadi, baʼzida yoʻq; D) qizgʻanadi.

8. Boshqalarga ham dard boʻla oladimi? A) agar nimadandir xafa boʻlishayotganini koʻrsa (sezsa), tinchlanshtirishga, achinishga, yordam berishga harakat qilib, doimo ham dard boʻladi; B) baʼzan; D) hech qachon.

9. Boshqa bolalarni xafa qiladimi? A) koʻpincha xafa qiladi; B) baʼzida xafa qiladi; D) hech qachon xafa qilmaydi.

10. Oʻquvchi kattalarga tez-tez shikoyat bilan murojaat qilib turadimi? A) koʻpincha; B) baʼzida; D) hech qachon.

11. Oʻquvchi tez xafa boʻladimi? A) juda tez; B) baʼzida; D) xafa boʻlmaydi.

12. Oʻquvchi (yoki farzandingiz) adolatlimi? A) doimo adolatli; B) baʼzida adolatli; D) koʻpincha adolatli emas.

13. O'quvchi doimo rost gapiradimi? A) doimo; B) ba'zida rost gapiradi, ba'zida esa yo'q; D) ko'pincha rost gapirmaydi, tez-tez yolg'onchilik qiladi.

14. O'quvchi doimo o'zini xushmuomala tutadimi? A) doimo; B) ba'zida; D) deyarli hech qachon xushmuomala emas.

15. O'quvchi doimo sizga quloq soladimi? A) doimo; B) ba'zi - ba'zida; D) deyarli hech qachon.

16. O'quvchiga mustaqillik xosmi? A) butunlay mustaqil, hamma narsani o'zi mustaqil bajarishni yoqtiradi; B) ba'zi-ba'zida; D) ko'pincha mustaqillikni namoyon qilmaydi va u uchun boshqalar bajarishini xohlaydi.

17. O'quvchiga qat'iylik xosmi? A) doimo boshlagan ishini oxirigacha yetkazishga harakat qiladi; B) ba'zida qat'iylik namoyon qiladi, ba'zida yo'q; D) odatda qo'l urgan ishini oxirigacha bajarmaydi.

18. O'quvchiga mehnatsevarlik xosmi?

A) juda mehnatsevar, doimo topshirilgan ishni bajonidil bajarishga harakat qiladi;

B) ba'zida ishlashni sevadi, ba'zida dangasalik qiladi; D) ko'pincha dangasalik qiladi.

19. O'quvchi o'ziga ishonadimi? A) butunlay o'ziga ishonadi; B) ba'zida; D) o'ziga ishonmaydi.

Ushbu anketa bo'yicha bolalarni baholashda, ekspert sifatida faqat ota-onalar emas, shu bilan birga tarbiyachilar, sinf rahbarlari ham da o'quvchilar ham qatnashishlari shart.

Natijalar tahlili.

Anketa bo'yicha olingan ma'lumotlar quyidagicha baholanadi:

“A” javobi - 10 ball; “B” javobi - 5 ball; “D” javobi - 1 ball;

Barcha javoblar bo'yicha natijalar yig'indisi hisoblanib, 18 ga bo'linadi va bola shaxsi kommunikativ xususiyatlari, shaxslararo munosabatlar rivojlanish darajasining o'rtacha ko'rsatkichlari baholanadi. Agar ota-onalarning baholari o'qituvchi va tarbiyachilar bilan mos kelsa, bolada baholanayotgan sifatlarning mavjudligi haqida xulosa hosil qilish mumkin. Agar 3 ta ekspertdan faqat 2 tasining baholari mos kelsa,

bolada ushbu sifatlar yetarli darajada rivojlanganligi haqida xulosa chiqarish mumkin. Agar ekspertlar baholari umuman bir-biriga to'g'ri kelmasa, bolalarda ushbu sifatning mavjud yoki mavjud emasligi haqida qo'shimcha maxsus tekshiruvsiz xulosa chiqarish mumkin emas.

Suhbat metodi. Suhbat — bevosita muloqot jarayonida o'quvchilar psixik xususiyatlarini aniqlash metodikasi bo'lib, o'qituvchi oldindan tayyorlab qo'ygan savol asosida o'zi uchun kerakli bo'lgan informatsiyani olish imkoniga ega.

Suhbat metodikasi yordamida inson xarakteri xususiyatlari, xatti-harakati motivlari, hayotining turli tomonlariga uning bahosi, biografiyasining asosiy faktlari va unga bo'lgan munosabatlarni aniqlash mumkin. Suhbat metodi ma'lum qoidalarga asoslanishi lozim:

1. Suhbat tasodifiy emas, rejali bo'lishi kerak.
2. Suhbat boshida o'quvchi qiziqadigan mavzuda gaplashish kerak.
3. Suhbat boshlanishida biografik xarakterdagi savollar berilmasligi kerak.
4. Savollar tushunarli, yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda berilishi kerak.

Suhbat metodining ijobiy tomoni - o'quvchi bilan bevosita muloqotda bo'lish, uning reaksiyalarini hisobga olish imkoni, qo'shimcha, to'ldiruvchi savollar berilishi mumkinligidir. Shuni ham nazarda tutish kerakki, suhbatdan biz ob'ektiv fakt emas, balki kishining subyektiv fikrini olamiz. Faoliyat mahsulini tahlil qilish metodi. O'quvchilar yozgan inshoga qarab, o'qituvchi uning adabiy qobiliyatini, so'z boyligi, rivojlanish darajasi, obrazli tafakkuri haqida xulosa chiqarishi mumkin. Xuddi shuningdek, matematikadan yozma ish, chizmachilikdan topshiriq natijalariga qarab o'quvchining individual psixik xususiyatlari, qobiliyatlari, mehnat malakalari haqida ma'lumot to'plash mumkin.

Diagnostic metodlar. Bu metodlar shaxsning u yoki bu xususiyatlarini shunchaki ta'riflash emas, balki bu xususiyatlarni o'rganish asosida sifat va miqdor jihatdan xarakteristika berish imkoniyatiga ega. Diagnostika metodlariga turli xil testlar kiradi.

Test metodi yordamida kishining aqliy qobiliyatlari darajasi aniqlanadi, inson holati va ularning xususiyatlari belgilanadi, shaxsning strukturaviy sifatleri - o'z-

o'zini baholash, emotsional barqarorlik, muammoga yengil kirisha olishi o'rganiladi. Test inglizcha (test) so'zidan olingan bo'lib, sinab ko'rish, tekshirish ma'nosini bildiradi. Test tekshiruvchiga taqdim etiladigan topshiriqlar tizimi bo'lib, uning natijasida standartlashtirilgan o'lchov o'tkaziladi. Test asosan individlar o'rtasidagi farqlarni yoki turli sharoitlarda ular ko'rsatadigan reaksiyalar o'rtasidagi farqlarni o'rganish uchun mo'ljallangan.

Yosh va pedagogik psixologiyada test guruhlarining ijtimoiy psixologik xususiyatlarini, guruhliy holatlarning namoyon bo'yish darajasini o'rganish uchun ham qo'llaniladi. Test guruhlarini ijtimoiy-psixologik xarakteristikalarini asosida differentsiatsiya qilish maqsadlariga xizmat qiladi. Testning standartlashtirilishi vazifalar bajarilishini baholash va uni o'tkazishning bir xildagi jarayonlarini hosil qilishdan iborat. Bu esa test o'tkazilishi mo'ljallanayotgan, o'rganilishi talab qilinadigan katta sonli reprezentativ sinalluvchilarda (2-3 ming) testni o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Test standartlashtirilishi 2 bosqichda o'tkaziladi.

1-bosqichda testni qo'llash yo'riqnomasi shakllanadi: topshiriqlar tanlanadi, uni o'tkazish uchun ko'rsatmalar ishlab chiqiladi, sinalluvchiga beriladigan yo'riqnoma tuziladi va testni o'tkazishning boshqa masalalari ko'rib chiqiladi.

2-bosqichda normalar aniqlanadi, ya'ni test natijalarini baholash uchun boshqa individlar yoki guruhlar natijalari bilan solishtirish uchun normalar tizimi belgilanadi. Testning ishonchliligi - shu test qayta o'tkazilganda (aynan shu tekshiruvchilarda) olingan ma'lum natijalarning bir-biri bilan mos kelishi. Ishonchlilikni baholashning asosiy ko'rsatkichi korrelyatsiya koeffitsiyenti.

Testning validligi - test qanday maqsadda yaratilgan bo'lsa, o'sha maqsad uchun qo'llaniladi. Qo'llanilish sohasiga qarab:

1. Intellekt testlari.
2. Maxsus qobiliyatlarni aniqlash va yutuqqa erishish testlari.
3. Shaxs xususiyatlarini aniqlash testlari.
4. Qiziqishlar, ustanovka, qadriyatlarni aniqlash testlari.

5. Shaxslararo munosabatlar diagnostikasi uchun mo'ljallangan testlar farqlandi. Masalan, shaxslararo munosabatlarni va shaxs sifatlarini diagnostika qilish uchun ko'pincha Amerikalik psixolog T. Liri tomonidan yaratilgan metodika qo'llaniladi. Bu metodik so'rovnomaga bo'lib, 128 ta punktdan iborat. Sinaluvchi o'zi va atrofida muayyan xislatlarning mavjudligini, shuningdek, o'zida va sheriklarida bo'lishini xohlaydigan sifatlarni ko'rsatadi. Natijalar qayta ishlangach, tadqiqotchi sinaluvchining shaxsi, yo'nalishini aniqlab va shu asosda shaxslararo o'zaro ta'sirni prognoz qilishi mumkin. Shunday qilib, testlar - bu maxsus metodlar bo'lib, u yoki bu ijtimoiy psixologik hodisa qisqa muddat ichida tekshiriladi.

Testlar asrimizning boshlarida kashf qilingan bo'lib, ular 20-30 yillarda hayotga, amaliyotga shiddat bilan kirib keldi. Natijada maxsus soha - psixometrika yuzaga keldi. Testlarni qo'llashning qulayligi shundaki, bir test yordamida ma'lum shaxs ning u yoki bu xususiyatlarini bir necha marta, takroran sinab ko'rish mumkin.

Proyektiv metodlar. Proyektiv metodlar test usullarining bir ko'rinishi bo'lib, ularda tekshiriluvchi uchun aniq ko'rinishga ega bo'lmagan noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharhlash topshirig'i beriladi. Masalan, tekshiriluvchiga turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan rasmlar, tugallanmagan hikoyalar, biror aniq ko'rini shi mavjud bo'lmagan buyumlar berilishi va ularni tekshiriluvchi o'zining hissiy kechinmalari, qiziqishlari, dunyoqarashi nuqtai nazaridan baholashi kutiladi.

Proyektiv metodlar qatoriga Rorshaxning "Siyoh dog'lari" testini kiritish mumkin (1921). Bu - 2 tomonlama simmetrik shaklda berilgan 10 xil siyoh dog'laridan iborat bo'lib, har bir dog' har xil bo'yoqli fonda ko'rsatiladi. Tekshiriluvchidan har bir "dog'" nimaning shaklini eslatishi so'raladi. Bunda: 2 ta dog' qizil rangli shtrixlar, 5 ta dog' kulrang - qora, 3 ta dog' -yorqin bo'lmagan ranglarda beriladi.

Proyektiv metodikalardan yana biri tugallanmagan jumlar metodi. Ushbu metod yordamida guruh va shaxsiy ustanovkalar tekshiriluvchining atrofida (o'rtoqlari, o'qituvchi, ota-onasi) munosabati xususiyatlari, shuningdek, o'ziga va kelajakka bo'lgan munosabatlari ham o'rganiladi. Shu maqsadda tekshiriluvchiga bir

qancha tugallanmagan jumlar taklif qilinadi, ko'p o'ylamasdan gapni mantiqan oxiriga yetkazish talab qilinadi. Masalan,

- mening har safar kayfiyatim buziladi, agar...
- men uchun eng muhim muammo, bu - ...
- do'st - bu ...
- mening otam ba'zida ...
- men shunga intilamanki ...

Proyektiv metodikalar turli-tuman. U lar bir-biridan tubdan farq qiladi. Biroq shuni nazarda tutish lozimki, proyektiv metodikani tavsiflash muayyan psixologik bilimlarni maxsus nazariy tayyorgarlikni va metodikani qo'llash bo'yicha amaliy tajribaga ega bo'lishni talab qiladi.

Sotsiometriya metodi. Sotsiometriya metodi birinchi bo'lib Amerikalik psixolog Dj. Moreno tomonidan taklif etilgan. Bu metodning mohiyati shundan iboratki, inson u yoki bu ko'rsatkich bo'yicha guruh a'zolarini tanlaydi. Qilingan tanlashlar asosida kishining guruhdagi shaxslararo munosabatlar tizim ida tutgan o'rni haqida xulosa qilinadi. Demak, sotsiometriya metodi yordamida guruh a'zolari o'rtasidagi simpatiya yoki antipatiyani aniqlash mumkin.

Sotsiometriya metodini operativ tarzda o'tkazish, uning natijalarini esa matematik qayta ishlash va grafik ravishda ifodalash mumkin. Sotsiometriyani tadqiqot metodi sifatida tan olish bilan bir qatorda uning ba'zi kamchiliklarini ham ko'rsatib o'tish zarur. Asosiy kamchilik shundan iboratki, sotsiometriya metodi mavjud munosabatlar strukturasining sabablarini aniqlash imkonini bermaydi. Shuning uchun ham sotsiometriyadan olingan ma'lumotlar kuzatish, suhbat, psixologik-pedagogik eksperiment natijalari bilan to'ldirilishi lozim. Sotsiometriya metodidan guruh, jamoa a'zolari o'zaro bir-birlarini yaxshi bilgan holatlardagina foydalanish mumkin. Bu metod yordamida shaxsning xizmat yuzasidan bo'ladigan va shaxsiy munosabatlardagi haqiqiy o'rnini aniqlash, birlamchi guruhlar mavjud yoki mavjud emasligini topish, birlamchi guruhlarining paydo bo'lishi va tarqab ketishi sabablarini aniqlash mumkin. Sotsiometriya metodining mohiyati shundan iboratki, tekshiriluvchiga birga qilinadigan ishlari yoki guruh a'zolarining ishlarini birgalikda

bajarishga xohishlari to'g'risida savollar beriladi. Beriladigan savollar tanlash ko'rsatkichlari deyiladi. Kuchli va kuchsiz ko'rsatkichlar farqlanadi. Kuchlilar chuqur va barqaror munosabatlarni, kuchsizlari yuzaki va beqaror munosabatlarni aniqlash imkonini yaratadi. Masalan, "xizmatdoshlaringizdan qaysi biri bilan bitta brigadada ishlashni xohlardingiz?" degan savol bo'yicha aniqlangan ko'rsatkich kuchli ko'rsatkich hisoblanadi, chunki u uzoq vaqt davom etadigan, muhim munosabatlarga tegishli. "Kimni birga ekskursiyaga borishga taklif qilardingiz?"- kuchsiz ko'rsatkich, chunki u chuqur bo'lmagan va vaqtinchalik munosabatlarni belgilaydi. Kuchli va kuchsiz ko'rsatkichlar mazmuni jihatidan turlicha bo'lishi mumkin, lekin ulardagi umumiy narsa - natijalar, ya'ni sherik tanlash. Tanlashlar soni cheksiz bo'lishi mumkin. biroq amaliyotning ko'rsatishicha, kishining guruhdagi holati va o'zaro munosabatlarini aniqlash uchun 3 ta kishi tanlash yetarli. Bunda sinaluvchidan, birinchi navbatda kimni tanlashi, agar 1 shaxs bilan imkon bo'lmasa 2-navbatda kimni tanlashi ham da ikkinchisini tanlash imkoni bo'lmasa, 3-navbatda kimni tanlashi haqida so'raladi.

Sherikni tanlash o'zaro va bir tomonlama bo'lishi mumkin. 1-holda A - B ni, B - A ni tanlaydi. Bu o'zaro bir-birini tanlash hisoblanadi. Tanlash bir tomonlama bo'lganda A - B ni, 8 esa D ni yoki E ni tanlaydi. Tanlash bir tomonlama bo'lganda A - B ni, B esa D ni yoki E ni tanlaydi. Guruh, jamoadagi o'zaro munosabatlar grafik ravishda zanjir, uchburchak yoki yulduzcha shaklida ifodalanishi mumkin. Bunday ifodalash a'zosi unchalik ko'p bo'lmagan guruhlarda bo'lishi mumkin. Agar guruh ko'p sonli bo'lsa, aylana shaklidagi sxemadan foydalanish lozim. Buning uchun 4 ta aylana chiziladi. Birinchi yoki markaziy aylanaga eng ko'p tanlangan guruh a'zosining shartli belgisi qo'yiladi. Markazdan keyingi, ya'ni ikkinchi aylanaga 3 marta tanlangan o'quvchilarning nomeri yoziladi, uchinchi aylana ichiga 1-2 marta tanlangan o'quvchi, to'rtinchi aylanaga tanlanmagan o'quvchilarning shartli belgisi hamda aylanadan tashqariga rad etilgan o'quvchilar nomeri yoziladi. Bunda aylana 2 qismga ajratiladi va chap tomonga qizlar, o'ng tomonga o'g'il bolalarning shartli belgilari joylashtirib chiqiladi. Qizlar doira, o'g'il bolalar esa uchburchak bilan ifodalanadi. Doira va uchburchaklar kim kimni tanlashiga qarab, strelkali chiziqlar

bilan birlashtiriladi. Bu sxema sotsiogramma deb ataladi. Agar guruhda 20 dan ortiq a'zo bo'lsa, bunday sxema tuzish qiyinroq bo'ladi. Shuning uchun bunday hollarda matritsadan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Matritsa quyidagicha tuziladi. To'rtburchak yoki kvadrat chizilib, guruh a'zolarining soniga qarab katakchalarga bo'linadi. Chap tarafdin yuqoridan pastga va yuqoridan o'ng tarafga guruh a'zolarining shartli belgilari qo'yib chiqiladi. Guruh a'zolarining shartli belgilari o'quvchilar familiyasi yoki familiya bosh harfi, tekshiruvchilarning tartib nomerlari ham bo'lishi mumkin. Gorizontali chiziq bo'yicha qatorlarga tanlanayotgan o'quvchi, vertikaliga esa katakcha ichiga kimni tanlayotgani haqidagi ma'lumotlar yoziladi. Ijobiy tanlash "+" belgisi bilan, o'zaro bir-birini tanlash esa "-" belgisi bilan ifodalanadi. Ma'lumki, kichik guruh yoki jamoalarda birlamchi guruhlar mavjud bo'lishi mumkin. Bu birlamchi guruhlar esa boshqa matritsada belgilanadi. Buning uchun yuqorida ko'rsatilganidek, to'rtburchak yoki kvadrat chizilib, matritsaning chap burchagidan pastdagi o'ng burchagiga qaratib diagonal chiziq o'tkaziladi. Bu chiziq kvadratning shu diagonal chizig'iga to'g'ri kelgan kataklari ustidan o'tadi. 1-Matritsadan o'zaro tanlanishga ega bo'lgan istagan bir o'quvchi tanlab olinadi. Uning tartib raqamini va familiyasini matritsaning 1-qatoriga o'tkaziladi. Xuddi ana shu raqamni yuqoridagi 1-katakka qo'yiladi. So'ngra 1-Matritsadan 1-qatorga yozilgan shaxs bilan o'zaro tanlanishda bo'lgan shaxslarni tanlab olinadi. Uning tartib raqami va familiyasi 2-qatorga yoziladi. Xuddi ana shu raqamni yuqoridan 2-ustunga yoziladi. Matritsaning shunga muvofiq keladigan kataklariga "+" belgisi yozib qo'yiladi. Matritsaning 1-qatoridagi o'quvchi bilan o'zaro tanlanishda bo'lgan guruhning navbatdagi a'zosini uning 1-Matritsadagi raqamini saqlagan holda 3-qatorga yoziladi. Shu raqamni 3-ustunning yuqori qismiga ham qo'yiladi. Tegishli katakka "+" belgisi qo'yiladi. Shu tariqa 1-Matritsadan tanlab olinadigan familiyalarni navbatdagi qatorga yoziladigan o'zaro tanlanishda bo'lgan birorta ham kishi qolmaguncha davom ettirish kerak.

Boshqacha qilib aytganda, o'zaro tanlanishda bo'lgan kishilar doirasi yakunlanishi lozim. O'zaro bir-birini tanlamagan o'quvchilar matritsaning oxiriga yoziladi. Mikroguruh, ya'ni birlamchi guruh 2-5 kishidan iborat bolishi mumkin.

Shunday qilib, sotsiometriya metodi ob'ektiv va aniq ma'lumotlar, ya'ni shaxsning guruh yoki jamoadagi real holatini aks ettiruvchi ma'lumotlar olishga imkon beradi hamda amaliy maqsadlarda foydalanilishi mumkin. Sotsiometrik matritsa natijalarga qarab, guruh a'zolarining qaysi biri eng ko'p tanlanganligini bilish mumkin. Eng ko'p tanlash olgan - lider hisoblanadi. Sotsiometrik tadqiqotdan olingan natijalar (Matritsa va sotsiogramma shaklidagi) sotsiometrik indekslar bilan to'ldiriladi. Bu indekslar guruhni miqdor jihatidan xarakterlab beradi. Shulardan biri - guruhliy jipslik indeksi.

Empirik tadqiqotlarni tashkil qilish sxemasi. Yosh va pedagogik psixologiyada tadqiqot o'tkazishning quyidagi 4 bosqichi ajratib ko'rsatiladi:

1. Tayyorgarlik bosqichi.
2. Tadqiqot (eksperiment) bosqichi.
3. Ma'lum otlarni qayta ishlash bosqichi.
4. Ma'lum otlarni tushuntirib berish bosqichi.

Birinchi bosqich - tayyorgarlik bosqichi. Bunda har xil vositalar yordamida material o'rganiladi, dastlabki ma'lum otlar to'planadi (o'quv mashg'ulotlari va

Mehnat faoliyati chog'ida, turmushda, ataylab uyushtirilgan suhbatlar jarayonida kuzatuvdan foydalaniladi, ba'zan maxsus tanlangan savollar yozilgan anketalar qo'llaniladi, biografik ma'lumotlar aniqlanadi, analiz to'planadi, ya'ni tadqiq qilinayotgan faktning hosil bo'lishiga qadar mavjud shart-sharoitlar ta'riflanadi va hokazolar).

Ikkinchi bosqich - xususan eksperimental bosqich bo'lib, tadqiqotning konkret metodikasi amal qiladi va o'z navbatida bu bosqich birin-ketin qo'llaniladigan qator bo'g'inlarga - eksperiment seriyalariga bo'linadi.

Tadqiqotning uchinchi bosqichi - tadqiqot ma'lum otlarini sifat jihatidan qayta ishlashdir. U psixologiyaning matematik apparatini - dastlab ilgari surilgan farazning tasdig'i tarzida olingan xulosalarning haqqoniyligi haqida hukm chiqarish imkonini beradigan turli xildagi statistik usullar va ehtimollik nazariyasining asosiy qoidalarini qo'llanishni taqozo etadi.

Tadqiqotning to‘rtinchi bosqichi olingan ma’lumotlarni izohlab berish, ularni psixologik nazariya asosida talqin qilish, farazning to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligini uzil - kesil aniqlashdan iboratdir.

Psixologik tadqiqot bosqichlari. Tayyorgarlik bosqichi:

I. Muammoning o‘rganilganlik holatini tahlil qilish, vazifalarini belgilab olish, tadqiqotning ishchi farazini ilgari surish, metodikalar tanlash. _____

II. Xulosalar ishonchliligini ta’minlovchi ma’lumotlar to‘plash. Buning uchun turli metodlar qo‘llanilib, bir yoki bir necha bosqichlarda eksperiment o‘tkaziladi. _____

III. Tadqiqot natijalarini miqdoriy qayta ishlash, o‘rtacha qiymat, korrelyatsiya koeffitsiyentlarini aniqlash, grafiklar va jadvallar, diagrammalar tuzish. _____

IV. Ma’lumotlarni tavsiflash (interpretatsiya qilish), xulosalar ishlab chiqish. _____

1. Tadqiqotlarni tashkil qilish tekshiruvda qo‘llaniladigan metod va metodikalarni tanlash hamda sinab ko‘rishni (pilotaj tekshiruv) o‘z ichiga oladi. Tadqiqotga tayyorgarlik jarayonida tekshiriluvchilar va ularning soni aniqlanadi. Tadqiqot metodi - bu tadqiqotchini qiziqtirgan ma’lumotni qo‘lga kiritish yo‘li, vositasi. Tadqiqot metodikasi - bu psixik jarayonlar va ularning xususiyatlari to‘g‘risidagi zarur ma’lumotlarni qo‘lga kiritish uchun ishlatiladigan konkret usul va vositalar majmui.

2. Tadqiqot o‘tkazish joyi turli xil tashqi shovqinlardan xoli bo‘lishi. shu bilan birga sanitariya-gigiyena qoidalariga javob berishi lozim. Majbur qilmaydigan ish holati ta’minlanishi kerak.

3. Tadqiqotning texnik ta’minlanishi hal qilinishi lozim bo‘lgan masalalarga mos tushishi kerak.

4. Sinaluvchilarni sifat jihatidan bir xil qilib tanlash zarur.

5. Tadqiqotchi tadqiqotning borishiga, uning barcha bosqichlarini o‘tkazishga ta’sir etadi (rejalashtirishdan, to xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishgacha).

6. Yo'riqnoma yoki ko'rsatma tadqiqot boshlanishidan oldin, tayyorgarlik bosqichida tuziladi. U aniq, qisqa va bir ma'noli bo'lishi lozim.

7. Tadqiqot natijalari bayonnomalarda qayd etilib, u bir vaqtning o'zida ham to'la, ham maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak.

8. Tadqiqotdan olingan ma'lumotlar sifat va miqdor jihatdan analiz, sintez qilinishi, ya'ni qayta ishlanishi zarur. Shunday qilib, ushbu mavzuda psixologiyaning asosiy va yordamchi metodlari, ularning batafsil sharhi hamda psixologik tadqiqotlarni o'tkazish sxemasiga to'xtalib o'tdik.

Nazorat uchun savollar:

1. Yosh psixologiyasining asosiy metodlari qaysilar?
2. Yosh psixologiyasining yordamchi metodlari qaysilar?
3. B.G.Ananyev psixologiya metodlarini qanday guruhlarga bo'lgan?
4. Tadqiqotlarni o'tkazish bosqichlari haqida so'zlab bering.

5-MAVZU: SHAXS RIVOJLANISHI NAZARIYALARI. BOLA PSIXIK RIVOJLANISH NAZARIYALARI

REJA

1. Kamol topishning nazariyasi (Byuler bo'yicha rivojlanishning uch bosqichli nazariyasi).

2. X.Vernerning ontogenetik konsepsiyasi. A.Buzmanning rivojlanish nazariyasi. Rivojlanishni tushuntirishning biogenetik yo'nalishi (S.Xoll konsepsiyasi).

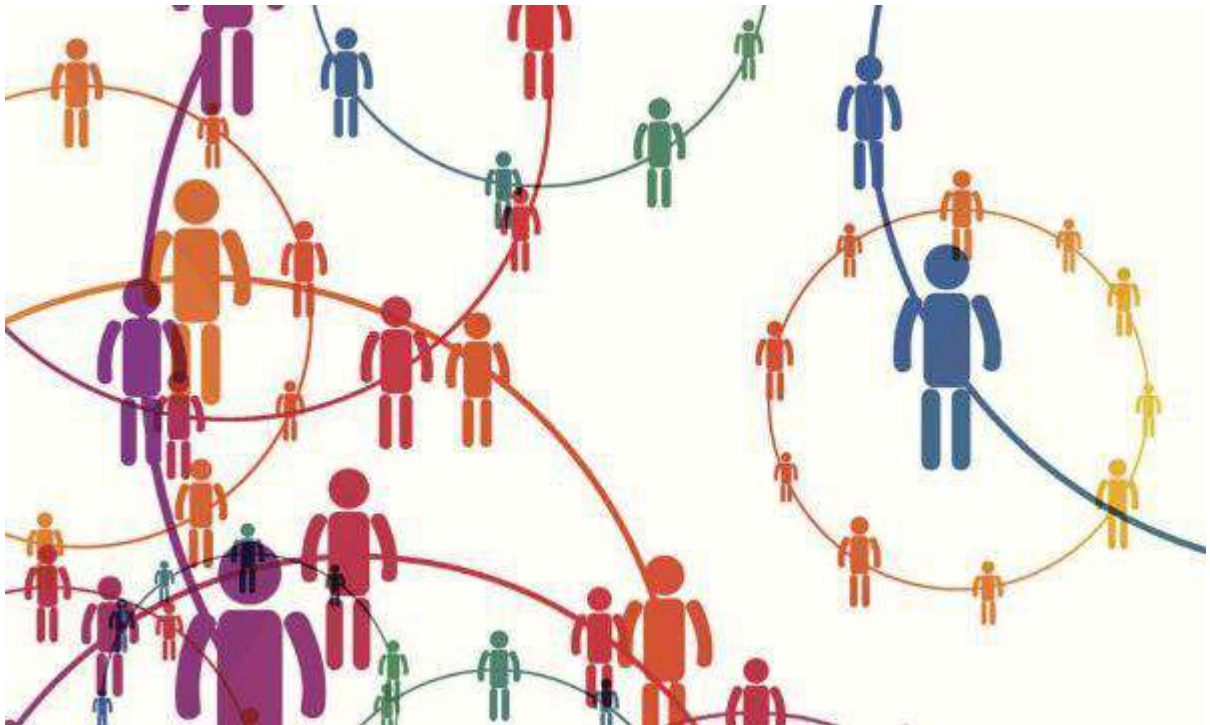
4. Rivojlanish borasidagi tadqiqotlarning normativ yo'nalishi (A.Gezell, L.Termen nazariyasi).

5. V.Shternning rivojlanishni ikki omilli konvergensiya nazariyasi.

Tayanch so'z va iboralar: kamol topish nazariyasi, ontogenetik Konsepsiya, biologik jarayonlar, ijtimoiy muhit, differentsiallashtirish, neyropsixologik jihat, evolyutsion psixologiya, genetik determinizm, ikki omilli konvergensiya nazariyasi,

irsiy omillar,

1. Kamol topishning nazariyasi (Byuler bo'yicha rivojlanishning uch bosqichli nazariyasi). Karl Byullerning kamol topish nazariyasi, shuningdek "kamolot nazariyasi" sifatida ham tanilgan, rivojlanish psixologiyasidagi muhim nazariyalardan biridir. Byuller o'zining rivojlanish nazariyasida insonning biologik va psixologik o'sishi va rivojlanishi uch asosiy bosqichda amalga oshishini ta'kidlaydi.

10- rasm. Shaxs tushunchalari va nazariyalari

Byullerning kamol topish nazariyasining uch bosqichi:

1. Birinchi bosqich: Biologik rivojlanish. (Nasl berish)

Bu bosqichda bola asosan genetik va biologik omillar ta'sirida rivojlanadi. Ularning jismoniy o'sishi va asab tizimi faoliyati shu bosqichda shakllanadi. Byuller bu bosqichda bolaning biologik dasturlangan jarayonlar orqali rivojlanishini ta'kidlaydi, ya'ni bolaning rivojlanish yo'nalishi avvaldan belgilab qo'yilgan va atrof-Muhitning ta'siri cheklangan.

2. Ikkinchi bosqich: Psixologik rivojlanish.

Bu bosqichda bola psixologik jihatdan rivojlanadi va bu jarayon ichki o'zgarishlar bilan bog'liq. Byuller bola psixikasi va shaxsiyati rivojlanishini asosan ichki omillar, ya'ni bolaning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Ularning bilimlari, qobiliyatlari va hissiy holatlari bu bosqichda shakllanadi. Bu bosqichda bola atrof-muhit bilan munosabatda bo'lish orqali ham rivojlanadi, lekin asosiy omil ichki rivojlanish hisoblanadi.

11- rasm. Shaxs nazariyalari

3. Uchinchi bosqich: Ijtimoiy rivojlanish.

Bu bosqichda bola o'z ijtimoiy muhitida o'z o'rnini topadi va ijtimoiy me'yorlarga moslashadi. U o'zining ijtimoiy rollarini anglaydi va atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarni rivojlantiradi. Byuller bu bosqichda bolaning ijtimoiy tajriba orttirishini va bu tajribaning uning shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatib beradi.

Byullerning nazariyasiga ko'ra, har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari bor va ular bolaning umumiy rivojlanish yo'nalishida bir-birini to'ldiradi. Ushbu nazariya bola rivojlanishining genetik, psixologik va ijtimoiy jihatlarini kompleks tarzda o'rganishga imkon beradi.

2. X.Vernerning ontogenetik konsepsiyasi. A.Buzmanning rivojlanish nazariyasi. Rivojlanishni tushuntirishning biogenetik yo'nalishi (S.Xoll konsepsiyasi). Xeynz Vernerning ontogenetik Konsepsiyasi. Xeynz Verner (Heinz Werner) ontogenez, ya'ni individual rivojlanish jarayonini o'rganish bo'yicha o'zining nazariyasini ishlab chiqqan. U rivojlanishni ortogenetik tamoyil deb

ataladigan tamoyilga asoslagan. Bu tamoyilga ko'ra, har qanday rivojlanish oddiy va umumiy holatdan yanada murakkab va differensiallashgan holatga o'tishni o'z ichiga oladi. Ortogenetik tamoyil: Vernerning fikriga ko'ra, ontogenezda barcha psixologik va biologik jarayonlar oddiy va global holatdan murakkab va o'zaro bog'liq holatlarga o'tadi. Bu jarayonda organizmning turli jihatlari bir-biri bilan kooperatsiya qiluvchi va bir-birini to'ldiruvchi tizimga aylanadi. Heterogeniya: Verner rivojlanishning birinchi bosqichida bolaning xatti-harakatlari va fikrlashlari oddiy va bir xil bo'lganligini, lekin vaqt o'tishi bilan ularning murakkablashib, differensiallashishini ta'kidlagan.

Aleksandr Buzmaning rivojlanish nazariyasi Aleksandr Buzma (Alexander Luria) rivojlanish psixologiyasi sohasida tadqiqot olib borib, rivojlanish jarayonining neyropsixologik jihatlarini o'rgangan. Buzma o'zining ilmiy ishlari orqali miya faoliyatining rivojlanish jarayoniga ta'sirini tushuntirishga harakat qilgan. Neyropsixologik rivojlanish: Buzma rivojlanishni miya faoliyatining evolyutsion o'zgarishlari bilan bog'liq deb hisoblagan. U bolalar miya faoliyati va psixikasi qanday rivojlanishini, shuningdek, bu rivojlanishga qanday ichki va tashqi omillar ta'sir qilishini o'rgangan. Kompleks tizimlar nazariyasi: U miya faoliyatining turli qismlarini bir-biri bilan bog'liq holda ko'rib chiqib, ularning rivojlanishini tizimlilik asosida tushuntirishga harakat qilgan.

4. Rivojlanish borasidagi tadqiqotlarning normativ yo'nalishi (A. Gezell, L. Terman nazariyasi). Rivojlanishni tushuntirishning biogenetik yo'nalishi. Biogenetik yo'nalish rivojlanishni asosan irsiy va biologik omillar orqali tushuntirishga asoslanadi. Bu yo'nalish rivojlanishning tabiiy qonuniyatlariga e'tibor qaratadi va asosan evolyutsion psixologiya bilan bog'liq. Arnold Gezell Kamol topish nazariyasi: Gezell bolalar rivojlanishini asosan biologik jarayonlar bilan tushuntiradi. U bola rivojlanishi genetik dasturlangan bo'lib, atrof-Muhitning ta'siri cheklangan deb hisoblaydi. U rivojlanishni yoshga qarab turli bosqichlarga bo'ladi va har bir bosqichda bola qanday ko'nikmalarni rivojlantirishi kerakligini ta'riflaydi. Lewis Terman Aql-zakovat va IQ testlari: Terman bola rivojlanishini o'lchashda aql-zakovat testlarini ishlab chiqqan. U IQ ko'rsatkichlari bilan bolaning intellektual

rivojlanishini baholashga harakat qilgan va IQning irsiy omillar bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlagan. Genetik determinizm: Terman rivojlanishni genetik omillarga bog‘liq deb hisoblagan va bola rivojlanishida atrof-Muhitning roli cheklangan deb o‘ylagan. Bu nazariyalar rivojlanish psixologiyasida turli yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi va bolalar rivojlanishining biologik, psixologik va ijtimoiy jihatlarini tushuntirishga qaratilgan.

Normativ yo‘nalishning muhim xususiyatlari yoshga xos bosqichlar:

Normativ yo‘nalish rivojlanishni yoshga xos xulq-atvor va qobiliyatlarni baholash orqali o‘rganadi. Bu yondashuvda rivojlanish jadvaliga mos kelmaydigan bolalar rivojlanishida muammolar bo‘lishi mumkinligi taxmin qilinadi.

Genetik Determinizm: Ushbu yo‘nalishda rivojlanish asosan genetik omillar bilan belgilanadi deb hisoblanadi, bu esa rivojlanishning tabiiy jarayon sifatida ko‘rib chiqilishiga olib keladi. Normativ mezonga asoslangan baholash: Gezell va Terman rivojlanishni me‘yorlashtirish orqali bolalar rivojlanishini aniq ko‘rsatkichlar asosida baholashni maqsad qilgan. Bu esa rivojlanish jarayonining bosqichlarini tadqiq qilishda muhim ahamiyatga ega. Normativ yo‘nalish rivojlanish psixologiyasida bolalarning o‘sish jarayonlarini baholash va ularni norma sifatida qabul qilingan rivojlanish bosqichlari bilan solishtirish imkonini beradi. Bu yondashuv hozirgi kunda ham rivojlanish psixologiyasining muhim qismi hisoblanadi.

5. V. Shternning rivojlanishni ikki omilli konvergensiya nazariyasi. Vilgelm Shtern rivojlanish psixologiyasida muhim o‘rin egallagan olimlardan biridir. U o‘zining “Ikki omilli konvergensiya nazariyasi” bilan tanilgan bo‘lib, bu nazariya rivojlanishni ikki asosiy omil - irsiyat (genetik) va muhit (ijtimoiy va madaniy omillar) ta’siri natijasida yuzaga keladigan jarayon sifatida ko‘rsatadi:

1. Irsiyat (Genetik omil):

- Shternning nazariyasida irsiyat rivojlanish jarayonining muhim komponenti sifatida ko‘riladi. Bola tug‘ilishidan avval, uning rivojlanish yo‘nalishi genetik kod bilan belgilanadi. Bu irsiy omillar bola o‘sishi va rivojlanishining biologik asosini tashkil qiladi.

2. Atrof-muhit (Tarbiyaviy omil):

- Atrof-muhit omillari rivojlanishda ikkinchi asosiy komponentdir. Shternning fikricha, ijtimoiy muhit, madaniy tajriba, oila tarbiyasi va ta'lim bolaning rivojlanishiga kuchli ta'sir qiladi. Bu omillar bolaning qanday shaxsiyatga ega bo'lishini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Konvergensiya tamoyili: Shternning asosiy g'oyasi shundaki, rivojlanish bu ikki omilning konvergensiyasi, ya'ni birlashishi natijasida amalga oshadi. Bola rivojlanishining yakuniy natijasi irsiy va atrof-Muhit omillarining qanday o'zaro ta'sir qilishi bilan belgilanadi.

Sintetik yondashuv: Shtern rivojlanishni nafaqat bir tomonlama - faqat biologik yoki faqat ijtimoiy omillarga asoslanib tushuntiradi, balki bu ikki omilning o'zaro bog'liqligi va bir-biriga ta'sirini e'tiborga oladi. Unga ko'ra, bola rivojlanishidagi farqlarni faqat bitta omil bilan tushuntirish yetarli emas;

- Insonning individual rivojlanishi: Shtern har bir bolaning rivojlanishi o'ziga xos va unikal ekanligini ta'kidlaydi. Har bir bola irsiy omillar va atrof-Muhit omillarining o'ziga xos kombinatsiyasi orqali shakllanadi.

Shternning nazariyasining ahamiyati: Holistik yondashuv: Shternning nazariyasi rivojlanish jarayoniga holistik, ya'ni kompleks yondashish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv rivojlanishni chuqurroq tushunish va bolaning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi barcha omillarni hisobga olish imkonini beradi.

- Ta'lim va tarbiya sohasida qo'llanishi: Shternning nazariyasi ta'lim va tarbiya jarayonida ham ahamiyatga ega, chunki u bolalarni o'rgatishda nafaqat genetik omillarni, balki ijtimoiy va madaniy ta'sirlarni ham hisobga olish kerakligini ko'rsatadi.

V. Shternning ikki omilli konvergensiya nazariyasi rivojlanish psixologiyasidagi klassik nazariyalardan biri bo'lib, bu nazariya insonning individual rivojlanishini yanada kengroq kontekstda tushunishga yordam beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Byullerning kamol topish nazariyasi necha bosqichdan iborat?
2. X.Vernerning ontogenetik konsepsiyasi

3. Rivojlanishni tushuntirishning biogenetik yo`nalishi (S.Xoll konsepsiyasi) haqida gapirib bering
4. A.Gezell, L.Termen nazariyasilarining g'oyalari nimadan iborat?
5. Genetik Determinizm haqida nimalar bilasiz?
6. V.Shternning rivojlanishni ikki omilli konvergensiya nazariyasini tushuntiring.
7. Shtern nazariyasining ahamiyati nimada?

6-MAVZU:DASTLABKI BIXEVIORIZM NAZARIYASINING SHARHI.

REJA

1. B.Skinner nazariyasi. S.Biju va D.Baerning rivojlanish nazariyasi. R.Sirs nazariyasi.
2. Psixoanaliz rivojlanish talqini. Z.Freydning klassik psixoanalizi. Bolalik psixoanalizini shakllanishi.
3. Ijtimoiylashuv muammosi.
4. Kognitiv yo`nalishda rivojlanish psixologiyasi.
5. Tarixiy-Madaniy yo`nalishda rivojlanish psixologiyasi.

Tayanch soʻz va iboralar: introspektiv uslub, bixeviorizm ta'limoti, stimulus, shartlashgan reflekslar, Z.Freydning klassik psixoanalizi, funksionalizm nazariyasi, konflikt nazariyasi, simvolik interaksionizm nazariyasi, feminist nazariya, yaqin rivojlanish zonasi

1.B.Skinner nazariyasi. S.Biju va D.Baerning rivojlanish nazariyasi. R. Sirs nazariyasi. Dastlabki bixeviorizm nazariyasi, XX-asrning boshlarida Amerikalik psixolog Jon B. Uotson (John B. Watson) tomonidan asos solingan. Bu nazariya, psixologiyada o'sha davrda hukmron bo'lgan introspektiv uslublardan farqli o'laroq, xulq-atvorni ilmiy tekshirish mumkin bo'lgan yagona psixologik hodisa sifatida ko'radi.

Bixeviorizmning asosiy tamoyillari:

1. Xulq-atvorni kuzatish va o'lchash:

Bixeviorizmga ko'ra, psixologiya inson ongini yoki ichki holatlarini o'rganishga qaratilmasligi kerak, chunki ular to'g'ridan-to'g'ri kuzatib bo'lmaydi. Aksincha, psixologiya inson va hayvonlarning kuzatiladigan xulq-atvorini o'rganishga qaratilishi kerak, chunki bunday xulq-atvorni o'lchash va ilmiy tahlil qilish mumkin.

2. Stimulus va javob:- Bixeviorizmda "stimulus" (tashqi omil) va "javob" (xulq-atvor) tushunchalari asosiy hisoblanadi. Uotson va boshqa bixevioristlar xulq-atvorni stimullarga javob sifatida ko'rib chiqadi va barcha inson va hayvonlarning xulq-atvori ana shu o'zaro ta'sir orqali shakllanadi deb hisoblashadi.

3. Ta'lim va tajriba muhimligi:

Bixeviorizmda rivojlanish va o'zgarishning asosiy omillari sifatida ta'lim va tajriba katta ahamiyatga ega. Uotsonning fikricha, bola qanday shaxs bo'lishini u o'z tajribasi orqali shakllantiradi va bu jarayonda atrof-muhitning roli katta. Shuning uchun bixevioristlar genetik omillarning ahamiyatini kamaytiradi.

4. Irsiyatdan ko'ra ko'proq muhitning ta'siri:

Uotson inson xulq-atvorini shakllantirishda irsiyatdan ko'ra atrof-muhitning ta'siri muhimroq deb hisoblagan. U hatto "Menga bir to'da sog'lom bolani bering, men ulardan har qanday mutaxassisni yaratib beraman" degan mashhur iborasi bilan tanilgan.

Bixeviorizmning xulosalari va ta'siri

Ilmiy yondashuv: Bixeviorizm psixologiyani ilmiy asosga solish maqsadida introspektiv metodlardan voz kechib, empirik kuzatishlarga asoslangan. Bu yondashuv psixologiyani ilmiy yondashuv bilan bog'lashga yordam berdi va uni boshqa ilmiy fanlar qatoriga qo'shdi.

Pedagogika va tarbiya: Bixeviorizm tarbiya va ta'limda katta ta'sir ko'rsatgan. Ta'lim jarayonida shartlashgan reflekslar va ta'lim usullarini qo'llash orqali bolalarning xulq-atvorini shakllantirish mumkinligi g'oyasi keng tarqaldi.

Tadqiqot metodologiyasi: Bixevioristlar tomonidan ishlab chiqilgan turli metodologik yondashuvlar, masalan, laboratoriya tajribalari va kuzatishlar, hozirgi kunda ham psixologik tadqiqotlarda qo'llaniladi.

Bixeviorizmning tanqidlari. Bixeviorizm bir qator tanqidlarga ham uchragan. Eng muhim tanqidlardan biri, bu yondashuv inson ongini, ichki hissiyotlarini va kognitiv jarayonlarini e'tibordan chetda qoldirgani uchun tanqid qilingan. Bu tanqidlar natijasida 1950-yillarda kognitiv psixologiya rivojlana boshladi. Umuman olganda, dastlabki bixeviorizm nazariyasi psixologiyaga aniq ilmiy yondashuvni olib keldi va xulq-atvorni o'rganishda muhim o'rin egalladi. U hozirgi kunda ham xulq-atvorni o'rganishda asosiy yondashuvlardan biri bo'lib qolmoqda, garchi kognitiv psixologiya va boshqa yo'nalishlar ham rivojlanib kelayotgan bo'lsada.

1. Kognitiv yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi.

2. Tarixiy-Madaniy yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi bo'lib qolmoqda.

2. Psixoanaliz rivojlanish talqini. Z. Freydning klassik psixoanalizi. Bolalik psixoanalizini shakllanishi. Psixoanaliz rivojlanish talqini, asosan Zigmunt Freydning nazariyalariga tayanadi. Freyd psixoanalizning asoschisi sifatida inson ongining murakkab va chuqur jihatlarini o'rganish bilan shug'ullangan. Uning nazariyasi shaxsiy rivojlanish jarayonida bola tarbiyasi va dastlabki hayotiy tajribalarining o'ta muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi.

1. Zigmunt Freydning klassik psixoanalizi

Freydning psixoanalitik nazariyasiga ko'ra, inson ruhiyatining uch asosiy qismi mavjud:

- **Id (U):** bu insonning eng asosiy va instinktiv qismini ifodalaydi. Id tamomila ongdan tashqarida joylashgan bo'lib, zavq prinsipiga asoslanadi va o'z ehtiyojlarini darhol qondirishga intiladi.

- **Ego (Men):** Ego id va super-egoning talablari o'rtasida muvozanat saqlashga harakat qiladi. Ego haqiqat prinsipiga asoslanadi va idning istaklarini ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda amalga oshiradi.

- **Super-Ego (Ideal men):** Bu insonning axloqiy va ijtimoiy qoidalarni ifodalaydi. Super-ego ota-onalar, jamiyat va madaniyat tomonidan shakllantiriladi va insonni axloqiy jihatdan to'g'ri yo'l tutishga undaydi.

2. Psixoseksual rivojlanish bosqichlari. Freyd bolalik davridagi tajribalarni insonga butun hayoti davomida ta'sir qiladigan muhim omil sifatida ko'radi. U psixoseksual rivojlanishning besh bosqichini ajratib ko'rsatgan:

1. Oral bosqich (0-1 yosh) Bolaning asosiy zavq manbai og'iz orqali oziqlanish va boshqa og'iz faoliyatlari bilan bog'liq.

2. Anal bosqich (1-3 yosh) Bola hojat chiqarish jarayonini nazorat qilishni o'rganadi va bu bosqichda tozalikka va intizomga oid muammolar paydo bo'lishi mumkin.

3. Fallik bosqich (3-6 yosh) Bu bosqichda bolalar jinsiy farqlanish va ota-onalariga nisbatan murakkab his-tuyg'ularni o'rganadi. Edip kompleksi yoki Elektral kompleksi bu bosqichda yuzaga keladi.

4. Latent bosqich (6-12 yosh) Bu bosqichda jinsiy istaklar pasayadi va bola ijtimoiy, o'quv faoliyatlariga e'tiborini qaratadi.

5. Genital bosqich (12 yoshdan boshlab) Balog'atga yetish davrida jinsiy istaklar yana yuzaga keladi va kattalar hayotidagi munosabatlar va vazifalarga e'tibor qaratiladi.

Bolalik psixoanalizining shakllanishi. Bolalik psixoanalizi Freydning psixoseksual rivojlanish nazariyalaridan kelib chiqib, bolalarning dastlabki hayotiy tajribalarining ularning shaxsiyati va ruhiyatiga ta'sirini o'rganadi. Anna Freyd va melani Klein kabi psixoanalitiklar bolalikdagi travmalar, ota-onalar bilan munosabatlar va bolalarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan boshqa omillarni chuqurroq o'rganishgan. Ularning ishlarida o'yin terapiyasi va o'yin orqali bolalarning ongsiz jarayonlarini ochib berish usullari ishlab chiqilgan. Bu qisqacha sharh psixoanaliz va uning rivojlanish talqinlari haqida umumiy tasavvur beradi. Bu sohada hali ham ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda.

3. Ijtimoiylashuv muammosi - ijtimoiy nazariyalar nuqtai nazaridan turlicha talqin qilinishi mumkin. Ijtimoiylashuv jarayoni shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli

ishtirok etishi uchun zarur bo'lgan bilim, qadriyatlar, me'yorlar, va ijtimoiy rollarni o'zlashtirishini ifodalaydi. Ammo bu jarayon turli sabablarga ko'ra murakkab bo'lishi mumkin, va bu muammolar turli ijtimoiy nazariyalar orqali tushuntiriladi.

Ijtimoiylashuv muammosini tushuntirishda foydalaniladigan asosiy ijtimoiy nazariyalar

1. Funksionalizm nazariyasi:
2. Konflikt nazariyasi:
3. Simvolik interaksionizm nazariyasi
4. Feminist nazariya:

1. Funksionalizm nazariyasi: - Funksionalistlar jamiyatni bir butun sistema sifatida ko'rib, uning har bir qismi o'ziga xos funktsiyani bajarishini ta'kidlaydilar. Ijtimoiylashuv bu jarayonda jamiyatning barqarorligini ta'minlaydigan asosiy mexanizmlardan biri sifatida qoraladi.

Muammosi: Funksionalizm nuqtai nazaridan ijtimoiylashuv muammosi shaxsning jamiyatning me'yorlari va qoidalarini to'liq o'zlashtirmasligidan kelib chiqadi. Bunda individual shaxs yoki ijtimoiy institutlar o'z vazifalarini bajarmasligi yoki buzilishi jamiyatda disfunktsiyaga olib kelishi mumkin. Masalan, oiladagi nosog'lom muhit yoki ta'lim tizimidagi kamchiliklar ijtimoiylashuvni qiyinlashtiradi.

2. Konflikt nazariyasi - Konflikt nazariyasi jamiyatda doimiy ravishda hukmron guruhlar va ular tomonidan nazorat qilinadigan resurslar uchun kurash mavjudligini ta'kidlaydi. Ushbu nazariyada ijtimoiylashuv jarayoni hukmron guruhlar tomonidan o'z me'yorlarini himoya qilish va ularni saqlab qolish vositasi sifatida ko'riladi.

Muammosi: Konflikt nazariyasiga ko'ra, ijtimoiylashuv muammosi ijtimoiy tengsizlikdan kelib chiqadi. Misol uchun, kam ta'minlangan oilalardan chiqqan bolalar yuqori ijtimoiy sinflarga kirish uchun zarur bo'lgan me'yorlar va qadriyatlarni o'zlashtira olmasliklari mumkin. Bu ularni jamiyatning boshqa a'zolaridan chetda qolishga olib keladi va ijtimoiy tartibsizliklarga sabab bo'lishi mumkin.

3. Simvolik interaksionizm nazariyasi - Simvolik interaksionizm nazariyasi jamiyatni odamlar orasidagi kundalik o'zaro aloqalar orqali shakllanadigan va

belgilangan ijtimoiy reallik sifatida tushunadi. Ijtimoiylashuv jarayoni odamlar o'zaro munosabatlar orqali ijtimoiy me'yorlarni va qadriyatlarni o'rganishlari natijasida amalga oshadi.

Muammosi: Ushbu nazariya ijtimoiylashuv muammosini shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar va kommunikatsiyalarning murakkabligi bilan tushuntiradi. Agar bolalar yoki kattalar ijtimoiy signallarni noto'g'ri talqin qilsalar yoki boshqa odamlar bilan sog'lom ijtimoiy aloqalarni o'rnatishda qiyinchiliklarga duch kelsalar, bu ularning ijtimoiylashuv jarayonini buzishi mumkin.

4. Feminist nazariya - Feminist nazariya jamiyatdagi gender tengsizligi va patriarxal tizimlar orqali ijtimoiy institutlar qanday shakllantirilganini o'rganadi. Ijtimoiylashuv jarayonida jinsiy rollar va stereotiplar qanday mustahkamlanishi feministik tahlilning markazida turadi.

Muammosi: Feminist nazariyaga ko'ra, ijtimoiylashuv muammosi gender rollarini qattiq me'yorlashtirish va ayollarning ijtimoiylashuv jarayonida erkaklarga nisbatan ikkilamchi rolga tushirilishida namoyon bo'ladi. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy tengsizlikni davom ettiradi va jinsiy stereotiplarni mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda ijtimoiylashuv muammosi ijtimoiy nazariyalar orqali turli nuqtai nazardan ko'rilishi mumkin. Ushbu muammolarni to'g'ri tushunish va hal qilish uchun jamiyatning turli jihatlarini, shuningdek, shaxsiy omillarni e'tiborga olish zarur. Bu nazariyalar ijtimoiylashuv muammolarining murakkabligini va ular bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy jarayonlarning xilma-xilligini ochib beradi.

**12- rasm. Z. Freydni eslash: psixoanaliz asoschisining hayoti
va faoliyati haqida qiziqarli ma'lumotlar**

4. Kognitiv yoʻnalishda rivojlanish psixologiyasi - insonning bilish qobiliyatlari va aqliy jarayonlarining qanday rivojlanishini oʻrganadi. Bu yoʻnalish asosan bolalarning fikrlash, tushunish, xotira, diqqat, til va muammo hal qilish qobiliyatlarining shakllanishini va evolyutsiyasini tushuntirishga qaratilgan.

Asosiy nazariyalar va yondashuvlar.1. Jean Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasi: Nazariyaning asosiy gʻoyasi: Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasi bolalar fikrlash qobiliyatlarining oʻziga xos bosqichma-bosqich rivojlanishini taʼkidlaydi. U bolalarning aqliy rivojlanishini toʻrtta asosiy bosqichga boʻladi, har bir bosqich yangi kognitiv qobiliyatlar va koʻnikmalar paydo boʻlishini ifodalaydi.

- Bosqichlar:

1. Sensorimotor bosqich (0-2 yosh): Bu bosqichda bolalar asosan sezgi va harakatlar orqali oʻz atrof-Muhitlarini tushunadilar. Bu yerda "ob'ektning doimiyligi" tushunchasi rivojlanadi, ya'ni bolalar narsalar koʻzdan yoʻqolsa ham, mavjudligini tushuna boshlaydilar.

2. Preoperatsional bosqich (2-7 yosh): Bu bosqichda bolalar tilni rivojlantiradilar va simvolik o'ylash qobiliyatini o'zlashtiradilar, ammo ularning fikrlashlari hali ham egosentrikdir, ya'ni dunyoni o'z nuqtai nazaridan tushunishadi.

3. Betakror operatsional bosqich (7-11 yosh): Bu bosqichda bolalar mantiqiy fikrlashni boshlaydilar va real voqealar bilan bog'liq oddiy muammolarni hal qila oladilar. Ular matematik amallarni tushunadilar va narsalarni turli nuqtai nazardan ko'ra boshlaydilar.

4. Formal operatsional bosqich (11 yoshdan katta): Bu bosqichda o'smirlar abstrakt va gipotezalar asosida fikrlay boshlaydilar. Ular mantiqiy muammolarni tizimli ravishda hal qila oladilar va nazariy fikrlash qobiliyatini o'zlashtiradilar.

2. Lev Vygotskiyning tarixiy madaniy konsepsiyasi

Nazariyaning asosiy g'oyasi: Vygotskiy bolalarning kognitiv rivojlanishi jamiyat va madaniyat ta'siri ostida sodir bo'lishini ta'kidlaydi. Uning nazariyasida "yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development, ZPD) tushunchasi muhim o'rin tutadi, bu esa bolalar o'zlari mustaqil ravishda bajara olmaydigan, lekin kattalar yoki tengdoshlar yordamida bajara oladigan vazifalarni ifodalaydi.

Ta'siri: Vygotskiyning nazariyasi ta'lim jarayonida hamkorlik va o'qitishning ahamiyatini ko'rsatadi. U bolalar o'quv jarayonida ijtimoiy muloqot orqali yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini ta'kidlaydi.

3. J.Brunerning kognitiv rivojlanish yondashuvi:

Nazariyaning asosiy g'oyasi: Bruner bolalarning kognitiv rivojlanishida faollik va kashfiyot o'rganish usulini ta'kidlaydi. U bolalarning bilimlarni izlash va ularni mustaqil ravishda o'zlashtirish qobiliyatiga ishonadi. Bruner, shuningdek, bilimlar va tushunchalarni tashkil qilishning "enaktiv", "ikonik" va "simvolik" bosqichlarini ta'riflagan.

Ta'siri: Brunerning yondashuvi ta'lim sohasida faollik va konstruktivistik yondashuvlarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

4. Informatsion qayta ishlash yondashuvi:

Nazariyaning asosiy g'oyasi: Ushbu yondashuv inson aqliy jarayonlarini kompyuterning ishlashiga o'xshatadi. Kognitiv rivojlanish inson miyasi ma'lumotni qanday qabul qilishi, saqlashi va qayta ishlashi bilan bog'liq deb tushuntiriladi.

Ta'siri: Informatsion qayta ishlash yondashuvi rivojlanish psixologiyasida diqqat, xotira, muammo hal qilish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarni chuqur o'rganishga olib keldi.

Xulosa. Kognitiv yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi bolalarning aqliy qobiliyatlari qanday rivojlanishini o'rganishga qaratilgan bo'lib, turli nazariyalar orqali bolalar qanday o'rganishlari, tushunishlari va fikrlashlari haqida tushunchalar beradi. Ushbu yondashuvlar ta'lim va tarbiya jarayonlarini tushunish va takomillashtirish uchun ham asos bo'lib xizmat qiladi.

5. Tarixiy-Madaniy yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi. Tarixiy-Madaniy yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi asosan Lev Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan va madaniyat, jamiyat hamda tarixiy jarayonlarning insonning psixologik rivojlanishiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuvga ko'ra, insonning psixologik rivojlanishi o'z-o'zidan emas, balki u yashayotgan jamiyat va madaniy muhit ta'sirida sodir bo'ladi.

Tarixiy-Madaniy yo'nalishda rivojlanish psixologiyasi insonning psixologik rivojlanishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu yondashuvda madaniyat, til va ijtimoiy o'zaro munosabatlar markaziy o'rin tutadi, va insonning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar tarixiy va madaniy kontekstda ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv ta'lim, tarbiya va terapiya sohasida keng qo'llanilishi mumkin bo'lgan kuchli nazariy asos yaratadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Bixeviorizmning asosiy tamoyillari haqida nimalar bilasiz?
2. Zigmunt Freydning klassik psixoanalizi haqida nimalar bilasiz?
3. Z.Freyd ta'limotiga ko'ra psixoseksual rivojlanishning necha bosqichi mavjud?
4. O'yin terapiyasi nima?

5. Funksionalizm nazariyasi va muammolari haqida nimalar bilasiz?
6. Konflikt nazariyasining ahamiyati nimada?
7. Simvolik interaksionizm nazariyasi haqida gapiring.
8. Feminist nazariyaning muammolari nimada?
9. Jean Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasining asosiy g'oyasi nima?
10. Lev Vygotskiyning tarixiy madaniy konsepsiyasi g'oyasi va uning ta'siri nimada?
11. J.Brunerning kognitiv rivojlanish yondashuvining ahamiyati nimada?

7- MAVZU: PSIXOLOGIK RIVOJLANISH VA UNI DAVRLASHTIRISH MUAMMOLARI.

REJA

1. Ontogenezda psixik rivojlanishni davrlashtirish
2. Har bir bosqichda psixik rivojlanishning sifat jihatidan o'ziga xosligini o'rganish.
3. Psixik rivojlanishni ta'lim va tarbiya imkoniyatlari asosida korreksiya qilish va mo'tadillashtirish.

Tayanch so'z va iboralar: ontogenez, davrlashtirish, integral davrlashuv, tug'ilish inqirozi, rivojlanish inqirozi, o'zini his qilish, inqiroz, uch yosh inqirozi, yetti yosh inqirozi, pubertat davr.

1. Ontogenezda psixik rivojlanishni davrlashtirish. Psixika rivojlanishini yoshga oid davrlashtirish masalalari A.N.Leontev, L.I.Bojovich, V.V.Davidov, m.I.Lisina, A.V.Petrovskiy, D.I.Feldshteyn va boshqalarning ishlarida batafsil ko'rib chiqilgan. V.I.Slobodchikov va R.A.Sukermanlar yoshga oid davrlashtirishning birmuncha mashhur ikki modelini E.Erikson va D.B.Elkonin ta'limotlarini tahlil qilgan. Ularning fikriga ko'ra, bu ikki ta'limot "Muvozanatlashmagan" va

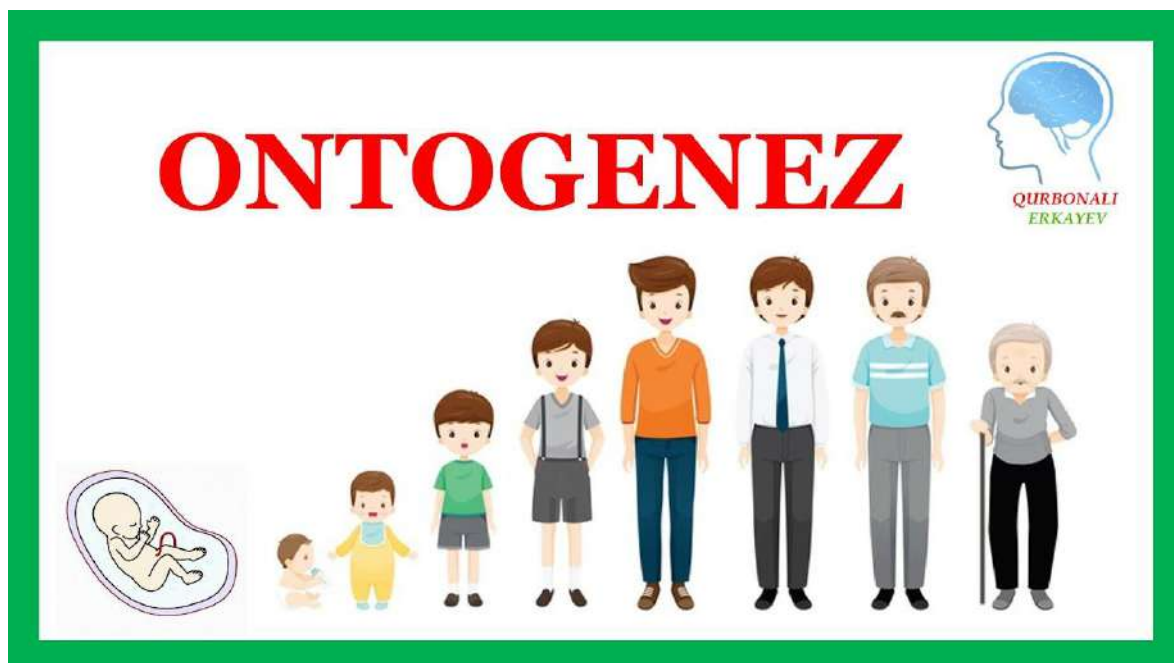
“to‘liqsiz”ligi bilan farqlanadi. E.Erikson birinchi o‘ringa rivojlanishning ichki manbalarini qo‘ysa, D.B.Elkonin esa-tashqi muhitni qo‘ydi.

13- rasm. Inson psixikasining ontogenezda rivojlanishi

Mualliflar umumiy psixik rivojlanish va davrlashtirish nazariyasi asosiga, bir vaqtning o‘zida rivojlanishning ikki tomonini - uning ob’ekti va manbasini o‘z ichiga oluvchi “Mavjudlik birligi” tushunchasini qo‘yishni taklif qilganlar har qanday insoniy birlikni (Mavjudlikni) tuzilishida kamida ikki kishi ishtirok etadi va birlikning mazmuni va shaklini almashinuvi hamkorning almashinuvi bilan kuzatiladi.

Psixik rivojlanishning integral davrlashuvini umumiy ko‘rinishi o‘zida basis (asos) birlikning har xil turlarida shaxs rivojlanishining subyekti sifatida inson rivojlanish bosqichlarini aks ettiradi. Har bir bosqich murakkab tuzilishiga ega: mavjudlikning shakllanish bosqichi va mustaqillikning shakllanish bosqichi, tug‘ilish inqirozi (yangi birlikka o‘tish) va rivojlanish inqirozi (yangi birlikni o‘zlashtirish) farqlanadi.

14- rasm. Embrional va postembrional rivojlanish.

Yondashuvni keng batafsil yoritmasdan ajratilgan bosqichlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz:

I. Jonlanish (tug'ilgandan 12 oylikkacha, katta yoshdagi qondoshi bilan umumiylik. Bola o'zining jismoniy psixosomatik individualligini egallaydi.

II. Ruhlanish (11oylik-6,5 yosh) - katta yoshdagi yaqinlari bilan umumiylik (birlik). Bola o'zi uchun ilk bora o'zining o'zligini (Mashhur bo'lgan "Mening o'zim!") kashf etadi, o'zining shaxsiy xohish va qobiliyatini subyekti deb biladi.

III. Shaxsiylashuv (5,5-18 yosh) qo'liga qalam tutgan insonning hamkori bo'lib, madaniyat sohasidagi ijtimoiy kattalar hisoblanadi; o'qituvchi, murabbiy, ustoz va boshqalar. Inson birinchi marotaba o'zini shaxsiy tarjimai holining muallifi ekanini anglaydi, kelajagi uchun shaxsiy javobgarligini his qiladi, boshqa odamlar bilan birgalikdagi turmush ichida o'zining ular bilan o'xshashlik chegaralarini aniqlaydi.

IV. Individuallashuv (17-42 yosh) - insonning hamkori bo'lib, ijtimoiy qadriyatlar va ideallar tizimi bilan asoslangan, faoliyat munosabatlariga u bilan kirishuvchi insoniyat hisoblanadi. Subyekt rivojlanishining ushbu bosqichini

mohiyati - insonning shaxsiy mavqeyini o'lchashiga ko'ra ijtimoiy qadriyatlarni individuallashtirishdir. Inson o'z mustaqilligi uchun javobgar bo'lib boradi.

V. Universallashtirish (39 yoshdan yuqori) har qancha rivojlangan individuallik chegaralaridan tashqariga chiqish va bir vaqtning o'zida umumiy-yuqori insoniy, ekzistensial qadriyatlar doirasiga "o'zining boshqasiga" kirish. Ilohiy insoniyat universal voqelikni anglashdagi suhbatdosh va tuzishdagi ishtirokchi sifatidadir.

Slobodchikov va Sukermenlar kimyodagi Mendeleyev jadvali yoki biologiyadagi evolutsion shajara bilan davrlashtirish chizmasining ahamiyatini taqqoslab, davrlashtirish chizmasini katta amaliy ahamiyatiga ishonch hosil qildilar: "Agar rivojlanishning umumiy xaritasi tuzilsa, psixolog va pedagoglar turli yoshdagi odamlar uchun rivojlanishning maqbul yo'llarini (Ma'lum bir qadriyatlar nuqtai nazaridan) ta'minlash uchun, ular yaratadigan madaniy-ta'limiy kenglikdagi bo'shliqlar, oq dog'larni ko'rishlari mumkin."

So'nggi yillarda psixik rivojlanishda inqirozlar g'oyasini nazariy va eksperimental o'rganish keng avj oldi. Inqiroz davrlarining yangi tuzilishi L.I.Bershedova tomonidan yoshga bog'liq rivojlanishning yangi bosqichiga o'tishga psixologik tayyorlik shaklida tahlil qilingan.

K.N.Polivanova ishlarida og'ir "inqirozli" yosh davrlarida ontogenetik rivojlanishda real va ideal shakllarni o'zaro o'tishi sodir bo'lib, bu o'zaro ta'sirning murakkab ichki mexanizmi ochiladi. Bu mantiqda inqiroz (og'ir) yoshi zaruriyat yuzasidan bir qator keyingi keluvchi bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Psixologlar diqqat markaziga nafaqat yoshdagi yangi tuzilmalar balki, "yo'qotishlar", (Me'yoriy yoshga doir involutsiya belgilari) ham kiritilishiga e'tibor qaratiladi. Yoshga oid dinamika nafaqat kattalar nuqtai nazaridan (yetilishning psixofiziologik me'yori va yoshning madaniy me'yoriga muvofiqlikni bola tomonidan egallanishi nuqtai - nazaridan) balki "o'zini his qilish" bolalik me'zonlarini hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak. Zamonaviy psixologlar post industrial axborotli davrda ijtimoiy hayotning yangi yondashuvlariga ahamiyat qaratmoqdalar.

XX asrning oxiri XXI asrning boshi hayotning odatiy davrlarini chegarasi va yoshga oid barqaror oriyentatsiyalarning yemirilishi bilan xarakterlanadi. Davr hodisalari tobora vaqt hamda kenglikda individuallashadi va keng o'lchamda turlanadi (o'zgaradi): maktabga chiqish vaqti, talabalik davri, mutaxassisligi bo'yicha ish boshlash, shuningdek nikohga kirish, erta va kech farzand tug'ilishi.

K.N.Polivanova "yosh g'oyasi", "Madaniy yosh" (tushunchalari) kategoriyalari insonga munosabat vositasi sifatida (o'zining ahamiyatini) uning jamiyatdagi o'rnini aniqlab, unga ma'lum bir talab va kutuvlarni qo'yib, o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Biroq, zamonaviy holat yagona "yosh pog'onalaridan" individual rivojlanishning noaniqligiga o'tishni aks ettiradi.

Ayrim tadqiqotlar davrlashtirish yondashuviga muqobil sifatida hayotiy hodisalar psixologiyasini rivojlantirishni taklif qiladilar. Bu muammoda ko'p jihatlar o'rganilmay qolmoqda, lekin uning o'rganish usullari nazariy jihatdan yetarli darajada aniq yoritilgan.

L.S.Vigotskiyning yosh davrlari klassifikatsiyasi:

- tug'ilgandagi inqiroz;
- go'daklik (2 oydan - 1 yoshgacha);
- bir yosh inqirozi;
- Ilk bolalik davri (1-3 yosh);
- uch yosh inqirozi;
- maktabgacha tarbiya yoshi (3-7yosh);
- yetti yosh inqirozi;
- kichik maktab yoshi (8-12 yosh);
- 13 yosh inqirozi;
- pubertat davri (14-17 yosh);
- 17 yosh inqirozi.

D.B.Elkoninning yosh davrlari klassifikatsiyasi:

1. Chaqaloqlik (0-1 yosh) - bevosita emotsional muloqot;
2. Ilk bolalik (1-3 yosh) - predmetli faoliyat;
3. Maktabgacha tarbiya (3-7 yosh) - rolli o'yin;

4. Kichik maktab (7-10 yosh) - ta'lim faoliyati;
5. O'smirlik (11-15 yosh) - intim shaxsiy muloqot;
6. O'spirinlik (15-17 yosh) - o'quv kasbiy faoliyat.

E. Eriksonning psixosotsial davrlashtirish bosqichi:

1. Go'daklik davri (0-1 yoshgacha). Ishonch / ishonchsizlik;
2. Ilk bolalik (1-3 yosh). Avtonomiya / uyat, shubha;
3. O'yin davri (3-5 yosh). Tashabbuskorlik / aybdorlik;
4. Maktab yoshi (5-11 yosh). Mehnatsevarlik / loqaydlik;
5. O'spirinlik. (11 yoshdan - 20 yoshgacha). Ego identifikatsiyasi , rollar almashinuvi / qat'iyatsizlik.
6. Yoshlik (20-40 yosh). Yaqinlikka intilish / izolyatsiya.
7. Yetuklik (40-60 yosh). Samaradorlik / inertlik.
8. Keksalik (60 yoshdan yuqori). Qanoatlanish / noumidlik .

J.Piajening taraqqiyot bosqichi:

- sensomotor bosqich (tug'ilgandan -2 yoshgacha) O'z tanasiga markaziy e'tibor qaratiladi;
- operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2-7 yoshgacha);
- aniq operatsiyalar bosqichi (7-8 yoshdan 11-12 yoshgacha). Aniq operatsiyalar funksiyalarini bajarilishi;
- formal operatsiyalar bosqichi. Bu davrda bolada mantiqiy, tahliliy fikrlash rivojlanadi.

Z.Freyd bo'yicha davrlashtirish:

1. Oral bosqich (tug'ilgandan 18 oygacha).Ona suti bilan oziqlanish.
2. Anal bosqich (1-1,5 yoshdan 3 yoshgacha). Egoning rivojlanishi.
3. Fallik bosqich (3yoshdan 6 yoshgacha). Jinsiy identifikatsiya rivojlanishi.
4. Latent bosqich (6-7 yoshdan 12 yoshgacha). Muloqotga ehtiyoj ortadi.
5. Genital bosqich (12-18 yosh). Biologik yetilish davri.

Nazorat uchun savollar:

1. Psixika rivojlanishini yoshga oid davrlashtirish masalalarini o'rgangan olimlarni sanab o'ting?
2. Psixik rivojlanishda inqirozlar g'oyasini nazariy va eksperimental o'rganish davrlarini ayting?
3. K.N.Polivanova ishlarida og'ir "inqirozli" yosh davrlari haqida nimalar bilasiz?
4. L.S.Vigotskiyning yosh davrlari klassifikatsiyasi haqida nima bilasiz?
5. D.B.Elkoninning yosh davrlari klassifikatsiyasini sanab bering.
6. E. Eriksonning psixosotsial davrlashtirish bosqichi nechta?
7. J.Piajening taraqqiyot bosqichining ahamiyati nimada?
8. Z.Freyd ta'limoti bo'yicha davrlashtirishni sanab bering

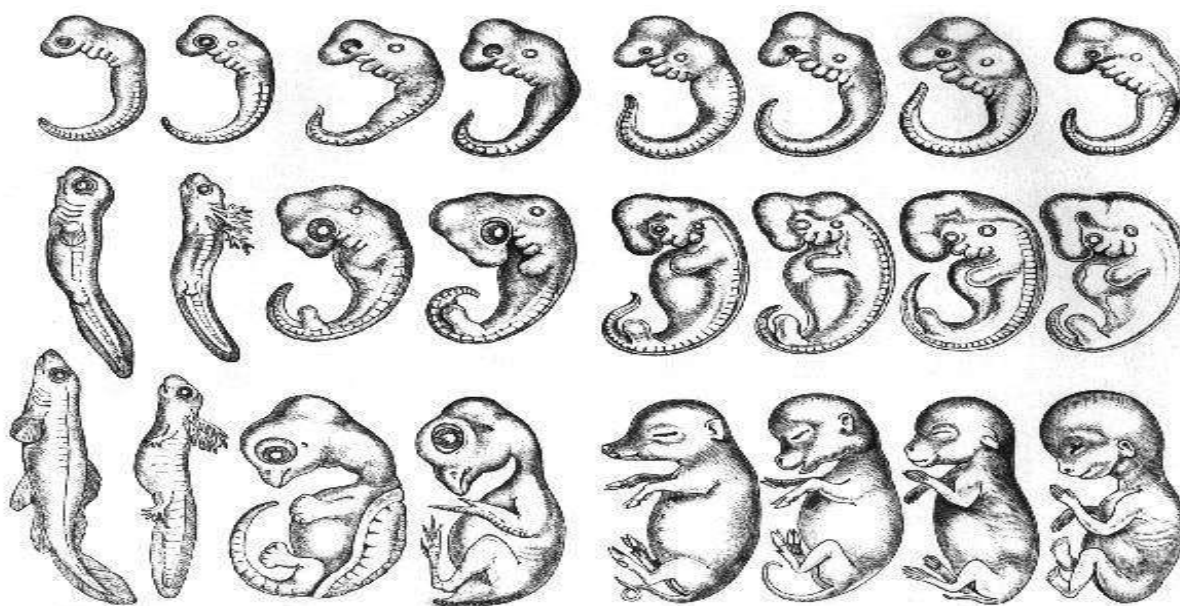
8-MAVZU: ONTOGENEZNING ILK DAVRIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLAR.

REJA

1. Perinatal davr: homilaning sensor, motor va reflektor faolligi
2. Tug'ilish aktining psixologik xarakteristikasi (O.Rank, S.Grof)

Tayanch tushunchalar: zigota, embrion, chaqaloq, go'dak, tug'ilish davr inqirozi, prenatal va chaqaloqlik davri, implantatsiya jarayoni, tug'ilish akti, transpersonal psixolog, travmatik tajribalar, perinatal matritsalar, transpersonal tajribalar

Prenatal va chaqaloqlik davridagi psixofiziologik xususiyatlar bolaning ona qornida paydo bo'lgandan tug'ilgunga qadar bo'ladigan o'zgarishlar homilaning prenatal ichki rivojlanishini tashkil etadi. Har bir davr ona qornida bo'lajak farzandning rivojlanish bosqichiga tegishli atama bilan nomlanadi. Ona qornida rivojlanish o'rtacha 38 hafta davom etadi va 3 bosqichga, ya'ni zigota bosqichi, embrion bosqichi va homila bosqichiga bo'linadi.

15- rasm.Ontogenez.

Zigota bosqichi (1~2haftalik). Birinchi haftaning oxiriga kelib, zigota onaning qon tomirlari bilan birlashadi, bu hodisa implantatsiya deb ataladi. Implantatsiya jarayonining tugallanishi uchun ikki hafta kerak bo'ladi, shundan so'ng garmonal o'zgarishlar boshlanadi, bu hayz ko'rishning vaqtinchalik to'xtashiga olib keladi, ayol kishiga bu belgi uning homiladorligidan darak beradi.

Zigotaning aylana o'lchamlari 1 mm dan kamroq bo'ladi, uning hujayralari bo'linishni boshlaydi. Homila tanasi murtak diski hujayralaridan rivojlanadi, bu bosqichda murtak diski zigota markazida joylashgan hujayralar to'plami ko'rinishida bo'ladi. Boshqa hujayralar rivojlanayotgan organizmni himoya qiluvchi va oziqlantiruvchi asosli to'qimalarni hosil qilishi zarur.

Implantatsiya va hujayralarning ajralib hosil bo'lishi zigota bosqichining tugallanishi belgilari bo'lib hisoblanadi. Zigota 36 hafta davomida murtakdan bola tug'ilishigacha bo'lgan yo'lni bosib o'tishga tayyor holga keladi.

Em Freydrion bosqichi (3-8 hafta). Bu ona qornida rivojlanishning yangi embrional davri odatda murtak hosil bo'lgandan keyin uchinchi haftadan boshlanib, sakkizinchi haftaning oxirigacha davom etadi. Bu vaqt davomida tana tuzilishi va ichki organlar rivojlanadi. Davr boshida embrionda uch qavat hujayralar tiklanadi.

Tashqi qavatda ektodermadon sochlar, terining tashqi qavati va nerv tizimi rivojlanadi.

O'rta qavatda mezodermadon, muskullar, suyaklar va qon tomirlari tizimi hosil bo'ladi. Ichki qavatda yoki endodermadon ovqat hazm qilish tizimi va o'pkalar rivojlanadi. Uch haftalik embrion bilan sakkiz haftalik embrion solishtirilganda uning ko'rinishida sezilarli o'zgarishlarni ko'rishimiz mumkin. 3 haftalik embrion uzunligi 2 millimetrdan oshmaydi. Hujayralarning darajalarga bo'linishi boshlanib, organizm ko'proq salamandrani eslatadi.

O'sish va rivojlanish tezlik bilan amalga oshadi, 8 haftalik embrionda ko'zlar, og'kiz, qo'l va oyoqlarni ko'rish mumkin, miya va nerv tizimi ham juda tez rivojlanadi, embrion yuragi bir oy avval o'z faoliyatini boshlab yuborgan bo'ladi. Embrionda odamga xos organlar u yoki bu shaklda mavjud bo'ladi, lekin uning olchamlari onaga sezilarli darajada bo'lmaydi.

Embrionga amnion suyuqligi bilan to'lgan amnion qobig'i joylashadi. Amnion qobig'i embrionni himoya qilib, doimiy haroratini ta'minlab turadi. Embrion ona bilan ikki tizimcha orqali bog'langan. Kindik tizimchasi embrionni yo'ldosh bilan bog'lovchi qon tomirlaridan iborat. Yoldoshga qon tomirlar kindik tizimchasi orqali onaning qon tomirlarigacha yetib boradi, lekin bevosita ular bilan birlashmaydi. Qon kindik qon tomirlarining barmoqsimon o'simtali — qilchalar orqali oqadi. Qilchalar ona qon tomirlariga bevosita yaqin joylashgan, bu vitaminlarning o'tishi, shuningdek, ona qoniga almashinuv mahsulotlarining diffuziya mexanizmi hisobiga ajralish imkonini beradi. Tana qismlari va organizm tizimlari embrional davrda shakllanadi va homila bosqichida o'z vazifalarini samarali bajara boshlaydi. Tana qismlari va ichki organlar hosil bolishi bilan ona qornida rivojlanishning ikkinchi muhim bosqichi nihoyasiga yetadi.

Organlarning o'z vazifasini bajara boshlashi navbatdagi oxirgi bosqichga to'g'ri keladi. Homila bosqichi oxirgi va eng uzoq davom etadigan bosqich bo'lib, to'qqizinchi haftasidan boshlab, tug'ruq bilan tugallanadi. Bu vaqtda homilaning tana o'lchamlari kattalashadi va organizm tizimlari faoliyat yurita boshlaydi. 4 oylikdan homilaning og'irligi 113,4 grammdan 226,8 grammgacha

yetadi. Oxirgi 5 oyda homilaning og'irligi 1984,5 grammdan 2268 grammgacha o'lchamlari kattalashib borishini ko'rish mumkin.

Homila bosqichi (9-38 hafta)

1. Tuxumdon va urug'don differentsiatsiyasi.
2. Qon tomir tizimining faoliyati.
3. Homila harakatining onaga sezilishi.
4. Homila boshida soch qoplanishining hosil bo'lishi.
5. So'rish va yutish faoliyati.
6. Bosh miyaning maxsus faoliyati.
7. Homilaning hayotchan davri.
8. Og'irligini tezda ko'paytirib olishi.
9. Tug'ruq.

Bu davrda organizm uchun muhim bo'lgan nerv, nafas olish va ovqat hazm qilish kabi organlarning shakllanishi tugallanadi. Bu davrning eng muhim hodisalari quyidagilardan iborat. Urug'lanishdan 5-6 oydan so'ng homilaning qoshlari, kipriklari va sochlari paydo bo'ladi.

Embrional davrning oxiriga borib, erkak embrionda urug'don, qiz embrionda tuxumdonlar rivojlanadi. Uchinchi oyda urug'donda tashqi jinsiy belgilar rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi garmonlar sintez qilishni boshlaydi: qiz embrionda bu garmon sintezlanmaydi va o'xshash hujayralardan jinsiy organlar hosil bo'ladi. 4-haftada hujayralar qavati naysimon bo'lib o'raladi. Nayning bir uchi kengayib, undan bosh miya hosil bo'ladi, qolgan qismidan orqa miya shakllanadi. Homila bosqichi boshlanishiga kelib, bosh miya tarkibida turli tuzilmalar bo'lib, organizm funksiyalarini boshqaradi. Bu bosqichda miyaning barcha sohalarini o'sishi amalga oshadi, xususan, odam xulq-atvorining ko'plab muhim turlarini boshqaruvchi bosh miya po'stlog'ining xususiyatlari ham rivojlanadi. Bu o'zgarishlar homilaning 22 va 28 haftalar o'rtasida rivojlanayotgan organlarning ko'pchilik tizimi ishonchli ravishda faoliyat yurita boshlaydi, shuning uchun homila hayotining bu davri homilaning hayotchan davri deb ataladi. Bu vaqtda homila bola ko'rinishini oladi. Vaqtdan avval tug'ilgan bolalarning nafas olish organlarida muammolar tug'ilishi

mumkin. Shuningdek, ular tana haroratini doimiy tarzda boshqarib turolmaydilar. Chunki, ularda teri osti qavatidagi yog‘ qavati mavjud bo‘lmaydi. Bu qavat homilaning 8-oyida hosil bo‘ladi.

Hozirgi zamon neonatal yordamning imkoniyatlari yordamida erta tug‘ilib qolgan bolalar yashab qolishi mumkin. Homila bosqichida xulq-atvor paydo bo‘ladi, homilada faollik davri ko‘rinadi. Ko‘pchilik onalar homila harakatchanligi va tinch vaqtlarini aytib berishlari mumkin. Homilaning ko‘z va quloqlari ta’sirlarga javob beradi, yuragi tezroq urishni boshlaydi, ko‘zlari yorug‘likka pirpirash bilan javob beradi. Bunday ma’lumotlar shundan dalolat beradiki, ona qornidagi oxirgi oylar homilani mustaqil hayotga, ya’ni, ona organizmidan tashqi hayotga tayyorlab beradi, bu o‘zgarishlar homilador ayol o‘zining bo‘lajak farzandiga sog‘lom atrof-Muhitni ta’minlagandagina amalga oshishi mumkin. Sog‘lom bola tug‘ilishi uchun bo‘lajak onalarga shifokorlar asosiy 5 ta tavsiyani ta’kidlab o‘tadilar:

1. Homilador ayol davolovchi shifokor ko‘rigidan muntazam o‘tib turishi, har oyda, homiladorlikning oxirida har haftada shifokor qabuliga borib turishi shart.

2. Homilador ayol to‘g‘ri ovqatlanish tartibiga rioya qilishi shart. Asosiy ozuqa 5 ta asosiy mahsulotlar guruhidan: yormalar, meva va sabzavotlar, sut mahsulotlari, go’sht yoki dukkakli o‘simliklardan tayyorlangan ozuqalar bo‘lishi kerak. Barcha vitaminlar, minerallar va temir moddalardan iborat taomlarni tanovul qilishlari kerak.

3. Alkogol va kofein tutuvchi ichimliklarni iste’mol qilish, chekish tavsiya etilmaydi. Biror-bir dori-darmon yoki tibbiy muolajani qabul qilishda avval shifokor bilan maslahatlashishlari kerak.

4. Homiladorlik davrida badan tarbiya bilan shug‘ullanish zarur. Agar homilador ayol yaxshi jismoniy holatda bo‘lsa, tana qo‘shimcha og‘irlikni ko‘tarishda qiyinchilikka uchramaydi.

5. Homilador ayol o‘zining toliqib qolishiga yo‘l qo‘ymasligi, ayniqsa, homiladorlikning oxirgi haftalarida, maxsus mashg‘ulotlarga qatnashishi zarur. U yerda ayollarni tug‘ruqqa va yangi tug‘ilgan chaqaloqlarni parvarish qilishni o‘rgatadilar.

Bola hayotining har bir oyi uning jismoniy va psixik imkoniyatlarining shakllanishidagi muhim davrdir. Ikki, uch oylik bola ham yangi tugʻilgan chaqaloqdan ancha farq qiladi, uch yashar bola esa oʻz taraqqiyoti bilan bir yashar boladan birmuncha ustun turadi. Ilk bolalik davrda bolaning shaxsi, xarakteri, xulq-atvori maʼlum darajada tarkib topadi. Shu sababli bolaning maʼlum davrdagi rivojlanishi xususiyatlarini tahlil qilganda, bu rivojlanishning oldingi bosqichlarda qanday boʻlganligini bilish kerak. Bu faqat bolaning rivojlanish jarayonini takomillashtirish va tezlashtirish uchun emas, balki ana shu jarayonning bola kuchiga yarasha va yosh imkoniyatiga mos keladigan boʻlishini taʼminlash uchun ham kerakdir.

Tugʻilish akti inson hayotidagi juda muhim biologik jarayon boʻlib, u homilaning ona qornidan tashqariga chiqib, mustaqil yashashni boshlashi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon fiziologik va psixologik jihatlar bilan birgalikda oʻrganiladi.

Otto Rank va Stanislav Grof kabi psixoanalitik va transpersonal psixologlar tugʻilish aktiga oʻziga xos yondashuvlarni ishlab chiqqanlar. Ularning fikricha, tugʻilish jarayoni insonning ruhiy rivojlanishida chuqur va uzoq muddatli taʼsir koʻrsatadigan hodisa hisoblanadi.

Otto Rankning tugʻilish akti. Talqin. Otto Rank (1884-1939) - psixoanalitik, Z. Freydning shogirdi va yaqindan hamkori boʻlib, u tugʻilish jarayonini inson psixologiyasining markaziy hodisasi sifatida koʻrib chiqdi. Uning talqinlari quyidagilarga asoslangan:

1. Travma tushunchasi:

- Rank tugʻilish jarayonini shaxsning birinchi katta travmatik tajribasi sifatida tasvirlagan. Unga koʻra, bola ona qornidagi xavfsizlikdan tashqi dunyoning noaniq va xavfli sharoitiga oʻtadi. Bu oʻtish jarayoni tugʻilish travmasi deb ataladi.

- Rankning fikricha, bu travma inson psixikasida chuqur iz qoldiradi va hayot davomida boshqa travmatik tajribalar bilan bogʻlanishi mumkin.

2. Hayotiy jarayonlarga taʼsiri: Rank tugʻilish travmasini inson hayotidagi turli xil psixologik muammolar, fobiyalar va hatto yaratuvchanlik bilan bogʻlaydi. Unga koʻra, inson bu travmani bartaraf etish yoki anglash uchun umr boʻyi harakat qiladi.

3. Ijtimoiy va madaniy omillar:

- Rank tug‘ilish travmasining ijtimoiy va madaniy muhit tomonidan qayta tiklanishini ta’kidlaydi. Bu holat insonning jamiyatda o‘z o‘rnini topishga, o‘ziga xos identifikatsiyani shakllantirishga va o‘zining ichki konfliktlarini hal qilishga bo‘lgan harakatlarida aks etadi.

Stanislav Grofning tug‘ilish akti talqini. Stanislav Grof (1931-yilda tug‘ilgan) - transpersonal psixologiya asoschilaridan biri bo‘lib, u tug‘ilish jarayonini insonning ruhiy holatini tushunishda muhim omil sifatida ko‘radi.

Grofning tug‘ilish akti talqini quyidagi asosiy tushunchalar bilan bog‘liq:

1. Perinatal matritsalar:

- Grof tug‘ilish jarayonida insonning ruhiy holatini belgilovchi to‘rtta asosiy perinatal matritsalar (to‘plamlar) mavjudligini aytadi. Bu matritsalar ona qornidagi so‘nggi haftalar va tug‘ilish jarayonida hosil bo‘ladi va shaxsning keyingi psixologik rivojlanishiga ta’sir qiladi:

- BPM I (Birlamchi birlik): Bu matritsa ona qornidagi birlamchi birlik va xavfsizlik hissinı aks ettiradi.

BPM II (Qopqon yoki qamal): Tug‘ilish jarayoni boshlanishidan oldin paydo bo‘ladigan qiyinchiliklar va stress holati bilan bog‘liq.

- BPM III (Kurash va o‘lim-qayta tug‘ilish tajribasi): Bu matritsa tug‘ilish kanalidagi harakat va homilaning ko‘rayotgan qiynoqlari bilan bog‘liq.

- BPM IV (Qutulish va erkinlik): Bolaning tug‘ilishidan keyin erkin dunyoga chiqishi va yangi boshlanish hissi.

2. Transpersonal tajribalar:

- Grof tug‘ilish tajribasining insonning ruhiy rivojlanishida chuqur transpersonal ta’sirga ega ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bu tajribalar insonning o‘zini va atrofıdagi dunyoni chuqurroq tushunishiga olib kelishi mumkin.

3. Psixoterapiyada qo‘llanilishi: Grof tug‘ilish akti va perinatal matritsalarini o‘rganish ruhiy muammolarni aniqlash va davolashda yordam berishi mumkin deb hisoblaydi. Uning psixoterapiyadagi yondashuvlaridan biri - "holotrop nafas olish"

texnikasi, bu texnika yordamida inson o'zining ongi ostidagi chuqur travmatik tajribalarni qayta ko'rib chiqishi va ularni davolashi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak Otto Rank va Stanislav Grofning tug'ilish akti haqidagi qarashlari bu jarayonning inson ruhiyatiga chuqur ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Rank tug'ilish travmasini insonning barcha psixologik jarayonlarining asosi deb bilsa, Grof tug'ilish jarayonini transpersonal tajribalar nuqtai - nazaridan ko'rib chiqadi va uning ta'sirini butun hayot davomida sezilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlar tug'ilish jarayonini inson hayotidagi muhim va hal qiluvchi hodisa sifatida tushunishga yordam beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Prenatal va chaqaloqlik davridagi psixofiziologik xususiyatlar nimalardan iborat?
2. Ona qornida rivojlanish o'rtacha necha hafta davom etadi va u necha bosqichga bo'linadi?
3. Zigota bosqichi haqida nimalarni bilasiz?
4. Embrion bosqichi (3-8 hafta) davrida nima yuz beradi?
5. Tug'ilish akti inson hayotida qanday muhim rol o'ynaydi?
6. Otto Rankning tug'ilish akti haqida nima bilasiz?
7. Transpersonal tajribalar nimalardan iborat?

9-MAVZU:CHAQALOQLIK DAVRINING UMUMIY FIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI

REJA

1. Chaqaloqlik davrining psixologik xarakteristikasi.
2. Chaqaloqlik davri inqirozi. Jonlanish kompleksi.
3. Go'daklik davrida rivojlanishning ijtimoiy vaziyati va yetakchi faoliyat.

Tayanch soʻz va iboralar: anatomik-fiziologik xususiyat, bolalarning psixik taraqqiyoti, nerv hujayralar, ichki sekretiya bezlari, shartli va shartsiz reflekslar, qoʻzgʻalish va tormozlanish, refleks, kuchli emotsional bogʻlanish, sensor-Motor

1. Chaqaloqlik davrining psixologik xarakteristikasi. Pedagogik tajribalarga va mavjud psixologo - fiziologik tekshirish natijalariga asoslanib maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti quyidagi yosh bosqichlariga ajratiladi. (Bunda bola tugʻilgandan tortib, to maktabda oʻqiy boshlaguncha boʻlgan davr hisobga olinadi.)

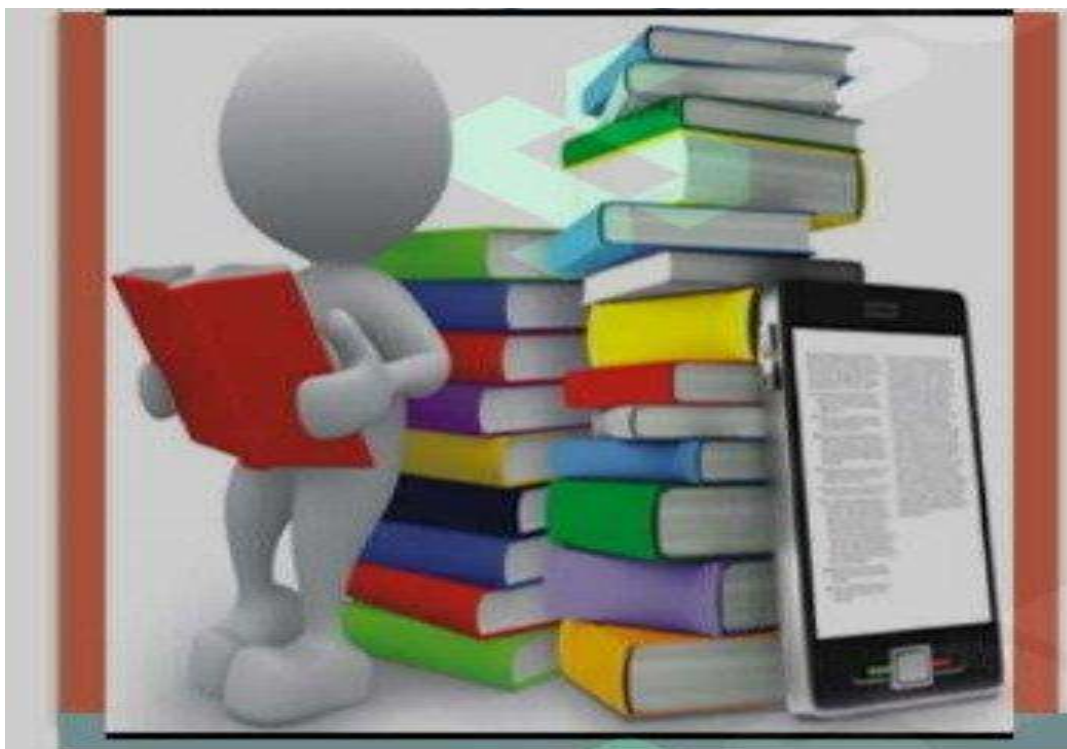
1. Tugʻilgandan bir yoshgacha: chaqaloqlik davri (hayotining birinchi oyi); hayotining birinchi yili - goʻdaklik davri.

2. Bir yoshdan uch yoshgacha: ilk bolalik davri.

3. Uch yoshdan yetti yoshgacha: maktabgacha boʻlgan davr.

Bola psixikasi taraqqiyotining mana shu koʻrsatilgan davrlari umuman qabul qilingan boʻlsa ham, bu davrlarni absolut davr deb hisoblash mumkin emas. Yosh davrlariga ajratishda qatʼiy chegara yoʻq. U hech kim yil fasllarining almashinuv oyi va soatini koʻrsata olmaganidek, odam hayotining davrlari oʻrtasidagi chegarani ham aniq ajratish mumkin emas. Shuning uchun yuqoridagi davrlarga ajratishni absolut deb boʻlmaydi.

Bola tugʻildi. Yangi tugʻilgan bola hayotida birinchi inqirozni boshidan kechiradi. Ona organizmi bilan anatomik bogʻlanish uzilgan boʻlsa-da, bola mustaqil hayot kechira olmaydi, chunki bola ona bilan fiziologik jihatdan bogʻlangandir, ona uni oʻz suti bilan boqadi. U yangi, oʻzgacha muhitda yashay boshlaydi. Bola hayotining birinchi kunlari tugʻilganidagi ogʻirligini yoʻqotadi. Bunga tashqi dunyo sharoitiga moslashish davrida energiyaning koʻplab sarflanishi sababdir.

16- rasm. Chaqaloqlik davrining psixologik xususiyatlari.

Bola organizmining, ma'lum vaqt o'tib, tug'ilgan davridagi og'irligiga teng kelishi uning tashqi muhitga, yangi sharoitga moslashganligidan darak beradi. Odatda chaqaloqning og'irligi 10-12 kun o'tgach, asli holiga keladi. Yangi tug'ilgan bola anatomik-fiziologik tomondan hali yetilmagan bo'lib, katta kishi organizmidan o'ziga xos tomonlari bilan farq qiladi.

Yangi tug'ilgan bola suyak-Muskul tizimining tez o'sishi bilan kattalardan keskin farq qiladi. Ularning muskul va muskul to'qimalari juda bo'sh bo'ladi. Muskullar asta-sekin qota boshlaydi. Oldin bo'yin muskullari (bola boshini tuta boshlaydi), keyin tana muskullari (bola o'tira oladi), undan keyin esa oyoq va qo'l muskullari yetiladi, predmetlar bilan harakat qilish imkoniyati paydo bo'ladi, bola yura boshlaydi.

Yangi tug'ilgan bolaning suyagida ohak va boshqa tuzlar kam bo'lib, u, asosan, tog'ay to'qimalaridan iboratdir. Bosh suyaklar bola 2-3 oylik bo'lgandagina bir-biri bilan tutashib ketadi. Bosh suyagining peshana va tepa qismlari tepasida katta liqildoq deb ataladigan oraliq bo'lib, u qalin parda va teri bilan qoplangan bo'ladi. Bu oraliq bir-bir yarim yildan keyingina suyak bilan qoplanib ketadi.

Yangi tug‘ilgan bola nerv tizimining yuksak qismi-bosh miya yarim sharlari tashqi ko‘rinishdangina kattalar miyasiga o‘xshaydi. Aslida chaqaloqning boshi katta ko‘rinsa-da (Miya og‘irligi butun tananing sakkizdan birini, kattalarda esa qirqdan birini tashkil etadi), hali taraqqiy etmagan bo‘ladi. Tanasining umumiy og‘irligi 3-4 kilogramm bo‘lgani holda, miyaning og‘irligi 300 grammdan oshadi.

Chaqaloq miyasidagi nerv hujayralari, “ariqchalar” va “izlar”ning soni katta kishilar miyasidan farq qilmaydi, ammo bola miyasi tuzilish jihatidan bir shaklda bo‘lib, “izlar” aniq ko‘rinmaydi, nerv hujayralari tarmoqlarining miqdori kam o‘ladi.

Nerv tolalarining bir-biridan yetarli darajada ajralmaganligidan tashqi olamdan kelayotgan o‘zgarishlar boshqa nerv markazlariga ham ta’sir etadi, bosh miya yarim sharlarida hech qanday aniq va barqaror o‘zgarish joylari paydo bo‘lmaydi. Uning uchun chaqaloq tashqi qo‘zg‘ovchilar ta’siriga qo‘l, oyoq va boshini tartibsiz harakat qilib javob beradi. Miyaning eng “qadimiy” bo‘limlari nafas olish, qon aylanishi, emish, yutinish kabi jarayonlarni ta’minlaydi. Bu nerv tolalari bolaning yashashi uchun yetarli miqdorda (nerv tolasi) mielen qobig‘i bilan qoplangan.

Chaqaloq bola bizga eng ojiz zotdek tuyuladi. Shunga qaramay, xuddi shu yoshning ham kuchli tomoni bo‘lib, bu jihati bilan go‘daklar kattalardan ustun turadi,- deb ta’kidlaydi professor Ye.A. Arkin. Uning fikricha, bolaning kuchi uning o‘sinh energiyasida namoyon bo‘ladi. Bola tanasining og‘irligi hayotining birinchi yilida uch barobar ko‘payadi, bo‘yga nisbatan yetti oylik bola juda tez o‘sadi va sakkiz oylik bo‘lganda, bo‘yi ikki barobar ortadi, o‘ttiz oyga yetganda to‘rt marta ortadi.

Bolalar har oyda 2 santimetr o‘sadi. Uning miya og‘irligi har kuni 1,5 grammdan ko‘payadi. Miyaning rivojlanishi sur’ati haqida gapirganda shuni e’tiborga olish kerakki, yetti oylik bolaning miyasi 2 marta ko‘paysa, 2—3 yoshga kelib, uning og‘irligi uch marta ortadi. Miyaning kattaligi deyarli 20 yil mobaynida ortib boradi, katta yarim sharlarning ustki “izlari” murakkablashib boradi.

Bolalarning o‘shidagi bu qadar ulkan jadallik vegetativ nerv tizimiga, bir qator ichki sekretsiya bezlari (bo‘qoq bezi va boshqalar)ga bog‘liq. Ichki sekretsiya bezlari ishlab chiqaradigan maxsus garmonlar qonga o‘tib, organizmning o‘shishi va

rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Go'daklarning bu qadar tez o'sishi ushbu davrning o'ziga xos tomonini ifodalaydi. Shuning uchun bu davrda bolaning o'sishiga va rivojlanishiga ta'sir etadigan barcha narsalar yaxshi bo'lishi, sifatli ovqat, sof havo, quyosh nuri yetarli miqdorda bo'lishi kerak.

Bolaning nerv faoliyati ikki xil ta'sirda o'z ifodasini topadi. Bularning birinchisiga shartsiz yoki tug'ma reflekslar, ikkinchisiga esa shartli reflekslar kiradi. Shartsiz reflekslar bolaning tug'ilish paytiga kelganda, ancha yetilgan bo'ladi, buning natijasida qon aylanish, nafas olish va ovqat hazm qilish singari eng zarur vegetativ funksiyalar amalga oshiriladi. Masalan, qorni ochgan chaqaloqning labiga bir narsa tegishi bilanoq, unda emishni bildiruvchi harakatlar paydo bo'ladi, bu ovqatlanish refleksi, ya'ni shartsiz refleksdir.

Yuqorida qayd qilinganidek, tug'ilish davrida bosh miya katta yarim sharlari og'irligi, hajmi va funksiyasi jihatidan rivojlangan darajada bo'lmasa ham, bosh miya mavjud shartsiz reflekslar zaminida yangi tug'ilgan bola bilan tashqi muhit o'rtasida eng zarur aloqalar o'rnatish imkoniyatini beradigan elementar shartli reflekslar hosil qilishga qodirdir.

Bola hayotining birinchi kunlaridan boshlab individual hayot kechirish jarayonida tashqi muhit bilan aloqa vujudga keladi. Bola hayotining ikkinchi oyida unda barcha sezgi organlariga xos shartli reflekslar hosil bo'ladi. Lekin tadqiqotchilarning ko'rsatishicha, bola hayotining bu davridagi reflekslar zaif ifodalangan va beqaror bo'ladi.

Bolaning o'sishi va rivojlanishi jarayonida egallayotgan reaksiyalari barqaror bo'la boradi, tez paydo bo'la boradi va anchagina differensiyalashadi. Modomiki, bolada shartli reflekslar hayotining birinchi oylarida paydo bo'lar ekan, bola tarbiyasini ham hayotining birinchi oylaridan boshlab to'g'ri tashkil etish lozim. Bu esa bolaning rivojlanishi va xulq-atvorida salbiy xususiyatlar kelib chiqmasligining oldini oladi, bola taraqqiyotining normal bo'lishini ta'minlaydi.

Markaziy nerv tizimining ruhiy bo'limlari rolining ortib borishini asosiy nerv jarayonlari - qo'zg'alish va tormozlanishning ifodalanishida aniqroq ko'rish mumkin

bo'ladi. Odatda tormozlanish ikki turda: ichki va tashqi turga ajratiladi. Ichki tormozlanishning eng yorqin ifodasi uyqudir.

Tormozlanishning tashqi ifodasi bolani tarbiyalash tufayligina hosil bo'ladi. Buning uchun asosiy ozuqa (Masalan, sut) bilan birga, bolaga yana boshqa qo'shimcha (doimo sut ichiriladigan shishachani almashtirib qo'yish) ham ta'sir etadi.

Chaqaloq tug'ilgandan boshlab uning atrofida gilari har tomonlama qo'llab-quvvatlaydilar. Ular bola organizmini jismoniy parvarish bilan ta'minlaydilar, o'rgatadilar, tarbiyalaydilar, insoniy psixologik va axloqiy jihatlarni o'zlashtirishga, jamiyatda yashash sharoitlariga moslashuviga yordam beradilar.

Bolani ota-onalar va kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlash tug'ilishidan boshlab, toki bola katta bo'lib, mustaqil hayot tarzini kechira olguncha davom etadi. Chaqaloq tug'ilgandayoq amalda qo'llashga tayyor bo'lgan sensor va harakat malaka instinktlariga ega bo'ladi, bu uning olamga moslashib olib o'z rivojlanishida tezgina o'sib ketishga yordam beradi.

Chaqaloqda tug'ilganidan boshlab, masalan, ko'pgina murakkab harakatlar, asosan organizmni yetilish jarayonida genetik berilgan dastur asosida, shuningdek, reflektor, ya'ni bu harakatlar dasturi kaliti sifatida kodlangan o'ziga xos ichki va tashqi rag'batlar ta'sirida hayotining birinchi soatlaridan keyin maxsus tayyorgarliksiz, darhol yuzaga keladi.

Go'daklik davri (0 dan 1-2 yoshgacha) bola hayotining dastlabki bosqichi bo'lib, bu davrda uning **ijtimoiy rivojlanishi va asosiy faoliyati shakllanadi**. Ushbu davrda rivojlanishning ijtimoiy vaziyati va yetakchi faoliyatni quyidagicha tushuntirish mumkin:

Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati. 1. Ona va bola o'rtasidagi bog'lanish: Go'daklik davrida bola uchun eng muhim shaxs onasi yoki asosiy parvarishchisi bo'lib, u bolaning barcha asosiy ehtiyojlarini qondiradi. Bu davrda bola va ona o'rtasida kuchli emotsional bog'lanish (attachment) shakllanadi.

- Ushbu bog'lanish bolaning kelajakdagi ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga asos bo'ladi, chunki bola o'zini xavfsiz va himoyalangan his qiladi.

2. Xavfsizlik hissi va ishonch: Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, go'daklik davri "ishonch va ishonchsizlik" bosqichi hisoblanadi. Agar bola bu davrda onasi yoki parvarishchisi tomonidan to'liq g'amxo'rlik ko'rsa, u o'z atrof-Muhitiga va odamlarga nisbatan ishonch hissini shakllantiradi. Aks holda, bola ishonchsizlik va qo'rquv hissini rivojlantirishi mumkin, bu esa uning kelajakdagi ijtimoiy munosabatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Ijtimoiy ta'sirlar:

- Go'daklik davrida bolaning ijtimoiy tajribalari asosan oila doirasida sodir bo'ladi. Bola atrofdagi odamlardan muloqot usullarini, hissiy ifodalarni va ijtimoiy xulq-atvorni o'rganadi.

- Oiladagi ijtimoiy o'zaro munosabatlar va muloqot bolaning ijtimoiy rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Yetakchi faoliyat. 1. O'yin va sensor-Motor faoliyat:

- Go'daklik davrida bolaning yetakchi faoliyati o'yin va sensor-Motor faoliyat hisoblanadi. Bola bu davrda atrof-Muhitni o'rganish va ob'ektlar bilan o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi. Masalan, bola narsalarni qo'lga olib, ularga qarab, tishlab ko'radi va ular bilan turli harakatlar qilmoqda. Bu jarayonlar orqali u o'z tanasini va atrofdagi narsalarni his qiladi, motor ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Ijtimoiy o'yinlar: Bu davrda ota-onalar bilan oddiy o'yinlar, masalan, "g'ayib bo'lish-o'ynash" ("peek-a-boo"), "yo'ldosh qilish" ("pat-a-cake") kabi ijtimoiy o'yinlar muhim hisoblanadi. Ushbu o'yinlar bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va ularning atrofdagilar bilan o'zaro ta'sirini mustahkamlaydi. Bola bu jarayonlarda ijtimoiy muloqot, til rivoji va hissiy ifodalarini o'rganadi.

3. Ijtimoiy mimikriya va taqlid:

- Go'daklar ota-onalarining yoki boshqa katta yoshdagilarning harakatlarini, ovozlari va yuz ifodalarini taqlid qilishga moyildirlar. Bu taqlid qilish faoliyati bola uchun yangi ko'nikmalarni egallash va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarni tushunishda muhimdir.

- Ushbu taqlid orqali bola ijtimoiy normalarni, tilni va kundalik faoliyatni o'rganadi.

Go‘daklik davrida rivojlanishning ijtimoiy vaziyati asosan ota-ona bilan bog‘liq bo‘lib, bu bog‘lanish bolaning kelajakdagi ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ta’sir qiladi. Yetakchi faoliyat esa sensor-Motor tajribalar va ijtimoiy o‘yinlardan iborat bo‘lib, bu jarayonlar orqali bola o‘z tanasi, atrof-Muhit va ijtimoiy munosabatlar haqida muhim bilimlarni egallaydi.

Nazorat uchun savollar:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyoti qanday yosh bosqichlariga ajratiladi?
2. Yangi tug‘ilgan bola hayotida birinchi inqiroz qachon boshlanadi?
3. Chaqaloqning miya og‘irligi qancha bo‘ladi?
4. Shartli va shartsiz reflekslar haqida nimalar bilasiz?
5. Go‘daklarda qachon ijtimoiy rivojlanishi va asosiy faoliyati shakllanadi?
6. Go‘daklik davrida bolaning ijtimoiy tajribalari asosan qayerda sodir bo‘ladi?
7. Bolaning ijtimoiy rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadigan omil nima?
8. Bola uchun yetakchi faoliyat nima?

10-MAVZU: GO‘DAKLIK DAVRI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

REJA

1. Go‘daklik davrining psixologik xususiyatlari.
2. Manipulyativ faoliyat, psixik funksiyalar.
3. Emotsional muomala yetakchi faoliyat sifatida.
4. Nutqning vujudga kelishi. Passiv nutq. Aktiv nutq. Avtonom nutq. Shtern qonuni.

Tayanch so‘z va iboralar: chaqaloq, go‘dak, sensor, perseptiv, kognitiv rivojlanish, manipulyativ faoliyat, psixik funksiyalar, emotsional muomala, nutq, passiv nutq, aktiv nutq, avtonom nutq

Go‘daklik davri - bu bolaning himoyasiz, kam harakat, atrofidagi hodisalarga juda kam reaksiyasi bo‘lgan boladan juda jadal ravishda rivojlanadigan, faol, tez ilg‘aydigan, harakatchan, yordamga chaqira oladigan quvnoq bolaga aylanish davridir.

Go‘dak yoshidagi bola ham jismonan, ham psixik, ham ijtimoiy jihatdan juda tez rivojlanadi. U qisqa vaqt ichida kattalar bilan munosabat o‘rnatadi, predmetlarni ushlashga va ulardan foydalanishga o‘rganadi. U atrof - olamdagi narsalarni kuzatadi, predmetlarni qo‘li bilan ushlab, ularni qandayligini bilishga intiladi, tovushlarga e‘tibor beradi va predmetlarni harakatlantirish yordamida shu tovushlarni o‘zi yaratishga harakat qiladi. U o‘z onasi va boshqa yaqinlari bilan emotsional munosabatga kirishadi. Juda qisqa vaqt ichida, kattalarning yaqin kelishidan quvonadigan bolaga aylanadi.

17- rasm. Chaqaloq rivojlanishi: birinchi yilning oyma-oy tafsilotlari

Ilk yoshdagi bolaning harakat faoliyati uning rivojlanish darajasini va nerv tizimining funksional holatini aks ettiradi. N.D. Levitovning ko‘rsatishicha, yangi harakatlari egallash analizatorlarning rivojlanishi bilan chambarchas bog‘langandir, zotan kichkina bola olamni sezish yordami bilan biladigan mavjudot bo‘lganligi sababli, harakatlaning o‘z vaqtida taraqqiy etishi bola umumiy psixik taraqqiyotini

ko'rsatuvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Ilk yoshdagi bolalarning muskullari juda bo'sh bo'ladi.

Go'daklik yoshida bolalarni harakat ko'nikmalari, ayniqsa qo'l va oyoqlarining murakkab sensor koordinatlashgan harakatlari tez shakllanadi. Bu harakatlar keyinchalik bolalarni bo'sh va aqliy qobiliyatlarini yuzaga kelishida juda ham sezilarli rol o'ynaydi.

Bola qo'l va oyoq harakatlari hisobiga olam haqida axborotlarni ahamiyatli qismini oladi. Qo'lning murakkab harakatlari idrokning birlamchi shakliga kiradi va odamning aqliy faoliyatini mukammallashuvini ta'minlovchi uning ajramas qismiga aylanadi. Bola qo'lining katta impulsiv faolligi hayotining birinchi haftasida namoyon bo'ladi. Bu faollik qo'llarni silkitish, ushlash, barmoqlar harakatlarini o'z ichiga oladi.

Bola 3-4 oyligida predmetlarga qo'l uzata boshlaydi, kattalarning yordami bilan o'tiradi. 5 oyligida u harakatsiz predmetlarni qo'l bilan ushlay oladi. Bola harakatlanayotgan narsani kuzata boshlaydi. U turli ovozlarga, jumladan, kattalarning tovushlariga e'tibor bera boshlaydi. Go'daklik davridagi bolaning hayoti to'liq kattalar bilan hamkorlikdagi emotsional munosabat bilan bog'liq bo'lib, bola kayfiyatining yaxshi bo'lishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. 4-5 oyligidan boshlab, bola o'z yaqinlarini begonalardan ajrata boshlaydi. Kattalar bilan emotsional munosabat shu yoshdagi bolalarning asosiy yetakchi faoliyati bo'lib, bola psixik taraqqiyotining asosi bo'lib hisoblanadi.

Kattalarning doimiy ravishda bola bilan birga bo'lishlariga unga o'z diqqatlarini qaratishlariga odatlanishi, uning o'yinchoqlarga nisbatan qiziqishining susayishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyaning to'g'ri olib borilishi bolaning kattalar bilan bo'ladigan muomala munosabatni predmetlar, o'yinchoqlar bilan munosabatining almashinishiga olib keladi. Kattalar yordami bilan bajariladigan barcha xatti - harakatlari bolaning kelgusi psixik rivoji uchun asos bo'ladi. Kattalarning bolaga nisbatan emotsional munosabati, ularning gaplariga bolaning o'z diqqatini qaratishi, javob qaytarishga harakat qilishi, ba'zi so'zlarni yodida saqlab qolib, emotsiya bildirish, diqqat, xotira, nutq va boshqa bilish jarayonlarining

rivojlanishiga zamin bo'ladi. Ikki oylik davridan boshlab bolada oddiy ranglarni ajratish, 3-4 oyligidan boshlab, esa predmetlarning shaklini ajratish layoqati yuzaga kela boshlaydi.

Go'dak bola 2 oylik vaqtdan boshlab, o'z onasining yuzini va ovozi o'zgalarnikidan ajrata boshlaydi. 2-3 oylikdan boshlab esa, onasining tabassumi va kulgusiga tabassum va turli harakatlar bilan javob qaytaradi. 3-4 oyligidan boshlab, bolalar yaqinlariga o'z harakatlari bilan ko'rish, eshitish yoki gapirishni xohlayotganini ko'rsatadilar. 8 oyligidan boshlab esa, bola o'zgacha muhit va begonalar qo'liga tushsa, o'z xavotirini yig'ish orqali namoyon etadi. Bu xavotir 14-18 oyligida asta-sekinlik bilan kamaya boshlaydi. 2-3 oylik bolalarda yuzaga keladigan narsalarni ushlay olish harakatlarining shakllanishi ularning predmetlarning shakli va hajmini idrok qilishlarini rivojlanishiga olib keladi.

Bir yoshga yetgan bolada atrof muhitni bilishga qiziqishi va rivojlanayotgan bilish faolligi ko'zga tashlanadi. Go'dak bolalar jismoniy jihatdan tez rivojlanishi bilan birga psixik jihatdan ham juda tez rivojlanadilar.

Chaqaloq bolalar psixikasining rivojlanishi, birinchidan, analizatorlarning takomillashuvi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, mustaqil harakatlarining o'sishi bilan bog'liqdir. Analizatorlarning tez takomillashuvi natijasida bola uch oylik bo'lgandan so'ng unda dastlabki shartli reflekslar yuzaga kela boshlaydi. Demak, ana shu davrdan boshlab bola psixikasi tez rivojlanish yo'liga kiradi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, u dastavval bolada harakat analizatorlari bilan bog'liq bo'lgan, undan so'ng eshitish va ko'rish analizatorlari bilan bog'liq bo'lgan shartli reflekslar yuzaga keladi. Ana shu tariqa barcha analizatorlarga nisbatan har xil murakkablikda shartli reflekslar tobora ko'plab yuzaga kela boradi. Shartli reflekslarning yuzaga kelishi bola psixikasining rivojlanishi uchun moddiy zamin bo'ladi. Keyinchalik, ya'ni ikki-uch oylik bolalarda analizatorlar faoliyatining takomillashuvi natijasida ta'sir qilayotgan qo'zg'atuvchilarni farqlash qobiliyati yuzaga kela boshlaydi. Dastavval turli ovozlarni, so'ngra ayrim yorqin ranglarni, ta'mlarni, farqlay boshlaydi. Nihoyat, uch oylik bola atrofidagi juda ko'p narsalardan

odamni farqlaydigan va odamga nisbatan qandaydir boshqacha reaksiya qiladigan bo'ladi.

Uch oylik bola oldiga kelgan odamga tiqilib, emotsional munosabatda bo'la boshlaydi. U odamga uzoq vaqt tikilib qaraydi. Lablarini harakatlantirib, tilini aylantirib, go'yo odamning nutqiga taqlid qilmoqchi bo'ladi. Ana shu davrdan boshlab bolalar bilan imkon boricha mehribonlik ohangida gaplashib turish kerak. Ana shunday munosabatlar natijasida bolada qandaydir aktivlik, kattalarga talpinish reaksiyasi yuzaga keladi. Psixologlar bolalarda kattalar bilan bo'lgan munosabatdan yuzaga keladigan emotsional reaksiyalarni jonlanish kompleksi deb ataganlar. Bu kompleksda bola uning bilan munosabatda bo'layotgan odamga muloyim tikilib, jilmayadi, qo'l va oyoqlari bilan talpinib qandaydir ovoz chiqaradi. Bolada qandaydir kuchli mamnunlik hissi yuzaga keladi. Lekin shuni unutmaslik kerakki, agar bolalar bilan keragidan ortiq darajada. Munosabatda bo'lib, ularda jonlanish kompleksini yuzaga keltira berilsa, ular kattalarga o'rganib qoladilar va o'yinchoqlarga qaramay qo'yadilar.

Go'dak bola yoshiga to'lguncha juda ko'p harakatlarni o'zlashtirib oladi. Bolaning qiladigan turli-tuman harakatlari orasida qo'l harakatlari psixik taraqqiyoti uchun muhim bo'lgan harakatlardir. To'rt oylik bola narsalarga qo'l cho'zadigan bo'ladi, ammo u hali o'zining qo'l harakatlarini idora qila olmaydi. Bola besh oylik bo'lgach, narsalarni ushlab, uni paypaslab, timirskilab ko'radigan bo'ladi.

Bolaning qo'l harakatlari atrofidagi narsalari bilish quroliga aylanadi, chunki u narsalarni paypaslab, timirskilab ko'rish orqali ularning ayrim xususiyatlarini bilib oladi. Bolaning psixik taraqqiyotida murakkab harakatlarni egallab borishi juda katta rol o'ynaydi. Bola olti oylik bo'lgach, mustaqil o'tira oladigan bo'ladi. Bola o'tira boshlagandan so'ng uning nazar doirasi kengayib, unda yangidan-yangi taassurotlar paydo bo'ladi. Bola ko'z o'ngida yangi taassurotlarning paydo bo'lishi idrok, diqqat, xotira kabi psixik jarayonlarning rivojlanishiga katta yordam beradi.

Bola sakkiz oylik bo'lgach yana bir murakkab bo'lgan harakatni, yani emaklashni boshlaydi. Bola psixikasining rivojlanishida bu yangi harakatning ahamiyati kattadir. Emaklay boshlagach, bolaning atrofidagi narsalari bilan

munosabatda bo'lish imkonoyati kengayadi. Natijada mustaqil harakat qilib, yangidan yangi narsalarni taniy boshlaydi. Bolani hamma narsa qiziqtiradi. U bir narsani olib ikkinchi narsaga urib taqillatadi va chiqayotgan ovozga quloq soladi. Odatda bu yoshdagi bolalar biror narsaning qopog'ini ochib yopishni yoqtiradilar. Bunday harakatlari bolaning qo'l muskullarini mustahkamlaydi va narsalarning turli xossalarini bilib olishga yordam beradi.

Og'ir kasallikka uchramay, jismoniy jihatdan sog'lom o'sgan bola 9-10 oylik bo'lganda yura boshlaydi. Bolaning mustaqil tarzda yura boshlashi, uning hayotida nihoyat katta hodisadir. Bola yura boshlagandan so'ng uning psixik taraqqiyoti uchin juda katta imkoniyatlar yuzaga keladi. Yura boshlagan bolaning faolligi kun sayin ortib, erkin harakat qilishi doirasi kengayadi. Bemalol yura oladigan bola tor uy doirasidan tashqariga chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa idrok doirasini kengaytirib mazmundor bolishiga yordam beradi.

Olti-yetti oylik bolalarda taqlid qilish harakatlari paydo bo'la boshlaydi. Bola psixikasining taraqqiyotida taqlidning roli juda kattadir. Bola juda ko'p harakatlari va nutqni asosan taqlid qilish orqali egallaydi. Bolani besh-olti oylikdan boshlab nutqni tushunishga o'rgata boshlash lozim. Buning uchun bolaga o'yinchoq yoki biron narsani bir necha marta nomini aytib ko'rsatish kerak. Keyinchalik bolaga ba'zi narsalarning nomi aytilganda, u ko'zlari bilan shu narsani qidirib topadigan bo'ladi. Bu narsa bolaning kattalar nutqini tushuna boshlaganidan darak beradi.

Bola nutqni ozmi-ko'pmi tushuna boshlaganidan so'ng unga faqat narsalarning nomi emas, balki ayrim sodda harakatlarning nomlarini o'rgata boshlash lozim. Harakatning nomini og'zaki takrorlab ayni vaqtda shu harakatning bajarilishini ham bir necha marta ko'rsatilsa, bola harakatning nomini eshitishi bilan uni bajarishga o'rganadi. Masalan, chapak-chapak, deb takrorlab turib chapak chalinsa bola shu so'z aytilishi bilan chapak chaladigan, yosh bolaga "assalomu alaykum", deb ta'zim qilib ko'rsatilsa, bola shu so'zni eshitishi bilan ta'zim qiladigan bo'ladi. Bola ayrim so'zlarga tushuna boshlagach, kattalar bilan ko'proq aloqada bo'lishni xohlaydi. Ana shundan foydalanib, bola bilan imkoni boricha ko'proq munosabatda bo'lishga, uning nutqini o'stirishga harakat qilish lozim. Buning eng oson yo'li bola bilan mashg'ul

bo'lgan paytda unga eng sodda so'z elementlarini to'g'ri ayta bilishni o'rgatishdir. Chunonchi, kuchukning rasmini ko'rsatib "Mana, vov-vov", mushukning rasmini ko'rsatib, "Mana, miyov-Miyov", xo'roz yoki tovuqning rasmini ko'rsatib, "Mana ku-ku" deyish kerak. Bunda bolalar "vov-vov", "Miyov-Miyov", "kuk-ku" kabi so'z elementlarini ravon talaffuz qilishga o'rganadilar.

Bundan tashqari 9-10 oylik bolalarga o'z tana a'zolarining nomlarini ham o'rgata boshlash kerak. Bolaga - "Mana burni", "Mana og'zi", "Mana ko'zi", "Mana qoshi", "Mana qo'li" deb bir necha marta takrorlab ko'rsatilgandan keyin, bola o'z a'zolarining nomini aytish bilan ularni birin-ketin ko'rsatadigan bo'ladi. Keyinchalik bolalarda ana shunday sodda so'zlarni umumlashtirish qobiliyatini ham o'stirish kerak. Bolaga "oyingning ko'zi qani", "qo'g'irchoqning burni qani", "akangning qo'li qani?" kabi savollar berilsa, bola a'zolarini to'g'ri ko'rsatishga o'rganadi. Bola dastlabki paytlarda tilga tushuna boshlashi katta odamlarning talaffuz intonatsiyalari va bolaga ko'rsatib qiladigan ishora harakatlari bilan bog'liq bo'ladi. Shuning uchun hali yoshiga to'lmagan bolalar har bir so'zni shu so'z orqali ifodalangan konkret narsalar bilan bog'lay olmaydilar. Boshqacha qilib aytganda, yoshiga etmagan bolalarda ayrim so'zlarni tushunish hali ikkinchi signal darajasiga (ya'ni signalning signali darajasiga) ko'tarilgan emas. Bu degan so'z shuki, hali yoshiga etmagan bolalar so'zlarni shu so'zlar orqali ifodalangan narsalar bilan assotsiativ tarzda bog'lash orqali emas, balki intonasiya va imo- ishora, harakatlar orqali tushunadilar.

Bolalar nutqining o'sishi ular idroki, xotirasi, tafakkuri, xayoli va irodasi kabi yuksak psixik jarayon kishining rivojlanishiga yordam beradi. Shunday qilib, ilk yoshdagi bolaning psixikasi uning aktiv faoliyati, turli-tuman harakatlari, o'z atrofidagi narsalarni ko'proq bilib olishi jarayonida rivojlanar ekan, uning erkin harakatlari uchun qulay sharoit yaratish zarur. Bola harakatlarini cheklash esa psixikasining normal rivojlanishiga ma'lum darajada zarar etkazadi. Shu sababli bolani harakat qilishga imkon bermaydigan holatga solib qo'yish haddan tashqari qattiq siqib yo'rgaklamaslik, uzoq vaqt yo'rgaklangan holatda qolib ketmasligi kerak.

Bir yoshga to'lgan davrdan boshlab bolalarga ayrim gigienik odatlarni singdirib borish kerak. Odat qanchalik yoshlikdan boshlab singdirilsa, u shunchalik

mustahkam, ya'ni odamning qalbiga shunchalik chuqur joylashadi. Bolalarga dastavval ozodalik odatlarini singdirib borish kerak. Buning uchun ovqatlantirishdan oldin, bolaning oldiga fartukcha yoki sochiqcha tutib qo'yish va ovqatni qoshiqda oz-ozdan olish kerak. Agar ovqat bolaning og'iz atroflariga surkalib tegib ketsa, shu zahotiyoq artib turish kerak. Ana shularning hammasi so'z bilan ifodalab bajarilsa, bola zehn solib turadi va tez orada shunga odatlanib qoladi. Keyinchalik ovqatlanishdan oldin fartukcha yo sochiq tutmasangiz, bolaning o'zi talab qiladigan bo'ladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ilk yoshdagi bolaning harakat faoliyati uning qanday holatlarini aks ettiradi?
2. Go'daklik davrining psixologik xususiyatlari nimadan iborat?
3. Manipulyativ faoliyatning ahamiyatliligi qay darajada ekanligini ayting
3. Bola psixik taraqqiyotining asosi nimadan iborat?
4. Bola nutqning vujudga kelishida oila a'zolarining, onaning o'rni?
5. Boladagi passiv nutq qanday namoyon bo'ladi?
6. Aktiv nutq va avtonom nutq haqida nimalarni bilasiz?
7. Shtern qonunini tushuntirib bering

11-MAVZU: KOGNITIV O'ZGARISHLAR, PSIXOSOTSIAL RIVOJLANISH

REJA:

1. Predmetli faoliyat va o'yin manbalari.
2. Go'daklik davrida aqliy rivojlanish.
3. Yoshdagi inqiroz.

Tayanch so'z va iboralar: kognitiv faoliyat, emotsional rivojlanish, o'yin, muloqot ko'nikmalari, empatiya, dunyoqarash, shakllantirish, rivojlantirish, tasavvur, ob'ekt, qobiliyat, inqiroz, hayotiy ko'nikma, yaqinlik va izolyatsiya.

1. Predmetli faoliyat va o'yin bola rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki ular orqali bola o'z atrof-Muhitini o'rganadi va o'zaro ta'sir qilishni o'rganadi. Ushbu faoliyatlar va o'yinlar bolaning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga yordam beradi.

Predmetli faoliyat - bu bolalarning turli ob'ektlar bilan amalga oshiradigan faoliyati bo'lib, uning yordamida bola ob'ektlar xususiyatlarini, ularning vazifalarini va ulardan qanday foydalanishni o'rganadi.

Predmetli faoliyat manbalari

1. Ko'rgazmali ob'ektlar va o'yinchoqlar:

- Bola o'yinchoqlar yoki kundalik hayotda ishlatiladigan narsalar bilan o'ynab, ularning qanday ishlashini, qanday xususiyatlarga ega ekanligini bilib oladi. Masalan, bola kubiklar bilan o'ynab ularni bir-birining ustiga qo'yishni, ularni tuzishni yoki yig'ishni o'rganadi.

2. Bola-o'yinchoq o'zaro ta'siri:

- Bola o'yinchoqlar yoki boshqa predmetlar bilan o'zaro ta'sirda bo'lib, ularga turli harakatlar orqali ta'sir qiladi, masalan, uloqtirish, itarish, aylantirish va hokazo.

Bu jarayon orqali bola sabab va oqibat bog'liqligini, ob'ektlar bilan muloqotning natijalarini o'rganadi.

3. Muloqot va yo'riqnomalar:

- Ota-onalar yoki tarbiyachilar tomonidan berilgan yo'riqnomalar va ko'rsatmalar bolaga predmetlarni to'g'ri ishlatishni o'rgatadi. Masalan, ota-ona bolaning kublarni qanday qilib to'g'ri tartibda qo'yishini ko'rsatishi yoki o'yinchoqlarni yig'ib olishda yordam berishi mumkin.

O'yin faoliyati. O'yin bolalar uchun muhim ijtimoiy va kognitiv faoliyat bo'lib, unda bola turli rollar o'ynaydi, xayoliy vaziyatlarni yaratadi va ular orqali turli qobiliyatlarini rivojlantiradi.

O'yin manbalari. 1. Erkin va ijtimoiy o'yinlar:

- Erkin o'yinlar bolaga o'z xohishiga ko'ra o'ynash imkoniyatini beradi, bu o'yinlarda bola o'zining tasavvurini ishlatadi va o'zi uchun qiziqarli bo'lgan narsalar bilan shug'ullanadi.

Ijtimoiy o'yinlarda esa bola boshqa bolalar yoki kattalar bilan birgalikda o'ynaydi, bu orqali u muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va qoidalarni tushunish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

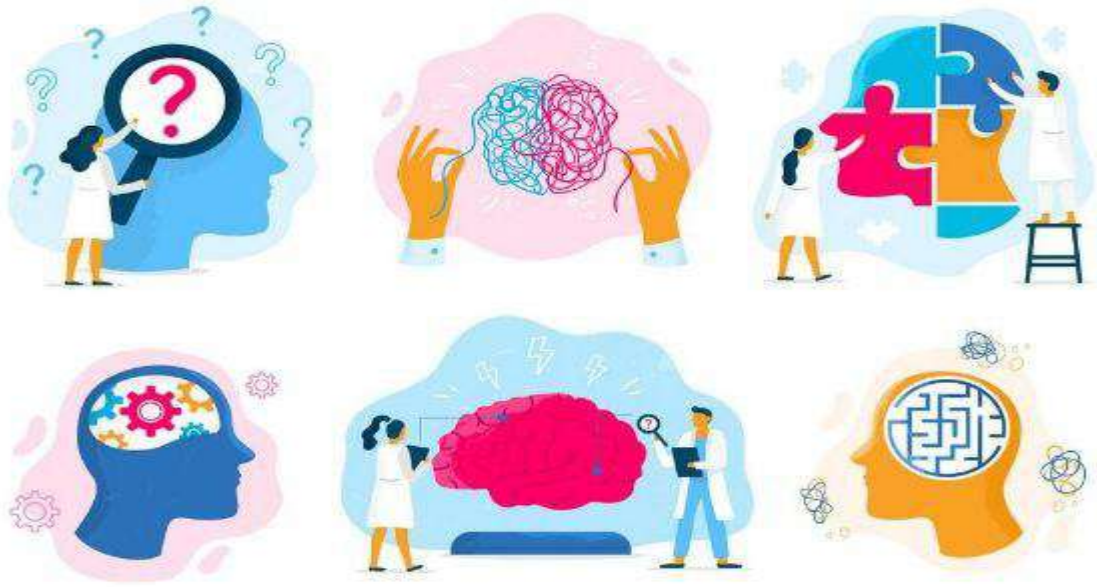
2. Rolli o'yinlar: Rolli o'yinlar bolalarning kattalar hayotiga taqlid qilishiga imkon beradi. Masalan, bola "ota-ona" o'yinini o'ynab, onasining yoki otasining rolini bajaradi, bu esa uning ijtimoiy rollarni o'rganishiga yordam beradi.

Ushbu o'yinlar bolaning muloqot ko'nikmalarini va empatiyasini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

3. Taqlid o'yinlari: Bolalar kattalarning harakatlarini taqlid qilish orqali ularni o'zlashtiradilar. Masalan, oshpazlik qilish, do'kon o'ynash, yoki shifokorlik o'yinlari orqali bola kattalar dunyosini tushunib olishga harakat qiladi.

Taqlid o'yinlari bolalarning o'z tasavvurlari va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Predmetli faoliyat va o'yin bolalarning rivojlanish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali bola nafaqat atrof-Muhitni o'rganadi, balki o'zining kognitiv, ijtimoiy va emotsional qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu faoliyatlar bolaning o'z hayotini tushunish, o'z tajribalarini kengaytirish va o'ziga xos dunyoqarashini shakllantirish imkoniyatini beradi.

18- rasm. Kognitiv psixologiya, aqliy jarayonlarni anglash.

2. Go‘daklik davrida aqliy rivojlanish juda muhim va tezkor jarayon bo‘lib, bu davrda bola bir qancha muhim kognitiv ko‘nikmalarni egallaydi. Ushbu davrda aqliy rivojlanishning asosiy xususiyatlari va jarayonlarini Piagening kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslangan holda quyidagicha bayon qilish mumkin:

1. Sensor-Motor bosqich (0-2 yosh). Jean Piage nazariyasiga ko‘ra, go‘daklik davri “sensor-Motor bosqich”ga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda bola dunyoni asosan sezgi organlari va motor faoliyati orqali bilib oladi.

Reflektor faoliyat (0-1 oylik)

Tug‘ilgandan so‘ng bola tug‘ma reflekslar yordamida atrof-Muhitga javob beradi, masalan, so‘rish, yutish, va yopishish reflekslari.

Ushbu reflekslar orqali bola dastlabki motor ko‘nikmalarni rivojlantiradi va atrofdagi narsalar bilan o‘zaro aloqani boshlaydi.

Birlamchi doimiyliklar (1-4 oylik). Bola tasodifan amalga oshirilgan harakatlarni qaytarish orqali ularning qiziqarli yoki foydali ekanligini o‘rganadi. Masalan, bola qo‘lini so‘rishni boshlaydi va bu harakatni yana takrorlaydi, chunki bu harakat unga qiziq yoki taskin beruvchi bo‘lib tuyuladi.

Ikkinchi darajali doimiyliklar (4-8 oylik) Bola o'z harakatlarining atrof-Muhitga ta'sirini tushunishni boshlaydi. U ob'ektlar bilan o'zaro ta'sirda bo'lib, ularni qo'lga olish yoki ularga tegish orqali kashf etadi. Masalan, bola qo'lidagi qo'g'irchoqni chayqab, uning ovoz chiqishini ko'radi va bu harakatni takrorlashni xohlaydi.

Ikkinchi darajali harakatlarning koordinatsiyasi (8-12 oylik)

Bola bir qancha harakatlarni ketma-ketlikda amalga oshirish orqali maqsadga erishishni o'rganadi. Bu davrda ob'ektning doimiyliги tushunchasi rivojlanadi, ya'ni bola ob'ektni ko'rmasa ham, u mavjudligini biladi. Masalan, bola o'yinchoqni yashirishsa, uni topish uchun izlaydi.

Uchinchi darajali doimiyliklar (12-18 oylik) Bola yangi narsalarni kashf etishga va ularni qanday qilib boshqa usullar bilan ishlatishni o'rganishga harakat qiladi. U qiziqarli natijalarga erishish uchun yangi tajribalar o'tkazadi. Masalan, bola o'yinchoqni pastga tushirsa, qanday ovoz chiqishini ko'rishni xohlaydi va bu harakatni takrorlaydi.

Inson intellektining boshlanishi (18-24 oylik) Bola tasavvurida ob'ektlar va hodisalarni saqlashni o'rganadi, bu esa uni kelgusida mental tasavvur va oddiy muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga olib keladi.

Bola oddiy so'zlarni, imo-ishoralarni va harakatlarni eslab, ularni kundalik hayotda foydalanishni boshlaydi.

19- rasm. Go‘daklik davrida aqliy rivojlanish

2. Til va muloqot rivoji. Go‘daklik davrida bola oddiy tovushlar chiqarish orqali muloqot qila boshlaydi, keyinchalik esa oddiy so‘zlar va iboralarni o‘rganadi.

Bu davrda bolaning til rivoji uning atrofidagi insonlar bilan bo‘lgan muloqotiga bog‘liq bo‘ladi. Ota-onaning bolaga javob berishi va unga doimiy muloqot orqali ta‘sir ko‘rsatishi bolaning til ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Ijtimoiy kognitiv rivojlanish. Bola atrofidagi insonlarning xatti-harakatlarini kuzatish va ularni taqlid qilish orqali o‘rganadi. Taqlid qilish orqali bola turli ijtimoiy ko‘nikmalar va xulq-atvorni o‘zlashtiradi. Masalan, bola ota-onasining yuz ifodalari va ovoz intonatsiyasini takrorlashga harakat qiladi, bu orqali u emotsional va ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradi.

4. Ob‘ektning doimiyligi Ob‘ektning doimiyligi tushunchasi go‘daklik davridagi aqliy rivojlanishning muhim jihati hisoblanadi. Bu tushuncha bolaning ob‘ektlarni ko‘rmasa ham, ularning mavjudligini anglash qobiliyatini anglatadi.

Bu qobiliyat taxminan 8-12 oylikda rivojlana boshlaydi va bola yashirilgan ob‘ektlarni topishga harakat qiladi.

Go‘daklik davridagi aqliy rivojlanish bola hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda uning dunyoni tushunish, til va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayonlari boshlanadi. Sensor-Motor faoliyat,

ob'ektning doimiyligi, va ijtimoiy ta'sirlar go'dakning aqliy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

3.Yoshdagi inqiroz (yoki rivojlanish inqirozlari) - bu insonning ma'lum bir rivojlanish bosqichida yuzaga keladigan psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar davridir. Ushbu inqirozlar, odatda, yosh bilan bog'liq bo'lib, odamning hayotida muhim o'tish davrlarida yuzaga keladi. Ular insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga yangi bosqichga o'tishida muhim rol o'ynaydi.

Yoshdagi inqiroqning umumiy xususiyatlari 1. Qisqa muddatli, ammo intensiv o'zgarishlar: Inqiroz davrlari odatda qisqa davom etadi, lekin bu vaqt ichida inson hayotida sezilarli o'zgarishlar ro'y beradi. Bu davrlarda psixologik va ijtimoiy qiyinchiliklar kuchayadi.

2. Shaxsiy rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish: Har bir inqiroq o'zining oldingi rivojlanish bosqichini yakunlaydi va keyingi bosqichga o'tish uchun tayyorgarlik davri sifatida xizmat qiladi.

3. Stress va moslashuv: Inqiroz davrida odamlar ko'pincha stress holatini boshdan kechiradilar, chunki ular yangi talablar va mas'uliyatlarga moslashishga majbur bo'ladilar. Biroq, muvaffaqiyatli yengib o'tilgan inqiroq shaxsiy o'sish va rivojlanishga olib keladi.

Yoshdagi inqirozning turlari.Psixologiyada yoshdagi inqirozlarni turli davrlarga bo'lish mumkin. Bu inqirozlar Erik Erikson va Lev Vygotskiy kabi psixologlar tomonidan chuqur o'rganilgan.

1. Go'daklik inqirozi (0-1 yosh) bola tug'ilishining o'zi bir inqirozdir. Ya'ni bir sharoitdan boshqa sharoitga o'tish rivojlanishda inqiroz kuzatiladi.

Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bu davrda bola "ishonch va ishonchsizlik" inqirozini boshdan kechiradi. Agar bola bu davrda ona yoki asosiy parvarishchidan yetarlicha g'amxo'rlik ko'rsa, u atrof-Muhitga nisbatan ishonch rivojlantiradi.

2. Bolalik Inqirozi (1-3 yosh) uch yosh inqirozi bu bolaning "Men"i rivojlanishi bilan bog'liq katta inqiroz

Bu davrda bola mustaqillikni o'rganishga harakat qiladi. "Avtonomiya va shubha va uyat" inqirozi ro'y beradi, bunda bola o'z harakatlarini nazorat qilishni o'rganadi va mustaqillikka erishadi.

3. Kichik maktab Yoshi inqiroq (3-6 yosh) 7 yosh inqirozi bu maktab hayotiga moslashish bilan bog'liq inqiroz. Bu davrda turmush tarzi faoliyatlari muhit mashg'ulotlar o'zgaradi.

Bu davrda bola "Tashabbuskorlik va aybdorlik" inqiroqini boshdan kechiradi. Bola o'yinlar orqali tashabbuskorlikni rivojlantiradi, lekin agar bu faoliyatlar cheklangan bo'lsa, u o'zini aybdor his qilishi mumkin.

4. O'smirlik inqirozi. (10-15 yosh)

Erikson nazariyasiga ko'ra, bu davrda "Shaxsiylik va rolsizlik" inqirozi yuzaga keladi. O'smirlar kimligini va jamiyatdagi rolini tushunishga harakat qiladi. Bu davrda shaxsiylikni shakllantirish muhimdir.

5. Yetuklik inqiroqi (18-40 yosh) Ushbu davrda "Yaqinlik va izolyatsiya" inqirozi sodir bo'ladi, unda shaxs yaqin munosabatlarni o'rnatishga va jamiyatda o'z o'rnini topishga intiladi.

6. O'rta yosh inqiroqi (40-65 yosh) Bu davrda odamlar "Produktivlik va stagnatsiya" inqirozini boshdan kechirishadi. Shaxs jamiyat uchun foydali bo'lish, hayot ma'nosini izlash bilan bog'liq masalalarni ko'taradi.

7. Keksalik inqirozi (65 va undan yuqori) Ushbu davrda "Integratsiya va umidsizlik" inqirozi yuzaga keladi. Shaxs o'z hayotini tahlil qilib, qoniqish yoki umidsizlikni his qilishi mumkin.

Yoshdagi inqirozlar - inson rivojlanishining tabiiy va zaruriy qismi bo'lib, har bir inqiroq davridan muvaffaqiyatli o'tish insonning ruhiy, ijtimoiy va shaxsiy o'sishini ta'minlaydi. Bu inqirozlar orqali odam yangi hayotiy ko'nikmalarni egallaydi va har bir yangi bosqichga moslashadi.

Nazorat uchun savollar?

1. Bola rivojlanishida predmetli faoliyat va o'yin qanday o'rin tutadi?
2. Predmetli faoliyat manbalari qaysilar?

3. Bola hayotida o'yin faoliyatining o'rni nimada?
4. Erkin va ijtimoiy o'yinlarning bolalarga ta'siri qanday?
5. Rolli o'yinlar va taqlid o'yinlari bolalarda qanday faoliyatlarni rivojlantiradi?
6. Go'daklik davrida aqliy rivojlanishning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
7. "Bola dunyoni asosan sezgi organlari va motor faoliyati orqali bilib oladi"- bu qaysi bosqich?
8. Yoshdagi inqirozlarni qanday davrlarga bo'lish mumkin? (Erik Erikson va Lev Vygotskiy)
9. Yoshdagi inqiroqning umumiy xususiyatlari nimadan iborat?

12-MAVZU: ILK BOLALIK DAVRI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

REJA

1. Ilk bolalik davrida bolalarda jismoniy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari.
2. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati.
3. O'yin - yetakchi faoliyat sifatida. Bolaning ijtimoiy yetilishi.
4. Ilk bolalik davrida emotsional rivojlanish.
5. Bolaning individual xususiyatlari.

Tayanch so'z va iboralar: ilk bolalik, o'yin, rolli o'yinlar, o'yin atributlari idrok, sezgi, predmetli o'yin, faoliyat, ijtimoiylashuv "Men", transformatsiya, kognitiv rivojlanish.

1. Ilk bolalik davrida bolalarda jismoniy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari.

Bu davrdagi rivojlanishning asosini bolaning to'g'ri yurishi, muloqotga kirishishi va predmetli faoliyatni egallash xususiyatlari tashkil etadi. Tikka va to'g'ri

yura olish imkoni bolani doimiy ravishda yangi ma'lumotlarni egallashga zamin bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar o'z xatti-harakatlari bilan juda faol va kattalar bilan muloqotga kirishishga intiluvchan bo'ladilar.

Bola tomonidan o'zining atrofida gilaridan ajralish. O'zini harakat subyekti sifatida anglashi. Boshqa kishilar bilan taqqoslashi bola yurishni o'rgangach, fazoni ham bila boradi. Kichkintoy bolalar "yaqindagi" fazoni qo'llarining harakati yordamida bilib oladilar, bunda ko'z ham ishtirok eta boshlaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotigacha yoshdagi bola harakatlarning barcha koordinatsiyasi bolada barqaror diqqatning rivojlanishiga, idrokning aniq bo'lishiga va iroda kuchining o'sishiga olib keladi. Ammo bolalarning harakatlari kattalarning harakatlariga taqlid qilish xarakteriga ega bo'ladi. "uzoqdagi" fazoni oriyentirovka qila boshlaydi.

20- rasm. Ilk bolalik davrida psixik taraqqiyot

Predmetlar o'rtasida mavjud bo'lgan har xil fazoviy belgilarning (Masalan, katta oraliq, tor oraliq) va turli fazoviy munosabatlarning nomlarini (o'ngda, chapda, orqada, bir qatorda) bilib olish natijasida bolalar predmetlar o'rtasidagi bu munosabatlarni ajratib olishga o'rganadilar. Ikki-uch yashar bolalardagi idrok o'zining yetarli darajada o'smaganligi va beqarorligi bilan ajralib turadi hamda bir kuzatish ob'ektidan ikkinchi kuzatish ob'ektiga tez-tez ko'chib turishi bilan xarakterlanadi.

Yaltiroq, chiroyli, ko'zga tez tashlanadigan predmetlar bola diqqatini o'ziga jalb qiladi. Bog'chagacha bo'lgan yosh davridagi bolalar idroklarini qo'yilgan vazifa asosida tashkil eta olmaydilar, ulardagi bu xil idrok juda qisqa muddatli bo'ladi. O'zlaridan uzoqda turgan predmetlarni idrok qilishda ayniqsa ko'p xato qiladilar.

Bolada idrok asta-sekin mustaqillashib, ma'lum maqsadga tayangan bo'ladi, kuzatuvchanlik rivojlana boradi. Bola o'zini qiziqtirayotgan narsaga uzoq vaqt qarab, uni kuzatishi, o'sha predmet to'g'risida biror narsani so'rashi mumkin. Ilk yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyat turi - o'yin faoliyatidir. Diqqatning ozmi-ko'pmi barqaror bo'la boshlagani shunda ko'rinadiki, bola o'zini qiziqtirgan biron narsa bilan uzoq vaqt mobaynida shug'ullana oladi. Ikki yoshga to'lib, uch yoshga qadam qo'ygach so'zlarni tushunadi. So'z boyligi orta borgach, bolaning o'ziga xos bo'lgan situativ tili haqiqiy tilga aylanadi.

3 yoshdagi inqiroz bola shaxsining ma'lum bir darajada rivojlanganligi va kattalar bajaradigan xatti-harakatlarni qila olmayotganligini anglashi natijasi hisoblanadi. Inqiroz davrida yuzaga keladigan iroda, layoqat va boshqa bir qancha xususiyatlar uni shaxs bo'lib shakllanishiga tayyorlaydi.

2.Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati. Ilk bolalik davri rivojlanishning ijtimoiy vaziyati bola hayotida muhim ahamiyatga ega. Ushbu davrda bola atrofidagi odamlar, xususan ota-onalar, qarindoshlar va tarbiyachilar bilan bo'lgan ijtimoiy munosabatlar orqali o'z shaxsiyatini shakllantira boshlaydi. Ijtimoiy vaziyatlar bola rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va uning kognitiv, emotsional hamda ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ilk bolalik davrining asosiy ijtimoiy vaziyatlari. Oila muhiti

- Ilk bolalik davrida bola uchun eng yaqin va muhim ijtimoiy muhit bu oiladir. Ota-onalar bilan bo'lgan munosabatlar bolaning asosiy ijtimoiy aloqalari bo'lib, ular orqali bola sevgi, g'amxo'rlik, xavfsizlik va qo'llab-quvvatlashni his qiladi.

- Oiladagi muloqot usullari, ota-onalarning tarbiya usullari va oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan munosabati bolaning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyachilar va pedagoglar bilan munosabatlar. Agar bola bog'chaga yoki tarbiya muassasasiga qatnasa, bu muhitda u yangi ijtimoiy aloqalarni o'rnatishni o'rganadi. Tarbiyachilar va pedagoglar bolaning ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

- Tarbiyachilar bilan bo'lgan munosabatlar orqali bola jamiyatdagi qoidalar va me'yorlarni o'rganadi, o'zini boshqarishni, hamkorlikda ishlashni va muloqot qilishni boshlaydi.

Yosh do'stlar bilan munosabatlar.- Bolalar uchun yosh do'stlar bilan o'ynash va muloqot qilish ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim omilidir. O'yin orqali bolalar o'zaro aloqa qilishni, o'z manfaatlarini himoya qilishni va boshqa bolalar bilan hamkorlikda bo'lishni o'rganadilar.

- Ushbu munosabatlar orqali bola o'zini jamiyat a'zosi sifatida his qilishni boshlaydi va ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi.

O'yinning ijtimoiy roli Ilk bolalik davrida o'yin bola rivojlanishining asosiy faoliyati hisoblanadi. O'yinlar bolaning hayotidagi ijtimoiy vaziyatlarni o'z ichiga oladi va bu orqali u turli rollarni o'ynaydi, his-tuyg'ularni ifodalaydi va boshqalar bilan o'zaro ta'sir qilishni o'rganadi.

O'yin orqali bola ijtimoiy me'yorlar va qoidalarga rioya qilish, navbatni kutish, va hamkorlikda faoliyat yuritish ko'nikmalarini o'zlashtiradi.

Atrof-Muhitning ta'siri. Bola yashayotgan muhitning ijtimoiy va madaniy xususiyatlari ham uning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Atrof-Muhitning turli ijtimoiy va madaniy unsurlari bolaning dunyoqarashi va shaxsiy qobiliyatlarini shakllantiradi. Masalan, bola bir milliy an'analar va madaniyatlar orasida ulg'ayib, o'z madaniy qiyofasini va ijtimoiy identifikatsiyasini rivojlantiradi.

Ilk bolalik davridagi ijtimoiy vaziyatlar bolaning rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Oila, tarbiyachilar, yoshdoshlar bilan munosabatlar va o'yinlar bola ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishi uchun asosiy manbalar hisoblanadi. Bu davrda bolaning ijtimoiy aloqalari va ularning xususiyatlari uning keyingi rivojlanish bosqichlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

3. O'yin - yetakchi faoliyat sifatida. O'yin turlari. O'yin atributlari. O'yin vazifalarining shakllanishi va transformatsiyasi. Didaktik o'yinlar. Bolalar o'yinlarining ijtimoiy mazmuni. Bolaning ijtimoiy yetilishi.

O'yin - yetakchi faoliyat sifatida. O'yin bolaning rivojlanish jarayonida yetakchi faoliyat hisoblanadi. O'yin orqali bola turli ko'nikmalarni rivojlantiradi,

ijtimoiy rollarni o'zlashtiradi va kognitiv qobiliyatlarini mustahkamlaydi. O'yin bolaga atrof-Muhitni tadqiq qilish, uning elementlari bilan o'zaro ta'sirda bo'lish, qoidalar va me'yorlarni tushunish imkonini beradi.

O'yinlar bir nechta turlarga bo'linadi: 1. Simvolik (rol) o'yinlar: - Bolalar turli rollarni o'ynab, kattalar dunyosiga taqlid qilishadi. Masalan, "o'yin-o'ynash" yoki "shifokor-o'ynash".

- Bu o'yinlar bolaning ijtimoiy rollarni tushunishiga va ularni o'zlashtirishiga yordam beradi.

2. Harakatli o'yinlar:- Bolalar yugurish, sakrash, to'p bilan o'ynash kabi harakatli o'yinlar orqali jismoniy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu o'yinlar bola sog'lig'ini mustahkamlaydi va qo'l-oyoq harakatlarini koordinatsiyalashga yordam beradi.

3. Didaktik o'yinlar:- Ushbu o'yinlar maxsus maqsadga qaratilgan bo'lib, ular orqali bolalar turli bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Masalan, raqamlar, harflar yoki ranglar bilan o'ynash. Bu o'yinlar ta'lim jarayonida keng qo'llaniladi va bolalarning o'quv motivatsiyasini oshiradi.

4. Qurish va yaratish o'yinlari: - Bola turli materiallardan biror narsani qurish yoki yaratish orqali o'z ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu o'yinlar bolaning tasavvurini va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

O'yin atributlari - bu o'yin jarayonida foydalaniladigan narsalar yoki materiallardir. Ularga: o'yinchoqlar: rol o'yinlari uchun kerakli narsalar, masalan, qo'g'irchoqlar, mashinalar.

- qurilish materiallari: lego, kublar yoki boshqa konstruktorlar.
- sport anjomlari: to'p, arqon va boshqa harakatli o'yinlar uchun asboblari.
- didaktik materiallar: raqamlar, harflar yoki geometrik shakllar.

O'yin vazifalarining shakllanishi va transformatsiyasi O'yin davomida bolaning maqsadlari va vazifalari asta-sekin rivojlanib, murakkablashadi:

- Boshlang'ich bosqichda: bola oddiy o'yinchoqlar bilan ta'sir o'rnatadi, ularni o'rganadi va muammolarni hal qilishga urinadi.

- Rivojlanish bosqichida: o'yinlar qiyinlashadi, bola qoidalarga rioya qilish, rol o'ynash va boshqa bolalar bilan hamkorlik qilishni o'rganadi.

- murakkab vazifalar: bola o'yinda yirik loyihalarni bajarishga urinadi, misol uchun, qurilish yoki biror vaziyatni yaratish.

Didaktik o'yinlar o'qitish va o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish uchun qo'llaniladi:

- Ular o'quv materialini bilan bog'langan va bolalarning e'tiborini tortadi. Masalan, matematik o'yinlar orqali bolalar hisoblash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Bolalar o'yinlari ijtimoiy hayotga tayyorgarlik ko'rishda yordam beradi: Ular orqali bola ijtimoiy me'yorlar va qoidalarni tushunadi, jamoaviy munosabatlarni o'rganadi. O'yinlar bolaning o'ziga ishonchini oshiradi va muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bola o'yinda qanchalik faol bo'lsa, u shunchalik ijtimoiy yetilgan bo'ladi: O'yin orqali bola boshqa bolalar bilan o'zaro ta'sir qilishni, o'z fikrlarini bildirishni va boshqalarning nuqtai nazarini tushunishni o'rganadi. Ijtimoiy yetilish bola jamiyatda muvaffaqiyatli moslashish va ijtimoiy aloqalarni o'rnatishga qodir bo'lishini bildiradi.

4. Ilk bolalik davrida emotsional rivojlanish. Ilk bolalik davrida (3 yoshdan 6-7 yoshgacha) emotsional rivojlanish bolaning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu davrda bola o'z emotsiyalarini anglash, ifodalash va boshqarishni o'rganadi, bu esa uning shaxsiyati va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi.

Ilk bolalik davrida emotsional rivojlanishning asosiy xususiyatlari. 1. Emotsiyalarni anglash va ifodalash: Ilk bolalik davrida bola emotsiyalarni ko'proq anglay boshlaydi va ularni so'zlar, mimika, va harakatlar orqali ifodalashni o'rganadi. Bola o'z his-tuyg'ularini nomlashni boshlaydi va ularni boshqalar bilan bo'lishadi. Masalan, bola quvonch, qayg'u, qo'rquv va g'azab kabi asosiy emotsiyalarni tanib, ularni atrofdagilarga namoyon qila oladi.

2. Empatiya va emotsional hamdardlik: Ushbu davrda bolalarda empatiya rivojlana boshlaydi, ya'ni ular boshqalarning emotsiyalarini tushunib, ularga hamdardlik ko'rsatishadi.

- Bola o'zining va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunib, bu orqali ijtimoiy munosabatlar va do'stlikni mustahkamlaydi.

3. O'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari: Ilk bolalik davrida bolalar o'z emotsiyalarini boshqarishni o'rganadi. Ular jahlni tiyish, o'zini tinchlantirish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

- Bu o'z-o'zini boshqarish qobiliyati bola ijtimoiy vaziyatlarda to'g'ri muloqot qilish va konfliktlardan qochishga yordam beradi.

4. Ota-onalar va tarbiyachilarning roli: Ota-onalar va tarbiyachilar bola emotsional rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular bolaga emotsiyalarni tushuntirish va ularni to'g'ri ifodalashda yordam beradi.

- Ijobiy emotsional muhit, g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlash bolaga o'z his-tuyg'ularini xavfsiz ravishda ifodalash imkonini beradi.

5. O'yin va emotsiyalar:- O'yin bolalarning emotsiyalarini ifodalash va boshqarish uchun asosiy vositalardan biridir. O'yin orqali bolalar turli rollarni o'ynab, o'z his-tuyg'ularini sinovdan o'tkazadilar va boshqarishni o'rganadilar. Masalan, qo'g'irchoq o'yinlari yoki hayvonlar bilan bog'liq o'yinlar bola emotsiyalarini izohlash va tushunishda yordam beradi.

6. Sotsializatsiya va emotsiyalar:- Bola boshqa bolalar bilan o'ynash va muloqot qilish orqali o'z emotsiyalarini boshqarishni va ijtimoiy qoidalarni o'rganadi.

- Boshqalarning reaksiyalariga javoban, bola o'z his-tuyg'ularini boshqarish va moslashishni o'rganadi.

Ilk bolalik davrida emotsional rivojlanish bolaning shaxsiyati, o'zini anglash qobiliyati va ijtimoiy munosabatlariga asos soladi. Bu davrda bolaning emotsional tajribasi va ularni boshqarish qobiliyati uning kelajakdagi hayotida muvaffaqiyatli muloqot qilish va o'zini anglashda muhim rol o'ynaydi. Ota-onalar, tarbiyachilar va o'yinlar bu rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda asosiy omillardan biridir.

5. Bolaning individual xususiyatlari. Ilk bolalik davrida (3 yoshdan 6-7 yoshgacha) bolaning individual xususiyatlari uning shaxsiyati, qiziqishlari, va psixologik rivojlanishi bilan bog'liq bo'ladi. Har bir bola o'ziga xos bo'lib, uning

individual xususiyatlari ota-onalar, tarbiyachilar va atrof-Muhitning ta'siri ostida shakllanadi.

Bolaning individual xususiyatlari:

1. Temperament:- Har bir bolaning temperament xususiyatlari uning ruhiy holatini va reaksiyalarini belgilaydi. Bolalar odatda bir nechta temperament turlariga mansub bo'ladi: sanguin, melanxolik, xolerik, yoki flegmatik.

- Bu xususiyatlar bolaning faolligi, hayajonlanish darajasi, hissiyotlarni boshqarish va o'zaro munosabatlarga qanday javob berishini aniqlaydi.

2. Faollik darajasi: Ba'zi bolalar juda faol bo'lib, ko'p harakat qilishni, o'ynashni va yangi narsalarni o'rganishni yaxshi ko'radi. Boshqa bolalar esa tinchroq va kamroq harakat qilishi mumkin.

- Faollik darajasi bolaning fiziologik va psixologik holatiga bog'liq bo'lib, ularning rivojlanishida turli xil yondashuvlarni talab qiladi.

3. Qiziqishlar va qobiliyatlar: Bolaning qiziqishlari va qobiliyatlari ham uning individual xususiyatlaridan biridir. Ba'zi bolalar san'at, musiqa yoki o'yin-kulgi bilan ko'proq shug'ullanishni yoqtirsa, boshqalar ilmiy-fan, raqamlar yoki texnologiyaga qiziqishi mumkin.

- Ushbu qiziqishlar va qobiliyatlar bolaning kelajakdagi o'qishi va kasbiy rivojlanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

4. Emotsional o'ziga xoslik: Har bir bola emotsiyalarni boshqacha tarzda ifodalaydi va boshqaradi. Ba'zilar his-tuyg'ularini ochiqchasiga ifodalaydi, boshqalar esa ichki his-tuyg'ularini yashiradi.

- Bu emotsional o'ziga xoslik bolaning ijtimoiy munosabatlariga, o'ziga bo'lgan ishonchiga va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

5. O'z-o'zini baholash: Ilk bolalik davrida bolaning o'z-o'zini baholashi shakllana boshlaydi. O'zini boshqa bolalar bilan solishtirish orqali o'zining qobiliyatlari va ko'nikmalarini anglashadi.

- Bu davrda ota-onalar va tarbiyachilarning mulohazalari bolaning o'zini qanchalik qabul qilishi va o'ziga ishonchi rivojlanishiga ta'sir qiladi.

6. Til va muloqot qobiliyatlari:- Bola til va muloqot qobiliyatlarining rivojlanishi ham individual xususiyatlarga bog‘liq. Ba’zi bolalar juda tez gapira boshlaydi va murakkab gaplarni tushunadi, boshqalar esa asta-sekin muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi.

- Bu qobiliyatlar bolaning ijtimoiy aloqalari va ta’lim jarayonida katta ahamiyatga ega.

7. Moslashuvchanlik:- Ba’zi bolalar yangi vaziyatlarga tez moslashadi, yangi odamlar bilan oson tanishadi va yangi qoidalarini tezda qabul qiladi. Boshqa bolalar esa o‘zgarishlarga qiyinroq moslashishi mumkin.

- moslashuvchanlik bolaning kelajakdagi ijtimoiy va ta’limiy muvaffaqiyatlariga ta’sir qilishi mumkin.

Ilk bolalik davrida bolaning individual xususiyatlari uning shaxsiyatini va ijtimoiy munosabatlarini shakllantiradi. Bu xususiyatlarni bilish va ularga moslashish ota-onalar va tarbiyachilar uchun muhimdir, chunki ular bola bilan to‘g‘ri munosabatlarni o‘rnatishga va uning ijtimoiy, emotsional hamda kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Nazorat uchun savollar?

1. Ilk bolalik davrida bolalarda jismoniy rivojlanish bosqichlari?
2. Bolaning 3 yoshdagi inqirozi haqida nimalarni bilasiz?
3. Bolalarning rivojlanishida o‘yin faoliyatining o‘rni?
4. O‘yin turlari?
5. Ilk bolalik davrida emotsional rivojlanishning asosiy xususiyatlarini tushuntirib bering.
6. Bola jamiyatdagi qoidalar va me’yorlarni o‘rganishda tarbiyachining o‘rni?
7. O‘yin atributlari – nima?

13-MAVZU: UCH YOSH INQIROZI

REJA

1. Ilk bolalik davrida nutqning rivojlanishi
2. Nutq rivojlanishining psixofiziologik nuqtai-nazardan talqini

Tayanch soʻz va iboralar: inqiroz, oʻz-oʻziga baho, ijtimoiylashuv, ijtimoiy institutlar, nutq, emotsional qiyinchilik, nizo, kayfiyat, toʻqnashuv, kreativlik, tashabbuskorlik, ijtimoiy koʻnikma, qoida, koʻnikma

Uch yosh inqirozi - bu bolaning rivojlanishida yuzaga keladigan vaqtinchalik psixologik va emotsional qiyinchiliklarni ifodalaydi. Ushbu davr bolaning rivojlanishidagi muhim burilish nuqtalaridan biri boʻlib, u taxminan 2,5-3 yoshdan boshlanadi va 4 yoshgacha davom etishi mumkin.

21- rasm. Uch yosh bolaning mustqil faoliyati.

Uch yosh inqirozining xususiyatlari

1. Mustaqillikni istash: Bola uch yoshda oʻz mustaqillik hissini kuchliroq his qiladi va koʻproq oʻzini oʻzi boshqarishni, mustaqil qarorlar qabul qilishni xohlaydi. Bu holat ota-onalar bilan tez-tez nizolarga olib kelishi mumkin. Masalan, bola

kiyimlarini o'zi kiyishga yoki ovqatni o'zi yeyishga harakat qiladi va bu jarayonda yordamsiz qolishi mumkin.

2. O'zini anglash va identifikatsiya: Uch yoshda bola o'zining shaxsiyati va boshqa odamlar bilan farqlanishini anglashni boshlaydi. Bu o'z-o'zini aniqlash va kimligini tushunish jarayonida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Bola o'zining "Men"ini shakllantirish jarayonida boshqalar bilan o'zaro aloqalarda o'z-o'zini namoyon etishga harakat qiladi.

3. Emotsional noaniqlik: Uch yosh inqirozi davrida bola emotsional noaniqlikni boshdan kechirishi mumkin. U tez-tez kayfiyat o'zgarishlarini, hissiy to'qnashuvlarni va o'zini qo'lga olish qiyinchiliklarini boshdan kechiradi. Masalan, bola tez-tez g'azablanishi, qayg'ulanishi yoki baxtli bo'lishi mumkin, bu esa uning emotsional barqarorligini buzishi mumkin.

4. Boshqaruv va nizolar: Bu davrda bolaning ko'proq nizolarni va qarama-qarshiliklarni boshlashi mumkin. Bola o'zini ifodalash uchun kuchliroq reaksiyalarni ko'rsatishi mumkin va bu ota-onalar bilan doimiy ravishda to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Bola "yo'q" so'zini tez-tez ishlatishi, qoidalarga qarshi chiqishi va o'z talablarini kuchaytirishi mumkin.

5. Tashabbuskorlik va kreativlik: Uch yoshda bola o'zining kreativ qobiliyatlarini va tashabbuskorligini ko'rsatadi. U yangi narsalarni sinab ko'rishga, ijodiy faoliyatlarni amalga oshirishga va tajribalarni o'rganishga intiladi.

Bu davrda bola o'zining qiziqishlarini va qobiliyatlarini aniqlashda faol bo'ladi.

Uch yosh inqirozini yengish
1. Sabrlilik va qo'llab-quvvatlash: Ota-onalar bolaning mustaqillikni istashini tushunishi va unga qo'llab-quvvatlash kerak. Bola uchun xavfsiz muhit yaratish, uning yangi ko'nikmalarini rivojlantirish va xatolarni tushunishga yordam berish muhimdir.

2. Qoidalar va cheklovlar: Bola uchun aniq va barqaror qoidalar o'rnatish, ularning qanchalik muhimligini tushuntirish va cheklovlar bilan shug'ullanishda yordam berish zarur. Bu bolaning qoidalarni tushunishiga va ularga rioya qilishiga yordam beradi.

3. Emotsional qo'llab-quvvatlash: Bola o'zining emotsional holatlarini boshqarishga yordam berish uchun, ota-onalar uning his-tuyg'ularini anglashlari va qo'llab-quvvatlashlari kerak. Emotsional savodxonlikni rivojlantirish uchun muloqot qilish, his-tuyg'ularni tan olish va qabul qilish muhimdir.

4. Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: Bola ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun, ota-onalar unga o'zaro muloqot qilishni, muammolarni hal qilishni va boshqalar bilan hamkorlikda ishlashni o'rgatishi kerak.

Uch yosh inqirozi bolaning rivojlanishidagi muhim bosqich bo'lib, u bola shaxsiyatining shakllanishida va mustaqil shaxs sifatida o'zini aniqlash jarayonida paydo bo'ladi. Ushbu davrda ota-onalar bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga yordam berish uchun sabrli bo'lishi va qo'llab-quvvatlashi zarur.

Ilk bolalik davrida nutqning rivojlanishi. Ilk bolalik davrida nutqning rivojlanishi bolaning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu davrda bolaning nutq qobiliyatlari o'sishi va shakllanishi davom etadi, bu orqali u atrof-muhit bilan muloqot qilish va o'z fikrlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi.

22- rasm. Uch yosh inqirozi

1. Yangi tug'ilgan bolalarda (0-1 yosh): Boshlang'ich reaksiyalar:

Yangi tugʻilgan bolalar turli tovushlarga va ovozlarga reaksiya beradi. Ularning ilk reaksiyalari odatda yigʻlash, kulish va boshqa emotsional tovushlardan iborat.

Ovoz chiqargan tushuntirish:

Birinchi yil davomida bola koʻproq ovoz chiqarishga va turli tovushlarni takrorlashga harakat qiladi. Bu jarayon bolaning nutq muskulaturasi va ovoz chiqarish qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

2. Birinchi soʻzlar (1-2 yosh): - Soʻzlarni tushunish va aytilish:

Bola 12-18 oyda birinchi soʻzlarini aytishni boshlaydi. Bu soʻzlar koʻpincha oʻzi bilan bogʻliq obʼektlar yoki odamlar nomlarini ifodalaydi, masalan, “ona”, “ota”, “toʻp”.

Soʻzlarni qoʻllash: Bola qisqa soʻzlar yoki soʻz birikmalaridan foydalanadi va asosiy buyruqlarni tushunadi. Bu davrda bolalar oʻzlarining ehtiyojlarini ifodalash va asosiy muloqotlarni amalga oshirish uchun soʻzlarni oʻrganadi.

3. Soʻz birikmalar va jumlar (2-3 yosh):

- Soʻz birikmalari: Bola soʻzlarni bir-biriga biriktirishi va oddiy soʻz birikmalarini yaratishi mumkin. Misol uchun, “yangi toʻp”, “katta uy”. - Oddiy Jumlar: 2-3 yoshda bola oddiy jumlarni qurishni boshlaydi, masalan, “Men chizaman” yoki “bu meniki”.

4. Nutqni rivojlantirish (3-4 yosh): murakkab jumlar: Bola murakkabroq jumlarni yaratishga kirishadi va bogʻlovchilar, shartlar, sabablarni ifodalash uchun qoʻllaniladigan soʻzlarni ishlatadi. Masalan, “Agar yogʻingarchi, men tashqariga chiqmayman.”

- Nutqni rivojlantirish:

Bola soʻzlar va grammatika qoidalarini oʻrganishda davom etadi. Ularning nutqi yanada aniqroq va tushunarli boʻladi, va ular oʻzlarini ifodalashda koʻproq muvaffaqiyatli boʻladi.

5. Tuzilish va ijtimoiy kontekst (4-6 yosh): Nutq tuzilishi: Bolalar toʻliq jumlarni ishlatish va grammatik qoidalarni qoʻllashni davom ettiradi. Ular turli vaqt shakllarini va har xil grammatik strukturani oʻrganadi.

- Ijtimoiy muloqot: Nutq orqali bola boshqalar bilan samarali muloqot qilishni va ijtimoiy interaktsiyalarni o'rganadi. Ular suhbatlarda qatnashadi, hikoyalar aytadilar va o'z fikrlarini aniqlik bilan ifodalaydilar.

Nutq rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar

1. Ota-onalar va tarbiyachilarning roli:

- Ota-onalar va tarbiyachilar bolaning nutq rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ular bolaga to'g'ri so'zlashni o'rgatish, so'zlarni tushuntirish va savollar berish orqali yordam beradi.

2. Muqobil tashkilotlar:

- Bolaning nutq rivojlanishi atrof-Muhit va ijtimoiy muloqotlardan ham ta'sirlanadi. O'yinchoqlar, kitoblar va boshqa didaktik materiallar nutqni rivojlantirishda yordam beradi.

3. Shaxsiy farqliliklar: Har bir bolaning nutq rivojlanishi individualdir va ularning shaxsiy xususiyatlari, temperament va qobiliyatlariga bog'liq bo'ladi. Ba'zi bolalar nutqni tez o'rganadi, boshqalari esa asta-sekin rivojlanishi mumkin.

Ilk bolalik davrida nutq rivojlanishi bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining asosi hisoblanadi. Bola nutq qobiliyatlarini asta-sekin o'zlashtiradi va bu orqali atrof-Muhit bilan samarali muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ota-onalar va tarbiyachilar bu jarayonni qo'llab-quvvatlash va bolaga yordam berish orqali uning nutq rivojlanishini ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Nutq rivojlanishining psixofiziologik nuqtai-nazardan talqini. Nutq rivojlanishining psixofiziologik nuqtai-nazardan talqini, nutqning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlarini psixologik va fiziologik jihatdan o'rganishni anglatadi. Bu nuqtai-nazar, nutq rivojlanishining qanday fiziologik, kognitiv va psixologik omillar bilan bog'liq ekanligini tushunishga yordam beradi.

Psixofiziologik nuqtai-nazardan nutq rivojlanishi

1. Fiziologik asoslar: miya rivojlanishi: Nutq rivojlanishi miyaning turli qismlarining (Masalan, Broca va Wernicke sohalari) (Broca va Wernicke sohalari miya nutq funksiyalarining ikki muhim qismini ifodalaydi. Broca sohasi nutq motorik funksiyalarini, Wernicke sohasi esa nutqni tushunish va semantik jarayonlarni

boshqaradi. Ushbu sohalar miya qobig'ining nutq bilan bog'liq turli vazifalarni bajarishini ta'minlaydi va ularning jarohatlanishi nutq bilan bog'liq turli muammolarga olib kelishi mumkin.) faoliyatiga bog'liq. Broca sohasining jarohatlanganligi nutqni shakllantirishda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, Wernicke sohasining jarohatlanganligi esa nutqni tushunish va ma'no chiqarishga ta'sir qiladi.

- Nutq apparati: Nutq apparati - til, lablar, tishlar, va bo'yin holati - nutqni ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan fiziologik asoslarni ta'minlaydi. Nutq apparatining rivojlanishi bolaning tovushlarni to'g'ri chiqarish va aniq talaffuz qilish imkoniyatini belgilaydi.

2. Kognitiv jarayonlar: Ta'lim va o'rganish: Nutq rivojlanishi kognitiv jarayonlarga bog'liq, masalan, e'tibor, xotira va umumlashtirish qobiliyatlari. Bola so'zlarni eslab qolishi va ularni turli vaziyatlarda qo'llashni o'rganishi kerak.

- Nutqni tushunish: Nutqni tushunish qobiliyati (semantik va sintaktik ma'lumotlarni qayta ishlash) bolaning nutqni tez o'rganishi va uni muloqotda to'g'ri qo'llashiga yordam beradi.

3. Emotsional asoslar: Emotsional motivatsiya:

Nutq rivojlanishi emotsional motivatsiyaga ham bog'liq. Bolalar o'z ehtiyojlarini ifodalash, boshqa odamlar bilan muloqot qilish va o'z his-tuyg'ularini namoyon etish uchun nutqdan foydalanadilar.

- Ijtimoiy interaksiya:

Emotsional qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy aloqalar nutq rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy muhit va ota-onalar bilan muntazam muloqot bolaning nutq ko'nikmalarini oshiradi.

4. Motor qobiliyatlar: Nutq muskulaturasi:

Nutq muskulaturasi - til, lablar, va bo'yin mushaklari - nutqning aniq va to'g'ri talaffuzini ta'minlaydi. Ushbu mushaklarning rivojlanishi va koordinatsiyasi nutqning sifatiga ta'sir qiladi.

- Koordinatsiya: Nutqning rivojlanishi uchun ko‘plab motor harakatlar (talaffuz, tovush chiqarish) muvofiqlashtirilishi kerak. Bola motor ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali to‘g‘ri talaffuzni o‘rganadi.

Nutq rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar

1. Genetik xususiyatlar: Nutq rivojlanishi genetik xususiyatlarga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ba’zi bolalarda genetik faktorlar nutqning tezroq yoki sekinroq rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

2. Tashqi muhit: Tashqi muhit, masalan, ota-onalarning muloqot darajasi, nutqqa bo‘lgan munosabat va atrofdagi til muhitining boyligi nutq rivojlanishiga ta’sir qiladi. Yaxshi nutq muhitida bola ko‘proq so‘zlarni o‘rganadi va rivojlanadi.

3. Sog‘liq holati: Bola sog‘lig‘i, xususan, eshitish va ko‘rish qobiliyatlari nutq rivojlanishiga ta’sir qiladi. Eshitish qobiliyati yomon bo‘lsa, bola nutqni o‘rganishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Nutq rivojlanishi psixofiziologik nuqtai-nazardan ko‘rilganda, bu jarayon bir nechta muhim omillar bilan bog‘liq: miya rivojlanishi, nutq apparatining holati, kognitiv va emotsional jarayonlar, va motor qobiliyatlar. Nutqning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun bu omillarni birgalikda o‘rganish va qo‘llab-quvvatlash zarur. Ota-onalar va tarbiyachilar bolaning nutq rivojlanishiga yordam berish uchun, uning fiziologik va psixologik ehtiyojlarini tushunishi va qo‘llab-quvvatlashi muhimdir.

Nazorat uchun savollar:

1. Uch yosh inqirozining xususiyatlari haqidagi fikringiz?
2. Uch yosh inqirozini yengishda nimalarga e’tibor qaratish kerak?
3. Ilk bolalik davrida bola nutqini rivojlanish bosqichlari?
4. Nutq rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni sanab bering?
5. Psixofiziologik nuqtai-nazardan nutq rivojlanishi va unga ta’sir qiluvchi omillar?
6. Nutq apparati nima?

14-MAVZU: MAKTABGACHA YOSH DAVRI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

REJA

1. Maktabgacha yoshdagi davrda aqliy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari. Piaje tajribalari.
2. Bolaning maktabga ruxiy tayyorgarligi muammosi.
3. Kommunikativ tayyorgarlik.
4. Kognitiv tayyorgarlik. 6-7 yosh inqirozi.
5. Rivojlanishi sustlashgan bolalar psixologiyasi.
6. Psixik infantilizm, uning kelib chiqish omillari, ko'rinishlari.

Tayanch tushunchalar: aqliy rivojlanish, qiziqish, ob'ekt, psixik rivojlanish, ijodkorlik, tasavvur, motorika ko'nikmalari, fikr, ko'nikma, egotsentrik fikrlash, mantiqiy fikrlash, kreativ va ijodiy fikrlash, kognitiv rivojlanish, konkret operatsiyalar, formal operatsiyalar, psixik infantilizm

1. Maktabgacha yoshdagi davrda aqliy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari. Piaje tajribalari. Maktabgacha yosh davri rivojlanish xususiyatlari bolaning 3 yoshdan 6-7 yoshgacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Ushbu davrda bola psixik, ijtimoiy va jismoniy jihatdan sezilarli rivojlanishni boshdan kechiradi. Quyida uning asosiy rivojlanish xususiyatlari keltirilgan:

1. Kognitiv rivojlanish: maktabgacha yoshdagi bolalar dunyoni bilish uchun qiziqish va tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantiradilar. Ular atrof-Muhit bilan faol o'zaro aloqada bo'lib, ob'ektlar, ranglar, shakllar va raqamlar haqida bilim oladi. So'z boyligi va til ko'nikmalari bu davrda jadal rivojlanadi.

2. Ijodiy faoliyat: bolalar bu davrda ijodkorliklarini faollashtiradi. Tasavvur va xayoliy o'yinlar ularning ruhiy rivojlanishi uchun muhim. Tasviriy san'at, qo'g'irchoqlar va qurilish materiallari bilan o'ynash orqali bolalar o'z tasavvurlarini ifodalaydilar.

3. Ijtimoiy rivojlanish: bolalar bu davrda ijtimoiy rollarni o'rganadilar. Ular o'z tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni, tartib va qoidalarni tushunishni o'rganadilar. O'z oila a'zolari va o'qituvchilari bilan o'zaro munosabatlari orqali ijtimoiy qoidalarga moslashadi.

4. Jismoniy rivojlanish: bu yoshda bolaning harakat ko'nikmalari kuchayadi. Ular yugurish, sakrash, chizish, qurish va boshqa jismoniy faoliyatlar orqali o'z harakatliligini oshiradilar. Koordinatsiya va motorika ko'nikmalari rivojlanadi.

5. Axloqiy rivojlanish: bolalarda axloqiy tushunchalar rivojlana boshlaydi. Ular "yaxshi" va "yomon"ni ajrata olishga o'rganadilar, qoidalarga bo'ysunish va odob-axloq normalariga rioya qilishga intiladilar.

Bu davrda bola rivojlanishining har tomonlama qo'llab - quvvatlanishi muhim, chunki bu davr kelajakdagi psixologik, ijtimoiy va akademik muvaffaqiyatning poydevorini yaratadi.

23-rasm. Maktabgacha yoshdagi davrda aqliy rivojlanish xususiyatlari.

Maktabgacha yosh davrida bolaning aqliy rivojlanishi intensiv tarzda kechadi va uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Sensor-Motor ko'nikmalar rivoji: Bu davrda bolalar ob'ektlarni o'rganish, sezgilar va harakatlar orqali dunyoni bilish bilan band bo'ladilar. Ular shakl, rang va o'lchamni ajratishni o'rganadilar.

2. Tasavvurlar va ramziy o'yinlar: Bolalar xayoliy o'yinlarda faol qatnashadilar. Ushbu o'yinlar orqali ular tasavvurlarini rivojlantiradi va ramziy fikrlashni o'rganadilar, ya'ni ob'ektlar yoki odamlarning o'rnini boshqa narsalar bilan almashtirish ko'nikmasi hosil bo'ladi.

3. Diqqat va xotira: maktabgacha yoshdagi bolalarda xotira va diqqat rivojlana boshlaydi, ammo ular hali beqaror. Bolalar tezda yangi narsalarni o'rganadilar, lekin ularni uzoq muddatga saqlab qolish ko'nikmasi to'liq rivojlanmagan bo'ladi.

4. Til rivoji: Til va so'z boyligi tez rivojlanadi. Bolalar savol berish, so'zlarni qo'llash orqali muloqot qilish va o'z fikrlarini ifodalash ko'nikmalarini o'zlashtiradilar. Shu bilan birga, grammatik tuzilmalardan foydalanish ham takomillashadi.

5. Egotsentrik fikrlash: Bu yoshdagi bolalar dunyoni ko'proq o'z nuqtai nazaridan tushunadilar. Ular boshqalarning fikrlarini tushunishda qiyinchilikka duch keladilar. Masalan, ular boshqalarning his-tuyg'ularini o'zlarinikidan ajratishda qiyinalishi mumkin.

6. Mantiqiy fikrlash boshlanishi: Bolalar sabab-oqibatni tushunishni boshlaydilar, lekin ularning mantiqiy fikrlashi hali rivojlanmagan. Ular ko'pincha voqealar va hodisalar orasidagi bog'liqlikni tushunishda umumiy xatolarga yo'l qo'yadilar.

7. Kreativ va ijodiy fikrlash: maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tafakkur va muammolarni noodatiy usulda hal qilish rivojlanadi. Bu ularning o'yin va ijodiy faoliyatlari orqali namoyon bo'ladi. Bu davrda aqliy rivojlanish bolaning hayotida juda muhim bo'lib, ularning kelajakdagi o'qish va intellektual faoliyatlariga asos bo'lib xizmat qiladi.

Jan Piaje (Jean Piaget) kognitiv rivojlanish nazariyasi orqali bolalar aqliy rivojlanish bosqichlarini o'rgangan mashhur shveysariyalik psixologdir. Piaje tadqiqotlarida bolalarning fikrlash jarayonlari va dunyoni qanday tushunishlari qanday bosqichma-bosqich rivojlanishini tushuntirishga harakat qilgan. Piaje tajribasi, xususan, uning "kognitiv rivojlanish nazariyasi"ning asosiy qismidir.

Piaje kognitiv rivojlanishni to'rtta asosiy bosqichga ajratadi:

1. Sensor-Motor bosqich (0-2 yosh):

- Bolalar dunyoni sezgilar va motor harakatlari orqali o'rganadilar. Ushbu bosqichda ob'ektlar doimiyliigi tushunchasi rivojlanadi, ya'ni bola ob'ektlar ko'rinmay qolganda ham ularning mavjudligini tushunishni o'rganadi.

2. Preoperatsional bosqich (2-7 yosh): Bu bosqichda bolalar ramziy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradilar. Ular so'zlar va tasvirlar orqali dunyoni tasavvur qilishadi, lekin mantiqiy fikrlash hali rivojlanmagan. Piaje tajribalari shuni ko'rsatadiki, bu bosqichda bolalar egotsentrikdir, ya'ni dunyoni faqat o'z nuqtai nazarlaridan tushunadilar.

3. Konkret operatsiyalar bosqichi (7-11 yosh): Bolalar bu bosqichda mantiqiy fikrlashni boshlaydilar, ammo u faqat konkret (aniq) hodisalarga taalluqli. Piaje tajribalari shuni ko'rsatadiki, bolalar aniq ob'ektlar bilan ishlashda mantiqli operatsiyalarni amalga oshirishga qodir bo'ladilar, lekin abstrakt fikrlash hali rivojlanmagan.

4. Formal operatsiyalar bosqichi (11 yoshdan boshlab): Bu bosqichda bolalar abstrakt va nazariy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradilar. Ular nazariy muammolarni hal qilish, g'oyalarni taqqoslash va murakkab tushunchalarni tushunish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Piaje tajribalarining misollari 1. Suyuqlikni saqlash tajribasi:

Piaje bu tajribada bir xil miqdordagi suyuqlikni ikkita idishga quydi. Birinchi idishda suyuqlik baland va tor shaklda, ikkinchisida esa keng va pastroq bo'lgan idishda bo'ladi. Preoperatsional bosqichdagi bolalar odatda baland idishda ko'proq suyuqlik borligini aytishadi, chunki ular hajmning o'zgarishini e'tiborsiz qoldirib, faqat suyuqlikning balandligiga e'tibor beradilar.

2. Egotsentrik fikrlash tajribasi: Piaje bu tajribada bolaga uchta tog‘li maketni ko‘rsatadi va undan o‘zi qanday ko‘rganini tushuntirishni so‘raydi. Keyin esa boladan qo‘g‘irchoqning pozitsiyasidan tog‘larni qanday ko‘rganini tasvirlashni so‘raydi. Preoperatsional bosqichdagi bolalar odatda o‘z pozitsiyasidan tasvirlab berishadi, qo‘g‘irchoqning nuqtai nazarini inobatga olmaydilar.

Piaje tadqiqotlari bolalar dunyoni qanday tushunishlari va bu tushuncha qanday rivojlanishini o‘rganishga muhim hissa qo‘shgan.

2.Bolaning maktabga ruhiy tayyorgarligi muammosi rivojlanish psixologiyasi va ta’lim jarayonida muhim masalalardan biridir. Ruhiy tayyorgarlik bolaning maktabga o‘tish davrida muvaffaqiyatli va samarali bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan qator ko‘nikmalar va psixologik holatlarni o‘z ichiga oladi. Quyida bu masalaning asosiy jihatlari va muammolari bayon qilinadi:

1. Kognitiv tayyorgarlik. Maktabda o‘qishni muvaffaqiyatli boshlash uchun bolada kognitiv ko‘nikmalar rivojlangan bo‘lishi kerak. Bunga quyidagilar kiradi:

- Diqqatni jamlash qobiliyati: bola uzoqroq vaqt davomida diqqatni bir faoliyatga jalb qila olishi zarur.

- Xotira: axborotni eslab qolish va uni qayta ishlash qobiliyati maktab o‘qishida muhim ahamiyatga ega.

- mantiqiy fikrlash: oddiy mantiqiy operatsiyalarni bajarish, ya’ni sabab-oqibat munosabatlarini tushunish kognitiv tayyorgarlikning asosiy qismidir.

Muammo: ba’zi bolalarda diqqatni bir joyga jamlash va xotirani saqlash muammolari uchraydi, bu esa dars jarayonida qiyinchiliklarga olib keladi.

2. Ijtimoiy tayyorgarlik. Bolaning maktab muhitiga ijtimoiy moslashishi ham muhim. Maktab jamoasida bo‘lish, tengdoshlar bilan muloqot qilish, o‘qituvchilar bilan o‘zaro aloqa qilish - bularning barchasi ijtimoiy ko‘nikmalarni talab qiladi. Bunday ko‘nikmalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- mehnat intizomi va qat’iyatlilik: bola topshiriqlarni bajarishda intizomli bo‘lishi va natijaga erishishda qat’iyat ko‘rsatishi kerak.

- Tengdoshlar bilan aloqa: bola guruhda ishlash, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish va ular bilan nizosiz muloqotda bo‘lishi zarur.

Muammo: ba'zi bolalar tengdoshlar bilan o'zaro munosabatda qiyinchiliklarga duch keladilar yoki yangi muhitga moslashishda qiyin bo'lishi mumkin.

3. Emotsional tayyorgarlik. Maktabga borish boladan hissiy jihatdan tayyor bo'lishni talab qiladi. Bolaning o'z his-tuyg'ularini boshqarish va ularga mos ravishda javob bera olish ko'nikmasi maktabdagi stress va yangi talablar oldida muhimdir.

- Stressga chidamlilik: yangi muhit va darslar bolada stress va xavotirni yuzaga keltirishi mumkin. Bola bu hislarni boshqarishni o'rganishi kerak.

- O'ziga ishonch: muvaffaqiyatga erishish uchun bolaning o'ziga ishonchi bo'lishi kerak.

Muammo: maktabga borish oldidagi xavotir, yangi vaziyatlardan qo'rqish, otadan ajralish hissiy tayyorgarlikning pastligini ko'rsatishi mumkin.

4. Motivatsion tayyorgarlik. Bola maktabga borishni istash va o'qishni istash motivatsiyasiga ega bo'lishi lozim. Bu motivatsiya o'qituvchi va tengdoshlari bilan munosabatlar, yangi bilimlarni olishga qiziqish orqali shakllanadi.

- O'qishga qiziqish: bolada o'qish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga qiziqish shakllanishi zarur.

- mas'uliyat: bola topshiriqlarni bajara olish va o'z harakatlariga javobgarlikni his qilish qobiliyatini rivojlantirishi kerak.

Muammo: ba'zi bolalarda o'qishga qiziqish yetarli darajada rivojlanmagan bo'lishi mumkin, bu esa dars jarayonida sustlashuvga olib keladi.

5. Jismoniy tayyorgarlik. Bolaning jismoniy sog'lomligi ham ruhiy tayyorgarlikning bir qismidir. Jismoniy tayyorgarlik yaxshi rivojlangan bolalar maktabda faolroq bo'lib, o'qish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelmaydilar.

Muammo: Jismoniy zaiflik yoki sog'liq bilan bog'liq muammolar bolaning maktabdagi o'qishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Yechimlar. Maktabga ruhiy tayyorgarlik masalasini hal qilish uchun otalar va tarbiyachilar bolaning rivojlanish jarayoniga e'tibor berishlari, o'qishga motivatsiyani shakllantirishlari, bolani ijtimoiy va emotsional jihatdan

mustahkamlashlari kerak. Shu bilan birga, jismoniy tayyorgarlikka ham ahamiyat berish va bolaning sog'ligini nazorat qilish muhimdir.

3. Kommunikativ tayyorgarlik bolalarning maktabga borishdan oldin boshqa odamlar bilan samarali muloqot qilish va o'z fikrlarini ifodalash ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Bu tayyorgarlikning asosi bolaning til ko'nikmalarini rivojlantirish, ijtimoiy munosabatlar o'rnatish va o'z his-tuyg'ularini boshqalar bilan o'rtoqlashish qobiliyatidir. Maktabga muvaffaqiyatli moslashishda kommunikativ tayyorgarlik katta ahamiyatga ega.

Kommunikativ tayyorgarlikning asosiy jihatlari:

1. Til ko'nikmalarining rivojlanishi:- Bola so'z boyligini kengaytirib, jumlar tuzish va o'z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish uchun bola o'qituvchini tushuna olishi, savollarga to'g'ri javob berishi va o'z fikrlarini taqdim eta olishi zarur.

2. Tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish:- Bola tengdoshlari va kattalar bilan muloqotga kirisha olishi kerak. Samarali muloqot bola maktabdagi guruh ishlarida va o'yinlarda faol ishtirok etishiga yordam beradi. Bu bolaning ijtimoiy rivojlanishiga va maktab jamoasiga moslashishiga xizmat qiladi.

3. Tinglash ko'nikmalari: Kommunikativ tayyorgarlik faqat so'zlashdan iborat emas, balki yaxshi tinglovchi bo'lish ham muhim. Bola o'qituvchini, tengdoshlari va boshqa kattalarni diqqat bilan tinglay olishni o'rganishi lozim. Bu darsdagi vazifalarni to'g'ri bajarish va o'zaro muloqotni yaxshilash uchun zarurdir.

4. Ijtimoiy qoidalarga rioya qilish:- Kommunikativ tayyorgarlik doirasida bola ijtimoiy qoidalarga rioya qilishni o'rganadi. Masalan, navbat bilan so'zlashish, boshqalarni hurmat qilish, nizolarni tinch yo'l bilan hal qilish va muloqotda ijobiy kayfiyatni saqlash bolaga o'zini to'g'ri tutishga yordam beradi.

5. Noverbal muloqot:

- Bolalar so'zlardan tashqari imo-ishora, mimika va tana harakati kabi noverbal muloqot vositalarini ham o'zlashtirishi lozim. Bu ularning o'z his-tuyg'ularini aniqroq ifodalashlariga yordam beradi va boshqalar bilan muloqot qilishni boyitadi.

6. His-tuyg'ularni boshqarish va ifodalash:- Bolaning o'z his-tuyg'ularini so'zlash orqali ifodalashi va boshqalar his-tuyg'ulariga e'tibor berishi ham kommunikativ tayyorgarlikning muhim jihatlaridan biridir. Bu bolaga o'z hislarini boshqarish va boshqa bolalar bilan nizolarga tushmaslikka yordam beradi.

Kommunikativ tayyorgarlikning muammolari:

1. Til rivojlanishidagi kechikishlar: Ba'zi bolalarda til ko'nikmalari sekin rivojlanadi, bu esa maktabda o'qishning dastlabki bosqichlarida muloqot qilish va ta'lim olishga qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

2. Ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar: Ba'zi bolalar tengdoshlari yoki o'qituvchilari bilan muloqotga kirishda o'zini noqulay his qilishlari mumkin. Bu ularning maktab jamoasiga moslashishiga xalaqit beradi.

3. Diqqat va tinglash ko'nikmalarining pastligi: Bola tinglash va tushunish qobiliyatida qiyinchiliklarga duch kelsa, bu darslarda topshiriqlarni to'g'ri bajarishiga ta'sir qilishi mumkin.

Yechimlar:

- Tarbiyachilar va ota-onalar bolalarga ko'proq muloqot qilish imkoniyatini yaratishi, ularni til ko'nikmalarini rivojlantirishga undashi kerak.

- Ijtimoiy o'yinlar va guruh faoliyatlari bolaning muloqot ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

- Kitob o'qish va hikoyalar so'zlash orqali bolaning til boyligi va diqqatini kuchaytirish mumkin.

Kommunikativ tayyorgarlik bolalarning maktabdagi muvaffaqiyatlari uchun muhim bo'lib, bu ko'nikmalar ijtimoiy va akademik jihatdan ularni mustahkamlaydi.

4. Kognitiv tayyorgarlik. 6-7 yosh inqirozi

Kognitiv tayyorgarlik bolalarning maktabda o'qishga tayyor bo'lishi uchun zarur bo'lgan aqliy qobiliyatlar to'plami bo'lib, ularning fikrlash, xotira, diqqat va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. 6-7 yosh davrida bolalar maktabga kirishga tayyorlanayotganligi sababli, ularning kognitiv rivojlanishi bu bosqichda sezilarli darajada o'sadi.

Kognitiv tayyorgarlikning asosiy jihatlar:

1. Diqqat va konsentratsiya: Bolada maktabdagi topshiriqlarni bajarish uchun diqqatni uzoq vaqt davomida bir joyda jamlash qobiliyati rivojlanishi kerak. Bu yoshda bola turli vazifalarga diqqatni jamlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak

2. Xotira: Bola ko'rsatmalarni eslab qolishi va yangi ma'lumotlarni uzoq muddatli xotiraga saqlashi muhimdir. Bu ko'nikma maktabdagi materiallarni o'zlashtirishda katta ahamiyat kasb etadi.

3. Mantiqiy fikrlash: Bola oddiy sabab-oqibat munosabatlarini tushuna boshlaydi va masalalarni hal qilishda mantiqiy ketma-ketlikni saqlashga intiladi. Piajening konkret operatsiyalar bosqichiga o'tish bilan mantiqiy fikrlash qobiliyatlari kuchayadi.

4. Muammolarni hal qilish: Bolalar maktabga kirishdan oldin muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishi kerak. Bu ko'nikma ularning dars davomida mustaqil fikrlashi va muammolarga yechim topishida yordam beradi.

5. Til va matematik ko'nikmalar: 6-7 yoshdagi bolalar so'z boyligini kengaytiradilar, matnlarni o'qishni va tushunishni boshlaydilar. Shuningdek, oddiy matematik amallarni bajarishga tayyor bo'ladilar.

6-7 yosh Inqirozi. 6-7 yosh inqirozi bu davrdagi bolalar rivojlanishida muhim psixologik o'tish davri hisoblanadi. Bu inqiroz bolalarning maktabga kirishiga va ijtimoiy rol o'zgarishiga bog'liq. Ushbu bosqichdagi o'zgarishlar quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Shaxsiylik rivojlanishi: Bola o'zining maktab o'quvchisi sifatidagi yangi rolini tushunib, shaxsiy mas'uliyatini his qila boshlaydi. Shu bilan birga, bolalar ko'pincha ota-onalarga nisbatan mustaqillikka intiladilar, lekin bu jarayonda qiyinchiliklar paydo bo'ladi.

2. Motivatsiya va hissiy barqarorlik:

- Ushbu davrda bolalar yangi bilimlarga o'ch bo'ladi, lekin bir vaqtning o'zida ularning hissiy jihatdan barqarorligi buzilishi mumkin. Ular o'z his-tuyg'ularini boshqarish va o'zlarini nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

3. Qoidalarga moslashish: 6-7 yoshli bolalar maktab qoidalariga o'rganishi va jamoaviy faoliyatlarga moslashishi kerak. Bu davrda bola kattalar tomonidan

belgilanadigan cheklov va qoidalarga rioya qilishni o'rganadi, lekin ba'zida o'z qobiliyatlari bilan ushbu cheklovlarni sinab ko'radi.

4. Emotsional o'zgarishlar: Bolalarda emotsional inqirozlar ko'p kuzatiladi. Ular ba'zida o'z hissiyotlarini ifodalashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, o'zini tushunarsiz va ishonchsiz his qilishlari mumkin. Bu maktabga moslashish jarayonida yangi o'rganilayotgan bilimlar bilan bog'liq stresslar tufayli kuchayishi mumkin.

Muammolar va yechimlar. Diqqatni saqlashdagi muammolar: Ba'zi bolalarda diqqatni uzoq vaqt bir joyga jamlay olishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu muammo o'yinlar va maxsus mashqlar orqali hal etiladi.

- moslashuvdagi qiyinchiliklar: Bola yangi maktab muhitiga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. O'qituvchi va ota-onalar bolani qo'llab-quvvatlashlari kerak.

- motivatsiyani oshirish: Bolaning maktabga nisbatan qiziqishini oshirish uchun darslarni qiziqarli qilib tashkil etish va muvaffaqiyatlarini maqtash muhimdir.

5. Rivojlanishi sustlashgan bolalar psixologiyasi.

Rivojlanishi sustlashgan bolalar psixologiyasi bolalarda kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarining sekinlashishi yoki boshqa bolalarga nisbatan kechikib borishi bilan bog'liq masalalarni o'rganadi. Bu bolalarda o'rganish, fikrlash, muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanishi murakkab jarayon bo'lib, psixologik yondashuvlar ularning ta'lim olish va ijtimoiylashuv jarayonlarini qo'llab - quvvatlashga yo'naltiriladi.

Rivojlanish sustlashuvi turlari:

1. Kognitiv sustlashuv: Bola mantiqiy fikrlash, xotira va diqqatni jamlash kabi aqliy faoliyatlarida boshqa tengdoshlaridan ortda qoladi. Bu bolaning o'qitish jarayonida yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishida qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin.

2. Til rivojlanishidagi sustlashuv: Bola til rivojlanishida muammolar yuzaga keladi, so'z boyligi kichikroq bo'ladi yoki nutq shakllanishi kechikadi. Bunday bolalar o'z fikrlarini ifodalashda va boshqa odamlar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

3. Harakat ko'nikmalarining rivojlanishidagi sustlashuv:

- motorika rivojlanishi sekinlashgan bolalarda harakatlar nozikligi va muvofiqlashtirish sust bo'ladi. Ular harakatli o'yinlar yoki jismoniy faoliyatlarda tengdoshlari bilan teng bo'lmasliklari mumkin.

4. Ijtimoiy-emotsional rivojlanishdagi sustlashuv: Bolada ijtimoiy munosabatlarni o'rnatishda qiyinchiliklar bo'lishi mumkin. U o'z his-tuyg'ularini boshqarishda va boshqalar bilan o'zaro munosabatga kirishishda qiyinlashi mumkin. Bu ularning tengdoshlari bilan munosabatlarini va maktab jamoasiga qo'shilish jarayonini qiyinlashtiradi.

Rivojlanishi sustlashgan bolalarda uchraydigan psixologik muammolar:

1. O'ziga ishonchsizlik: bola o'z qobiliyatlariga ishonmasligi mumkin, bu esa uning o'z-o'ziga baho berishiga va ijtimoiy muhitda faol bo'lishiga to'sqinlik qiladi.

2. Stress va xavotir: o'z tengdoshlaridan ortda qolish bolaning stress va xavotirni oshiradi. Ular o'zlarini o'qish jarayonida yomon his qilishlari yoki maktabda o'zlarini noqulay his qilishlari mumkin.

3. Moslashishdagi qiyinchiliklar: yangi vaziyatlarga va ijtimoiy qoidalarga moslashish qiyinchiliklari, bu esa ularning ijtimoiy hayotini murakkablashtiradi.

4. O'qitishdagi qiyinchiliklar: bunday bolalarda diqqat, xotira va muammolarni hal qilish qobiliyatlari pastroq bo'ladi, bu esa ta'lim olish jarayonida qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Rivojlanish sustlashuvining sabablari: Biologik omillar: miya rivojlanishida muammolar, genetika, tug'ilishdagi travmalar va kasalliklar rivojlanish sustlashuviga sabab bo'lishi mumkin.

- Atrof - muhit omillari: ijtimoiy muhitning yetishmasligi, to'g'ri tarbiya va ta'lim berilmasligi, ota-onalarning yetarlicha e'tibor bermasligi ham rivojlanishning kechikishiga olib kelishi mumkin.

- Psixologik omillar: stressli hayotiy tajribalar, oilaviy nizolar yoki travmalar bolalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Psixologik yordam va qo'llab-quvvatlash: 1. Erta aralashuv: rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan erta yondashuv va ta'lim jarayonlari ularning rivojlanishini

tezlashtirishda muhimdir. Bu bolaning individual ehtiyojlariga mos maxsus dasturlarni qo'llash orqali amalga oshiriladi.

2. Maxsus pedagogik yondashuvlar: psixologlar va o'qituvchilar rivojlanishi sustlashgan bolalar uchun o'quv jarayonlarini moslashtirishlari kerak. Darslar bolalarning qobiliyatlariga moslab tashkil qilinishi lozim.

3. Terapiya va mashg'ulotlar: logopedik, psixoterapevtik va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha maxsus mashg'ulotlar bolaning qiyinchiliklarini yengishga yordam beradi.

4. Ota-onalar bilan ishlash: ota-onalar bolalariga yordam berish uchun qanday yondashuvlarni qo'llash kerakligi haqida bilim olishlari kerak. Ularning qo'llab-quvvatlashi va to'g'ri munosabati bolaning rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

Rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan ishlashda sabr va tushunish zarur bo'lib, ularning individual ehtiyojlariga mos maxsus yondashuvlar ishlab chiqilishi kerak.

6. Psixik infantilizm, uning kelib chiqish omillari, ko'rinishlari.

Psixik infantilizm - bu bolada yoki o'smirda psixik rivojlanish jarayonining kechikishi yoki to'xtashi natijasida shaxsiy rivojlanishning yoshiga mos bo'lmagan darajada qolib ketishi. Bu holat odatda bolaning aqliy, emotsional yoki ijtimoiy rivojlanishidagi kechikish yoki yetarlicha rivojlanmaslik shaklida namoyon bo'ladi. Psixik infantilizmga ega bolalar yoshi kattaroq bo'lsa-da, yoshiga nisbatan kichik bolalarga xos xulq-atvorda qolib ketadilar.

Psixik infantilizmning kelib chiqish omillari:

1. Biologik omillar: Genetik omillar: miya rivojlanishidagi genetik o'zgarishlar yoki irsiy kasalliklar psixik infantilizmning sabablaridan biri bo'lishi mumkin.

- markaziy asab tizimi kasalliklari: miya tuzilishining yoki funksiyasining buzilishi, shuningdek, bosh miya jarohatlari psixik infantilizmga olib kelishi mumkin.

- Organik omillar: o'tgan kasalliklar, miya faoliyatining organik buzilishlari yoki tug'ilishdagi asoratlar bola psixik rivojlanishini kechiktirishi mumkin.

2. Psixologik va emotsional omillar: Oilaviy muhit: Bolaning oilaviy muhiti psixik rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi. Haddan tashqari himoyalangan bola,

masalan, ota-onasi tomonidan ko'p bosim yoki nazoratga tushib qolgan bola mustaqil bo'lish imkoniyatiga ega bo'lmashligi sababli infantil xulq-atvorni ko'rsatishi mumkin.

- Travmatik tajribalar: Bolalikdagi ruhiy travmalar, stress va xavotir psixik rivojlanishni sustlashtirishi yoki bola o'z yoshiga mos keladigan bosqichlarni ortga surishi mumkin.

- Bolaga past talablar qo'yish: bola atrofida gilar tomonidan haddan tashqari past talablar qo'yilganda, u rivojlanish uchun yetarlicha stimul olmasligi va psixik infantilizm rivojlanishi mumkin.

3. Ijtimoiy omillar: Yomon ijtimoiylashuv: bolaning tengdoshlari bilan yetarlicha muloqot qilmasligi yoki ijtimoiy tajribasining kamligi uning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini cheklashi mumkin.

- Katta yoshdagi insonlar bilan muloqotning cheklanishi: bolaning tengdoshlari yoki kattalar bilan muloqot qilish imkoniyati cheklangan bo'lsa, uning rivojlanishi yoshiga nisbatan kechikishi mumkin.

Psixik infantilizmning ko'rinishlari:

1. Emotsional rivojlanishdagi kechikish: Bunday bolalar yoshiga mos bo'lmagan tarzda o'z hissiyotlarini ifodalaydilar. Ular kattalar kabi murakkab emotsiyalarni boshqarish qobiliyatiga ega emaslar va qiyin vaziyatlarda bolaning tipik xulq-atvori (Masalan, injiqlik, yig'lash, qochish)ni namoyish qiladilar.

2. Ijtimoiy rivojlanishdagi kechikish: Psixik infantilizmga ega bolalar ijtimoiy o'yinlar va faoliyatlarda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ular tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatishda qiynaladilar va ko'pincha kichik bolalar bilan muloqot qilishni afzal ko'radilar.

3. Kognitiv rivojlanishdagi kechikish: Bola mantiqiy fikrlash, xotira va diqqatni rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ular bilimlarni o'zlashtirishda ortda qolishadi va ko'pincha maktabdagi muvaffaqiyatlari past bo'ladi.

4. Haddan tashqari bog'liqlik va mustaqillikning yetishmasligi: Psixik infantilizmga ega bolalar ko'pincha kattalarga haddan tashqari bog'lanib qoladilar va

o'z harakatlarini mustaqil ravishda boshqarishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular o'zlari mustaqil qaror qabul qila olmasliklari mumkin.

5. Ijodiy va o'yin faoliyatlarida kechikish: Bunday bolalar ijodiy faoliyatlarda va rol o'ynashda tengdoshlari bilan qiyoslaganda qoloq bo'lishadi. Ularning o'yinlari odatda yoshiga mos bo'lmagan tarzda oddiy va takroriy bo'lib qoladi.

Psixik infantilizmga psixologik yordam va yondashuvlar:

- psixoterapiya: psixologik yordam bolani o'z yoshiga mos rivojlanishga qaytarishda muhim rol o'ynaydi. Kognitiv-behavioral terapiya, o'yin terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha dasturlar tavsiya etiladi;

- pedagogik yordam: o'qituvchilar bolaga rivojlanish qiyinchiliklariga moslashgan maxsus ta'lim dasturlarini taqdim etishlari kerak. Bu dasturlar bolaning kognitiv, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi;

- ota-onalarni qo'llab-quvvatlash: ota-onalar bolani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydilar, shuning uchun ularga psixologik yordam berish, maslahatlar taqdim etish va bolani qanday qilib qo'llab-quvvatlash kerakligi haqida bilim berish zarur.

Psixik infantilizmga individual yondashuv talab qilinadi, chunki har bir bola uchun rivojlanishdagi qiyinchiliklar va omillar turlicha bo'ladi.

Nazorat uchun savollar

1. Maktabgacha yosh davri davrda bola psixik, ijtimoiy va jismoniy jihatdan rivojlanish xususiyatlari nimadan iborat?

2. Maktabgacha yosh davrida bolaning aqliy rivojlanishi qay tarzda kechadi va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida nimalar bilasiz?

3. Piaje kognitiv rivojlanishni nechta asosiy bosqichga ajratadi va ular haqida ma'lumot bering.

4. Piaje tajribalaridan misollar keltiring

5. Bolaning maktabga kognitiv tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?

6. Bolaning maktabga ijtimoiy tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?

7. Bolaning maktabga emotsional tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?

8. Bolaning maktabga motivatsion tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?

9. Bolaning maktabga kommunikativ tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?
10. Bolaning maktabga jismoniy tayyorgarligi muammosi nimadan iborat?
11. 6-7 yosh inqirozi haqida nimalar bilasiz?

II MODUL. RIVOJLANISH VA DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA YOSHGA OID XUSUSIYATLARI.

15-MAVZU: BOLALARDAGI DIQQATNING YETISHMOVCHILIGI SINDROMI. GIPERDINAMIK VA GIPODINAMIK SINDROMLAR.

REJA

1. Muxina tadqiqotlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy psixodiagnostik metodikalar
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxslararo munosabatlar diagnostikasi. Rene-Jilya metodikasi. «Oila rasmi» metodikasi
3. Bolalardagi diqqat yetishmovchiligi sindromi (DYS)

Tayanch so'z va iboralar: bola psixikasi, ijtimoiy vaziyat, psixodiagnostik metodikalar, psixoemotsional holat, rangli matritsalar, vizual koordinatsiya, his-tuyg'u, ziddiyat, diqqat yetishmovchiligi sindromi, impulsivlik, nevrologik rivojlanish, giperfaollik, impulsiv harakatlar

1.V. S. Muxina tadqiqotlari. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy psixodiagnostik metodikalar. V.S. Muxina maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasini o'rganishda katta hissa qo'shgan psixologlardan biridir. Uning tadqiqotlari bolalar psixikasining shakllanishi va rivojlanishi jarayonlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. U bolalarning shaxsiyati, ijtimoiy hissiy jihatlari va kognitiv rivojlanishiga alohida e'tibor qaratgan. Muxina maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining ijtimoiy vaziyatini, o'yin va o'qish faoliyatining psixologik ahamiyatini tadqiq qilgan.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy psixodiagnostik metodikalar

Maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasini tadqiq qilishda turli psixodiagnostik metodikalar qo'llaniladi. Quyida eng ko'p ishlatiladigan metodikalar keltirilgan:

1. Lusher testi: Bolaning psixoemotsional holatini aniqlash uchun qo'llaniladi. Bu test bolalarning ranglar orqali his-tuyg'ulari va kayfiyatini baholaydi.

2. Ravenning rangli matritsalar: Bu test bolalarning intellektual rivojlanishini aniqlash uchun ishlatiladi. U bolalarning mantiqiy fikrlash va shakllarni aniqlash qobiliyatlarini o'lchaydi.

3. Bender-Gestalt testi: Bolalarning harakat va ko'rish qobiliyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'lchaydi. Bu test orqali bolalarning motorik va vizual koordinatsiyasi o'rganiladi.

4. "Koching daraxt" testi: Bu projektiv test bolalarning shaxsiyatini va hissiy holatini aniqlashga yordam beradi. Bola daraxt chizadi va psixolog chizmani tahlil qiladi.

5. "Rasm bo'yicha hikoya" metodikasi: Bu metod bolalarning ijodiy tafakkurini va so'zlashuv ko'nikmalarini o'rganish uchun qo'llaniladi. Bola rasm bo'yicha hikoya yaratadi va bu orqali uning fikrlash qobiliyatlari aniqlanadi.

6. "Kubiklar" testi (Kossi testi): Bolalarning konstruktorlik qobiliyatlarini baholash va mayda motorikani o'rganish uchun qo'llaniladi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarda shaxslararo munosabatlar diagnostikasi. Rene-Jilya metodikasi. "Oila rasmi" metodikasi. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxslararo munosabatlarni shakllantiradigan asosiy davr hisoblanadi. Ularning ota-onalari, tarbiyachilari, tengdoshlari bilan o'zaro munosabatlari orqali jamiyatdagi rollari va o'z shaxsini anglash jarayoni boshlanadi. Bolalarning shaxslararo munosabatlarini o'rganish uchun maxsus psixodiagnostik metodikalar qo'llaniladi. Bu metodikalar yordamida bolalarning o'zlarini va boshqalarni qanday qabul qilishlari, ijtimoiy muloqotga tayyorligi, emotsional holatlari va oiladagi roli o'rganiladi.

Rene-Jilya metodikasi. Rene-Jilya metodikasi shaxslararo munosabatlarni o'rganish uchun eng mashhur usullardan biridir. Ushbu metod bolalarning ota-onalari va atrofdagi boshqa shaxslar bilan bo'lgan munosabatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Metodikada bolaga ijtimoiy vaziyatlarda ishtirok etadigan shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni tasvirlaydigan oddiy savollar beriladi. Bola o'zining turli ijtimoiy rollarda qanday his qilishini ifodalaydi, shu orqali psixolog boladagi shaxsiy munosabatlar xususiyatlarini o'rganadi.

Metodikada odatda kichik vazifalar va o'yinlar shaklida taqdim etilgan savollar orqali bola o'z oilasini, tengdoshlari bilan munosabatini va shaxsiy ijtimoiy his-tuyg'ularini aks ettiradi. Bu metodning maqsadi bolaning emotsional holatini, o'zaro munosabatlaridagi ichki ziddiyatlarni va oilaviy sharoitning ta'sirini baholashdir.

“Oila rasmi” metodikasi. “Oila rasmi” metodikasi – bu shaxslararo munosabatlarni o'rganish uchun qo'llaniladigan projektiv metodlardan biridir. Bola o'z oilasini rasmda tasvirlaydi, psixolog esa uning rasmini tahlil qiladi. Bola oila a'zolarini qanday joylashtirishi, ularning o'lchamlarini qanday tasvirlashi va ularning emotsional holatini qanday aks ettirishiga qarab, psixolog boladagi oilaviy munosabatlarni va oila ichidagi his-tuyg'ularni aniqlaydi.

Rasm tahlili orqali quyidagilar baholanadi:

- Oiladagi munosabatlar iyerarxiyasi.
- Bolaning o'zini oilada qanday his qilishi.
- O'zaro munosabatlardagi emotsional masofa va yaqinlik.
- Oiladagi ichki ziddiyatlar va muammolar.

Bu metod shaxslararo munosabatlarning bolalardagi aksini aniqlashda samarali hisoblanadi.

3. Bolalardagi diqqat yetishmovchiligi sindromi (DYS) - bu asosan diqqatni jamlash, impulsivlik va o'z-o'zini boshqarishdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadigan nevrologik rivojlanish buzilishi hisoblanadi. Ushbu sindrom ko'pincha giperdinamik (diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik) yoki gipodinamik (faollikning pasayishi) sindromlar bilan namoyon bo'ladi.

24- rasm. Bolalarda psixologik buzilishlar

Giperdinamik sindrom (DYS bilan birga giperfaollik):

Bu sindrom bolalarda giperfaollik, diqqatni jamlay olmaslik va impulsiv harakatlar bilan namoyon bo‘ladi. Bolalar:

- harakatni to‘xtata olmaydi, doimo bir joyda o‘tirish qiyin bo‘ladi.
- tez charchash va chalg‘ishadi.
- diqqatini bir vazifaga uzoq muddat jamlay olmaydilar.
- ko‘pincha vazifalarni tugatmasdan tark etishadi.

Gipodinamik sindrom (DYS bilan birga passivlik):

Gipodinamik sindromda bolalar sekinroq harakat qiladilar va passiv bo‘lishadi.

Bunda quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

- harakatlarning kamayishi, tinch va sekin bo‘lish.
- diqqatni bir joyga jamlashda qiyinchilik, lekin o‘ta harakatchanlik emas.
- ko‘pincha muloqotdan qochish, introvertlik.
- o‘quv jarayonida sustlik va passivlik.

Bu sindromlar ko‘pincha bolalarda o‘qish jarayonida va kundalik hayotda qiyinchiliklarga olib keladi. Davolash uchun ko‘pincha kognitiv terapiya, maxsus pedagogik yondashuvlar va ba‘zan dorivor vositalar qo‘llaniladi.

25- rasm. Giperfaollik

Nazorat uchun savollar:

1. V. S. Muxina tadqiqotlarida nimalar tadqiq qilgan.
2. Lusher testi
3. Ravenning rangli matritsalar bolalardagi nimalarini o‘lchaydi?
4. Bender-Gestalt testi bolalarning qanday qobiliyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘lchaydi?
5. “Koching daraxt” testi bolalardagi qanday holatlarni aniqlashga yordam beradi?
6. “Rasm bo‘yicha hikoya” metodikasi bolaning qaysi ko‘nikmalarini o‘rganish uchun qo‘llaniladi?
7. “Kubiklar” testi (Kossi testi) bolalarni qanday o‘rganadi?
8. Rene-Jilya metodikasi haqida nimalarni bilasiz?
9. “Oila rasmi” metodikasi nima?

16- MAVZU: KICHIK MAKTAB YOSH DAVRI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI. (6-11 YOSH)

REJA

1. Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar va anatomik - fiziologik o'zgarishlar.
2. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati. 7 yosh inqirozi: yuzaga kelish sabablari, simptomlari.
3. O'quv faoliyati - kichik maktab yoshidagi bolaning yetakchi faoliyati sifatida.

Tayanch so'z va iboralar: anatomik - fiziologik o'zgarish, mantiqiy tafakkur, his-tuyg'u, simptomlar, tana proporsiyalari, mayda motorika, koordinatsiya va balans, fiziologik o'zgarishlar, metabolizm,

Kichik maktab yosh davri bolaning rivojlanishidagi muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolaning kognitiv, ijtimoiy va hissiy sohalarida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Quyida ushbu davrning asosiy rivojlanish xususiyatlari keltirilgan:

1. Kognitiv rivojlanish. mantiqiy tafakkur: bolalar mantiqiy fikrlash va analiz qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ular matematik amallarni o'rganish, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga qodir bo'ladilar.

Xotira va diqqat: xotira kuchayadi, bolalar ko'proq ma'lumotni eslab qolishga qodir bo'lishadi. Ularning diqqatini uzoq muddat davomida bir vazifaga jamlay olish qobiliyati ham rivojlanadi.

So'z boyligi va nutq rivoji: bolalarning so'z boyligi kengayadi, nutqlari to'g'ri va aniqlik bilan ifodalanadi. Ular murakkab gaplar tuzishni o'rganishadi va so'zlashuv madaniyati rivojlanadi.

2. Ijtimoiy rivojlanish. Maktabdagi muhit: maktabda o'qish bolalar uchun ijtimoiy tajribaning asosiy manbaiga aylanadi. Ular sinfdoshlari va o'qituvchilari bilan yangi munosabatlar o'rnatadi, ijtimoiy qoidalarga moslashadi.

O'yin va hamkorlik: bolalar guruhda o'ynash, jamoaviy ishlash va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Ular ijtimoiy rollarni va qoidalarni tushunib, o'yin va faoliyatlar orqali o'zaro munosabatlarni boshqarishni o'rganadi.

3. Emotsional rivojlanish. Emotsional o'zini nazorat qilish: bolalar o'z his-tuyg'ularini anglay boshlaydi va ularni boshqarishga harakat qiladi. Ular o'zlarining emotsional holatlarini ifodalay olishadi va boshqa insonlarning his-tuyg'ularini tushunishga qobiliyatlari rivojlanadi.

O'z-o'zini baholash: bu davrda bolalarda o'z-o'zini baholash va shaxsiy identifikatsiya shakllanadi. Ular o'z yutuqlari va qobiliyatlarini anglay boshlaydi, lekin shu bilan birga o'zlariga nisbatan tanqidiy yondashuv ham rivojlanadi.

4. Jismoniy rivojlanish Koordinatsiya va motorika: bolalarda katta va mayda motorik ko'nikmalar rivojlanadi. Yangi jismoniy mashqlarni o'zlashtirish, harakatlarning aniqligi va moslashuvchanligi kuchayadi.

O'sish va energiya: jismoniy o'sish davom etadi, energiya darajasi yuqori bo'ladi. Bu davrda bolalar ko'proq jismoniy faollikka ehtiyoj sezadilar. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun rivojlanishning ushbu xususiyatlari nafaqat ta'lim jarayonida, balki shaxsiy o'sish va ijtimoiylashuv jarayonlarida ham katta ahamiyatga ega.

Kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar va anatomik-fiziologik o'zgarishlar (6-10 yosh)

Bu davrda bolalarda sezilarli jismoniy va anatomik-fiziologik o'zgarishlar kuzatiladi. Quyida kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish xususiyatlari va tanadagi asosiy o'zgarishlar keltirilgan:

1. Jismoniy o'sish va tana tarkibi Balandlik va vazn: 6-10 yosh oralig'ida bolalarning bo'y va vazni o'rtacha sur'atda oshadi. Har yili bolalarning bo'yi taxminan 4-6 sm ga o'sadi, vazn esa 2-3 kg ga ko'payadi.

Muskulatura rivoji: bu yoshda muskullar rivojlana boshlaydi, lekin hali to'liq rivojlanmagan. Mushaklar kuchlanishiga sezgir bo'ladi, shuning uchun bu davrda jismoniy yuklamalar ortiqcha bo'lmasligi kerak.

Tana proporsiyalari: tanadagi muvozanat o'zgaradi. Bolalar qomatida muvozanatli rivojlanish boshlanadi: oyoqlar uzunroq bo'lib, tana nisbatlari kattalarga yaqinlashadi.

2. Harakat va motorika. Katta va mayda motorik ko'nikmalar: katta motorik ko'nikmalar rivojlanib, harakatlar yanada aniq va boshqariluvchi bo'ladi. Bolalar yugurish, sakrash, o'yinlarda qatnashish kabi jismoniy faoliyatlarni oson amalga oshiradi. Mayda motorika rivojlanishi bilan esa qo'l harakatlari takomillashadi, bu esa yozish va rasm chizishdagi mahoratni oshiradi.

Koordinatsiya va balans: tanani boshqarish, harakatlarni muvofiqlashtirish kuchayadi. Bu bolalarga sport mashg'ulotlarida, raqs, musiqa chalishda ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

3. Anatomik o'zgarishlar Suyak tizimi: bu yoshdagi bolalarning suyaklari hali to'liq shakllanmagan bo'lib, o'sish davom etadi. Suyaklar elastikroq, lekin kuchlanishga sezgir. Bu yoshda suyaklarda kalsiy moddasi to'planib, suyak mustahkamligi oshadi.

Skeletning o'sishi: bolaning umurtqa pog'onasi va suyak tizimi o'sishda davom etadi. Orqa miya va suyaklar hali o'z shaklini to'liq olmaganligi sababli, noto'g'ri o'tirish yoki og'ir yuk ko'tarish orqa miya buzilishiga olib kelishi mumkin.

Tishlar: sutyun tishlari chiqib, tishlarning almashinishi boshlanadi. Bu esa yonoq va tishlarning shakli va tuzilishiga ta'sir qiladi.

4. Fiziologik o'zgarishlar. Nafas olish tizimi: nafas olish tezligi kattalarnikidan farq qiladi. Bu yoshda nafas olish yuzaki va tezroq bo'ladi, ammo nafas olish jarayonidagi chuqurlik ortib boradi. Nafas olish muskulalari kuchlanib, bolalar ko'proq jismoniy faollikni bardosh bilan bajara boshlaydilar.

Yurak-qon tomir tizimi: yurakning o'lchami kattalashadi, yurak urishi sekinroq va kuchliroq bo'ladi. Shuningdek, qon tomir tizimining mustahkamlanishi kuzatiladi.

Asab tizimi: asab tizimi to'liq rivojlanmagan, lekin bolalar atrof-muhitga tezroq javob bera boshlaydi. Asab tizimining yetilishi bilan diqqat va idrokka bog'liq qobiliyatlar yaxshilanadi.

Metabolizm: metabolik jarayonlar hali tez sur'atda kechadi, bu esa bolalarga yuqori darajada energiya talab qiladi. Bu yoshdagi bolalar ko'proq ozuqa moddalarga ehtiyoj sezadilar.

Ushbu jismoniy va fiziologik o'zgarishlar bolalar uchun nafaqat rivojlanish, balki jismoniy faoliyatga moslashishda ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, kichik maktab yoshidagi bolalar uchun jismoniy faoliyat va harakatlar o'rtacha darajada bo'lishi, shuningdek, to'g'ri parvarish va ovqatlanish bilan ta'minlanishi zarur.

2. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati va 7 yosh inqirozi, yuzaga kelish sabablari, simptomlari.

Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati. Rivojlanishning ijtimoiy vaziyati bolalarning o'z atrofidagi jamiyat bilan o'zaro munosabatlari va o'zini ijtimoiy muhitda qanday his qilishlari bilan bog'liq. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun ijtimoiy vaziyat juda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda ular maktabga kiradi va yangi ijtimoiy rolda o'zlarini topishga intiladi.

26- rasm. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish: maqsad belgilanib ijrosi nazorat qilinadi.

Maktab muhitiga kirish: 6-7 yoshda bola o'zining yangi ijtimoiy rolini - o'quvchi rolini anglay boshlaydi. Bu rolda bola maktab qoidalari, o'qituvchilar, sinfdoshlar va o'quv jarayoniga moslashadi. Yangi ijtimoiy vaziyat bola uchun ham ijtimoiy, ham shaxsiy rivojlanishda yangi bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Shaxsiy o'zgarishlar: bu davrda bolada mustaqillikka intilish, o'z-o'ziga bo'lgan hurmat va yangi bilimlarni o'zlashtirish ehtiyoji kuchayadi. Bola jamiyatning katta a'zosi sifatida o'zini anglashga harakat qiladi, bu esa ularni yangi ijtimoiy rollarga moslashishga majbur qiladi.

7 yosh inqirozi

7 yosh inqirozi bolalarda rivojlanish jarayonida muhim o'zgarishlar yuz bergan davr hisoblanadi. Ushbu inqiroz bolalarning maktabga kirishi va yangi ijtimoiy vaziyatlarga moslashish bilan bog'liq bo'lib, psixologik va emotsional muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

27- rasm. 7 yoshli bolada o'tish davri inqirozi

7 yosh inqirozining yuzaga kelish sabablari:

1. Ijtimoiy rolning o'zgarishi: bola bog'cha davrida o'zini oddiy bola sifatida his qilgan bo'lsa, 7 yoshida u o'quvchi sifatida jamiyatga kiradi. Bu o'zgarish ijtimoiy vaziyat va shaxsiy o'z - o'zini anglashda sezilarli bosim yaratadi.

2. Mustaqillikni rivojlantirish: bola o'zining qobiliyatlarini, kuchini sinab ko'rishga va o'zini mustaqil shaxs sifatida namoyon qilishga intiladi. Shu bilan birga, kattalar tomonidan qoidalar va cheklovlar qo'yilishi bu mustaqillikni amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

3. Bilim olish jarayoni: yangi bilimlar va mas'uliyatlarni qabul qilish bolaning intellektual va emotsional tizimini stressga soladi. Maktabda o'qish talablariga moslashish bolaning ichki ziddiyatlarini kuchaytiradi.

7 yosh inqirozining simptomlari: 1. Injiqlik va qarshilik: bola avvalgidan ko'ra ko'proq qarshilik ko'rsata boshlaydi, bu esa uning mustaqillikka intilishidan dalolat beradi. U kattalar bilan tortishadi, ularning buyruqlariga bo'ysunishni istamaydi.

2. Emotsional noaniqlik: bola kayfiyatidagi keskin o'zgarishlar, tez - tez xafa bo'lish yoki bezovtalanish holatlari kuzatiladi. Ba'zan u o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch keladi.

3. O'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi: maktabdagi yangi talablar va mas'uliyat bolada o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytirishi mumkin. U o'zini ojiz, qobiliyatsiz yoki muvaffaqiyatsiz his qilishi mumkin, bu esa ijtimoiy xavotirlarni keltirib chiqaradi.

4. Xulq - atvorning o'zgarishi: bolada kattalarga nisbatan itoatsizlik, agressivlik yoki haddan tashqari yopiq bo'lib qolish kuzatiladi. U jamiyat talablariga qarshi chiqishi yoki o'zini qoniqtirmaydigan vaziyatlarda agressiv bo'lishi mumkin.

7 yosh inqirozini yengib o'tish yo'llari 7 yosh inqirozi tabiiy jarayon bo'lib, bolaga atrof-Muhitdagi yangi sharoitlarga moslashishga yordam beradi. Buning uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

Qo'llab-quvvatlash: bolaga ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan mehr va tushunish kerak. Ularning yangi roli va mas'uliyatlari qabul qilinishi va rag'batlantirilishi lozim.

Muloqot: bolalar bilan ochiq va konstruktiv muloqot qilish orqali ularning his-tuyg'ularini tushunishga va ularni ifodalashga yordam berish kerak.

Sabrlilik: bola maktabga moslashishi uchun vaqt talab qilinadi. Bu jarayonda kattalar sabr - toqatli bo'lishlari va bosqinchilarni o'tkazish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishlari zarur.

7 yosh inqirozi bolaning o'zini yangi ijtimoiy muhitga moslashtirishida muhim o'rin tutadi. Bu davrda to'g'ri yondashuv va qo'llab - quvvatlash bilan bola o'zining yangi rolini muvaffaqiyatli egallab, ijtimoiy va emotsional jihatdan rivojlanishda davom etadi.

3. O'quv faoliyati - kichik maktab yoshidagi bolaning yetakchi faoliyati sifatida.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o'quv faoliyati ularning rivojlanishidagi yetakchi faoliyat hisoblanadi. Ushbu davr (6-10 yosh) bolalarning maktabga kirishi bilan boshlanadi va o'quv faoliyati ularning psixologik, intellektual va ijtimoiy rivojlanishining asosiy manbasi bo'lib xizmat qiladi.

1. O'quv faoliyatining ahamiyati. Bilim olishning asosiy manbai: maktab o'quvchilarga fanlar bo'yicha sistematik bilimlarni beradi. O'quv faoliyati bolalarning bilim olish jarayonini tashkil qiladi va ular uchun yangi qobiliyatlar va malakalarni rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Psixologik rivojlanish: o'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalarda mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat va tasavvur kabi kognitiv ko'nikmalarni rivojlantiradi. Ular yangi bilimlarni tahlil qilish, o'rganganlarini amalda qo'llash va ularning nazariy asoslarini tushunishga o'rganadilar.

Shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi: o'quv faoliyati bolaning intizomlilik, o'z - o'zini nazorat qilish, mas'uliyat va mustaqillik kabi shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi. Maktab bolani o'quvchi sifatida o'z o'rnini topishga majbur qiladi va bu jarayonda u o'zining shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi.

2. O'quv faoliyatining yetakchi faoliyat sifatida o'ziga xosligi

Yangi ijtimoiy rol: maktabga kirish bilan bolada yangi ijtimoiy rol - o'quvchi roli paydo bo'ladi. Bu yangi rol boladan o'quv faoliyati bilan shug'ullanishini,

mas'uliyatini qabul qilishini va uning faoliyatining natijalarini baholashini talab qiladi.

O'zini o'quvchi sifatida anglash: kichik maktab yoshidagi bolalar asta - sekin o'zlarini o'quvchi sifatida his qila boshlaydilar. Bu yangi o'zini anglash jarayonida ular o'z qobiliyatlarini baholashga o'rganadi va bilimlarni qabul qilishda o'zini muvaffaqiyatli his qilishlariga erishadi.

Motivatsiyaning shakllanishi: o'quv faoliyati orqali bolalarda yangi motivatsiyalar shakllanadi. Bu motivatsiya ilm olishga qiziqish, bilim olish jarayonidan zavq olish yoki o'zining intellektual imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat bo'lishi mumkin.

3. O'quv faoliyatining bosqichlari ma'lumotlarni o'zlashtirish: dastlabki bosqichda bola yangi ma'lumotlarni o'rganish, eslab qolish va tushunishga harakat qiladi. Bu bosqichda o'qituvchi yordamida bilimlarni tizimli tarzda qabul qilishga moslashadi.

Amaliyotga qo'llash: keyingi bosqichda bola o'rgangan bilimlarni amaliyotda qo'llay boshlaydi. U matematik amallarni bajarish, matnlarni yozish yoki tabiat hodisalarini tushuntirish orqali bilimlarini qo'llaydi.

Nazariy bilimlarni tahlil qilish: rivojlanishning keyingi bosqichlarida bola o'quv faoliyati orqali nafaqat ma'lumotlarni o'zlashtiradi, balki ularni tahlil qilish va tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

4. O'quv faoliyatining rivojlanishga ta'siri Kognitiv rivojlanish: o'quv faoliyati bolalarning intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Maktab darsliklari orqali bolalar yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan birga ularning mohiyatini tushunishga harakat qiladilar. Bu kognitiv rivojlanish, analitik fikrlash va aqliy qobiliyatlarni mustahkamlaydi.

Ijtimoiy rivojlanish: bolalar o'quv faoliyati orqali o'qituvchilar, tengdoshlari va boshqa jamiyat a'zolari bilan ijtimoiy munosabatlar o'rnatadi. Jamoaviy ishlash, sinfdoshlar bilan o'zaro munosabatlar ijtimoiy rivojlanish jarayonining bir qismi hisoblanadi.

Hissiy rivojlanish: o'quv jarayonida bolalar muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklar bilan to'qnash keladi, bu esa ularning hissiy barqarorligi va o'zini baholash ko'nikmalariga ta'sir qiladi. Maktab bolalarni o'z his-tuyg'ularini boshqarishni, o'zini nazorat qilishni o'rgatadi.

O'quv faoliyati kichik maktab yoshidagi bolalarda bilim olish, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanish jarayonlarining asosiy elementi bo'lib, ularning kelgusidagi muvaffaqiyatli o'sishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Kognitiv rivojlanish deganda nimani tushunasiz?
2. Maktab muhitida bolaning ijtimoiylashuvi qanday kechadi?
3. Bolalarda o'sish va energiya qay darajada bo'ladi?
4. Bolalarning anatomik-fiziologik o'zgarishlarini so'zlab bering
5. Tana proporsiyalari deganda nimani tushunasiz?
6. O'quv faoliyati orqali bolalarda yangi motivatsiyalar qanday shakllanadi?
7. Bolalar bilimlarni tizimli tarzda qabul qilishga qanday qiyinchiliklarga uchraydilar?
8. 7 yosh inqirozining simptomlari nimalar?
9. 7 yosh inqirozining yuzaga kelish sabablarini keltiring
10. 7 yosh inqirozini yengib o'tish yo'llari qanday amalga oshiriladi?

17-MAVZU: KICHIK MAKTAB YOSH DAVRIDA IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK RIVOJLANISH

REJA

1. Emotsional rivojlanish va uning o'ziga xos xususiyatlari
2. Maktabga moslashish davridagi qiyinchiliklar
3. O'zlashtira olmaslik pedagogik-psixologik muammo sifatida
4. Disleksiya, disgrafiya va ularni psixologik korreksiyasi

Tayanch soʻz va iboralar: aspektlar, gʻazab, muloqot, stress, motivatsiya, fiziologik yorqinlik, akademik qiyinchilik, agressivlik, sotsiallashtirishdagi muammolar, disleksiya, disgrafiya, disleksiya va disgrafiyaning psixologik korreksiyasi, logopedik yordam:

1.Emotsional rivojlanish va uning oʻziga xos xususiyatlari. Kichik maktab yosh davri (6-10 yosh) bolaning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolaning emotsional rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlari va psixologik holatlari oʻzgaradi. Quyida bu davrda emotsional rivojlanishning oʻziga xos xususiyatlari va ijtimoiy-psixologik rivojlanishning asosiy aspektlari koʻrib chiqiladi:

1. Emotsional rivojlanish va uning xususiyatlari a. Emotsional oʻzini anglash va nazorat qilish:- Oʻz his-tuygʻularini anglash: kichik maktab yoshidagi bolalar oʻz his-tuygʻularini yaxshiroq anglay boshlaydilar. Ular xursandchilik, xafa boʻlish, gʻazab va qoʻrquv kabi emotsiyalarni yanada aniqroq ajratadilar va ular bilan ishlashni oʻrganadilar.

Emotsional nazorat: bolalar oʻz emotsiyalarini boshqarishni rivojlantiradilar. Bu jarayonda ular oʻz his-tuygʻularini ifodalash usullarini oʻrganishadi va ularni boshqarish koʻnikmalarini shakllantiradilar. Masalan, xafagarchilik yoki gʻazabni qanday qilib konstruktiv tarzda ifodalashni oʻrganishadi.

- Oʻz-oʻzini baholash va oʻziga boʻlgan ishonch;

- Oʻz-oʻzini baholash: bolalar oʻz salohiyatlarini va qobiliyatlarini baholashni boshlaydilar. Maktabdagi muvaffaqiyatlar yoki muvaffaqiyatsizliklar, doʻstlari bilan munosabatlar ular oʻz-oʻzini baholashlariga taʼsir qiladi.

Oʻziga boʻlgan ishonch: bolalarda oʻziga boʻlgan ishonch shakllanadi. Bu ishonch maktabdagi muvaffaqiyatlar, tengdoshlari tomonidan qoʻllab-quvvatlanish va ota-onalarining hurmatiga bogʻliq boʻladi.

Emotsional bog'lanishlar: Do'stlik munosabatlari: bolalar do'stlik munosabatlarini rivojlantiradilar va ijtimoiy guruhlarga kirishadi. Bu davrda ular o'zlariga yaqin do'stlar orttirishga intiladilar va do'stlik aloqalarini qadriga yetadilar.

Empatiya: empatiya rivojlanadi, bolalar boshqalarining his-tuyg'ularini tushunishga va ularga moslashishga harakat qiladilar. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy munosabatlar va jamoaviy faoliyatlarga ijobiy ta'sir qiladi.

2. Ijtimoiy-psixologik rivojlanisha. Ijtimoiy rollar va rol o'ynash: maktabdagi rol: maktabda bolalar yangi ijtimoiy rollarni egallashadi. Ular o'quvchi, do'st, guruh a'zosi sifatida yangi vazifalarni bajarishga kirishadilar. Bu rollarni bajarishda ularning ijtimoiy ko'nikmalari rivojlanadi.

O'zaro munosabatlar: bolalar o'zaro munosabatlar va ijtimoiy qoidalarga moslashadilar. Sinfdoshlari bilan muloqot qilish, o'yinlarda qatnashish va guruh ishlarida ishtirok etish orqali ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Mustaqillik va o'zini anglash. mustaqillikka intilish: bolalar mustaqil bo'lishga intiladilar va o'z fikrlarini bildirish, qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etadilar. Bu davrda ular o'ziga xos shaxs sifatida shakllanadilar.

O'zini anglash: bolalar o'z shaxsiy xususiyatlari va qobiliyatlarini anglashadi. O'zini tanish va o'ziga xosliklarini tushunish orqali ular o'z shaxsiy identitetini shakllantiradilar.

Ijtimoiy qoidalar va me'yorlarga moslashish:

- Qoidalar va me'yorlar: bolalar ijtimoiy qoidalar va me'yorlarga moslashadilar. Maktabdagi qoidalar, guruh qoidalari va o'zaro munosabatlarning normativlari ular uchun muhimdir;

- Hukmlar va mas'uliyat: bola o'z xatti-harakatlari uchun mas'uliyatni anglaydi va o'zining ijtimoiy vazifalarini bajarishga harakat qiladi. Bu jarayonda ular kattalar va tengdoshlari tomonidan ta'sirlanadilar.

3. Emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash. Kichik maktab yoshidagi bolalarning emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun:

- Ijobiy muloqot: bolalar bilan ochiq va ijobiy muloqot qilish, ularning his-tuyg'ularini ifodalashga yordam beradi va ularni tushunishga yordam beradi.

- Qo'llab-quvvatlash: emotsional qo'llab-quvvatlash va yordamlashish bolalarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi va o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rgatadi.

- O'rgatish: emotsional ko'nikmalarni o'rgatish orqali bolalarga qanday qilib o'z his-tuyg'ularini nazorat qilishni va boshqalar bilan muloqot qilishni o'rgatish kerak.

Kichik maktab yoshida emotsional rivojlanish va ijtimoiy-psixologik rivojlanish bolalarning shaxsiy va ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi. Bu davrda to'g'ri yondashuv va qo'llab-quvvatlash orqali bolalar sog'lom emotsional va ijtimoiy rivojlanishga erishadilar.

2. Maktabga moslashish davridagi qiyinchiliklar. Maktabga moslashish davridagi qiyinchiliklar asosan bolalarning yangi muhitga va yangi talablar tizimiga o'rganishi bilan bog'liq. Bu davrda bola fiziologik, psixologik va ijtimoiy jihatdan bir qancha o'zgarishlarni boshdan kechiradi.

28- rasm. Maktabga moslashish davri

Quyidagi asosiy qiyinchiliklarni keltirish mumkin:

1. Psixologik qiyinchiliklar: Stress va xavotir: bolalarda yangi o'quv muhitiga nisbatan stress va xavotir paydo bo'lishi mumkin. Bu xavotir darslar, o'qituvchilar yoki sinfdoshlar bilan munosabatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Xulq-atvor o'zgarishlari: o'ziga ishonchsizlik, o'zini namoyon qilishga tayyor emaslik, yolg'izlik va ajralish hissi bolada xulq-atvor o'zgarishlariga sabab bo'lishi mumkin.

2. Ijtimoiy qiyinchiliklar: Jamoada o'rnini topish: yangi sinf yoki guruhga qo'shilish ba'zida bolalar uchun qiyin bo'lishi mumkin. Ular do'stlar orttirish, jamoa ichidagi o'rnini topishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

- muloqot qilish: ba'zi bolalar yangi muhitda boshqalar bilan muloqot qilishda qiynalishadi. Yangi o'qituvchilar va sinfdoshlar bilan aloqani o'rnatish vaqt talab qilishi mumkin.

3. Akademik qiyinchiliklar: O'quv jarayoniga moslashish: boshlang'ich maktabdagi darslar va uy vazifalari bolalar uchun yangi va murakkab bo'lishi mumkin. Bolalar darslarga diqqatini jamlash, materiallarni o'zlashtirish va vaqtida vazifalarni bajarish bilan bog'liq qiyinchiliklarni boshdan kechiradi.

- motivatsiya va intizom: maktabdagi o'qish jarayoniga motivatsiya past bo'lsa, bolalar vazifalarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

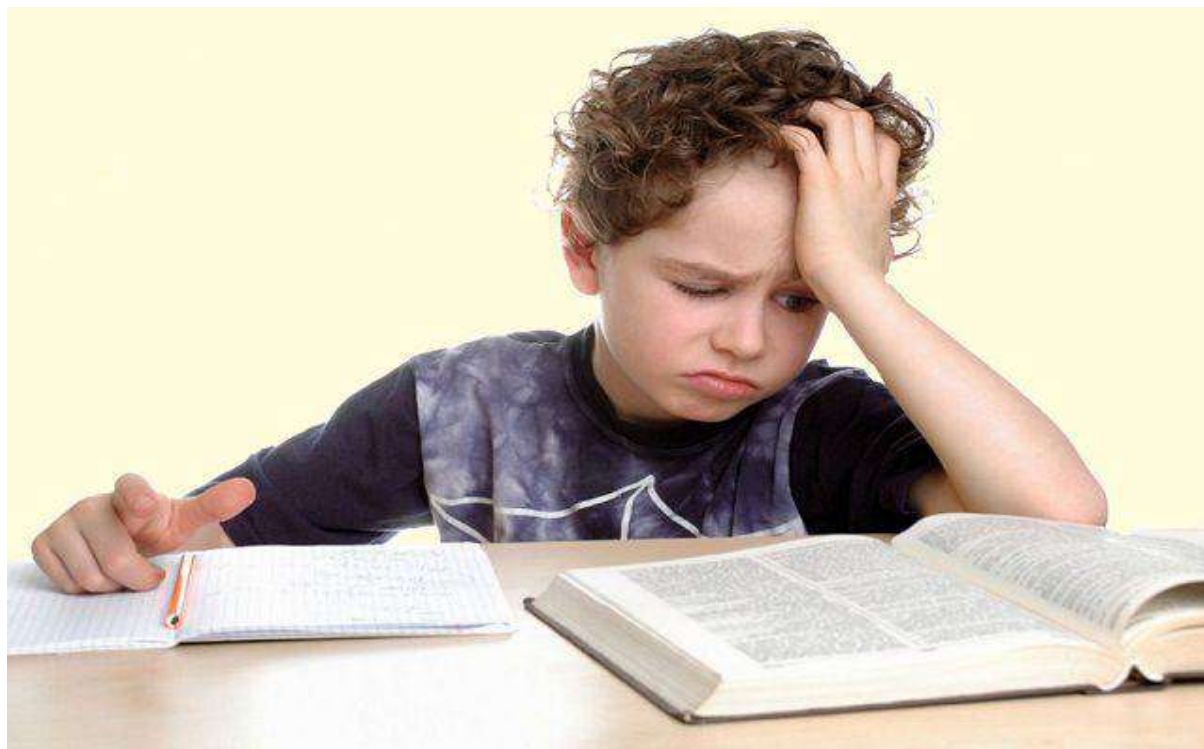
4. Fiziologik qiyinchiliklar: Yangi tartibga moslashish: Bola maktabga borish uchun yangi kun tartibini o'rganishi kerak. Bu ertalabki o'rin vaqtiga moslashish va yangi o'quv vaqti rejimiga rioya qilishni talab etadi.

- Fiziologik yorqinlik: darslarga diqqatni jalb qilish, o'tirib o'qish va uy vazifalari bajarish bolalarda jismoniy charchoqni keltirib chiqarishi mumkin.

Moslashish davrida bu qiyinchiliklar turli ko'rinishlarda paydo bo'lishi mumkin, shuningdek, individual xususiyatlar ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglarning yordam va qo'llab-quvvatlashi maktabga moslashish jarayonini osonlashtirishda katta ahamiyatga ega.

3. O'zlashtira olmaslik pedagogik-psixologik muammo sifatida. O'zlashtira olmaslik (akademik muvaffaqiyatsizlik) - bu o'quvchining o'qish jarayonida taqdim

etilayotgan bilimlarni yetarli darajada o'zlashtira olmasligi, ya'ni darslardagi talablarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelishi, past baholar olishi yoki umuman o'quv materialini o'zlashtira olmasligidir. Bu pedagogik-psixologik muammo sifatida ko'rib chiqiladi va bir qancha omillar bilan bog'liq.

29- rasm. Kichik bolalarning katta muammolari: birinchi sinf o'quvchisining maktabga moslashishi

Pedagogik-psixologik omillar

1. Pedagogik omillar: O'qituvchining uslubiy yondashuvi: ba'zi o'qituvchilar o'z darslarini bolalar ehtiyojlarini hisobga olmagan holda rejalashtirishlari mumkin. O'qitishning yakkama - yakkam yondashuvlari, individual yondashuvlarning yetishmasligi o'quvchilar orasidagi bilim darajasining farqlanishiga olib keladi.

Dars metodikasidagi kamchiliklar: darsni o'tkazish metodikasi noto'g'ri tanlangan yoki mos kelmagan bo'lsa, bu o'quvchilarning dars mavzularini tushunmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Talablar va nazoratning adolatsizligi: o'qituvchilarning talablarni haddan ziyod yuqori yoki adolatsiz qo'yishi ham o'quvchilarda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

2. Psixologik omillar: Psixologik rivojlanishdagi nuqsonlar: ayrim bolalarda o'zlashtirish qobiliyatining sustligi psixologik rivojlanishdagi muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, diqqatni jamlashdagi muammolar, xotira bilan bog'liq qiyinchiliklar yoki intellektual rivojlanishdagi orqada qolish.

Motivatsiya yetishmasligi: o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi past bo'lsa, ular bilimlarni o'zlashtirishga yetarli kuch va vaqt ajratmasligi mumkin.

O'quvchilarning psixologik holati: o'qish jarayonida stress, xavotir, depressiya kabi psixologik omillar bolalarda o'zlashtirishning sustlashishiga olib kelishi mumkin.

Xulq-atvor muammolari: e'tibor yetishmovchiligi, agressivlik yoki motivatsiya pasayishi bilan bog'liq xulq-atvor muammolari ham o'quvchilarning o'qishda orqada qolishiga sabab bo'ladi.

O'zlashtira olmaslik muammosining oqibatlar:

- O'quvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi: past o'zlashtirish natijasida o'quvchilar o'z qobiliyatlariga shubha qilishadi, o'zlarini qobiliyatsiz deb his qilishadi, bu esa ularning motivatsiyasini yanada pasaytiradi;

- Sotsiallashtirishdagi muammolar: o'quvchilar sinfdoshlari orasida o'zlarini rad etilgan yoki kam ko'rsatilgan deb his qilishlari mumkin, bu ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar keltirib chiqaradi;

- O'qishga bo'lgan qiziqishning yo'qolishi: past natijalar va pedagogik muvaffaqiyatsizliklar bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishni kamaytirishi va darslardan butunlay yuz o'girishga olib kelishi mumkin.

Muammolarni hal qilish yo'llari:

1. Individual yondashuv: har bir o'quvchiga individual yondashish, uning qobiliyatlarini aniqlash va bu qobiliyatlarga mos ravishda o'qitish strategiyalarini tanlash muhimdir;

2. O'quv motivatsiyasini oshirish: bolalarga o'quv jarayonini qiziqarli va ular uchun ahamiyatli qilib ko'rsatish, ijobiy rag'batlantirish orqali ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish zarur;

3. Psixologik yordam: o'quvchilarda yuzaga kelgan stress va xavotir bilan kurashish uchun psixologik yordam ko'rsatish, ular bilan o'zaro muloqotda bo'lish orqali psixologik holatini yaxshilash lozim;

4. Pedagogik malaka oshirish: o'qituvchilar o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun muntazam ravishda pedagogik malaka oshirib borishlari kerak.

O'zlashtira olmaslik muammosi pedagogik-psixologik jihatdan keng qamrovli va murakkab bo'lib, uning sabablarini chuqur o'rganish va samarali yondashuvlar orqali hal qilish pedagoglarning asosiy vazifalaridan biridir.

4. Disleksiya, disgrafiya va ularni psixologik korreksiyasi

1. Disleksiya: Disleksiya bu o'quvchilarning normal intellektual qobiliyatlari bo'lishiga qaramay, o'qish qobiliyatining buzilishi. Bu buzilish bolalarda harflarni ajratish, so'zlarni o'qish, o'qilgan matnni tushunish kabi qiyinchiliklar bilan ifodalanadi.

- Belgilari: o'qishni sekin o'rganish, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, o'qilgan so'zlarni tushunmaslik, harflarni almashtirish yoki tushirib yuborish.

- Sabablari: disleksiya asosan miya faoliyatidagi o'quv bilan bog'liq qismlarning rivojlanishdagi buzilishlari natijasida yuzaga keladi. Bu genetik omillar, tug'ma miya nuqsonlari yoki o'quv jarayonida yuzaga keladigan psixologik bosim bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

2. Disgrafiya - Disgrafiya bu yozish jarayonidagi buzilish bo'lib, o'quvchilar harflarni to'g'ri yozolmaslik, so'zlarni noto'g'ri qo'llash yoki tushirib yuborish bilan duch keladilar. Bu buzilish bolalarning yozuv malakalarini rivojlantirishda katta qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

- Belgilari: yozishda harflarni yoki bo'g'inlarni almashtirish, so'zlarni birlashtirib yoki ajratib yozish, grammatik xatolar, shaqliy xatolar (harflarni to'g'ri chizolmaslik).

- Sabablari: disgrafiya asosan miya faoliyatidagi motor va sensor qism buzilishlaridan kelib chiqadi, shuningdek, bu nutq buzilishlari yoki vizual-Motor koordinatsiyadagi qiyinchiliklar bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Disleksiya va Disgrafiyaning psixologik korreksiyasi

Psixologik korreksiya disleksiya va disgrafiya bilan shug'ullanadigan bolalarga yordam berish uchun qo'llaniladigan metodlarni o'z ichiga oladi. Bu metodlar bolalarning o'qish va yozish qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan.

1. Logopedik yordam: Logoped bolalar bilan nutqni rivojlantirishga, harflarni va tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishga e'tibor qaratadi. Bu bolalarning tovush va harflarni aniqlashda va qo'llashda qiyinchiliklarini bartaraf etishga yordam beradi.

2. Psixologik yordam: Psixologlar bolalarning o'qish va yozishdagi qiyinchiliklarini tushunish uchun ularda o'z-o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va stress bilan kurashish yo'llarini o'rgatadi. Shuningdek, stressni kamaytirish, xavotirni bartaraf etish va bolalarni o'z qobiliyatlariga bo'lgan ishonchini oshirish uchun relaksatsiya mashqlari va boshqa psixologik texnikalar qo'llaniladi.

3. Kognitiv-Muloqot mashqlari: Kognitiv terapiya orqali bolalarning mantiqiy fikrlash, xotira va e'tiborini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar bajariladi.

- So'zlar va harflarni o'qish va yozish bilan bog'liq muammolarni yengish uchun muloqotga asoslangan treninglar olib boriladi.

4. Dastlabki ta'lim bosqichlarida yordam: O'qituvchilar va ota-onalar bilan birgalikda bolalarga o'quv jarayonida qo'llab-quvvatlash ko'rsatiladi. Bu jarayonda bolalarga individual yondashish, o'quv dasturlarini ularning ehtiyojlariga moslashtirish, bolalarning o'qish va yozishdagi muvaffaqiyatlarini kuzatish va rag'batlantirish muhimdir.

5. Maxsus treninglar va o'quv dasturlari: maxsus metodikalar asosida bolalarga harflarni, so'zlarni, gaplarni o'qish va yozishni o'rgatadigan treninglar tashkil etiladi. Bu dasturlar vizual, audio va motor ko'nikmalarni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bolalar o'z qobiliyatlarini sezilarli darajada yaxshilashlari mumkin.

Muammoni hal qilishdagi yondashuvlar Individual yondashuv: har bir bolaning disleksiya yoki disgrafiyasi turlicha bo'ladi, shuning uchun individual yondashuv juda muhim. Har bir bolaga moslashtirilgan o'quv uslublarini qo'llash, muammolarni hal qilishda o'quvchining qobiliyatlarini hisobga olish zarur.

- O'z vaqtida yordam: muammolarni erta bosqichda aniqlash va ularni psixologik, pedagogik jihatdan korreksiya qilish natijalari samarali bo'ladi. Shu sababli, bolalar qiyinchiliklarga duch kelgan zahoti ularga yordam ko'rsatilishi kerak.

- Oila va maktabning qo'llab-quvvatlashi: ota-onalar va o'qituvchilar birgalikda bolaga yordam berishlari, ularning harakatlarini rag'batlantirishlari va o'quv jarayonini doimiy nazoratda tutishlari muhimdir.

Disleksiya va disgrafiya psixologik va pedagogik yondashuvlar orqali yengib o'tilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos qiyinchiliklar hisoblanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Emotsional rivojlanish va uning o'ziga xos xususiyatlari haqida gapirib bering.
2. Emotsional rivojlanishni qo'llab-quvvatlash qanday amalga oshiriladi?
3. Bolalarning maktabga moslashish davridagi qiyinchiliklar nimadan iborat?
4. Bolaning akademik muvaffaqiyatsizlikka uchrashi
5. Bolaning o'zlashtira olmaslik muammosining oqibatlarini gapiring
6. Disleksiya, disgrafiya va ularni psixologik korreksiyasi

18-MAVZU: O'SMIRLIK DAVRI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

REJA

1. O'smirlik davri inson rivojlanishidagi tub burilish davri sifatida
2. O'smirlik davridagi asosiy fiziologik va neyrohumoral o'zgarishlar
3. O'g'il va qiz bolalarda o'smirlik davrida jismoniy rivojlanishdagi farqlar
4. Akseleratsiya va uning o'ziga xosligi
5. Retardatsiya, o'smirlik davrida kuzatiladigan asosiy psixologik o'zgarishlar

Tayanch so'z va iboralar: o'smirlik davri, ruhiy-emosional barqarorlik, identifikatsiya, o'zlikni izlash, fiziologik o'zgarishlar, neyrohumoral o'zgarishlar,

neyrogumoral o'zgarishlar, testosteron, serotonin, kortizol, akseleratsiya, retardatsiya, motivatsiya, risk

1. O'smirlik davri inson rivojlanishidagi tub burilish davri sifatida.

O'smirlik davri inson rivojlanishidagi eng muhim va tub burilish davrlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda inson organizmi va psixikasida sezilarli o'zgarishlar sodir bo'ladi, bu o'zgarishlar jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatlarni o'z ichiga oladi.

30- rasm. O'smirlik davri

O'smirlik davrining umumiy xususiyatlari. O'smirlik davri odatda 11-12 yoshdan 16-17 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrda organizmning o'sish sur'atlari kuchayadi, jinsiy yetilish boshlanadi va yangi ijtimoiy rollarga tayyorlanish jarayoni sodir bo'ladi. Shu bilan birga, bu davr ruhiy-emosional barqarorlikning vaqtincha pasayishi bilan ham xarakterlanadi.

Jismoniy o'zgarishlar. Jinsiy yetilish: Bu davrda jinsiy gormonlar faol ishlab chiqariladi, natijada jinsiy a'zolar rivojlanadi, ikkilamchi jinsiy belgilar (Masalan, qizlarda ko'kraklarning o'sishi, o'g'il bolalarda ovozning qalinlashishi) paydo bo'ladi.

O'sishning jadallashishi: O'smirlar bo'y va vazn jihatdan tez o'sadilar. Bu o'sish aksariyat hollarda bir maromda emas, to'satdan yuz beradi va ba'zan muvofiqlashtirish qiyinchiliklarini keltirib chiqarishi mumkin.

Psixologik o'zgarishlar. Identifikatsiya va o'zlikni izlash: O'smirlar o'zlarining kim ekanliklari, hayotda qanday o'rin egallashlari, qaysi qadriyatlarga amal qilishlari haqida ko'p o'ylaydilar. Bu davrda o'zini anglash va identifikatsiya jarayoni kuchayadi.

Mustaqillikni izlash: O'smirlar mustaqillikka intilishadi, ota-onalarning nazoratidan chiqishga harakat qiladilar. Bu qadam ko'pincha o'smir va kattalar o'rtasidagi mojarolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Emotsional beqarorlik: O'smirlik davrida gormonal o'zgarishlar tufayli kayfiyat tez-tez o'zgarib turishi mumkin. Ular ba'zida o'zini izolyatsiya qilishga moyil bo'lib, o'zlarini tushkunlik yoki xavotirda his qilishlari mumkin.

Ijtimoiy o'zgarishlar. Jamoada o'z o'rnini topish: O'smirlik davrida do'stlar va sinfdoshlar orasidagi munosabatlar juda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar ijtimoiy jamoada o'z o'rinlarini topishga, tengdoshlar orasida qabul qilinishga harakat qiladilar.

Yangi rollar va majburiyatlar: O'smirlar bu davrda o'zlariga yangi ijtimoiy rollar va majburiyatlarni qabul qilishni boshlaydilar, masalan, yetuk inson sifatida mas'uliyatni his qilishlari.

O'smirlik davridagi muammolar. Psixologik qiyinchiliklar: Kayfiyatning o'zgaruvchanligi, depressiya, xavotir, o'ziga ishonchsizlik va hayotiy yo'nalish haqida chalkashliklar bu davrning xos muammolaridir.

Identifikatsiya krizislari: O'smirlar ba'zida o'zlariga savol berishadi: "Men kimman?", "Qanday bo'lishim kerak?" Bu savollar javobi topilmaganda, identifikatsiya krizisiga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy bosim va moslashish: O'smirlar do'stlarining ta'siri ostida bo'lib, ularga moslashishga va ko'pincha ijtimoiy bosimga duch keladilar, bu ularning o'zlikni anglash jarayoniga ta'sir qilishi mumkin.

O'smirlik davrining ahamiyati. O'smirlik davri inson rivojlanishidagi tub burilish davri bo'lib, bu davrda odamning shaxsiyati shakllanadi. Shuning uchun bu davrni muvaffaqiyatli o'tishi kelajakda yetuklikka, shaxs sifatida mustahkam bo'lishiga asos yaratadi. Shu sababli o'smirlik davridagi o'zgarishlar va

qiyinchiliklarga ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlar tomonidan e'tibor berilishi, ularni qo'llab-quvvatlash muhimdir.

2. O'smirlik davridagi asosiy fiziologik va neyrogumoral o'zgarishlar.

O'smirlik davrida inson organizmida sezilarli fiziologik va neyrogumoral o'zgarishlar yuzaga keladi. Ushbu o'zgarishlar jinsiy yetilish davri bilan bog'liq bo'lib, organizmning yetuklikka tayyorlanishini ta'minlaydi. Asosiy o'zgarishlar jismoniy rivojlanish, gormonal muvozanat va markaziy asab tizimi faoliyatining qayta tuzilishini o'z ichiga oladi.

Asosiy fiziologik o'zgarishlar:

1. Jinsiy yetilish: Jinsiy yetilish o'smirlik davridagi eng muhim fiziologik o'zgarishlardan biri hisoblanadi. Bu jarayon har ikki jinsda jinsiy gormonlar (testosteron va estrogen) ishlab chiqarilishining ortishi bilan boshlanadi.

Qizlarda: menstruatsiya boshlanishi, ko'krak o'sishi, tos suyaklari kengayishi, yog' qatlamining to'planishi kuzatiladi.

O'g'il bolalarda: ovozning qalinlashishi, moxov tuklar va soqolning o'sishi, mushak massasining ko'payishi, bo'y o'sishi, jinsiy a'zolari o'sishi kuzatiladi.

2. O'sish sur'atlarining oshishi: O'smirlik davrida organizmning bo'y o'sishi va og'irlik ortishi tezlashadi. Bu "o'sish shiddati" deb ataladigan jarayon bo'lib, odatda jinsiy yetilish bilan bir vaqtda sodir bo'ladi;

Bu davrda suyaklar va mushaklar tez rivojlanib, ba'zan o'sish og'rig'iga olib kelishi mumkin. Shuningdek, skelet tizimi qayta shakllanadi va qaddi-qomat o'zgaradi.

Neyrogumoral o'zgarishlar 1. Gormonlar va endokrin tizimdagi o'zgarishlar:

Neyrogumoral o'zgarishlar gipotalamus, gipofiz bezi va jinsiy bezlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali boshqariladi. Bu tizim "gipotalamo-gipofizar-jinsiy o'q" deb ataladi;

- Gipotalamus jinsiy yetilish jarayonini faollashtiradi va gipofiz bezi orqali jinsiy gormonlarning ishlab chiqarilishiga sabab bo'ladi;

- Gipofiz bezidan chiqariladigan gonadotropinlar (FSH va LH) jinsiy bezlarning faolligini oshiradi, bu esa jinsiy gormonlar (testosteron va estrogen) ishlab chiqarilishiga olib keladi.

2. Nerv tizimining qayta shakllanishi: markaziy asab tizimi, ayniqsa miyaning prefrontal korteksi, o'smirlik davrida jadal rivojlanadi. Prefrontal korteks aqlni, rejalashtirishni, impulslarni nazorat qilishni va qaror qabul qilishni boshqaradi. Bu davrda miya neyronal aloqalari qayta shakllanadi va miyelinizatsiya jarayoni kuchayadi. Bu jarayonlar xotira, e'tibor va fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

Dopamin va serotonin kabi neyromediatorlarning darajasi ham o'zgaradi, bu esa o'smirlarning emotsional beqarorligiga, kayfiyat o'zgarishlariga va yangi qiziqishlarni izlashga ta'sir qiladi.

3. Stress gormonlarining o'sishi: Kortizol kabi stress gormonlarining darajasi o'smirlik davrida o'sishi mumkin, bu esa organizmning stressga javob berish qobiliyatini oshiradi. Biroq kortizolning yuqori darajalari ko'pincha o'zgaruvchan kayfiyat, tashvish va stressga sezgirlikka olib kelishi mumkin.

Fiziologik va neyrogumoral o'zgarishlarning ta'siri

Emotsional va psixologik o'zgarishlar: Neyrogumoral o'zgarishlar o'smirlarning emotsional barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kayfiyatning keskin o'zgarishi, impulsivlik, xavotir va depressiya bu davrda keng tarqalgan;

- Kognitiv rivojlanish: miyaning prefrontal korteksi rivojlanishi bilan o'smirlar murakkab fikrlash qobiliyatiga ega bo'ladilar, o'z xatti-harakatlarini ko'proq nazorat qilishga o'rganadilar;

- Ijtimoiy moslashuv: gormonlarning ta'siri bilan o'smirlar ko'proq ijtimoiylashadi, tengdoshlari bilan muloqot qilishga ko'proq ehtiyoj sezadilar va o'zlarini jamiyatda anglashga harakat qiladilar.

O'smirlik davridagi fiziologik va neyrogumoral o'zgarishlar insonning jismoniy va psixologik rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lib, yetuklikka tayyorlanish jarayonida muhim rol o'ynaydi.

3. O'g'il va qiz bolalarda o'smirlik davrida jismoniy rivojlanishdagi farqlar

O'g'il va qiz bolalarda o'smirlik davridagi jismoniy rivojlanishdagi farqlar jinsiy yetilish va gormonal o'zgarishlar bilan bog'liq. Ushbu farqlar asosan o'sish sur'atlari, tana shakli, mushak va yog' massasi hamda jinsiy yetilish belgilari orqali namoyon bo'ladi.

1. Jismoniy o'sish sur'atlari: Qizlar: odatda qiz bolalar o'g'il bolalardan bir-ikki yil avval jinsiy yetilish davriga kiradilar. Bu davrda qizlar odatda 8-13 yosh oralig'ida bo'y va tana o'sishi sur'atlarini oshiradi. Bo'y o'sish jarayoni tezlashadi, biroq odatda 16-17 yoshga kelib sekinlashadi va tugallanadi.

- O'g'il bolalar: o'g'il bolalarda o'sish sur'ati qizlarga nisbatan biroz kechroq, odatda 10-15 yosh oralig'ida boshlanadi. O'g'il bolalarning bo'y o'sishi 18-20 yoshgacha davom etishi mumkin, bu esa o'sish davri qizlarga qaraganda uzoqroq davom etishini ko'rsatadi.

2. Mushak va yog' massasi: Qizlar - qiz bolalar o'sish davrida yog' massasi ko'payadi, ayniqsa tos, son va ko'krak qismida yog' to'planishi sezilarli bo'ladi. Bu yog' to'planishi ayollar fiziologiyasiga xos bo'lgan tana shakllanishining bir qismi hisoblanadi va ularning jinsiy rivojlanishining ajralmas qismidir;

- O'g'il bolalar - o'g'il bolalarda esa mushak massasi ko'proq rivojlanadi. Testosteron gormoni ta'sirida ular mushak massasini oshiradilar va kuchlilashadilar. O'g'il bolalar yog' to'plamaydi, aksincha, mushaklari kuchliroq bo'lib, tananing qattiq shakllanishiga olib keladi;

3. Jinsiy yetilish va ikkilamchi jinsiy belgilarning rivojlanishi:

Qizlar - menstruatsiya: qiz bolalarda jinsiy yetilish boshlanganida, taxminan 10-14 yoshda birinchi hayz (Menarxe) paydo bo'ladi. Bu yetilish davrining aniq belgisi sifatida qabul qilinadi.

Ko'kraklarning o'sishi: odatda qiz bolalarda ko'kraklar 8-13 yosh oralig'ida o'sishni boshlaydi, bu jinsiy yetilishning boshlanishi hisoblanadi.

- Tana shaklining o'zgarishi: Qizlarda tos suyaklari kengayadi va tana shakli ayollarga xosroq bo'ladi. Bu davrda qorin va sonlarda yog' to'planishi tufayli tana shakllanishi sezilarli darajada o'zgaradi.

- O'g'il bolalar - Ovozning qalinlashishi;

- O'g'il bolalarda ovoz qalinlashishi (Mutatsiya) kuzatiladi, bu o'zgarishlar 13-16 yosh oralig'ida sodir bo'ladi va testosteronning faollashuvi bilan bog'liq.

- Yuz va tanadagi tuklar: O'g'il bolalarda soqol, moxov tuklar va tana sochlari paydo bo'la boshlaydi. Bu ko'pincha o'smirlik davrining keyingi bosqichida sodir bo'ladi.

- Jinsiy a'zolarining rivojlanishi: O'g'il bolalarda jinsiy a'zolar o'sishi, moyak va penisning kattalashishi boshlanadi, bu ham testosteron ta'siri bilan bog'liq. Jinsiy yetilishning yana bir belgisi - ertalabki ereksiyalar va birinchi seminal suyuqlikning chiqishi hisoblanadi.

4. Tana kompozitsiyasidagi farqlar: Qizlar: Qizlar tanasida yog' to'qimalarining miqdori o'sadi. Bu ularning organizmini kelajakdagi homiladorlik va boshqa biologik funksiyalarga tayyorlaydi. Shu bilan birga, tos suyaklarining kengayishi va yog' qatlamlarining paydo bo'lishi tanani vizual ravishda ayollarga xos shakllantiradi.

- O'g'il bolalar: O'g'il bolalarda mushak to'qimalarining ortishi va kuchayishi kuzatiladi. Ular jismonan kuchliroq va chidamliroq bo'ladilar, bu esa kuchli jismoniy faoliyatlarga moslashishga yordam beradi. Ularning tanasi ko'proq kvadrat va kuchliroq shakllanadi.

Xulosa O'smirlik davrida qizlar va o'g'il bolalarda jismoniy rivojlanishdagi farqlar asosan jinsiy gormonlar ta'siri bilan aniqlanadi. Qiz bolalarda yog' to'qimalarining ortishi, bo'y o'sishining erta boshlanishi va tana shaklining ayollarga xos bo'lishi seziladi, o'g'il bolalarda esa mushak massasi ko'payishi, bo'y o'sishining davomiyligi va tana shaklining erkaklarga xos bo'lishi yaqqol ko'zga tashlanadi.

4. Akseleratsiya va uning o'ziga xosligi

Akseleratsiya - bu keyingi avlodlarda jismoniy va psixologik rivojlanishning avvalgi avlodlarga nisbatan tezlashishi va muddatidan oldin yuzaga kelishi hodisasi. Bu jarayon biologik, ekologik va ijtimoiy omillar ta'siri ostida yuzaga keladi va insonlarning o'sish sur'atlari hamda rivojlanish bosqichlaridagi o'zgarishlar bilan tavsiflanadi

Akseleratsiyaning asosiy xususiyatlari:

1. Jismoniy rivojlanish tezlashuvi: Akseleratsiya jarayonida bolalar va o'smirlar jismoniy jihatdan avvalgi avlodlarga qaraganda tezroq rivojlanadilar. Bo'y o'sishi, tana massasi ortishi va jinsiy yetilish bosqichlari avvalroq boshlanadi. Masalan, qiz bolalarda menstruatsiya boshlanishi o'rtacha 10-13 yoshda kuzatiladi, bu oldingi asrga nisbatan bir necha yil oldinroqdir. O'g'il bolalarda esa ikkilamchi jinsiy belgilar, masalan, ovoz qalinlashishi va soqol o'sishi avvalroq boshlanadi.

2. Jinsiy yetilishdagi o'zgarishlar: Akseleratsiya jarayoni yoshlar orasida jinsiy yetilishning tezroq boshlanishiga olib keladi. Bu faqat jismoniy ko'rinishlarda emas, balki gormonal o'zgarishlarda ham aks etadi.

- Qizlarda ko'kraklarning o'sishi, hayz ko'rishning erta boshlanishi va tos suyagining kengayishi, o'g'il bolalarda esa mushak massasi o'sishi va jinsiy a'zolarining tez rivojlanishi kuzatiladi.

3. Avvalgi rivojlanish bosqichlarining qisqarishi: Akseleratsiya sababli rivojlanishning ayrim bosqichlari qisqaradi yoki o'zgacha shakllanadi. Masalan, bolalar va o'smirlar o'tmishdagi tengdoshlariga nisbatan tezroq jismoniy va psixologik mustaqillikni qo'lga kiritadilar.

- Ko'pincha, bu jarayon bolalikning o'ziga xos fazalarini qisqartiradi, chunki bolalar yetukroq va rivojlangan ko'rinishga ega bo'lishadi.

4. Aqliy rivojlanish va kognitiv qobiliyatlarning rivojlanishi: Akseleratsiya nafaqat jismoniy o'sish, balki kognitiv rivojlanish sur'atlarida ham namoyon bo'ladi. Bolalar tezroq fikrlash qobiliyatiga ega bo'lishadi, murakkab vaziyatlarni tushunish qobiliyati tezroq rivojlanadi va ular kattalarga xos bo'lgan muammolarni hal qilishga qiziqish bildiradilar. Ushbu jarayon bolalarning ta'lim olishda muvaffaqiyatliroq bo'lishiga, ko'proq bilimlarni tezda egallashiga yordam beradi.

5. Psixologik va emotsional jihatlar:

- Akseleratsiya nafaqat jismoniy jihatdan, balki psixologik va emotsional rivojlanishning tezlashishi bilan ham bog'liqdir. Bolalar o'zlariga nisbatan yuqori talablarga ega bo'lib, o'zlarining kattalardek his qilishlari mumkin.

- Ushbu jarayon ba'zan hissiy noturg'unlikni keltirib chiqarishi mumkin, chunki bolalar va o'smirlar o'z rivojlanishlarining tezlashuviga moslashishga harakat qiladilar. Bu holat stress va xavotirga olib kelishi mumkin.

Akseleratsiyaga sabab bo'ladigan omillar:

1. Ovqatlanish va hayot tarzi: Ratsionning yaxshilanishi, oziq-ovqatlar yetarliligi va ularning sifati akseleratsiya jarayonini rag'batlantiradi. Bolalar yaxshi ovqatlanishlari tufayli tezroq va sog'lomroq rivojlanadilar.

2. Ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar: Ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarning yaxshilanishi, yashash sharoitlarining yaxshi bo'lishi va tibbiy xizmatlarning rivojlanishi ham akseleratsiyaga ta'sir qiladi.

3. Tibbiyot va sanitariya: Profilaktika choralarining rivojlanishi, shuningdek, kasalliklarning oldini olish uchun ko'proq imkoniyatlar bolalarning jismoniy rivojlanishiga yordam beradi.

4. Psixologik omillar: Bolalar atrof-Muhitining o'zgarishi va ularga qo'yilayotgan ijtimoiy va psixologik talablarga javoban ularning psixologik moslashuvi ham tezlashadi.

Xulosa: Akseleratsiya bugungi kunda kuzatilayotgan jismoniy va psixologik rivojlanish jarayonlarining tezlashishini aks ettiradi. Bu jarayon yosh avlodning avvalgi avlodlarga nisbatan tezroq rivojlanishiga olib keladi va bu biologik, ijtimoiy va ekologik omillar bilan izohlanadi. Akseleratsiya jarayoni bolalar va o'smirlarning jismoniy o'sishi, jinsiy yetilishi, kognitiv va emotsional rivojlanishida sezilarli o'zgarishlarga sabab bo'ladi.

5. Retardatsiya, o'smirlik davrida kuzatiladigan asosiy psixologik o'zgarishlar

Retardatsiya (rivojlanishning kechikishi) va o'smirlik davrida kuzatiladigan asosiy psixologik o'zgarishlar, o'smirlarning individual rivojlanishi va ushbu davrning o'ziga xosliklari bilan bog'liq.

1. Retardatsiya (rivojlanishning kechikishi): Retardatsiya o'sish va rivojlanishning me'yoriy jarayonidan orqada qolish holati bo'lib, bu jismoniy, aqliy, ijtimoiy va psixologik sohalarda namoyon bo'ladi. Bu holat o'smirlik davrida o'quv faoliyati, ijtimoiy moslashuv va shaxsiy rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

31- rasm. O'smirlik davridagi psixologik o'zgarishlar.

Psixologik rivojlanishdagi kechikishning asosiy belgilari:

- Kognitiv rivojlanishdagi kechikish: O'smirning fikrlash qobiliyatida sustlik yoki yangi bilimlarni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar.
- Ijtimoiy o'zaro munosabatlardagi muammolar: Tengdoshlar bilan munosabatlarda qiyinchiliklar, moslashuvchanlikning pastligi, ijtimoiy ko'nikmalarni egallashdagi kechikish.
- Emotsional rivojlanishdagi kechikish: Hissiy barqarorlikni saqlay olmaslik, kayfiyatning tez o'zgarishi, xavotir yoki depressiyaga moyillik.
- motivatsiyaning pasayishi: O'qishga yoki o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan qiziqishning pastligi, passivlik va o'ziga nisbatan past ishonch.

2. O'smirlik davridagi asosiy psixologik o'zgarishlar:

O'smirlik davri inson rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan burilish davri hisoblanadi. Ushbu davrda o'smirlar jismonan, emotsional va psixologik jihatdan yetuklashib boradilar. O'smirlik davrida yuzaga keladigan psixologik o'zgarishlar ko'p jihatdan fiziologik o'zgarishlar bilan bog'liq bo'ladi.

Asosiy psixologik o'zgarishlar:

1. Identifikatsiya va o'zini anglash: O'smirlar shaxs sifatida o'zini aniqlashga intiladilar. Kim ekanligini, jamiyatdagi o'rnini tushunish uchun ko'p savollar beradi. Bu davrda "o'zini anglash inqirozi" (identity crisis) keng tarqalgan. O'smirlar o'zlariga yangi rollar, uslublar va hayotiy qadriyatlarni sinab ko'radilar. Ko'pincha o'z-o'zini izlash bilan bog'liq ravishda yangi qiziqishlar va qoidalarni qabul qilishga moyil bo'ladilar.

2. Mustaqillik va avtonomiya: O'smirlar mustaqillikka intilishadi va otalaridan yoki kattalardan uzoqlashishga harakat qiladilar. Ular o'z qarorlarini mustaqil qabul qilishni xohlaydi va o'z hayotlarida ko'proq nazoratga ega bo'lishni istaydilar. Shu bilan birga, avtonomiya yo'nalishidagi qadamlar ko'pincha kattalar bilan nizolar va mojarolarni keltirib chiqaradi.

3. Emotsional o'zgaruvchanlik: O'smirlik davrida gormonal o'zgarishlar tufayli hissiy barqarorlik pasayishi kuzatiladi. Kayfiyatning tez-tez o'zgarishi, impulsiv xatti-harakatlar, kayfiyatning pasayishi yoki ortiqcha yuqori bo'lishi kuzatiladi. Hissiyotlar kuchliroq va barqarorsizroq bo'lib, tez-tez tashvishlanish, xavotirlanish va stressga berilish mumkin.

4. Tengdoshlar ta'siri: - O'smirlik davrida tengdoshlar guruhi bilan munosabatlar yanada muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar ko'pincha do'stlarining fikrlari va harakatlariga moslashish uchun harakat qiladilar, bu esa ijtimoiy moslashuv jarayonining bir qismi hisoblanadi. Ularning o'zini o'z tengdoshlari orasida qanday qabul qilinishiga oid tashvishlari ko'payadi, bu esa ba'zan ijtimoiy izolyatsiya yoki o'zini noto'g'ri tutishga olib kelishi mumkin.

5. Risk va xavf-xatarlarni izlash: O'smirlar xavfli faoliyatlarga qiziqish bildiradilar. Yangi tajribalarni izlashga, qoidalarni buzishga yoki ijtimoiy taqiqlangan xatti-harakatlarga moyillik bo'lishi mumkin. Bu ularning hissiyotlarini kuchaytirish

yoki o'zini tengdoshlariga isbotlash istagi bilan bog'liq. Ushbu davrda chekish, alkogol ichimliklar ichish yoki boshqa xavfli odatlarni sinab ko'rish xavfi ortadi.

6. Kognitiv rivojlanish: O'smirlarning fikrlash jarayonlari murakkablashadi. Abstrakt va analitik fikrlash qobiliyati rivojlanadi, ular muammolarni turli nuqtai nazarlardan ko'rib chiqishga o'rganadilar. O'z-o'zini anglash, o'z xatti-harakatlari va his-tuyg'ularini tahlil qilish qobiliyati oshadi. Bu davrda kelajakni rejalashtirish, o'z hayot yo'lini belgilash bilan bog'liq qarorlar qabul qilish sezilarli bo'ladi.

Xulosa: Retardatsiya va o'sish kechikishi rivojlanishning turli bosqichlarida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ayniqsa o'smirlik davridagi o'zgarishlarga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'smirlik davri esa fiziologik va psixologik rivojlanishning katta bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrdagi o'zgarishlar shaxsning yetukligi va kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. O'smirlik davrining umumiy xususiyatlari nimadan iborat?
2. O'smirlik davridagi muammolar nimadan iborat?
3. O'smirlik davrida inson organizmida qanday o'zgarishlar yuzaga keladi?
4. O'smirlik davrida nerv tizimining qayta shakllanishi qanday yuz beradi?
5. Akseleratsiya, uning o'ziga xosligi va asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
6. Retardatsiya o'sish va rivojlanishning qanday holati hisoblanadi?

19-MAVZU: O'SMIRLIK PSIXIKASI VA XULQ-ATVORINI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLAR.

REJA

1. Pubertat inqirozi. Psixik funksiyalarning mukammallashuvi.
2. O'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlar.
3. O'smirlik davri bo'yicha chet el nazariyalari.
4. O'smirlik davrida xulq-atvorda kuzatiladigan o'zgarishlar.

5. Xarakter aksentuatsiyasi.
6. Deviant xulq-atvor va uning kelib chiqish sabablari.
7. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xosligi. O'smirlar submadaniyati.

Tayanch so'z va iboralar: pubertat inqirozi, gormonal o'zgarish, emotsional barqarorsizlik, pubertat davr, abstrakt fikrlash, reflektiv fikrlash, o'smirlik, identifikatsiya, ijtimoiy moslashuv, avtonomiya, samaradorlik, dinamika, qaramlik

1. Pubertat inqirozi. Psixik funksiyalarning mukammallashuvi. Pubertat inqirozi - o'smirlik davridagi keskin rivojlanish bosqichi bo'lib, bu davrda jismoniy va psixologik jihatdan sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Pubertat inqirozi asosan jinsiy yetilish va unga bog'liq gormonal o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lsa-da, psixologik rivojlanishda ham katta rol o'ynaydi. Ushbu davrda o'smirlar o'z tanalarini, o'zlarini anglashni qayta kashf qiladilar, yangi ijtimoiy rollarga moslashadilar va shaxs sifatida shakllanadilar.

1. Pubertat inqirozi:

- Pubertat davrida o'smirlarning fiziologik jihatlari bilan bir qatorda psixik jarayonlari ham sezilarli darajada o'zgaradi. Ushbu davrda gormonlar miqdorining keskin ortishi tufayli kayfiyatning o'zgaruvchanligi, emotsional barqarorsizlik va kattalarga qarshi norozilik paydo bo'lishi mumkin.

Asosiy xususiyatlar:

Emotsional o'zgaruvchanlik: o'smirlarning hissiyotlari tez-tez o'zgarib turadi. Ba'zan ular o'zlarini juda xursand va energiyali his qiladilar, boshqa vaqtlarda esa tushkunlik va xavotirni boshdan kechirishadi. Bu gormonal o'zgarishlar bilan bog'liq.

Tanaga bo'lgan e'tibor: o'z jismoniy ko'rinishlariga nisbatan tanqidiy bo'lishadi va ko'p hollarda o'zlarini tengdoshlar bilan solishtiradilar. Bu tananing tez o'zgarishi, o'zini yetuk his qilish yoki o'z-o'zidan norozilik kabi hissiyotlarni keltirib chiqaradi.

Shaxsiy mustaqillik: o'smirlar bu davrda avtonomiya va mustaqillikka intiladi, bu esa ko'pincha kattalar bilan ziddiyatlarga olib keladi. O'zlarining fikrlari va qoidalarini himoya qilishga, jamiyatdagi o'z o'rnini topishga harakat qiladilar.

2. Psixik funksiyalarning mukammallashuvi: Pubertat davrida o'smirlarning psixik funksiyalari ham sifat jihatidan rivojlanadi. Ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy qobiliyatlari yanada murakkablashadi.

Kognitiv rivojlanish: Abstrakt va mantiqiy fikrlash: o'smirlar oddiy bilimlar va amaliy vaziyatlarni anglashdan tashqari, ko'proq abstrakt va nazariy masalalarga qiziqish bildiradilar. Masalan, kelajakni rejalashtirish, qadriyatlar va axloqiy muammolar haqida fikr yuritishadi.

Reflektiv fikrlash: o'smirlar o'z xatti-harakatlari, qarorlari va his-tuyg'ularini tahlil qilishga qodir bo'ladilar. Bu esa o'zlarini anglash va kelajakda o'z-o'zini boshqarishga yordam beradi.

Hodisalarni turli nuqtai - nazardan ko'rish: bu davrda o'smirlar dunyodagi hodisalarni ko'proq chuqurroq tahlil qila boshlaydilar. Ular biron narsani ko'proq murakkab nuqtai nazardan baholashadi va boshqa odamlarning qarashlariga ham hurmat bilan qaraydilar.

Emotsional rivojlanish: Emotsiyalarning murakkabligi: o'smirlarning his-tuyg'ulari ancha murakkablashadi, ularda bir vaqtning o'zida bir necha qarama-qarshi hissiyotlarni his qilish qobiliyati rivojlanadi. Bu ba'zida hissiy noqulaylik keltirsa ham, o'z-o'zini anglash uchun muhim qadam hisoblanadi.

O'zini anglash: o'smirlik davrida inson o'z shaxsiyatini, kimligini chuqurroq o'rganishga harakat qiladi. Bu jarayonda o'zligini anglashda shaxsiy inqirozlar, ichki tortishuvlar va ziddiyatlar paydo bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy rivojlanish:

Tengdoshlar bilan munosabatlar: o'smirlar o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lishga ko'proq ehtiyoj sezadilar. Tengdoshlar guruhi ularning o'ziga ishonchini va ijtimoiy rolini aniqlashda katta rol o'ynaydi.

Rollarni aniqlash: o'smirlar ijtimoiy rollarini tushunish va jamiyatdagi o'z o'rnini topishga harakat qiladilar. Ular ko'pincha turli rollarni sinab ko'radilar va yangi qiziqishlarni o'rganadilar.

Xulosa: pubertat inqirozi o'smirlik davrining muhim bosqichi bo'lib, u jinsiy va psixologik rivojlanishning murakkab jarayonini aks ettiradi. Gormonal o'zgarishlar, emotsional noaniqliklar va ijtimoiy omillar o'zaro ta'sir qilib, bu davrda o'smirlar shaxsiy rivojlanish jarayonida katta qadamlar tashlaydilar. Bu davrdagi psixik funksiyalarning mukammallashuvi esa ularning yetuk shaxs sifatida shakllanishiga tayanch vazifasini o'taydi.

2. O'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlar. O'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlar - bu davrda o'smirlar o'z ijtimoiy hayotlarida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechiradilar. Tengdoshlar, do'stlar, oila a'zolari bilan o'zaro munosabatlar o'smirlik davridagi shaxsiy rivojlanishning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davrda shaxslararo munosabatlar faqatgina ijtimoiy tajriba emas, balki shaxsiy o'sish, o'zligini anglash, identifikatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlari bilan ham chambarchas bog'liqdir.

32- rasm. O'smirlik davri psixologiyasi

O'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlarning asosiy xususiyatlari:

1. Tengdoshlar bilan munosabatlar: Tengdoshlar guruhiga bo'lgan ehtiyoj o'smirlik davrida sezilarli darajada ortadi. O'smirlar o'z tengdoshlari bilan yaqin

munosabatlar o'rnatishga intiladilar va ularning fikrlari va baholari ularga kattalar, ayniqsa ota-onalarnikidan ham ko'proq ahamiyatli bo'lib qoladi.

Tengdoshlar guruhining ta'siri: o'smirlar o'z tengdoshlari tomonidan qabul qilinishga katta ahamiyat beradilar. Ushbu bosqichda tengdoshlarning qo'llab-quvvatlashi yoki aksincha, ularni rad etishi o'smirlarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ular ko'pincha o'z tengdoshlariga moslashish uchun muayyan norma va qoidalarni qabul qilishga tayyor bo'ladilar.

Guruhga qo'shilish: bu davrda o'smirlar o'zlarining shaxsiyati va ijtimoiy identifikatsiyasini aniqlash uchun muayyan guruhlariga qo'shilishadi. Bu guruhlar o'zaro qiziqishlar, qadriyatlar va ishonchlar asosida shakllanadi.

Do'stlik va sadoqat: do'stlik aloqalari o'smirlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Do'stlar o'zaro sirlarini aytishadi, bir-birlarini qo'llab-quvvatlashadi va ularga yaqin emotsional aloqani taqdim etadilar. Bu esa o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi.

2. Oila bilan munosabatlar: O'smirlik davrida oila bilan bo'lgan munosabatlar murakkablashishi mumkin. O'smirlar mustaqillikka intilgan sari ota-onalar bilan nizolar yoki tushunmovchiliklar ko'payishi mumkin.

Avtonomiya va mustaqillikka intilish: o'smirlar o'z mustaqilligini namoyish qilishga harakat qiladilar, bu esa ko'pincha ota-onalar bilan ziddiyatlarga olib keladi. Ota-onalar o'z farzandlari hali ham ularga bog'liq bo'lishini xohlashlari mumkin, o'smirlar esa o'zlarini mustaqil his qilishni istaydilar.

Raqobat va nizo: ko'pincha o'smirlar ota-onalarining qoidalariga qarshi chiqishadi yoki ularga tanqidiy munosabatda bo'lishadi. Ushbu raqobat va nizo o'smirlarning o'z shaxsiy chegaralarini belgilash harakatidan kelib chiqadi.

Emotsional yaqinlik va qo'llab-quvvatlash: garchi mustaqillikka intilish kuchli bo'lsa-da, o'smirlar baribir ota-onalari va boshqa oila a'zolarining qo'llab-quvvatlashiga muhtoj. Ijobiy oila munosabatlari o'smirlarning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishi va ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

3. Romantik munosabatlar: O'smirlik davrida qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi romantik munosabatlarga qiziqish ortadi. Ular o'zlarining jinsiy va romantik qiziqishlarini o'rganishga kirishadilar.

Romantik qiziqishlar va tajribalar: o'smirlar ushbu davrda birinchi marta romantik va jinsiy qiziqishlarni boshdan kechiradilar. Ular sevgi, jinsiy hayot va munosabatlarni o'rganadilar.

Munosabatlarning emotsional jihatlari: romantik munosabatlar o'smirlar uchun katta emotsional ta'sirga ega bo'lishi mumkin. Ushbu munosabatlar ko'pincha hissiy tajribalar, sevgi va yaqinlikni o'rganishga imkon beradi.

Jinsiy identifikatsiya: bu davrda o'smirlar o'z jinsiy identifikatsiyalarini aniqlashga kirishadilar. Ular o'z jinsiy moyilliklarini va romantik istaklarini tushunishga harakat qiladilar, bu esa psixologik va ijtimoiy jihatdan murakkab jarayon bo'lishi mumkin.

Shaxslararo munosabatlarning o'sishga ta'siri: O'smirlik davrida shaxslararo munosabatlar shaxsiy rivojlanishda katta rol o'ynaydi. Ijobiy munosabatlar, do'stlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash o'smirlarning o'zini anglashida va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishida yordam beradi. Oila, do'stlar va romantik munosabatlardagi tajribalar ularning shaxsiyatini shakllantiradi va ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchanligini rivojlantiradi.

Xulosa: o'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlar o'ziga xos dinamikaga ega bo'lib, bu davrda tengdoshlar, oila va romantik aloqalar shaxsiy o'sish va rivojlanishda asosiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu munosabatlar o'smirlarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi, mustaqillikka intilishlari va shaxsiy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

3. O'smirlik davri bo'yicha chet el nazariyalari. O'smirlik davri bo'yicha chet el nazariyalari, bu davrning psixologik, rivojlanish va ijtimoiy jihatlarini tushunishga qaratilgan bir qator tadqiqot va modellardan iborat. Ushbu nazariyalar o'smirlik davrining o'ziga xos jihatlarini, rivojlanish jarayonlarini va ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'sirini o'rganishga yordam beradi. Quyida o'smirlik davri bo'yicha ba'zi asosiy chet el nazariyalarini ko'rib chiqamiz:

1. Erik Eriksonning identitet va rol konfliqi nazariyasi. Erik Erikson o'smirlik davrini shaxsiyatning shakllanishidagi muhim bosqich sifatida ko'rsatadi. U o'smirlik davrini "Identitet va rol Konfliqi" bosqichi deb ataydi.

Identitet: Eriksonning nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davrida shaxsiyatning asosiy vazifasi o'z identitetini aniqlashdir. O'smirlar o'z kimligini va qayerga qarashlarini aniqlashga harakat qiladilar.

Rol Konfliqi: bu bosqichda o'smirlar turli ijtimoiy rollar va qiziqishlar o'rtasida qarama-qarshi holatlar bilan yuzlashadilar. Bu ularning shaxsiyatini shakllantirish va qanday ijtimoiy rollarni qabul qilishlarini aniqlash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

2. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi Jean Piaget o'smirlik davrini kognitiv rivojlanishning muhim bosqichi sifatida ko'rsatadi. Piagetning nazariyasi bo'yicha, o'smirlik davrida shaxslar kognitiv rivojlanishning to'rtinchi bosqichiga - formal operatsiyalar bosqichiga kiradilar.

Formal operatsiyalar: bu bosqichda o'smirlar abstrakt fikrlash, mantiqiy tug'dirish va muammolarni kompleks shaklda hal qilish qobiliyatiga ega bo'ladilar. Ular hayotning turli masalalari va qiyinchiliklarini yangi nuqtai nazardan ko'rib chiqadilar.

3. Lev Vygotskyni ijtimoiy madaniy nazariya Lev Vygotskiy o'smirlik davrining rivojlanishini ijtimoiy va madaniy kontekstda tushunishga qaratadi. Uning nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy muhit va madaniy tajriba shaxsiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Yaqinlashtirilgan rivojlanish zonasi (ZPD): o'smirlar o'z qobiliyatlarini faqatgina ijtimoiy yordam va qo'llab-quvvatlash orqali rivojlantirishlari mumkin. Bu yordam ijtimoiy o'zaro munosabatlar va ta'lim orqali taqdim etiladi.

Ijtimoiy o'rganish: o'smirlar ijtimoiy tajriba va madaniy omillar orqali o'zlarini anglashadi va rivojlanishlariga yordam beruvchi yangi ko'nikmalarni o'zlashtiradilar.

4. James marcia identitetning shakllanishi nazariyasi

James Marcia Eriksonning identitet nazariyasini rivojlantirib, identitetning shakllanishini to'rt asosiy holatda ko'rsatadi.

Identitetning erishilishi: shaxs aniq maqsadlar va qiziqishlarga ega bo'lib, o'z identitetini aniqlagan.

Rolning ko'rilishi: shaxs identitetni aniqlashda vaqtinchalik qiziqishlar va imkoniyatlarga bog'langan, lekin hali aniq maqsadga erishmagan.

Identitetni tashlab qo'yish: shaxs o'z identitetini qabul qilish yoki shakllantirishda qiyinchiliklar bilan duch keladi, bu holatda rol va qiziqishlarning beqarorligi mavjud.

Identitetni Aftam: shaxs identitetini qabul qilmagan va o'ziga xos maqsadlar va qiziqishlardan hali xabardor emas.

5. Albert Bandurani ijtimoiy o'rganish nazariyasi. Albert Bandura o'smirlik davridagi ijtimoiy o'rganish jarayonlarini tadqiq etadi. Uning nazariyasiga ko'ra, o'smirlar ijtimoiy tajriba orqali o'z qiziqishlarini va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Modelni kuzatish: o'smirlar kattalar va tengdoshlari orqali ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Model sifatida xizmat qiladigan shaxslarning xatti-harakatlarini kuzatib, ular bilan o'rganadilar.

O'z-o'zini samaradorlik: o'smirlarning o'zlarini muvaffaqiyatli his qilishlari ularning kelajakdagi maqsadlarida va ijtimoiy moslashuvlarida muhim rol o'ynaydi.

Xulosa: o'smirlik davriga oid chet el nazariyalari o'smirlik davrining rivojlanish xususiyatlarini turli nuqtai nazardan tushuntirishga yordam beradi.

Eriksonning identitet va rol konflikti, Piagetning formal operatsiyalar bosqichi, Vygotskiyning ijtimoiy madaniy nazariyasi, Marcianing identitetning shakllanishi va Bandurani ijtimoiy o'rganish nazariyalari o'smirlik davrining psixologik va ijtimoiy jarayonlarini to'liqroq tushunishga yordam beradi. Bu nazariyalar yordamida o'smirlik davrining murakkabliklarini yaxshiroq anglash mumkin.

4. O'smirlik davrida xulq-atvorda kuzatiladigan o'zgarishlar. O'smirlik davrida xulq-atvorda kuzatiladigan o'zgarishlar ko'plab fiziologik, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq bo'lib, o'smirlik davrining o'ziga xos dinamikasini

ifodalaydi. Ushbu davrda yuzaga keladigan o'zgarishlar shaxsiyatning rivojlanishi, ijtimoiy moslashuv va shaxsiy identifikatsiya bilan chambarchas bog'liq.

1. Emotsional o'zgarishlar: Emotsional o'zgaruvchanlik: o'smirlar ko'pincha kuchli emotsional tebranishlar va kayfiyat o'zgarishlarini boshdan kechiradilar. Bu o'zgarishlar gormonal o'zgarishlar, yangi ijtimoiy tajribalar va shaxsiy identitetni aniqlash jarayoni bilan bog'liq bo'ladi.

Kayfiyatning o'zgarishi: o'smirlarning kayfiyati tez-tez o'zgarishi mumkin, ular tez-tez xursand, xafa yoki g'azablangan holatda bo'lishlari mumkin. Bu holatlar ulardagi stress va yangi tajribalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

2. Mustaqillik va qarshilik: mustaqillik intilishi: o'smirlik davrida o'smirlar mustaqillikka intilishadi va kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlashdan ko'ra, o'zlarini mustaqil his qilishga harakat qiladilar. Bu davrda ular o'z fikr va qarorlarini qabul qilishda erkinlikni xohlashadi.

Ota-onalarga qarshi chiqish: mustaqillik intilishi bilan bir qatorda, o'smirlar ota-onalari va boshqa kattalarga qarshi chiqishlari mumkin. Bu qarshilik o'z fikrlarini himoya qilish va o'z shaxsiy chegaralarini aniqlash urinishlaridan kelib chiqadi.

3. Identitetni izlash:

Shaxsiy identitet: o'smirlar o'z identitetlarini aniqlash uchun turli rollarni sinab ko'rishadi. Ular kimligini va qanday shaxs bo'lishni aniqlashga harakat qiladilar. Bu jarayonda ular o'z qiziqishlari, qadriyatlarini va maqsadlarini o'rganadilar.

Guruh va tengdoshlarga moslashish: o'smirlar o'z tengdoshlari bilan o'zlarini anglashda va ijtimoiy rolni topishda muhim rol o'ynaydilar. Tengdoshlarga moslashish va guruh ichida o'z o'rnini aniqlashga intilishlari mumkin.

4. Xulq-atvor va ijtimoiy o'zgarishlar:

Yangi qiziqishlar: o'smirlik davrida o'smirlar yangi qiziqishlar va faoliyatlarga ega bo'lishadi. Ular yangi hobbilarga, sport turlariga yoki ijtimoiy faolliklarga qiziqish bildirishi mumkin.

Ijodiy va kritikal fikrlash: o'smirlar ijtimoiy va falsafiy masalalarga ko'proq qiziqish bildiradilar, o'z fikrlarini ifodalashda va baholashda o'sishni sezadilar. Ular yangi fikrlash va munozara ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

5. Romantik munosabatlar:

Romantik qiziqishlar: o'smirlik davrida o'smirlar romantik munosabatlarga qiziqishlari kuchayadi. Ular sevgi, romantika va jinsiy qiziqishlarni o'rganishadi va bu ularning emotsional rivojlanishiga ta'sir qiladi.

Romantik tajribalar: o'smirlar birinchi marta romantik tajribalar bilan duch kelishlari mumkin, bu ularning hissiy tajribalarini va ijtimoiy munosabatlarini o'zgartirishi mumkin.

6. O'z-o'zini anglash: Shaxsiy qadriyatlar: o'smirlik davrida o'smirlar o'z qadriyatlarini, maqsadlarini va shaxsiy e'tiqodlarini aniqlashga harakat qiladilar. Bu jarayon ularga o'zlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

O'z-o'zini baholash: o'smirlar o'z qobiliyatlarini, ko'nikmalarini va xarakterlarini baholashda vaqt o'tkazadilar. Bu ularning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchlarini rivojlantirishi yoki kamaytirishi mumkin.

Xulosa: o'smirlik davrida xulq-atvorda kuzatiladigan o'zgarishlar shaxsiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishning murakkab jarayonlarini aks ettiradi. Bu davrda yuzaga keladigan o'zgarishlar o'smirlarning identitetini aniqlash, mustaqillik intilishi, ijtimoiy moslashuv va yangi tajribalarni o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, ular o'zlarining qiziqishlari va maqsadlarini aniqlashda katta qadamlar tashlaydilar.

5. Xarakter aksentuatsiyasi. Xarakter aksentuatsiyasi - bu shaxsiyatning ba'zi xususiyatlarining yoki xulq-atvorining ortiqcha yoki g'ayrioddiy darajada ifodalanishi. Bu psixologik tushuncha, ko'pincha xarakterning kuchli, lekin muvozanatsiz tomonlarini anglatadi, bu esa individualning xulq-atvorida yoki hissiyotlarida sezilarli o'zgarishlarga olib keladi.

Xarakter aksentuatsiyasining asosiy turlari:

1. Demonstrativ aksentuatsiya: Xususiyatlar: emotsional, dramatik, o'ziga diqqatni tortadigan. Bunday shaxslar ko'pincha boshqalarning e'tiborini qozonishga intiladi va ular o'zlarini yorqin va diqqati tortadigan tarzda namoyon etadilar. Misollar: Teatr, notiqlik, ko'ngilochar faoliyatda faol ishtirok etish, o'ziga e'tibor qaratish.

2. Ijtimoiy aksentuatsiya: Xususiyatlar: ijtimoiy normaga nisbatan qattiq yoki ekstremal munosabat. Bunday shaxslar odatdagi ijtimoiy talablarni qabul qilmasligi yoki ijtimoiy qoidalarini buzishga moyil bo'lishlari mumkin. Misollar: kollektiv qoidalar va normativlardan qochish, radikal qarashlar yoki yondashuvlar.

3. Tug'ilgan aksentuatsiya: Xususiyatlar: tug'ma xususiyatlar yoki genetik omillarga bog'liq bo'lgan xarakter xususiyatlari. Bunday shaxslar o'zlarini o'zgartirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Misollar: tug'ma temperament, ichki psixologik muammolar.

4. Transtsendent aksentuatsiya: Xususiyatlar: O'zini o'zgartirish yoki rivojlantirish uchun yuqori darajadagi ehtiyoj. Bu turdagi aksentuatsiya shaxsni o'z maqsadlari va orzulariga qarshi kurashishga undaydi. Misollar: maqsadga erishish uchun katta mehnat va vaqt sarflash, o'zini o'zgartirish va rivojlantirishga harakat qilish.

Xarakter aksentuatsiyasining belgilari: Emotsional reaksiyalar: aksentuatlangan xarakter bilan shaxslar odatda kuchli emotsional reaksiyalarni namoyon etadilar. Ular hissiyotlarida yoki reaksiyalarida sezilarli darajada kuchayish yoki o'zgarishlarni boshdan kechirishlari mumkin.

Munosabatlar: bunday shaxslar o'zaro munosabatlarda va ijtimoiy vaziyatlarda turlicha muammolarga duch kelishi mumkin. Ularning o'ziga xos xususiyatlari, ko'pincha ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Stressga qarshi kurash: xarakter aksentuatsiyasi bo'lgan shaxslar stress va ziddiyatlarga ko'proq sezgir bo'lishi mumkin, bu ularning xulq-atvorida va hissiyotlarida o'zgarishlarga olib keladi.

Xarakter aksentuatsiyasini psixologik korreksiya qilish:

Individual terapiya: psixologik terapiya va maslahatlashuv xarakter aksentuatsiyasining kuchli tomonlarini tan olish va boshqarishga yordam berishi mumkin. Terapevtlar shaxsga o'z hissiyotlarini va xulq-atvorini boshqarishda yordam beradi.

Jamoaviy terapiya: gruppaviy muhitda boshqalar bilan o'zaro ta'sir orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va yangi strategiyalarni o'rganish mumkin.

O'z-o'zini yordam: shaxsiy rivojlanish va o'z-o'zini anglash orqali xarakter aksentuatsiyasining salbiy ta'sirlarini kamaytirish mumkin. Bu o'z-o'zini boshqarish, emotsional intizom va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Xulosa: xarakter aksentuatsiyasi shaxsiyatning ba'zi xususiyatlarining ortiqcha yoki ekstremal darajada ifodalangan shakli bo'lib, shaxsning xulq-atvorida sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Bu fenomenni tushunish va boshqarish uchun psixologik yordam va o'z-o'zini rivojlantirish strategiyalaridan foydalanish muhimdir.

6. Deviant xulq-atvor va uning kelib chiqish sabablari. Deviant xulq-atvor - bu ijtimoiy me'yorlarga, qoidalarga yoki normalarga zid bo'lgan xulq-atvor yoki faoliyat. Bunday xulq-atvor ijtimoiy normalarni buzadi va odatda ijtimoiy yoki jamoat tomonidan salbiy baholanadi. Deviant xulq-atvor ko'plab sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin va bu sabablar turli nazariyalar orqali tushuntiriladi.

Deviant xulq-atvorning turlari:

1. Jinoyatchilik: qonunlarga zid bo'lgan harakatlar, masalan, o'g'irlik, qimor o'ynash, yoki nolegal faoliyatlar.

2. Ijtimoiy anomaliyalar: Ijtimoiy normaga mos kelmaydigan xulq-atvor, masalan, noqonuniy yoki oddiy qo'llaniladigan qoidalarni buzish.

3. Psixologik deviantlik: emotsional yoki psixologik holatlar sababli yuzaga keladigan xulq-atvor, masalan, o'zini yomon ko'rish yoki o'z-o'zini zararli xatti-harakatlar.

Deviant xulq-atvornining sabablari: 1. Ijtimoiy nazariyalar: Anomiya nazariyasi (Emile Durkheim): Durkheimning nazariyasiga ko'ra, deviant xulq-atvor ijtimoiy normalar va me'yorlarning zaiflashishi yoki mavjud bo'lmasligi sababli yuzaga keladi. Anomiya, ya'ni normativ tartibsizlik, shaxslarni qanday xulq-atvor tanlashda noaniqlik va chalkashlikka olib keladi.

Ijtimoiy ta'sir nazariyasi (George Herbert mead): bu nazariyaga ko'ra, deviant xulq-atvor ijtimoiy o'zaro munosabatlar va ijtimoiy rol modellari orqali shakllanadi. Shaxslar guruhlarida yoki ijtimoiy muhitda kuzatib boradigan deviant xulq-atvorlarni o'zlashtirishi mumkin.

Kontrol nazariyasi (Travis Hirschi): hirschi nazariyasiga ko'ra, deviant xulq-atvor shaxsning ijtimoiy nazorat va bog'lanishlarining zaifligi sababli yuzaga keladi. Shaxslar o'zlarini jamiyat bilan bog'lagan qat'iy aloqalar va me'yorlardan chetga chiqishlari mumkin.

2. Psixologik nazariyalar: Psixodinamik nazariya (SigMund Freud): Freudning nazariyasiga ko'ra, deviant xulq-atvor psixologik ziddiyatlar, ichki konfliktlar yoki repressiyalangan hissiyotlardan kelib chiqadi. Shaxslarning ichki psixologik muammolari ularning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Kognitiv nazariya: bu nazariyaga ko'ra, deviant xulq-atvor shaxslarning noto'g'ri fikr yuritishi, noto'g'ri qarorlar qabul qilishlari yoki noto'g'ri muammolarni hal qilishlari sababli yuzaga keladi.

3. Biologik nazariyalar: Genetik nazariya: ba'zi nazariyalarga ko'ra, deviant xulq-atvor genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ba'zi shaxslar tabiatan deviant xulq-atvor ko'rsatishga moyil bo'lishlari mumkin, bu esa genetik predispozitsiya bilan tushuntiriladi.

Neurobiologik nazariya: ushbu nazariyaga ko'ra, deviant xulq-atvor asab tizimi yoki miya funksiyalaridagi anomaliyalar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, miya faoliyatidagi o'zgarishlar yoki kimyoviy muvozanatdagi buzilishlar deviant xulq-atvorni keltirib chiqarishi mumkin.

4. Ijtimoiy va ekologik nazariyalar: Ekologik nazariya: deviant xulq-atvor ijtimoiy va ekologik omillar, masalan, muhitdagi qiyinchiliklar, iqtisodiy nohaqlik yoki jamoaviy stress orqali yuzaga kelishi mumkin. Muammo yuzaga keladigan hudud yoki muhit shaxsning xulq-atvoriga ta'sir qilishi mumkin.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasi (Albert Bandura): bu nazariyaga ko'ra, deviant xulq-atvor ijtimoiy ta'sir va o'rganish jarayonlari orqali rivojlanadi. Shaxslar ijtimoiy muhitdan o'rganib, deviant xulq-atvorlarni qabul qilishlari mumkin.

Xulosa: deviant xulq-atvorning kelib chiqishi bir qator omillar bilan bog'liq bo'lib, ijtimoiy, psixologik, biologik va ekologik nazariyalar bu jarayonni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Har bir nazariya o'ziga xos tarzda deviant xulq-

atvorning sabablarini aniqlashga yordam beradi, bu esa shaxsiy va jamiyatdagi muammolarni hal qilishda qo'l keladi.

7. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayoni va o'smirlar submadaniyati ushbu davrning markaziy jihatlarini tashkil qiladi. O'smirlik davri ijtimoiy moslashuv, shaxsiy identitetni aniqlash va guruhlararo munosabatlarning rivojlanishi bilan xosdir.

O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xosligi:

1. Identitetni aniqlash: Shaxsiy identitet: o'smirlik davrida shaxs o'z identitetini izlash va aniqlash jarayonida bo'ladi. Bu jarayonda ular o'z maqsadlari, qiziqishlari va ijtimoiy rollarini shakllantiradilar.

Rol tajribalari: o'smirlar turli rollarni sinab ko'rib, o'z shaxsiyatlarini aniqlashga harakat qiladilar. Bu roldagi muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklar ularning shaxsiy identitetini shakllantirishga yordam beradi.

2. Tengdoshlarga qaramlik: Guruhdagi rollar: o'smirlar tengdoshlari bilan ijtimoiy rollarni va munosabatlarni rivojlantiradilar. Tengdoshlari bilan muloqot va o'zaro ta'sirlar ularning ijtimoiy ko'nikmalarini va shaxsiy qadr-qimmatini oshiradi.

Guruh identifikatsiyasi: o'smirlar guruhlarining a'zosi bo'lish orqali o'zlarini anglashadi va ijtimoiy normalarni o'rganadilar. Guruhlar bilan birga vaqt o'tkazish va ularning qadriyatlarini qabul qilish o'smirlarning shaxsiy identitetini shakllantiradi.

3. Mustaqillik intilishi: mustaqil qarorlar: o'smirlik davrida shaxslar o'z hayotlarini boshqarish va mustaqil qarorlar qabul qilishga intiladilar. Bu jarayonda ular kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlashdan ko'ra, o'z kuchlariga ishonishga harakat qiladilar.

Qarshilik: mustaqillik intilishi bilan bir qatorda, o'smirlar ota-onalar va boshqa kattalarga qarshi chiqishlari mumkin. Bu qarshilik o'z fikrlarini himoya qilish va shaxsiy chegaralarni aniqlash urinishlaridan kelib chiqadi.

4. Emotsional o'zgarishlar: Kayfiyatning o'zgarishi: o'smirlik davrida emotsional holatlar tez-tez o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarishlar gormonal o'zgarishlar, yangi ijtimoiy tajribalar va shaxsiy identitetni aniqlash jarayoni bilan bog'liq bo'ladi.

Emotsional tez-tezlik: o'smirlar emotsional tebranishlar va turli kayfiyatlarni boshdan kechiradilar, bu ularning ijtimoiy va shaxsiy muammolariga ta'sir qilishi mumkin.

O'smirlar submadaniyati: O'smirlar submadaniyati - bu o'smirlarning o'zaro munosabatlari, qiziqishlari, qadriyatlari va xulq-atvoriga xos bo'lgan ijtimoiy submadaniyatdir. Bu submadaniyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, o'smirlik davrida shakllanadi.

1. Guruhlar va submadaniyatlar: Guruhlar: o'smirlar submadaniyati ko'pincha o'zgaruvchan va turli guruhlariga ajralgan bo'ladi. Masalan, musiqiy, sport yoki akademik guruhlar. Har bir guruh o'zining qadriyatlari va urf-odatlarini rivojlantiradi.

Submadaniyatlarning xususiyatlari: o'smirlar submadaniyati odatda moda, musiqa, jargon va guruh ichidagi ijtimoiy normativlar bilan ajralib turadi. Bu submadaniyat guruh a'zolari o'rtasida birlashishni va o'zaro to'g'ri tushunishni rivojlantiradi.

2. Qadriyatlar va qiziqishlar: Yangi qiziqishlar: o'smirlik davrida o'smirlar yangi qiziqishlar va hobbilarga ega bo'lishadi. Bu qiziqishlar ko'pincha ularning submadaniyatini va ijtimoiy guruhlaridagi rolini belgilaydi.

Qadriyatlar: o'smirlar o'z guruhlaridagi qadriyatlarni qabul qilishadi va rivojlantiradilar. Bu qadriyatlar ularning xulq-atvorini va ijtimoiy o'zaro munosabatlarini shakllantiradi.

3. Guruh ichidagi dinamika: Qabul qilish va rad etish: o'smirlar guruh ichida o'zaro qabul qilish va rad etish jarayonlariga duch keladilar. Ular o'z guruhidagi norma va qoidalarni o'rganib, qabul qilish yoki rad etishadi.

Tengdoshlarga moslashuv: o'smirlar guruh ichida o'z o'rnini topishga harakat qiladilar. Bu, guruhdagi rol va statuslarni aniqlash va mustahkamlashga yordam beradi.

4. Muammolar va konfliktlar: Guruh ichidagi muammolar: o'smirlar submadaniyatida guruh ichida muammolar va konfliktlar ko'rinishi mumkin. Bu konfliktlar ijtimoiy status, individual identitet va qiziqishlar o'rtasidagi farqlar sababli yuzaga kelishi mumkin.

Ota-onalar va jamiyat bilan munosabatlar: o'smirlar submadaniyati ba'zan ota-onalar yoki jamiyat bilan konfliktlarga olib kelishi mumkin, chunki ular o'zaro munosabatlar va normativlarga qaramlikda bo'lishadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak o'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayoni va o'smirlar submadaniyati shaxsiy identitetni aniqlash, mustaqillik intilishi, tengdoshlarga qaramlik va emotsional o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. O'smirlarning submadaniyati o'ziga xos qadriyatlar, qiziqishlar va guruh ichidagi munosabatlardan iborat bo'lib, bu davrning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

7. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xosligi. O'smirlar submadaniyati. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayoni va o'smirlar submadaniyati ushbu davrning markaziy jihatlarini tashkil qiladi. O'smirlik davri ijtimoiy moslashuv, shaxsiy identitetni aniqlash va guruhlararo munosabatlarning rivojlanishi bilan xosdir.

O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xosligi:

1. Identitetni aniqlash: Shaxsiy identitet: o'smirlik davrida shaxs o'z identitetini izlash va aniqlash jarayonida bo'ladi. Bu jarayonda ular o'z maqsadlari, qiziqishlari va ijtimoiy rollarini shakllantiradilar.

Rol tajribalari: o'smirlar turli rollarni sinab ko'rib, o'z shaxsiyatlarini aniqlashga harakat qiladilar. Bu roldagi muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklar ularning shaxsiy identitetini shakllantirishga yordam beradi.

2. Tengdoshlarga qaramlik: - guruhdagi rollar: o'smirlar tengdoshlari bilan ijtimoiy rollarni va munosabatlarni rivojlantiradilar. Tengdoshlari bilan muloqot va o'zaro ta'sirlar ularning ijtimoiy ko'nikmalarini va shaxsiy qadr-qimmatini oshiradi.

Guruh identifikatsiyasi: o'smirlar guruhlarining a'zosi bo'lish orqali o'zlarini anglashadi va ijtimoiy normalarni o'rganadilar. Guruhlar bilan birga vaqt o'tkazish va ularning qadriyatlarini qabul qilish o'smirlarning shaxsiy identitetini shakllantiradi.

3. Mustaqillik intilishi: mustaqil qarorlar: o'smirlik davrida shaxslar o'z hayotlarini boshqarish va mustaqil qarorlar qabul qilishga intiladilar. Bu jarayonda ular kattalar tomonidan qo'llab-quvvatlashdan ko'ra, o'z kuchlariga ishonishga harakat qiladilar.

Qarshilik: mustaqillik intilishi bilan bir qatorda, o'smirlar ota-onalar va boshqa kattalarga qarshi chiqishlari mumkin. Bu qarshilik o'z fikrlarini himoya qilish va shaxsiy chegaralarni aniqlash urinishlaridan kelib chiqadi.

4. Emotsional o'zgarishlar: Kayfiyatning o'zgarishi: o'smirlik davrida emotsional holatlar tez-tez o'zgarishi mumkin. Bu o'zgarishlar gormonal o'zgarishlar, yangi ijtimoiy tajribalar va shaxsiy identitetni aniqlash jarayoni bilan bog'liq bo'ladi.

Emotsional tez-tezlik: o'smirlar emotsional tebranishlar va turli kayfiyatlarni boshdan kechiradilar, bu ularning ijtimoiy va shaxsiy muammolariga ta'sir qilishi mumkin.

O'smirlar submadaniyati: O'smirlar submadaniyati - bu o'smirlarning o'zaro munosabatlari, qiziqishlari, qadriyatlari va xulq-atvoriga xos bo'lgan ijtimoiy submadaniyatdir. Bu submadaniyat o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, o'smirlik davrida shakllanadi.

1. Guruhlar va submadaniyatlar: Guruhlar: o'smirlar submadaniyati ko'pincha o'zgaruvchan va turli guruhlariga ajralgan bo'ladi. Masalan, musiqiy, sport yoki akademik guruhlar. Har bir guruh o'zining qadriyatlari va urf-odatlarini rivojlantiradi.

Submadaniyatlarning xususiyatlari: o'smirlar submadaniyati odatda moda, musiqa, jargon va guruh ichidagi ijtimoiy normativlar bilan ajralib turadi. Bu submadaniyat guruh a'zolari o'rtasida birlashishni va o'zaro to'g'ri tushunishni rivojlantiradi.

2. Qadriyatlar va qiziqishlar: Yangi qiziqishlar: o'smirlik davrida o'smirlar yangi qiziqishlar va hobbilarga ega bo'lishadi. Bu qiziqishlar ko'pincha ularning submadaniyatini va ijtimoiy guruhlaridagi rolini belgilaydi.

Qadriyatlar: o'smirlar o'z guruhlaridagi qadriyatlarni qabul qilishadi va rivojlantiradilar. Bu qadriyatlar ularning xulq-atvorini va ijtimoiy o'zaro munosabatlarini shakllantiradi.

3. Guruh ichidagi dinamika: Qabul qilish va rad etish: o'smirlar guruh ichida o'zaro qabul qilish va rad etish jarayonlariga duch keladilar. Ular o'z guruhidagi norma va qoidalarni o'rganib, qabul qilish yoki rad etishadi.

Tengdoshlarga moslashuv: o'smirlar guruh ichida o'z o'rnini topishga harakat qiladilar. Bu, guruhdagi rol va statuslarni aniqlash va mustahkamlashga yordam beradi.

4. Muammolar va konfliktlar: Guruh ichidagi muammolar: o'smirlar submadaniyatida guruh ichida muammolar va konfliktlar ko'rinishi mumkin. Bu konfliktlar ijtimoiy status, individual identitet va qiziqishlar o'rtasidagi farqlar sababli yuzaga kelishi mumkin.

Ota-onalar va jamiyat bilan munosabatlar: o'smirlar submadaniyati ba'zan ota-onalar yoki jamiyat bilan konfliktlarga olib kelishi mumkin, chunki ular o'zaro munosabatlar va normativlarga qaramlikda bo'lishadi.

Xulosa qilib aytganda o'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayoni va o'smirlar submadaniyati shaxsiy identitetni aniqlash, mustaqillik intilishi, tengdoshlarga qaramlik va emotsional o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. O'smirlarning submadaniyati o'ziga xos qadriyatlar, qiziqishlar va guruh ichidagi munosabatlardan iborat bo'lib, bu davrning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Nazorat savollari:

1. Pubertat inqirozi nima?
2. Pubertat davrida o'smirlarning psixik funksiyalari rivojlanishi haqida nimalarni bilasiz?
3. O'smirlik davridagi shaxslararo munosabatlarning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
4. O'smirlik davrida oila bilan bo'lgan munosabatlar murakkablashishi.
5. O'smirlik davri bo'yicha chet el olimlarining qanday nazariyalarini bilasiz?
6. O'smirlik davrida xulq-atvorda kuzatiladigan o'zgarishlar qanday omillarga bog'liq?
7. Xarakter aksentuatsiyasining belgilari va asosiy turlari haqida nimalar bilasiz?
8. Deviant xulq-atvorning kelib chiqish sabablari va uning turlari?

9. O'smirlik davrida ijtimoiylashuv jarayonining o'ziga xosligi
10. O'smirlar submadaniyati – nima?

20-MAVZU: ILK O'SPIRINLIK DAVRI

REJA

1. Jismoniy va psixik rivojlanish.
2. Jismoniy o'sish, makrofunksional va ichki o'zgarishlar
3. Seksual ustanavkalarni rivojlanishi
4. O'spirinlik davrida kognitiv o'zgarishlar.

Tayanch so'z va iboralar: ilk o'spirinlik davri, psixik rivojlanish, shaxsiy identifikatsiya, abstrakt fikrlash, tanqidiy qarorlar, makrofunksional va ichki o'zgarishlar, estrogenlar, testosteronlar, konseptual qoidalar

1.Jismoniy va psixik rivojlanish. Ilk o'spirinlik davri, ya'ni 11-13 yosh atrofidagi yoshlar jismoniy va psixik rivojlanishida bir qator o'zgarishlar yuz beradi.

Jismoniy rivojlanish: Tez o'sish - bu davrda o'smirlarning bo'yi va og'irligi tez o'sadi. Yangi bo'yi va tana o'lchamlari bilan bog'liq fizik o'zgarishlar paydo bo'ladi.

2. Sekretor o'zgarishlar - gormonlar darajasining oshishi natijasida jinsiy rivojlanish boshlanadi. Bu o'zgarishlar sekundar jinsiy xususiyatlarning paydo bo'lishiga olib keladi.

3. Jismoniy rivojlanishdagi farqlar - qizlar va o'g'il bolalar o'rtasida jismoniy rivojlanishda farqlar mavjud. Qizlar odatda erkaklardan bir oz tezroq rivojlanishadi.

33- rasm. O'spirinlik davrida shaxsni rivojlanish xususiyatlari

Psixik rivojlanish:

1. O'zlik hissi - bu davrda o'smirlarning o'zlik hissi, shaxsiy identifikatsiya va ijtimoiy rolga bo'lgan qiziqishi oshadi. O'zligini qidirish, shaxsiy xarakterlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

2. Emotsional o'zgarishlar - emotsiyalar juda kuchli bo'lishi mumkin, bu esa o'zgaruvchan kayfiyat, xushlash va ruhiy muammolarga olib kelishi mumkin.

3. Kognitiv rivojlanish - o'smirlar mantiqiy fikrlash, abstrakt fikrlash va tanqidiy qarorlar qabul qilish qobiliyatida o'sishni davom ettiradilar. Ular murakkab masalalarni hal qilishga, yangi bilimlarni o'rganishga tayyor.

Ilk o'spirinlik davri o'smirlarning jismoniy va psixik rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo'lib, bu o'zgarishlar ularning hayoti va shaxsiyati uchun muhim bo'lishi mumkin.

2. Jismoniy o'sish, makrofunksional va ichki o'zgarishlar

Jismoniy o'sish - makrofunksional va ichki o'zgarishlarni o'z ichiga oladi.

Makrofunksional o'zgarishlar:

1. Bo'y va og'irlikning o'sishi: O'smirlar bu davrda tez bo'y o'sadi va og'irliklari ortadi. Bu, odatda, bir necha yil davomida davom etadi va o'sish sur'ati individual farqlar ko'rsatishi mumkin.

2. Jinsiy rivojlanish: Sekundar jinsiy xususiyatlar (Masalan, qizlarda ko'kraklar o'sishi, o'g'il bolalarda qovurg'a qattiqlashishi) paydo bo'ladi. Bu jinsiy gormonlarning ta'siri natijasida yuzaga keladi.

3. Skelet va mushaklar rivojlanishi: Yangi skelet va mushak to'qimalarining rivojlanishi natijasida jismoniy tuzilish va kuchlanish o'zgaradi.

Ichki o'zgarishlar:

1. Gormon darajasining o'zgarishi: Gormonlar, jumladan, estrogenlar va testosteronlar darajasining o'zgarishi jismoniy rivojlanishni, jinsiy xususiyatlarning paydo bo'lishini va ichki jarayonlarni boshqaradi.

2. Metabolik o'zgarishlar: metabolizmning tezlashishi natijasida energiya iste'moli va saqlanishi o'zgaradi. O'smirlar ko'proq ovqat iste'mol qilishlari mumkin va ozuqaviy ehtiyojlari oshadi.

3. Ichki organlar rivojlanishi: Ichki organlar, masalan, yurak, jigar, va buyraklar, o'smirlarning jismoniy rivojlanishi bilan mos ravishda o'zgaradi. Bu organlarning kattaligi va ularning funksiyalari rivojlanadi.

Bu o'zgarishlar birgalikda o'smirning umumiy jismoniy holatini va sog'lig'ini shakllantiradi, shuningdek, jismoniy faoliyat va sport bilan shug'ullanishda muhim rol o'ynaydi.

3. Seksual ustanovkalarni rivojlanishi

O'spirinlik davrida seksual ustanovkalarni rivojlanishi kognitiv o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Bu davrda o'smirlar jinsiy identifikatsiya, xatti-harakat va munosabatlarga nisbatan yangi tushunchalarni rivojlantiradilar.

Quyidagi kognitiv o'zgarishlar bu jarayonni shakllantiradi:

1. Abstrakt fikrlash: O'smirlar jinsiy munosabatlar va identifikatsiya haqida abstrakt va umumiy fikrlarni rivojlantirishni boshlaydilar. Ular jinsiy rollar, normasiyalar va munosabatlar haqida yanada chuqurroq tushuncha hosil qiladilar.

2. Ijtimoiy va emotsional farq: O'spirinlikda o'smirlar ijtimoiy va emotsional munosabatlar orqali o'z jinsiy identifikatsiyalarini rivojlantiradilar. Bu, o'z navbatida, o'zining jinsiy roli va munosabatlar haqida kengroq tushunchalar yaratishga olib keladi.

3. Self-identifikatsiya: O'smirlar o'z jinsiy orientatsiyasi, xulq-atvori va munosabatlari orqali o'zini qanday ko'rsatishni o'rganadilar. Bu jarayonda ular o'z jinsiy xohishlari va ehtiyojlarini aniqroq tushunishga harakat qiladilar.

4. Gipotezalar yaratish: O'smirlar jinsiy munosabatlar va rollar bilan bog'liq gipotezalar yaratadilar va ularni sinab ko'radilar. Ular jinsiy munosabatlar haqida turli nazariyalarni sinovdan o'tkazish va tajriba qilishadi.

5. Ijtimoiy ta'sir: O'smirlarning jinsiy identifikatsiyasi va tajribalariga ijtimoiy normativlar, ota-onalar, do'stlar va madaniyatning ta'siri kuchli bo'lishi mumkin. Ular ijtimoiy ta'sirlarni hisobga olib, o'z jinsiy identifikatsiyalarini shakllantiradilar.

Bu kognitiv o'zgarishlar o'spirinlik davrida seksual ustanovkalarni rivojlanishida muhim rol o'ynaydi va o'smirlarning jinsiy identifikatsiya va munosabatlarida o'ziga xos xususiyatlarni yaratadi.

4. O'spirinlik davrida kognitiv o'zgarishlar

O'spirinlik davrida kognitiv o'zgarishlar markaziy ahamiyatga ega va shaxsning intellektual va psixologik rivojlanishini belgilaydi. Ushbu davrda quyidagi asosiy kognitiv o'zgarishlar yuz beradi:

1. Abstrakt fikrlash: O'smirlar konkret fikrlashdan abstrakt fikrlashga o'tadilar. Ular murakkab masalalarni tushunishga, nazariy fikrlarni o'ylashga va umumiy prinsiplarni qo'llashga qodir bo'lishadi.

2. Mantiqiy fikrlash: mantiqiy va sistematik fikrlash qobiliyati rivojlanadi. O'smirlar deduktiv va induktiv fikrlash usullarini qo'llashga, murakkab muammolarni hal qilishga, va konseptual qoidalarni tushunishga qodir bo'lishadi.

3. Self-refleksiya: O'smirlar o'z fikr va his-tuyg'ularini tahlil qilish, o'zini tanqidiy baholash va shaxsiy rivojlanishni rejalashtirish qobiliyatini oshiradilar. Bu o'z-o'zini anglashni chuqurlashtiradi.

4. Metakognitiv qobiliyatlar: O'smirlar o'z fikr va o'rganish jarayonlarini boshqarish va nazorat qilish qobiliyatini rivojlantiradilar. Ular o'qish va muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqadilar va ularni qanday qo'llashni tushunadilar.

5. Tushuncha va nazariyalar yaratish: O'smirlar yangi tushunchalar va nazariyalarni yaratadilar. Ular ijtimoiy, axloqiy va mavjud bilimlar haqida o'z fikrlarini rivojlantiradilar va yangi perspektivalar yaratadilar.

6. Emotsional va ijtimoiy tushuncha: O'smirlar boshqalar bilan muloqotda va munosabatlarda emotsional nuqtai nazarlarni yaxshiroq tushunadilar. Ular empatiya qobiliyatini oshiradilar va ijtimoiy normativlarni yanada yaxshi anglashadi.

Bu kognitiv o'zgarishlar o'smirlarning qaror qabul qilish, muammolarni hal qilish va shaxsiy identifikatsiyalarini shakllantirish jarayonlariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ilk o'spirinlik davrida jismoniy rivojlanish haqida nimalar bilasiz?
2. Ilk o'spirinlik davrida psixik rivojlanish bosqichlarini aytib bering?
3. Ilk o'spirinlik davrida makrofunksional o'zgarishlar deb nimalarga aytiladi?
4. Ilk o'spirinlik davrida ichki o'zgarishlar qanday ko'rinishda bo'ladi?
5. Ilk o'spirinlik davrida seksual ustanovkalarni rivojlanishi qanday o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq?
6. O'spirinlik davridagi kognitiv o'zgarishlar nimalarni belgilab beradi?

21-MAVZU: ILK O'SPIRINLIK DAVRIDAGI O'QUVCHILARNING KASBIY TANLOVI VA UNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINATSIYASI. (10-11-SINFLAR MISOLIDA)

REJA

1. Kasbiy tanlov muammosi va uning determinatsiyasi tadqiqot mavzusi sifatida.
2. Psixologik va ijtimoiy omillar kasbiy tanlovning ichki va tashqi determinantlari sifatida.

Tayanch so'z va iboralar: kasb, kasbiy tanlov, determinatsiya, moyillik, tasavvurlar, konsultatsiyalar, qobiliyat, qiziqishlar, moyilliklar, omillar, mehnat bozori, ehtiyojlar, madaniyat, ijtimoiy stereotiplar

Ilk o'spirinlik davridagi o'quvchilarning kasbiy tanlovi va uni shakllantirishning psixologik determinatsiyasi (10-11-sinflar misolida)

Ilk o'spirinlik davri (10-11-sinflar) shaxsning kasbiy tanlovni amalga oshirishi uchun eng muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda o'spirinlar psixologik jihatdan murakkab jarayonlarni boshdan kechiradilar.

34- rasm. O'smirlar va ilk o'spirin uchun o'quv faoliyatining individual uslubi

Kasbiy tanlov va uni shakllantirishning psixologik determinatsiyasi asosan quyidagi omillarga bog'liq:

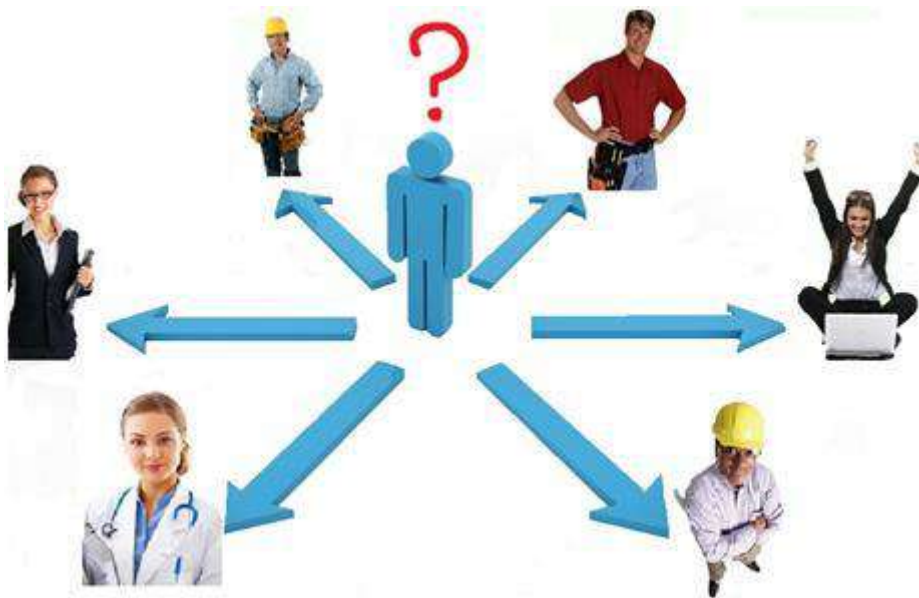
1. Shaxsiy qiziqish va moyilliklar: O'spirinlar kasbiy yo'nalishni tanlashda o'zlarining qiziqishlari va moyilliklariga asoslanadilar. Bu yoshda shaxsiy qiziqishlar ko'pincha mustahkamlanib boradi va kelajakda tanlanadigan kasb haqida dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi. Psixologlar bu qiziqishlarni aniqlashda turli metodikalar, shu jumladan testlar va suhbatlar yordamida o'spirinlarga yordam beradi.

2. Kognitiv tayyorgarlik va bilim saviyasi: O'quvchilarning kasbga yo'nalishi ularning kognitiv rivojlanish darajasi va bilim saviyasiga bog'liq. Bu davrda bilimlarni o'zlashtirish darajasi, tafakkur, xotira, va mantiqiy fikrlash kabi kognitiv ko'nikmalar kasb tanlash jarayoniga katta ta'sir qiladi. Yuqori akademik natijalar o'quvchini ilmiy va intellektual kasblarga yo'naltirishi mumkin.

3. Ijtimoiy ta'sirlar: O'spirinlarning kasbiy tanlovi ijtimoiy muhit, oila, o'qituvchilar va do'stlar ta'sirida shakllanadi. Ota-onalar va o'qituvchilar tomonidan berilgan maslahatlar o'spirinning kasb tanlashiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy stereotiplar va jamiyatdagi kasblar prestiji ham bu jarayonga ta'sir qiladi.

4. Shaxsning o'z-o'zini anglash jarayoni: Bu yosh davrida o'spirinlar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini anglay boshlaydilar. O'z-o'zini anglash, o'z-o'ziga ishonch va o'zini baholash o'spirinning kasb tanlashdagi qobiliyatlari va imkoniyatlarini real baholashga yordam beradi. Psixologik maslahatchilar o'quvchilarning o'z-o'zini anglash jarayonida ularga yordam berib, ular uchun eng mos kasbni aniqlashda qo'llab-quvvatlaydi.

5. Kasb tanlash bo'yicha psixologik konsultatsiya: Kasb tanlash jarayonida psixologik konsultatsiyalar juda muhimdir. Psixologlar o'spirinlar bilan suhbatlar o'tkazib, ularning qiziqishlari, moyilliklari va shaxsiy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu konsultatsiyalar natijasida o'quvchilar o'z qobiliyatlariga mos kasbni tanlash uchun kerakli ko'rsatmalar va maslahatlar olishlari mumkin.

35- rasm. Kasbiy muvofiqlik: Mustaqil kasb tanlash

Xulosa: Ilk o'spirinlik davrida kasbiy tanlovni amalga oshirish murakkab psixologik jarayon bo'lib, u o'spirinning shaxsiy qiziqishlari, kognitiv rivojlanish darajasi, ijtimoiy ta'sirlar va o'z-o'zini anglash jarayoni kabi ko'plab omillarga bog'liq. Psixologik konsultatsiyalar va to'g'ri yo'naltirish o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlariga asos yaratadi. Bu jarayonda psixologlar va pedagoglarning yordami, shuningdek, ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi katta ahamiyatga ega.

1. Kasbiy tanlov muammosi va uning determinantsiyasi tadqiqot mavzusi sifatida. Kasbiy tanlov inson hayotida muhim bosqich bo'lib, uning kelajakdagi muvaffaqiyati va shaxsiy farovonligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Ushbu jarayon murakkab psixologik, ijtimoiy va kognitiv omillar bilan bog'liq bo'lib, ularni tushunish va tadqiq etish kasb tanlashdagi qiyinchiliklarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi: Kasbiy tanlov masalasi yoshlarning hayotidagi eng dolzarb va stressga olib keluvchi jarayonlardan biridir. Bu tanlov ko'pincha hayot uchun strategik qarorlar qabul qilishni talab qiladi va shaxsiy qoniqish, ijtimoiy status hamda iqtisodiy mustaqillik kabi ko'rsatkichlarga ta'sir

ko'rsatadi. Shu sababli, kasbiy tanlovning psixologik determinatsiyasi va uni shakllantiruvchi omillarni tadqiq etish o'ta muhimdir.

Kasbiy tanlov muammosi: Kasb tanlash jarayoni yoshlarning o'z imkoniyatlarini, qiziqishlarini va mehnat bozorining ehtiyojlarini to'g'ri baholay olmasliklari sababli qiyinlashadi. O'smirlar ko'pincha jamiyat, oila yoki yaqinlarining ta'siri ostida o'zlarini qiziqitirmagan sohani tanlaydilar. Bu esa kelajakda qoniqmaslik, stress, kasbiy qayta tayyorgarlik kabi muammolarga olib kelishi mumkin.

36- rasm. Kasbiy qiziqish va layoqatlar

Determinatsiya omillari: Kasbiy tanlovni shakllantiruvchi omillarni o'rganish jarayonida quyidagi asosiy psixologik determinatsiyalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Shaxsiy qiziqishlar va moyilliklar: Kasbiy tanlov ko'pincha shaxsning qiziqishlari va moyilliklariga bog'liq. O'smirlik davrida qiziqishlar shakllanadi va kasb tanlash jarayonida muhim rol o'ynaydi.

2. Kognitiv va intellektual ko'rsatkichlar: Odamning bilim darajasi, o'zlashtirish qobiliyati va analitik fikrlash qobiliyati kasb tanlashda hal qiluvchi

omillardan biri hisoblanadi. Kognitiv rivojlanish va kasbiy qobiliyatlar mos kelishi kerak.

3. Shaxsiy va ijtimoiy omillar: o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonch, o'z qobiliyatlarini real baholash kasb tanlash jarayonida katta ahamiyatga ega. Shuningdek, ijtimoiy muhit, ota-onalar va o'qituvchilarning tavsiyalari, mehnat bozoridagi holatlar ham kasbiy tanlovga ta'sir qiladi.

4. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: kasb tanlashda iqtisodiy imkoniyatlar va mehnat bozoridagi tendensiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Ayrim kasblarning ijtimoiy maqomi va daromadliligi o'smirlar uchun jozibador bo'lishi mumkin.

5. Shaxsiy o'sish va o'zini rivojlantirish ehtiyoji: Ko'pgina yoshlarda o'zlarining qobiliyatlari va potentsiallarini amalga oshirish istagi paydo bo'ladi.

Kasb tanlash ushbu ehtiyojni qondirishning eng asosiy yo'li hisoblanadi.

Tadqiqot yo'nalishlari: - Psixologik va pedagogik yondashuvlar: O'smirlar bilan psixologik maslahatlar va pedagogik amaliyotlar orqali kasbiy tanlovni yengillashtirish usullari.

Kognitiv rivojlanish va kasb tanlash bog'liqligi: Kognitiv bilimlar va kasbiy qobiliyatlarning rivojlanish bosqichlari hamda kasb tanlash qaroriga ta'siri.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillarning roli: Kasbiy tanlovga ijtimoiy va iqtisodiy omillar ta'sirini chuqurroq o'rganish va ularning ijtimoiy status bilan bog'liqligi.

Kasb tanlashda oila va jamiyatning ta'siri: Ota-onalar va o'qituvchilarning kasbiy tanlovga ta'sirini tadqiq etish.

Ilk o'spirinlik davrida mehnatga munosabatning shakllanishi uning kasbiy tanlovida muhim ahamiyat kasb etadi. O'spirinlarda kasbiy tanlovni shakllantirish bir qancha omillardan iborat. Bu borada o'zining ilmiy maqolamda quyidagicha omillarni e'tirof etib o'tgan: "...O'spirinlik davrida mehnatga munosabatni shakllantirishga bir qancha omillar yordam beradi:

1. Oilaning ta'siri: ota-ona yoki yaqinlarning ishga munosabati, ularning mehnat odob-axloqi va ular bergan qadriyatlar o'spirinlarning mehnat haqidagi tasavvuriga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

37- rasm. Baxtiyor oila

38- rasm. Oila baxtli bo'lsa vatan tinch

2. Tengdoshlar ta'siri: Do'stlar va tengdoshlar o'zlarining tajribalari, qadriyatlari va bandlik haqidagi muhokamalari orqali ishga munosabatni shakllantirishlari mumkin.

3. Ta'lim muhiti: maktab tajribasi, jumladan, o'qituvchilar bilan o'zaro munosabatlar, kasbga yo'naltirish va darsdan tashqari mashg'ulotlar uning ahamiyati va dolzarbligi haqidagi tasavvurlarni shakllantirish orqali mehnatga munosabatga ta'sir qilishi mumkin.

4. Ijtimoiy-iqtisodiy: Turli ijtimoiy-iqtisodiy muhitga ega bo'lgan o'spirinlar o'z oilasining iqtisodiy ahvoli, imkoniyatlardan foydalanish imkoniyati va bandlik bilan bog'liq madaniy qadriyatlarga qarab mehnat haqida turlicha tasavvurga ega bo'lishi mumkin.

5. Ommaviy axborot vositalari va madaniy ta'sirlar: Ommaviy axborot vositalarida mehnatning tasviri, shuningdek, madaniy me'yorlar va qadriyatlar o'spirinlarda turli xil ish turlari, kasb yo'llari va mehnatning jamiyatdagi ahamiyati haqidagi tasavvurlarini shakllantirishi mumkin.

6. Shaxsiy tajribalar: O'spirinlik davridagi to'liq bo'lmagan ishlar, ko'ngillilar, stajirovkalar yoki boshqa bandlik shakllari bilan to'g'ridan-to'g'ri tajribalar, uning mukofotlari, qiyinchiliklari va ahamiyati haqida bevosita tushunchalar berish orqali unga munosabatni shakllantirishi mumkin.

7. Shaxsiy xususiyatlar: motivatsiya, qat'iyatlilik, o'z-o'zini samaradorligi va yutuqlarga bo'lgan munosabati kabi individual xususiyatlar ham o'spirinlarning mehnatga munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

Ushbu turli omillarni tushunish va hal qilish orqali o'qituvchilar, ota-onalar va siyosatchilar o'spirinlarda mehnatga va kasbga ijobiy munosabatni rivojlantirishga yordam berishlari mumkin.

Xulosa. Kasbiy tanlov jarayoni shaxsning butun hayotiga ta'sir qiluvchi murakkab jarayon bo'lib, uning psixologik determinatsiyasi turli omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu jarayonni tushunish va chuqur tadqiq qilish o'smirlar va yoshlarning kasbiy yo'l tanlashda ko'Maklashish va ularni to'g'ri yo'naltirish imkonini beradi.

2. Psixologik va ijtimoiy omillar kasbiy tanlovning ichki va tashqi determinantlari sifatida.

Kasbiy tanlov jarayoni shaxsning o'z hayotidagi muhim qarorlardan biri hisoblanadi va bu qaror psixologik va ijtimoiy omillarning ta'siri ostida shakllanadi. Ushbu omillar kasbiy tanlovning ichki va tashqi determinantlariga bo'linadi.

Ichki determinantlar (psixologik omillar)

1. Shaxsiy qiziqishlar va moyilliklar: Shaxsning qiziqishlari va moyilliklari uning kasbiy tanlovida muhim rol o'ynaydi. Bu ichki determinant o'zini kasbiy yo'nalishlarda ifoda qilish istagi, o'z kuchli tomonlarini amalga oshirish intilishi bilan bog'liq. Qiziqishlar va moyilliklar asosan yosh davrlari bilan shakllanib boradi va ko'p hollarda kasbiy yo'nalishni belgilaydi.

2. Motivatsiya: motivatsiya ichki determinant sifatida kasbiy tanlovda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Insonning ichki ehtiyojlari, maqsadlari va kasbiy muvaffaqiyatga erishish ishtiyoqi kasb tanlashdagi qarorlarni boshqaradi. Motivatsiyaning turlari, masalan, ichki (o'z-o'zini rivojlantirish) va tashqi (Moddiy rag'batlantirish) motivlar ham tanlov jarayoniga ta'sir ko'rsatadi.

3. Shaxsning o'z-o'zini anglash: O'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va kuchli tomonlarini to'g'ri baholash kasbiy tanlovda muhim rol o'ynaydi. Shaxsning o'z-o'ziga ishonchi, o'zini kasbiy sohada muvaffaqiyatli deb bilishi kasb tanlash jarayonini yengillashtiradi.

4. Qobiliyatlar va shaxsiy xususiyatlar: Har bir shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlari bor. Ushbu qobiliyatlar (Masalan, mantiqiy

fikrlash, ijodkorlik, muomala qilish qobiliyati) kasbiy yoʻnalishni tanlashda ichki determinantlar sifatida qaraladi. Shaxsning oʻz qobiliyatlarini tan olishi va ular asosida kasbni tanlashi uning kasbiy hayotidagi muvaffaqiyatini belgilaydi.

Tashqi determinantlar (ijtimoiy omillar)

1. Oila va yaqinlarning taʼsiri:

Kasb tanlash jarayonida oila muhim rol oʻynaydi. Ota-onalar va yaqinlar, ularning kasbiy tajribasi, maslahatlari va koʻrsatmalari oʻspirinlarning kasbiy yoʻnalishini belgilashga katta taʼsir qiladi. Baʼzida oilaviy anʼanalar va qarashlar sababli shaxs oʻz qiziqishlariga zid boʻlgan kasblarni tanlashi mumkin.

2. Jamiyat va mehnat bozori: Jamiyatdagi mehnat bozorining holati, kasblarning nufuzi, ularning iqtisodiy va ijtimoiy maqomi kasbiy tanlovni shakllantiruvchi tashqi determinantlar hisoblanadi. Jamiyatda yuqori baholangan va daromadli deb hisoblangan kasblar koʻp hollarda yoshlarga jozibador boʻlib tuyuladi, bu esa ularning tanlovida muhim rol oʻynaydi.

3. Oʻqituvchilar va taʼlim tizimi: Oʻqituvchilar hamda taʼlim tizimi ham kasbiy tanlovga taʼsir etadi. Oʻqituvchilarning maslahatlari, taʼlim dasturlari va kasbiy yoʻnaltirish jarayonida koʻrsatilgan yordam oʻspirinlarning qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Shu bilan birga, taʼlim muassasalari oʻqituvchilarning kasbiy tanlovlarini yoʻnaltiruvchi vositalarni taqdim etadi.

4. Madaniyat va ijtimoiy stereotiplar: madaniy qadriyatlar va ijtimoiy stereotiplar kasbiy tanlovga taʼsir qiluvchi muhim tashqi determinantlardan biridir. Ayrim kasblar maʼlum madaniyatlarda nufuzli yoki kam nufuzli deb qaraladi, bu esa oʻspirinlarning tanlovlariga bevosita taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Xulosa. Kasbiy tanlov ichki va tashqi determinantlarning murakkab oʻzaro taʼsiri natijasida shakllanadi. Psixologik omillar (ichki determinantlar) shaxsning qiziqishlari, qobiliyatlari, motivatsiyalari va oʻz-oʻzini anglash jarayoniga bogʻliq boʻlsa, ijtimoiy omillar (tashqi determinantlar) oila, jamiyat, taʼlim tizimi va madaniyatning taʼsiri bilan bogʻliqdir. Ushbu omillarni chuqur tushunish va ularning oʻzaro bogʻliqligini tahlil qilish kasbiy yoʻnaltirishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. "...Oʻspirinlarda kasblar haqida yaqqol tasavvurlar

bo'lmashligi sababli, ular xatolarga yo'l qo'yadilar. Tanlangan va tanlanishi zarur bo'lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarini talab qilishini tushunib yetmaydilar. Biroq, bunday ko'ngilsizliklarni oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud bo'lib, bu omillarni quyidagicha keltirish mumkin: -kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tasniflash va ifoda etish; -psixologlarning kasblar bo'yicha tashviqot ishlari olib borishi, o'quvchilarga kasblar yuzasidan maslahatlar berishi; -psixolog va ota - onalar bilan birga kasbga yo'naltirish tadbirlarini ko'rib chiqishi; - o'spirinlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish; -Mehnat ta'limi darslarida yuqori sinf o'quvchilarini kasbga tayyorlash va qiziqish uyg'otish; -kasb tanlash usullarini amaliyotga tatbiq qilingan psixodiagnostik usullarini ishlab chiqish; -kasbga yo'naltirish yuzasidan o'spirinlar orasida targ'ibot va tashviqot ishlarini olib borish va psixologik tayyorlash kabi. Xulosa qilib aytish mumkinki, o'spirinlarni yangi hayotga qadam bosayotgan, kelajagini yaratayotgan davrda ularga alohida e'tibor berishlikni, ularning individual xususiyatlaridan kelib chiqib, kasbga yo'naltirishni talab etadi. Zero, o'spirinlar tanlagan kasblaridan kelajakda qoniqish hissini hosil qilishsin.”[18.521b.]

Nazorat uchun savollar:

1. Kasbiy tanlov va uni shakllantirishning psixologik determinatsiyasi asosan qanday omillarga bog'liq?
2. Kasbiy tanlov muammosi nima?
3. Kasbiy tanlov muammosi determinatsiyasi haqida nimalar bilasiz?
4. Kognitiv rivojlanish va kasb tanlash bog'liqligi nimadan iborat?
5. Ilk o'spirinlik davrida kasb tanlashda oila va jamiyatning o'rni?
6. Ilk o'spirinlik davrida shaxsning qiziqishlari va moyilliklari uning kasbiy tanlovida qanday o'rin tutadi?
7. Kasbiy muvaffaqiyatga erishish ishtiyoqining kasb tanlashdagi ahamiyati?
8. Shaxsan o'zingiz kasb tanlashingizda kimning roli ustuvor deb o'ylaysiz?
8. Sizning kasbiy tanlovingizda o'qituvchilaringizni o'rni qay darajada deb o'ylaysiz?

22-MAVZU: ILK YETUKLIK 20 YOSHDAN 40 YOSHGACHA.

REJA

1. Ilk yetuklik 20 yoshdan 40 yoshgacha.
2. Ilk yetuklik davrida rivojlanish vazifalari.
3. Ijtimoiy talablarda yoshning xususiyatlari.

Tayanch soʻz va iboralar: yetuklik davri, lik yetuklik davri, shakllanish, rivojlanish, maqsad, tajriba, muvaffaqiyat, oʻziga ishonch, imkoniyat, stress, ruhiy tushkunlik, hayot mazmunini izlash, mas'uliyat, iqtisodiy mustaqillik, ijtimoiy talablar, aqliy imkoniyatlar

1. Ilk yetuklik 20 yoshdan 40 yoshgacha.

Ilk yetuklik davri inson hayotining muhim bosqichlaridan biri hisoblanib, odatda 20 yoshdan 40 yoshgacha boʻlgan vaqtni qamrab oladi. Bu davrda insonning shaxsiy va ijtimoiy hayoti, kasbiy faoliyati, oilaviy munosabatlari barqarorlikka erishadi. Psixologiyada ilk yetuklik davri insonning psixologik rivojlanishi va hayotiy maqsadlarini shakllantirish bilan bogʻliq boʻlgan bosqich sifatida oʻrganiladi.

39- rasm. Ilk yetuklik davri inson hayotining muhim bosqichi

Ilk yetuklik davrining psixologik xususiyatlari

1. Shaxsiy identifikatsiya va o'z-o'zini anglash: Ilk yetuklik davrida shaxs o'zini kimligini, qanday qadriyatlar va ideallarga asoslanib hayot kechirishini aniqlaydi. O'zini anglash jarayoni insonning kasbiy yo'nalishlari, shaxsiy qiziqishlari va shaxsiyatining mustahkamlanishiga sabab bo'ladi.

2. Mustaqillik va mas'uliyat: Bu davrda insonning ijtimoiy mustaqillikka erishishi sezilarli darajada oshadi. O'z hayotini mustaqil ravishda boshqarish, qarorlar qabul qilish va o'z harakatlari uchun javobgarlik olish qobiliyatlari rivojlanadi. Yetuklik davrida mas'uliyatlilik ham oila, kasb, va ijtimoiy munosabatlarda asosiy rol o'ynaydi.

3. Kasbiy faoliyat va o'z-o'zini ro'yobga chiqarish: Ilk yetuklik davri shaxsning kasbiy hayoti uchun eng samarali davr hisoblanadi. Bu yoshda inson kasbiy tanlovini amalga oshiradi, tajriba orttiradi va o'z sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun faoliyat yuritadi. Bu davr kasbiy o'sish va o'z-o'zini rivojlantirish uchun qulay imkoniyatlar bilan to'la bo'lib, insonning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi.

4. Oilaviy hayot va munosabatlar: Ilk yetuklik davri odatda oilaviy hayotni boshlash va oila qurish bosqichi bilan bog'liqdir. Inson bu davrda barqaror oilaviy munosabatlarni o'rnatish va bolalarni tarbiyalash kabi mas'uliyatlarni zimmasiga oladi. Bu bosqichda oila insonning shaxsiy hayotida muhim ahamiyat kasb etadi va uning psixologik farovonligiga ta'sir ko'rsatadi.

5. Ijtimoiy mavqe va maqom: Ushbu yoshda inson o'z ijtimoiy mavqeyini shakllantiradi. Jamiyatda o'z o'rnini topish, iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'lish va ijtimoiy maqomga ega bo'lish bu davr uchun xos xususiyatdir. Odamlar ko'pincha 20-40 yosh oralig'ida ijtimoiy tan olinadi, jamiyatdagi rolini aniqlaydi va o'z hayotiy maqsadlariga erishish yo'lida faoliyat olib boradi.

Ilk yetuklik davridagi psixologik muammolar

- Stress va ruhiy tushkunlik:

Yetuklik davrida kasbiy muvaffaqiyatga erishish, oila qurish va boshqa mas'uliyatlar insonni ruhiy bosimga solishi mumkin. Mehnat va oilaviy hayotdagi muammolar stress va tushkunlikka olib kelishi ehtimoli mavjud.

Hayot mazmunini izlash: Shaxs o'z maqsadlariga erishishda hayotining mazmunini izlaydi. Ba'zi hollarda inson o'zining tanlagan yo'nalishidan qoniqmaslikka duch kelishi mumkin, bu esa kasbiy yoki shaxsiy krizislarni keltirib chiqaradi.

- Oilaviy va shaxsiy munosabatlardagi qiyinchiliklar: Oila qurish jarayonida yoki oilaviy hayot davomida turli qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Shaxsiy munosabatlarni mustahkamlash, farzand tarbiyasi va oila ichidagi mas'uliyatlarni to'g'ri taqsimlash muhim vazifalardan biridir.

Xulosa Ilk yetuklik davri shaxsning psixologik rivojlanishi, o'zini kasbda va hayotda amalga oshirish, shuningdek, ijtimoiy va oilaviy barqarorlikka erishish bosqichidir. Bu davrda insonning ruhiy holati, o'z-o'zini anglash va qoniqish darajasi, shuningdek, kasbiy va shaxsiy muvaffaqiyatlariga bevosita bog'liq.

Ilk yetuklik davrida rivojlanish vazifalari inson hayotidagi muhim bosqichlarni tashkil etib, uning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy jihatdan barqarorlashuviga yordam beradi. Ushbu vazifalar odatda 20 yoshdan 40 yoshgacha bo'lgan davrni qamrab olib, shaxsning yetuklik sari intilishida markaziy o'rin tutadi.

Ilk yetuklik davrida rivojlanish vazifalari: 1. Mustaqil hayot kechirish va mas'uliyatni qabul qilish: Ilk yetuklik davrida shaxs o'zining hayotini mustaqil ravishda boshqarishga o'tadi. Bu davrda mustaqillik hayotiy qarorlarni o'zi qabul qilishni, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni va o'z faoliyati natijalari uchun javobgar bo'lishni talab qiladi.

2. Kasbiy yo'nalishni tanlash va rivojlantirish: Yetuklik davrining asosiy vazifalaridan biri bu kasbiy yo'nalishni tanlash va uni rivojlantirishdir. Shaxs o'z qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlariga mos keladigan kasbni tanlaydi, kasbiy maqsadlar qo'yadi va ularga erishish uchun ishlaydi. Bu jarayon insonning kelajakdagi muvaffaqiyati va hayotiy farovonligiga asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Oilaviy hayotni boshlash va munosabatlarni barqarorlashtirish: Ushbu davrda ko'p odamlar oila qurish yoki oilaviy hayotni davom ettirishni tanlaydilar. Oilaviy hayotda mas'uliyatni o'z zimмага olish, turmush o'rtog'i bilan barqaror munosabatlarni saqlash va farzandlar tarbiyasiga e'tibor qaratish muhim rivojlanish vazifalari hisoblanadi.

4. Ijtimoiy mavqe va ijtimoiy o'zini o'rnini topish: Yetuklik davrida shaxs o'zining ijtimoiy mavqeyini belgilaydi va jamiyatlardagi o'rnini mustahkamlashga intiladi. Bu ijtimoiy rollarni qabul qilish, mehnat faoliyatida muayyan maqomga ega bo'lish, iqtisodiy mustaqillikka erishish kabi jihatlarni o'z ichiga oladi.

5. Shaxsiy identifikatsiya va hayot mazmunini shakllantirish: Ilk yetuklik davrida shaxs o'z hayotining ma'nosini, maqsadlarini va qadriyatlarini shakllantiradi. Bu hayotda nimaga intilish kerakligi, qanday hayotiy yo'ldan borish lozimligi haqidagi savollarga javob topish jarayoni hisoblanadi. Shaxsning hayotdagi mazmuni va maqsadlari kelgusidagi harakatlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

6. Salomatlikni saqlash va farovon hayot tarzi yaratish: Ilk yetuklik davrida inson o'z sog'lig'ini saqlash va farovonlikka erishish uchun muhim qarorlar qabul qiladi. Bu sog'lom turmush tarzini olib borish, jismoniy faoliyat bilan shug'ullanish va zararli odatlardan voz kechish bilan bog'liq rivojlanish vazifalarini o'z ichiga oladi.

7. Do'stlar va ijtimoiy aloqalarni rivojlantirish: Bu davrda do'stlar bilan aloqalarni mustahkamlash va yangi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish ham muhim vazifa hisoblanadi. Do'stlik va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy aloqalar ruhiy salomatlik va hayotdan qoniqish darajasini oshiradi.

8. Muvaffaqiyat va barqarorlikka erishish: Ilk yetuklik davrining rivojlanish vazifalari orasida shaxsning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishishi ham katta ahamiyat kasb etadi. O'z kasbiy va oilaviy hayotida muvaffaqiyatli bo'lish, maqsadlariga erishish orqali barqarorlikka erishish inson uchun muhim.

Xulosa qiladigan bo'lsak ilk yetuklik davridagi rivojlanish vazifalari insonning hayotida muhim o'zgarishlar va barqarorlikka erishish bilan bog'liqdir. Ushbu

vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish shaxsiy o'sish, hayotiy maqsadlar sari intilish va hayotiy farovonlikka erishishga yordam beradi.

Ijtimoiy talablarda yoshning xususiyatlari inson hayotining turli bosqichlarida ijtimoiy munosabatlar, vazifalar va kutishlarga qanday javob berishini belgilaydi. Har bir yosh davri ijtimoiy jihatdan o'ziga xos talablarga ega bo'lib, bu talablar shaxsning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Quyida turli yosh davrlarida ijtimoiy talablarga qanday javob berilishi va yoshning asosiy xususiyatlari keltirilgan.

1. Bolalik davri (0-12 yosh)

- Ijtimoiy talablar: Bolalikda asosiy ijtimoiy talab oila va yaqin atrofdagi kishilar bilan munosabatlarni shakllantirish, ijtimoiy qoidalarga moslashishdir. Maktabga chiqish bilan esa, boladan mehnat faoliyatini o'zlashtirish, bilim olish va intizomli bo'lish kutiladi.

- Yosh xususiyatlari: Ushbu davrda bola ijtimoiy qoidalarni o'rganadi, ijtimoiy normativlar asosida o'zini tutishga harakat qiladi. Bolalikda ijodiy qobiliyatlar, o'yin faoliyati orqali ijtimoiy tajriba o'zlashtiriladi.

2. O'smirlik davri (12-18 yosh)

- Ijtimoiy talablar: O'smirlik davrida asosiy ijtimoiy talablar shaxsiy o'zligini anglash, o'ziga xoslikni shakllantirish va mustaqil qaror qabul qilishdan iborat. O'smirlar jamiyatda o'z o'rnini topishga, tengdoshlari bilan munosabatlarni o'rnatishga intiladi.

- Yosh xususiyatlari: Bu davrda o'smirlar mustaqillikka intiladi, ijtimoiy rol va qadriyatlarni sinchkovlik bilan o'rganadi. Shu bilan birga, bu davrda jamiyat tomonidan talab qilinadigan mehnat va o'quv faoliyati ham kuchayadi.

3. Ilk yetuklik davri (18-40 yosh) - Ijtimoiy talablar: Yetuklik davrida jamiyat insondan o'zini kasbda va oilaviy hayotda barqarorlashtirishni kutadi. Kasbiy jihatdan o'zini topish, oilaviy majburiyatlarni bajarish, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka erishish kabi vazifalar dolzarb bo'ladi.

- Yosh xususiyatlari: Ushbu yoshda shaxs kasbiy muvaffaqiyat, oila qurish, farzand tarbiyasi va jamiyatda o'z o'rnini topishga intiladi. Mas'uliyat, qaror qabul

qilish qobiliyati rivojlanadi va barqaror ijtimoiy maqomga erishish jarayoni amalga oshadi.

4. Yetuklik davri (40-60 yosh) Ijtimoiy talablar: Yetuklik davrida ijtimoiy talablarga jamiyatda yetakchi mavqe egallash, kasbiy barqarorlik, oilaviy va shaxsiy mas'uliyatlarning mustahkamlanishi kiradi. Ushbu davrda shaxsdan jamiyatdagi ijtimoiy rolining barqarorligi va avlodlar orasidagi bog'liqlikni ta'minlash kutiladi.

- Yosh xususiyatlari: Ushbu yoshda inson ko'pincha o'z hayotini qayta ko'rib chiqadi, jamiyatda o'zining bevosita hissasini kiritishni istaydi. Shaxsiy hayot va kasbiy yutuqlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi.

5. Keksa yosh davri (60 va undan katta yosh)

- Ijtimoiy talablar: Keksa yosh davrida jamiyat ijtimoiy faoliyatdan asta-sekin chekinishni, avlodlarga tajriba va bilimlarni yetkazishni, shuningdek, jismoniy va ruhiy farovonlikni ta'minlashni talab qiladi.

- Yosh xususiyatlari: Keksa yoshda insonning jismoniy va aqliy imkoniyatlari cheklana boshlaydi, ammo u ijtimoiy jihatdan faol qolishi, oilaviy va jamoaviy hayotda ishtirok etishi mumkin. Shu davrda avlodlararo aloqa va hayotiy tajribani o'rtoqlashish muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ijtimoiy talablarda yoshning xususiyatlari jamiyat tomonidan insonning turli hayot bosqichlarida o'z zimmasiga olgan vazifalarini belgilaydi. Har bir yosh davrining o'ziga xos ijtimoiy kutishlari va talablari mavjud bo'lib, bu talablar shaxsning psixologik rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Ilk yetuklik davri deb nimaga aytiladi, tushuntirib bering?
2. Ilk yetuklik davrining psixologik xususiyatlari nimadan iborat?
3. Ilk yetuklik davrida inson kasbiy tanlovni amalga oshira oladimi?
4. Ilk yetuklik davridagi psixologik muammolarni sanab bering?
5. Ilk yetuklik davrida rivojlanish vazifalari qanday amalga oshiriladi?
6. Ilk yetuklik davrida oilaviy hayotni boshlash to'g'rimi?

7. Kasbiy jihatdan o'zini topish, oilaviy majburiyatlarni bajarish, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlikka erishish deganda nimalarni tushunasiz?

23-MAVZU: O'RTA YETUKLIK 40 YOSHDAN VA 55 YOSHGACHA

REJA

1. O'rta yetuklik davrining (40 - 55) ahamiyati
2. O'rta yetuklik davrida jismoniy rivojlanishning o'ziga xosligi

Tayanch so'z va iboralar: o'rta yetuklik davri, barqaror davr, faol davr, donolik, qobiliyat, tajriba, g'amxo'rlik, sog'lom turmush tarzi, o'rta yosh inqirozi, ruhiy farovonlik, o'zgarishlar jarayoni, moslashuv jarayoni, tabiiy qarish, menopauza, estrogen gormoni, testosteron

1. **O'rta yetuklik davrining (40 - 55) ahamiyati.** O'rta yetuklik davri (40 yoshdan 55 yoshgacha) inson hayotidagi eng barqaror va faol davrlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxs ijtimoiy, kasbiy va oilaviy jihatdan yetuklikka erishadi va jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlaydi. Ushbu bosqich psixologik va jismoniy jihatdan barqarorlik, shuningdek, hayotiy maqsadlarni amalga oshirish davri hisoblanadi.

40- rasm. O'rta yetuklik davri

O'rta yetuklik davrining asosiy psixologik xususiyatlari.

1. Hayotiy tajriba va donolik: Bu davrda insonning hayotiy tajribasi yetuk darajada bo'lib, u ko'p holatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilish va hayotdagi muammolarga donolik bilan yondashish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bu davrda inson o'zining o'tmishdagi tajribalarini yig'ib, kelajak uchun strategiyalar tuzadi.

2. Kasbiy barqarorlik: O'rta yetuklik davrida shaxs kasbiy faoliyatida barqarorlikka erishadi. Inson ko'pincha o'zining maksimal kasbiy mahoratiga ega bo'ladi va ko'proq rahbarlik yoki yetakchilik rolida bo'ladi. Shu bilan birga, ba'zi hollarda kasbiy o'zgarishlarga intilish yoki yangi faoliyatlarni izlash ham mumkin.

3. Shaxsiy o'z-o'zini anglash va qayta ko'rib chiqish: O'rta yetuklik davrida ko'p insonlar hayotlari va o'z maqsadlarini qayta ko'rib chiqishga moyil bo'ladilar. Bu davr ko'pincha "o'rta yosh inqirozi" deb ham ataladi, chunki odamlar o'z hayotlarining ahamiyatini anglay boshlaydilar, maqsadlarini qayta ko'rib chiqadilar va kelajak uchun yangi maqsadlar qo'yadilar.

4. Oilaviy va shaxsiy munosabatlar: O'rta yetuklik davrida oilaviy hayotning barqarorligi katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bu davrda ko'pchilik bolalarini voyaga yetkazadi va ularning mustaqil hayotga o'tishini kuzatadi. Shu bilan birga, otanonaning yoshi o'tishi bilan ularga ko'proq g'amxo'rlik qilish mas'uliyati ham bu davrning bir qismiga aylanadi.

5. Jismoniy o'zgarishlar va sog'liq: Ushbu yosh davrida jismoniy salomatlik muammolari paydo bo'lishi mumkin. Inson o'z tanasi va sog'lig'i haqida ko'proq qayg'ura boshlaydi. Sog'liqni saqlash, sog'lom turmush tarzi va zararli odatlardan voz kechish bu davr uchun muhim jihatlar hisoblanadi.

6. Ijtimoiy va jamiyatdagi o'rni: Bu davrda inson ijtimoiy faoliyatda katta rol o'ynaydi. Shaxs ijtimoiy jihatdan faol bo'lib, jamiyatdagi nufuzli mavqeyini mustahkamlaydi. Bu davrda inson ko'proq o'z tajribasini yosh avlodga o'rgatish, jamiyatda yetakchilik qilish yoki ijtimoiy loyiha va faoliyatlarga hissa qo'shish bilan shug'ullanishi mumkin.

O'rta yetuklik davridagi asosiy rivojlanish vazifalari

1. Shaxsiy va kasbiy barqarorlikni saqlash: Inson o'zining kasbiy maqsadlariga erishgan bo'lsa-da, barqarorlikni saqlash va o'z faoliyatini davom ettirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda inson o'zining yetuk darajada ekanligini va jamiyatga hissasini qo'shishda davom etishi kerak.

2. Hayotiy maqsadlarni qayta ko'rib chiqish va yangi maqsadlar qo'yish: O'rta yoshda shaxsning maqsadlari o'zgarishi yoki o'z maqsadlariga erishganligi sababli, yangi maqsadlar qo'yish lozim bo'ladi. Bu jarayon insonning ruhiy barqarorligini saqlashda muhim omil hisoblanadi.

3. Oilaviy munosabatlarni mustahkamlash: O'rta yetuklik davrida oila inson hayotida asosiy o'rinni egallaydi. Turmush o'rtog'i va farzandlar bilan munosabatlarni barqaror saqlash, shuningdek, ota-onalarga yordam berish ham muhim vazifalardan biridir.

4. Sog'liq va farovonlikni ta'minlash: Jismoniy salomatlikni saqlash bu davrda muhim masalalardan biriga aylanadi. Sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash va jismoniy faollikka e'tibor qaratish shaxsning jismoniy va ruhiy farovonligini ta'minlashga yordam beradi.

5. Keksa yoshga tayyorgarlik. O'rta yetuklik davri shaxsning kelajakdagi hayotini rejalashtirish, keksa yoshdagi faoliyatlarini rejalashtirish va jamiyatda o'z o'rnini saqlab qolishga tayyorgarlik ko'rish davri ham hisoblanadi. Xulosa:

O'rta yetuklik davri insonning hayotidagi eng muhim va faol davrlardan biri bo'lib, bu davrda shaxs o'z kasbiy va oilaviy hayotida barqarorlikka erishadi, ijtimoiy jihatdan faol bo'ladi va kelajakdagi hayotini rejalashtirish bilan shug'ullanadi. Bu davr insonning ruhiy va jismoniy salomatligini saqlab qolish, o'z hayotiy maqsadlarini amalga oshirish va jamiyatga hissa qo'shishda davom etish bilan belgilanadi.

2. O'rta yetuklik davrida jismoniy rivojlanishning o'ziga xosligi

O'rta yetuklik davrida jismoniy rivojlanish (40 yoshdan 55 yoshgacha) inson hayotida ko'plab o'zgarishlar va moslashuv jarayonlari bilan kechadi. Bu davrda jismoniy faollikni saqlab qolish muhim bo'lsa-da, tabiiy qarish jarayonlari sezila

boshlaydi. Quyida o'rta yetuklik davridagi jismoniy rivojlanishning asosiy jihatlari keltirilgan.

1. Jismoniy quvvat va chidamlilikning pasayishi. O'rta yetuklik davrida odamlar ko'pincha o'zlarining jismoniy quvvatlari va chidamliligida pasayish sezadilar. Bu jarayon tabiiy qarish bilan bog'liq bo'lib, mushak massasi asta-sekin kamayadi, jismoniy kuchlanishga chidamlilik esa pasayadi. Sport va jismoniy mashqlar bilan muntazam shug'ullanish bu jarayonni sekinlashtirishi mumkin.

2. Metabolizmning sekinlashishi. Ushbu yosh davrida metabolizm (Moddalar almashinuvi) sekinlashadi. Bu vaznning oshishi va yog' to'planishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun to'g'ri ovqatlanish, shuningdek, jismoniy faoliyatni davom ettirish metabolizmni ushlab turish uchun zarur hisoblanadi.

3. Mushak va suyaklarning zaiflashishi. Mushaklarning hajmi va kuchi kamayadi, bu esa umumiy jismoniy faoliyatni cheklashi mumkin. Shuningdek, suyak zichligi ham kamayadi, bu suyak sinish xavfini oshiradi. Osteoporoz va suyak muammolari ayniqsa ayollarda menopauza davridan keyin ko'proq uchraydi. Kaltsiy va D vitamini qabul qilish hamda suyaklarni mustahkamlashga qaratilgan jismoniy mashqlar muhim ahamiyatga ega.

4. Ko'z va eshitish qobiliyatining o'zgarishi. O'rta yetuklik davrida ko'rish va eshitish qobiliyati asta-sekin yomonlashadi. Masalan, ko'zlar yaqin masofadagi narsalarni ko'rishda qiynalishi (presbiopiya), ko'zoynak taqish ehtiyojini kuchaytirishi mumkin. Eshitish qobiliyati ham pasayishi mumkin, ayniqsa yuqori chastotadagi tovushlarni eshitishda qiyinchilik tug'diradi.

5. Gormonal o'zgarishlar. Ushbu davrda erkaklar va ayollarda gormonal o'zgarishlar ro'y beradi. Ayollarda menopauza bilan bog'liq estrogen gormonining pasayishi, erkaklarda esa testosteron darajasining pasayishi kuzatiladi. Bu o'zgarishlar ko'pincha tana vazni, teri holati, suyak mustahkamligi va umumiy kayfiyatga ta'sir qiladi.

6. Jismoniy faoliyatning ahamiyati. Jismoniy faollik o'rta yetuklik davrida sog'liqni saqlashning muhim jihati hisoblanadi. Muntazam jismoniy mashqlar mushaklarni saqlab qolishga, suyaklarni mustahkamlashga, yurak-qon tomir tizimi

faoliyatini yaxshilashga yordam beradi. Jismoniy mashqlar, shuningdek, ruhiy holatni yaxshilashda, stress va depressiyaga qarshi kurashda yordam beradi.

7. Salomatlik muammolari va profilaktika. O'rta yetuklik davrida yurak-qon tomir kasalliklari, qandli diabet, gipertoniya kabi surunkali kasalliklar rivojlanish xavfi ortadi. Shu boisdan shaxsiy sog'liqni nazorat qilish, tibbiy ko'riklardan muntazam o'tish va sog'lom turmush tarzini olib borish juda muhim. Ushbu davrda jismoniy mashg'ulotlar, to'g'ri ovqatlanish va stressni boshqarish orqali salomatlikni saqlashga katta e'tibor qaratiladi.

8. Uyquning sifatidagi o'zgarishlar. O'rta yetuklik davrida ko'pchilikda uyqu sifati yomonlashishi mumkin. Uyquning buzilishi, tez-tez uyg'onish va to'liq dam olmaslik bu yoshdagi keng tarqalgan muammolardandir. Yaxshi uyqu gigienasiga rioya qilish, to'g'ri ovqatlanish va muntazam mashq qilish uyqu sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak O'rta yetuklik davrida jismoniy rivojlanish tabiiy o'zgarishlar va qarish jarayoni bilan bog'liq bo'lsa-da, ushbu jarayonni sekinlashtirish va umumiy sog'liqni saqlash uchun jismoniy faollik, to'g'ri ovqatlanish va profilaktik choralar muhim ahamiyatga ega. Jismoniy faoliyatni saqlash, sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlash va o'z salomatligiga e'tibor berish bu davrda sog'lom va faol hayot kechirishga yordam beradi.

Nazorat uchun savollar:

1. O'rta yetuklik davri inson hayotidagi qanday davrlardan biri hisoblanadi?
2. O'rta yetuklik davrining asosiy psixologik xususiyatlari nima?
3. O'rta yetuklik davridagi asosiy rivojlanish vazifalari nimalardan iborat?
4. O'rta yetuklik davrida jismoniy rivojlanish inson hayotiga qanday o'zgarishlar olib kelishi mumkin?
5. O'rta yetuklik davrida ayollarda qanday o'zgarishlar ro'y beradi?
6. O'rta yetuklik davrida erkaklarda qanday o'zgarishlar ro'y beradi?

24 - MAVZU: KECHIKKAN YETUKLIK GERONTOPSIXOLOGIYA

REJA

1. Kechikkan yetuklik va psixogerantologiya tushunchasi
2. Qarilik ijtimoiy va psixologik muammo sifatida
3. Qarilik davrida makrofunksional o'zgarishlar qarilik sabablari, nazariy jihatlar

Tayanch so'z va iboralar: psixogerantologiya, tajribalar, donolik, maslahat berish, qayta baholash, qoniqish, ijobiy moslashuv, demensiya kasalligi, alzheimer kasalligi, ijtimoiy izolyatsiya, depressiya, ruhiy salomatlik, endokrin qo'zg'alishlar, sotsializatsiya

1. Kechikkan yetuklik va psixogerantologiya tushunchasi.

Kechikkan yetuklik va psixogerantologiya tushunchasi keksalik davri va insonning psixologik hamda ijtimoiy moslashuv jarayonlari bilan bog'liq bo'lib, bu mavzular so'nggi yillarda psixologiya va gerontologiyada muhim tadqiqot yo'nalishlariga aylangan.

Kechikkan yetuklik tushunchasi. Kechikkan yetuklik - bu inson hayotidagi 55 - 60 yoshdan keyingi davrni anglatadi. Bu davrning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

1. Hayotiy tajriba va donolik: kechikkan yetuklik davrida inson o'zining to'plagan bilimlari, tajribalari va donoligini yuqori darajada namoyon qiladi. Inson o'zining boy hayotiy tajribasi orqali kelajak avlodlarga o'rgatish va maslahat berish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. Ijtimoiy rolning o'zgarishi: bu davrda insonlar jamiyatdagi faoliyati va mavqeyida o'zgarishlar his qila boshlaydi. Ko'pincha mehnat faoliyati qisqaradi yoki to'xtaydi, bu esa yangi ijtimoiy rollarni egallashni talab qiladi (Masalan, bobosi yoki buvisi sifatida, jamiyatdagi boshqa yo'nalishlarda).

3. Ruhiy barqarorlik va qarish jarayoni: ko'pchilik uchun bu davr ruhiy barqarorlik davri bo'lib, ular qarish jarayoniga moslashadi. Shaxs o'zining jismoniy va ruhiy qobiliyatlarining sekin pasayishini qabul qilishga o'rganadi.

4. O'z - o'zini anglash va hayotiy yutuqlarni qayta baholash: kechikkan yetuklik inson uchun hayotiy yutuqlarini qayta ko'rib chiqish va o'z hayotidan qoniqish olish davridir. Bu davrda inson ko'p hollarda o'zining kasbiy va shaxsiy hayotiga nisbatan ko'proq to'xtaladi, o'z maqsadlari va orzularining amalga oshishiga qiziqadi.

5. Jismoniy va sog'liq bilan bog'liq masalalar: ushbu davrda qarilik bilan bog'liq jismoniy va sog'liq muammolari ko'proq seziladi. Insonning jismoniy kuchi pasayadi, ba'zan surunkali kasalliklar rivojlanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda kechikkan yetuklik inson hayotidagi 55-60 yoshdan keyingi davrni qamrab oladi, bu davrda shaxsning o'z-o'zini anglash, ijtimoiy rol o'zgarishi va hayotiy tajriba asosida yangi vazifalarga moslashuvi davom etadi. Psixogerontologiya esa qarilik davridagi psixologik o'zgarishlar va ularga moslashuv jarayonlarini o'rganuvchi fan sohasi bo'lib, insonning ruhiy salomatligi va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Kechikkan yetuklik va psixogerontologiya tushunchasi keksalik davri va insonning psixologik hamda ijtimoiy moslashuv jarayonlari bilan bog'liq bo'lib, bu mavzular so'nggi yillarda psixologiya va gerontologiyada muhim tadqiqot yo'nalishlariga aylangan.

2. Qarilik ijtimoiy va psixologik muammo sifatida. Psixogerontologiya tushunchasi

Psixogerontologiya-bu qarilik davridagi psixologik jarayonlar va muammolarni o'rganadigan fan sohasi. Ushbu yo'nalish insonning ruhiy va jismoniy sog'ligini saqlash, qarish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni o'rganish va ularga qarshi kurashish masalalari bilan shug'ullanadi. Psixogerontologiya insonning ruhiy barqarorligini, ijtimoiy moslashuvini va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan.

41- rasm. Keksalik gashti.

Psixogerontologiyaning asosiy vazifalari:

1. Qarilik davridagi psixologik o'zgarishlar: psixogerontologiya qarilik bilan bog'liq kognitiv o'zgarishlar, ya'ni xotira, diqqat va fikrlash qobiliyatidagi pasayishlarni o'rganadi. Bu yo'nalish insonning keksalik davrida qanday qilib faol va sog'lom hayot kechirishini tushunishga yordam beradi.

2. Qarish jarayonining psixologik jihatlari: bu davrda inson o'zining o'tgan hayotini qayta ko'rib chiqishi, hayotiy tajribalarini baholashi va bu davrga moslashishi kerak. Psixogerontologiya shaxsning qarish jarayoniga ijobiy moslashuvini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

3. Keksalikdagi depressiya va boshqa ruhiy kasalliklar: qarilik davrida ko'pincha depressiya, xavotirlik, yolg'izlik va boshqa psixologik muammolar ko'payadi. Psixogerontologlar bu muammolarni aniqlash va ularni hal qilish usullarini ishlab chiqadi.

4. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va adaptatsiya: psixogerontologiya qarilik davrida shaxsning ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishini ta'minlash va moslashuv

jarayonlarini yaxshilash uchun ijtimoiy xizmatlar va dasturlar ishlab chiqishni ko'zda tutadi.

5. Demensiya va alzheimer kasalligini o'rganish: bu fan sohasi, shuningdek, demensiya va alzheimer kabi jiddiy ruhiy kasalliklarni erta aniqlash va ularning rivojlanishini sekinlashtirish usullarini tadqiq qiladi.

Qarilik inson hayotidagi tabiiy davr bo'lib, u bilan birga bir qator ijtimoiy va psixologik muammolar yuzaga kelishi mumkin. Qarilikda yuzaga keladigan muammolar insonning ruhiy, jismoniy va ijtimoiy farovonligini ta'sir qiladi. Quyida qarilik ijtimoiy va psixologik muammolar sifatida ko'rib chiqiladi.

Ijtimoiy muammolar

1. Yolg'izlik va ijtimoiy izolyatsiya:Keksalikda ko'p insonlar oilaviy aloqalarining kamayishi, do'stlarining yo'qolishi yoki o'zgargan ijtimoiy holatlari tufayli yolg'izlikni his qilishlari mumkin. Yolg'izlik va ijtimoiy izolyatsiya ruhiy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi va depressiya xavfini oshirishi mumkin.

2. Ijtimoiy maqomning o'zgarishi: Qarilik bilan birga, odamning jamiyatdagi roli va maqomi o'zgarishi mumkin. Mehnat faoliyati tugashi, pensiya yoshiga yetishi yoki o'zining avvalgi ijtimoiy mavqeyini yo'qotishi kabi holatlar keksalikda ijtimoiy maqomning o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

3. Moliyaviy muammolar: nafaqa yoki boshqa moliyaviy resurslarning yetarliligi ko'p keksalar uchun muammo bo'lishi mumkin. Keksalikda moliyaviy xavfsizlikni saqlash va ijtimoiy yordam dasturlaridan foydalanish masalalari muhim ahamiyatga ega.

4. Sog'liqni saqlash xizmatlariga kirish: Keksalikda sog'liq muammolari ko'payishi mumkin va bu xizmatlarga kirish qiyinlashishi mumkin. Sog'liqni saqlash tizimidan foydalanishdagi qiyinchiliklar va tibbiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlar keksalarning ijtimoiy integratsiyasiga ta'sir qiladi.

Psixologik muammolar

1. Depressiya va ruhiy salomatlik muammolari: Keksalikda ruhiy salomatlik muammolari, masalan, depressiya, xavotir, vaqti-vaqti bilan kayfiyatning pasayishi

va boshqa psixologik holatlar ko'payishi mumkin. Bu holatlar ko'pincha yolg'izlik, ijtimoiy izolyatsiya va salomatlik muammolari bilan bog'liq.

2. Kognitiv o'zgarishlar: Qarilik bilan bog'liq kognitiv o'zgarishlar, masalan, xotira, diqqat va fikrlash qobiliyatidagi pasayishlar, demensiya va Alzheimer kasalligi kabi surunkali holatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu muammolar shaxsning kundalik faoliyatini va sifatli hayotini ta'sir qiladi.

3. O'z-o'zini anglash va hayotiy maqsadlarning qayta ko'rib chiqilishi: Qarilikda shaxs o'z hayotini qayta baholash, maqsadlari va orzularining amalga oshishi yoki amalga oshmasligini qayta ko'rib chiqishi mumkin. Bu davrda o'z-o'zini anglash, hayotning ma'nosini qidirish va hayotiy maqsadlarni qayta belgilash jarayoni ko'plab psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

4. O'zgarayotgan jismoniy holat bilan moslashuv: Qarilik bilan bog'liq jismoniy o'zgarishlar, masalan, mushak massasi va kuchning kamayishi, jismoniy faoliyatning cheklanishi, insonning psixologik holatiga ta'sir qiladi. O'zgarayotgan jismoniy holat bilan moslashuv muammolari psixologik stressni oshirishi mumkin.

Xulosa qiladigan bo'lsak qarilik ijtimoiy va psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Yolg'izlik, ijtimoiy maqomning o'zgarishi, moliyaviy muammolar va sog'liqni saqlash xizmatlariga kirishdagi qiyinchiliklar keksalarning ijtimoiy farovonligini ta'sir qiladi. Depressiya, kognitiv o'zgarishlar, o'z-o'zini anglashdagi o'zgarishlar va jismoniy holatdagi o'zgarishlar esa psixologik holatni ta'sir qiladi. Bu muammolarni hal qilish uchun ijtimoiy yordam, sog'liqni saqlash xizmatlari va psixologik qo'llab - quvvatlash tizimlari muhim ahamiyatga ega.

Qarilik davrida makrofunksional o'zgarishlar qarilik jarayonini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Makrofunksional o'zgarishlar qarilikning keng qamrovli ijtimoiy va biologik asoslarini ifodalaydi. Bu o'zgarishlar nafaqat individual, balki jamiyat miqyosida ham ahamiyatga ega. Qarilik sabablari va nazariy jihatlari quyidagi aspektlarda ko'rib chiqiladi:

3. Qarilik davrida makrofunksional o'zgarishlar qarilik sabablari, nazariy jihatlari. Makrofunksional o'zgarishlar

1. Demografik o'zgarishlar: Yosh tuzilmasi: qarilik davomida jamiyatning yosh tarkibi o'zgaradi. Keksalar soni ko'payishi va yoshlar soni kamayishi demografik o'zgarishlarga olib keladi. Bu ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tizimlarga ta'sir qiladi.

2. Sog'liqni saqlash tizimining o'zgarishi: Sog'liqni saqlash resurslari: keksalikda sog'liqni saqlash xizmatlariga talab oshadi. Jamiyatning tibbiy xizmatlarga bo'lgan ehtiyoji va resurslarni taqsimlashdagi o'zgarishlar sog'liqni saqlash tizimiga yangi talablar qo'yadi.

3. Ijtimoiy strukturadagi o'zgarishlar: mehnat bozoridagi o'zgarishlar: qarilik ijtimoiy va mehnat bozorida o'zgarishlarga olib keladi. Ish faoliyatining tugashi, pensiya tizimining o'zgarishi va keksalarga bo'lgan talablar ijtimoiy strukturaning o'zgarishiga sabab bo'ladi.

4. Yoshlarni qo'llab - quvvatlash: Qarilikni qo'llab - quvvatlash dasturlari: qarilik davrida yoshlarni qo'llab - quvvatlash va ijtimoiy yordam dasturlari muhim rol o'ynaydi. Bunga pensiya tizimlari, ijtimoiy yordam, sog'liqni saqlash dasturlari kiradi.

Nazariy jihatlar.

1. Biologik qarish teoriyalari: Hujayra o'zgartirish teoriyalari: hujayralarning tabiiy ravishda qarishi va o'zgarishi, masalan, DNA shikastlanishi va antioksidant himoyaning kamayishi.

- Genetik nazariyalar: qarish jarayonining genetik nazorat qilinishini ko'rsatadi, bu genetik omillar qarish tezligini belgilaydi.

2. Psixologik qarish teoriyalari: Kognitiv o'zgarishlar: kognitiv funktsiya va xotira qobiliyatining pasayishi keksalikda psixologik o'zgarishlar bilan bog'liq.

- Psixologik moslashuv: qarilikda psixologik moslashuv, shaxsning o'z-o'zini anglash va hayotiy maqsadlarni qayta belgilash jarayonlari.

3. Ijtimoiylik qarish nazariyalari: Ijtimoiy rol qarish jarayonida ijtimoiy rol va maqomning o'zgarishi, keksalarning ijtimoiy integratsiyasi va o'zgarishi.

Yoshlar orasidagi munosabatlar: qarilik va yoshlar orasidagi aloqalar, ijtimoiy yordam va qo'llab - quvvatlashning rolini o'rganadi.

Qarilik davrida makrofunksional o'zgarishlar biologik, ijtimoiy va ekologik sabablarga asoslanadi. Qarilik sabablari genetik, endokrin, va hujayra darajasidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lsa, makrofunksional o'zgarishlar demografik, sog'liqni saqlash tizimi va ijtimoiy strukturadagi o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Qarilik jarayonini tushunish va unga moslashish uchun nazariy yondashuvlar biologik, psixologik va sotsiologik aspektlarni o'z ichiga oladi.

Qarilik sabablari.1. Biologik sabablar: Genetik faktlar: qarilik jarayoni genetik omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ba'zi genetik omillar qarishning tezligini va tavsiflarini belgilaydi.

Cellular aging (Hujayra qarishi): hujayra darajasida qarish jarayoni davom etadi, bu hujayralarning funksiyalarining pasayishi va ularning o'zgarishi bilan ifodalanadi. Hujayralarning tabiiy ravishda qarishi, ularda DNK, proteinlar va boshqa biologik komponentlarning shikastlanishi bilan bog'liq.

Endokrin o'zgarishlar: gormonlar darajasidagi o'zgarishlar qarilikni tezlashtirishi mumkin. Masalan, estrogen va testosteron darajasining kamayishi keksalikda sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

2. Ijtimoiy sabablar: Sotsializatsiya: qarilik ijtimoiy rol va maqomning o'zgarishi bilan bog'liq. Ish faoliyatining tugashi, ijtimoiy tarmoqlar va aloqalarning o'zgarishi keksalikda ijtimoiy integratsiyani ta'sir qiladi.

Ijtimoiy qo'llab - quvvatlash: Ijtimoiy qo'llab - quvvatlash va resurslarga kirishning kamayishi, masalan, pensiya tizimi va sog'liqni saqlash xizmatlari, qarilik davrida salomatlikni saqlashda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

3. Ekologik sabablar: Atrof-Muhit: sharoitlari, masalan, ekologik xavf - xatarlar va yashash sharoitlari qarish jarayonini tezlashtirishi mumkin. Atrof - muhit omillari, jumladan, ifloslanish, oziqlanish va jismoniy faoliyat darajasi qarilikka ta'sir qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Kechikkan yetuklik tushunchasi haqida nimalar bilasiz?
2. Gerontologiya tushunchasini aytib bering.U nima?

3. Psixogerontologiyani asosiy vazifalari nimalardan iborat?
4. Psixogerontologiyani asosiy vazifalarini sanab bering?
5. Demensiya va alzheimer kabi jiddiy ruhiy kasalliklarni erta aniqlash muammolari?
6. Qarilikning ijtimoiy muammolar nima?
7. Qarilikning psixologik muammolarni sanab bering?
8. Qarilik davrida makrofunksional o'zgarishlar nimadan iborat?
9. Biologik qarish teorialari nima?
10. Psixologik qarish teorialari nima?
11. Qarilikning biologik, ijtimoiy va ekologik sabablarini aniqlab bering?

25-MAVZU. DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA FANI PREDMETI FAN SIFATIDAGI O'RNI.

REJA

1. Differensial psixologiyani fan sifatidagi o'rni.
2. Differensial psixologiya fanini nazariy va amaliy vazifalari.

Tayanch so'z va iboralar: differensial psixologiya, ijtimoiy sinflar, psixika, diskriminant, regressiya, korrelyatsiya, neyrofiziologik omillarini, nerv sistemasi, ko'ndalang kesish, uzunasiga kesish.

1. **Differensial psixologiya** — psixologiya fanining odamlar o'rtasidagi individual-psixologik tafovutlarni o'rganuvchi sohasi.

42 – rasm. Differensial psixologiya

Differensial psixologiya atamasini 1900-yil nemis psixologi V. Shtern fanga kiritgan. Differensial psixologiya muayyan individlar bilan birga, turli ijtimoiy sinflarga, etnik, yosh va boshqa guruhlariga mansub shaxslar psixikasining namoyon bo'lishidagi tafovutlarni aniqlab beradi. Differensial psixologiyada ko'pincha individning kuzatishi, test yoki o'z-o'zini kuzatish natijalarini tahlil etish yordamida aniqlangan shaxsiy va intellektual xususiyatlari qiyosiy tadqiq qilinadi.

Differensial psixologiyaning muhim vazifalaridan biri individual-psixologik xususiyatlarning namoyon bo'lishi, diapazoni va xarakterini ochib, yoritib berishdan iborat. Individual-psixologik tafovutlarning yuzaga kelish shartlari va sabablarini tushunish uchun ularning neyrofiziologik omillarini, nerv sistemasining asosiy xususiyatlarini o'rganish lozim.

Hozirgi zamon differensial psixologiyasida rivojlangan matematik-statistik apparat, jumladan, korrelyatsiya (o'zaro bog'liqlik), regressiv (orqaga qaytish), diskriminant (cheklash) va omilli tahlil usullari keng qo'llanadi. Differensial psixologiya ma'lumotlari ta'lim-tarbiya amaliyotida, psixiatrik-psixoterapevtik ta'sir etishda, individning u yoki bu kasb-hunarga yaroqliligini aniqlashda, kasbga yo'naltirish va kasb tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Yosh va pedagogik psixalogiyaning tadqiqot usullarini (asosiy, yordamchi) tariflab beringchi? Yosh psixologiyasi va differensial psixologiyaning tadqiqot usullari xar bir tarbiyachi, o'qituvchi va ilmiy xodim uchun ahamiyatlidir. Bu usullar faqat xususiy, ilmiy tadqiqot ishlari o'tkazish uchungina emas, balki amaliy ta'lim-tarbiya maqsadlarida bolani chuqurroq o'rganish uchun ham muhimdir.

Yosh psixologiyasida asosiy va yordamchi usullar mavjud: Asosiy usul: kuzatish va eksperiment; yordamchi usul: suhbat, kishi faoliyati mahsulini tahlil qilish, biografiya, test, genetik va boshqalardan iborat. Differensial psixologiya qaysi metodga ko'proq asoslanadi? Birinchi marta Differensial psixologiyada kuzatish metodiga asoslangan edi. Kuzatish maqsad qo'yib uni rejali va muntazam tekshirishdir. Kuzatishni quyidagi prinsiplar asosida tashkil etish kerak:

1. O'quvchilarni ta'lim- tarbiyaning tabiiy sharoitida kuzatish lozim;
2. O'quvchini inson shaxsining yaxlitligi prinsipiga asoslanib kuzatish;
3. Shaxsni qat'iy ob'ektiv materiallar, ko'rsatkichlar asosida tashkil etish;
4. O'quvchi shaxsining xususiyatlarini tushunish, shakllanish sharoiti va muhitni hisobga olish;
5. O'quvchini uzoq muddatda o'rganish;
6. Bolani jamoa va jamoa sifatida o'rganish;
7. Shaxs xususiyatlarini turli xilda namoyon bo'lishini nazarda tutish;
8. Bolaning xatti – harakat motivlarini tushunish;
9. Ularning nutqini kuzatish ma'lum ahamiyatga egadir.

Suhbat, faoliyat mahsulini tahlil qilish va anketa, eksperiment (uch xil) metodlari orqali shaxs taraqqiyotining turli tomonlarini o'rganish mumkin.

2. Keyinchalik differensial psixologiyada kuzatish usuli bilan birga, uning rivojlanishida test metodidan foydalanildi. Bunda ingliz olimi F.Galton va ayniqsa fransuz psixologi A.Bine va T.Simon o'quvchilarning individual farqlarini o'rganish uning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib berdilar. Test yordamida tadqiqot qilish eksperimental tadqiqotning xususiy bir xili bo'lib, bu metod psixologiyada 1905-yildan boshlab A.Bine tomonidan kiritildi. U kishilarning aqliy o'sish darajalarini yoshlarga qarab o'lchash va ularni aqliy iste'dod darajalariga qarab taqsimlash imkoniyati borligi haqidagi g'oyani aytgan vaqtdan boshlab keng qo'llanila boshladi. Test metodi orqali nimalarni o'rganish mumkin?

Test (ing. tekshirmoq standartlashtirilgan psixologik sinov. Buning natijasida u yoki bu holdagi psixik jarayon baholanadi, shaxs bir butunligicha yoki uning ayrim xususiyatlari o'rganiladi. Shaxsning mavqei darajasini belgilash "aqliy jihatdan

iste'dodli kishilarni aqliy jihatdan nuqsonli" kishilardan ajratish maqsadida amalga oshirilishi lozim. Test birorta psixologik hodisani aniqlashda murakkab texnik moslamalarni talab qilmaydigan, qo'lga kiritilgan natijalarni miqdoriy jihatdan ifodalab beradigan va ularni matematik jihatdan ishlash imkonini beradigan qisqa, standartlashtirilgan sinovdir. Bu esa uning afzalligini ko'rsatadi, shuningdek, analiz va baholash usullarining ma'lum darajada bir xilligi, ma'lum yosh normalariga moslashtirilganligi xam uning afzalligidir. Test o'z-o'zidan tula ilmiy va joriy qilinishi mumkin bo'lgan tadqiqot usulidir. Masalan: avtomobil 760 km li masofani soatiga x km o'tacha tezlik bilan bosib utdi. U yo'lni qancha vaqtda bosib utadi?- degan savolga javob topishda bola mustaqil fikr yuritadi. Bu metod hozirgi kunda o'quvchilarning o'zlashtirishiga, qobiliyatiga xos xususiyatlarni aniqlashda, individual xususiyatlarni aniq baholashda katta ahamiyatga egadir.

3. Psixik funksiyalar taraqqiyotini hozirgi kunda uzunasiga va ko'ndalangiga kesish usuli bilan o'rganishga katta e'tibor berilmoqda. Bolaning psixik funksiyalarini rivojlantirishni o'rganish uch prinsipga asoslanadi.

1. Bola psixikasiga ob'ektiv yondashish.
2. Rivojlantirishning sabablarini aniqlash.
3. Bola psixikasini maqsadga muvofiqligini, muvofiq tarkib toptirishni o'rganish.

Bu prinsiplarga muvofiq bola rivojlanishini o'rganish ikki shaklda; A) "Uzunasiga tekshirish". B) "Ko'ndalang kesish" usuli bilan amalga oshiriladi. "Uzunasiga kesish", "Ko'ndalangiga kesish" metod? (Mazmunan bayon qilingchi?) "Uzunasiga tekshirish"da bola psixik hayotining bir qismini bir bolaning uzida sistemali kuzatiladi. Bundan asosiy maqsad bola psixikasining rivojlanishida bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tishdagi o'zgarishlarni aniqlanadi.

"Ko'ndalang kesish" da bolaning hamma psixik xususiyatlari emas, balki uning alohida xususiyatini tekshirish predmet qilib olinadi. Bunda alohida yoshdagi yoki turli yoshdagi bolalar bir yula tekshiriladi va ko'p vaqt mehnat sarflaydi.

Vaqt va mehnatni tejash imkoniyatiga ega bo'lgan ilmiy tekshirish ba'zi kamchiliklardan holi emas. Bu kamchilikning asosiysi bolaning psixik

rivojlanishidagi burilish jarayoni bo'lib, uning bilib olishini qiyinligidir. Shu sababli ishni ratsional olib borish uchun bola psixik rivojlanishining umumiy tendensiyasi oldin tekshirishning "ko'ndalang kesish" usuli bilan aniqlanadi, undan keyin ba'zi muhim xususiyatlarini bilish "uzunasiga tekshirish" usuli bilan olib boriladi.

Bu usullar yordamida psixik funksiyalar taraqqiyotini mukammal o'rganiladi. Aytingchi? Hozirgi zamon differensial psixologiyasi oldida qanday nazariy va amaliy vazifalar bo'lishi mumkin?

4. Hozirgi zamon differensial psixologiyaning muhim **vazifasi (nazariy)** avvalo;

1. Turli yoshdagi bolalarning psixik taraqqiyotiga xos bo'lgan qonuniyat va xususiyatlarni o'rganish:

2. Bolalarning individual xususiyatlarini va ular orasidagi farqlarni aniqlash;

3. Iqtidorli bolalarning individual psixologik va tipologik xususiyatlarini belgilashdan iborat.

Differensial psixologiyaning muhim vazifasi faqat individual-psixologik xususiyatlarini xarakterlab berish emas, balki ularni psixik faoliyatini tashkil etishning eng muhim xususiyatlarini ajratish va uni subyektining individual tipologik xususiyatlarini paydo bo'lishi sabablarini bilish uning neyrofiziologik faktorlarini, nerv sistemasi xususiyatlarini bilishni taqozo etadi. Shuning uchun xam bu differensial psixologiyaning hozirgi zamon sharoitidagi muhim vazifasidir. Differensial psixologiyaning amaliy vazifasi bevosita uning nazariy masalalarini hayotda qo'llash va uni jamoatchilik orasiga keng tarqatishdan iboratdir. Bu televizor va radiolar orqali chiqish, ro'znoma va oynomalar sahifalarida maqolalar chop etish, maktab, bolalar bog'chalarida ota-onalar kengashlarida ilmiy uslubiy ma'ruzalar orqali amalga oshiriladi.

Nazorat savollar.

1. Differensial psixologiyaning asosiy metodlariga nimalar kiradi?
2. Differensial psixologiyada kuzatishning o'ziga xosligi ?
3. Test metodini ta'riflang?

4. Testni eksperimental psixologiyadan farqi nimada?
5. Psixik funksiyalar taraqqiyotini “uzunasiga ” va “ko‘ndalang kesish” Metodini qanday tushunasiz?
6. Differensial psixologiyaning muhim vazifasi nimadan iborat?

26-MAVZU: DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYANING RIVOJLANISH BOSQICHLARI.

REJA

1. Differensial psixologiyaning rivojlanish bosqichlari.
2. Psixologik me'yor tushunchasi.

Tayanch so‘z va iboralar: differensial psixologiya, individuallik, intellektual farq, genetik omillar, rivojlanish bosqichlari, iqtidor, statistik metod, psixometrik yondashuvlar, kognitiv qobiliyat, psixometrik metodlar, genetika, neyropsixologiya, subyektiv me'yor, klinik me'yor

1. Differensial psixologiyaning rivojlanish bosqichlari.

Differensial psixologiya rivojlanishi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Bu bosqichlar ushbu fanning shakllanishi va rivojlanishidagi muhim davrlarni aks ettiradi:

1. Boshlang‘ich bosqich (XIX asr oxiri)

Sir Francis Galton (Buyuk Britaniya) ushbu fan asoschilaridan biri hisoblanadi. U individual intellektual farqlarni genetik omillar bilan bog‘lash, iqtidorli insonlarni aniqlash va baholashda kashshof bo‘ldi. Galton differensial psixologiyani statistik metodlar bilan bog‘ladi va individual o‘zgaruvchanlikni o‘rganish uchun psixometrik yondashuvlarni rivojlantirdi.

James McKeen Cattell esa ilk psixometrik testlarni yaratib, differensial psixologiyaning rivojlanishiga hissa qo‘shdi. Uning ishlari asosan individual aqliy qobiliyatlarni o‘lchash va shaxsiy farqlarni baholashga qaratilgan edi.

2. Eksperimental psixologiyadan ajralish bosqichi (XX asr boshida)

Bu davrda differensial psixologiya eksperimental psixologiyadan alohida yoʻnalish sifatida ajralib chiqdi. Wilhelm Wundt boshchiligidagi eksperimental psixologlar umumiy qonuniyatlarni oʻrgansa, differensial psixologlar individual farqlarni tadqiq qilish bilan shugʻullana boshladilar.

Alfred Binet (Fransiya) differensial psixologiyaga katta taʼsir koʻrsatdi. U IQ testlarini ishlab chiqib, bolalarning aqliy qobiliyatlarini oʻrganish boʻyicha ishlari bilan mashhur boʻldi. Binet testlari differensial psixologiya uchun asosiy vositalardan biri boʻldi.

3. Psixometrik testlar va statistik yondashuvlar rivoji (XX asrning birinchi yarmi)

Lewis Terman va Robert Yerkes (AQSh) bu davrda differensial psixologiyani ilgari surdilar. Ular IQ testlarini ishlab chiqish va sinovdan oʻtkazishda katta hissa qoʻshdilar. Terman Binetning testini moslashtirib, Stanford-Binet IQ testi sifatida tanilgan yangi testni yaratdi. Ushbu bosqichda statistik metodlar (Masalan, faktor tahlili) rivojlanib, insonlar orasidagi individual farqlarni aniqlashda qoʻllanila boshladi. Charles Spearman va Raymond Cattell kognitiv qobiliyatlar va shaxsiy farqlarni oʻlchashda statistik yondashuvlarni ishlab chiqdi.

4. Davomiy rivojlanish bosqichi (XX asrning ikkinchi yarmi)

Psixometrik metodlar rivojlanib, shaxsiyat, intellekt va temperamentni baholashda keng qoʻllanildi. Ushbu davrda differensial psixologiyaning sohalari kengaydi va oʻqitish, kadrlar saralash, sogʻliqni saqlash kabi koʻplab amaliy sohalarga tatbiq qilindi.

Hans Eysenck shaxsiyatni oʻrganishda differensial yondashuvlarni ilgari surdi. Uning ishlari inson shaxsiyatini uch asosiy oʻlchov: ekstraversiya, nevrotizim va psixotizim boʻyicha baholash bilan mashhur boʻldi.

5. Zamonaviy bosqich (XXI asr)

Hozirgi vaqtda differensial psixologiya koʻplab yangi texnologik va ilmiy yondashuvlar bilan boyitilgan. Genetika, neyropsixologiya va kognitiv fanlar individual farqlarni oʻrganishda muhim rol oʻynamoqda. Shuningdek, inson farqlarini

o'rganishda zamonaviy psixometrik vositalar, kompyuterlashtirilgan testlar va sun'iy intellekt qo'llanila boshladi.

Ushbu bosqichlar differensial psixologiyaning rivojlanish yo'lini belgilab, bugungi kunda individual farqlarni tadqiq qilish uchun zamonaviy vositalar va usullarni kashf qilishga olib keldi.

2.Psixologik me'yor tushunchasi.

Psixologik me'yor — bu shaxsning psixik faoliyatida yoki xulq-atvorida normal, sog'lom deb hisoblanadigan holatlar va ko'rsatkichlarni ifodalaydigan tushuncha. Psixologik me'yor jamiyat tomonidan qabul qilingan va ijtimoiy-huquqiy chegaralarda qoluvchi xatti-harakatlar, emotsional reaksiyalar va fikrlash jarayonlarini o'z ichiga oladi. Bu tushuncha individning rivojlanishida va ijtimoiy moslashuvida muhim o'rin tutadi.

43- rasm. Psixologik me'yor

Psixologik me'yor bir qancha omillar asosida aniqlanadi:

1. Statistik me'yor: Shaxsning xulq-atvori yoki ruhiy holati jamiyatning aksariyat a'zolari ko'rsatkichlari bilan solishtiriladi. Odatda keng tarqalgan, odatiy xatti-harakatlar me'yor deb hisoblanadi.

2. Ijtimoiy me'yor: Bu jamiyatning axloqiy va madaniy me'yorlariga muvofiqlikni anglatadi. Jamiyatda qabul qilingan qoidalarga mos keluvchi xatti-harakatlar psixologik jihatdan me'yoriy deb qaraladi.

3. Subyektiv me'yor: Har bir shaxsning o'ziga xos xulq-atvori, qadriyatlari va shaxsiy tajribalari inobatga olinadi. Bir individ uchun me'yoriy bo'lgan narsa, boshqa biri uchun odatiy bo'lmasligi mumkin.

4. Klinik me'yor: Shaxsning ruhiy salomatligiga asoslangan tushuncha. Bu holatda ruhiy kasallik va patologiyalarni hisobga olib, psixologik sog'lomlik belgilanadi.

Psixologik me'yor jamiyatda shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy hayotda muvozanatni saqlash uchun zarurdir. Me'yordan og'ishlar odatda deviant xulq-atvor, psixologik muammolar yoki patologik holatlar sifatida qaraladi va psixolog yoki psixiatr tomonidan baholanishi mumkin.

Nazorat uchun savollar:

1. Differensial psixologiya birinchi rivojlanish bosqichi haqida nimalar bilasiz?
2. Differensial psixologiya ikkinchi rivojlanish bosqichi haqida nimalar bilasiz?
3. Differensial psixologiya uchinchi rivojlanish bosqichi haqida nimalar bilasiz?
4. Differensial psixologiya to'rtinchi rivojlanish bosqichi haqida nimalar bilasiz?
5. Differensial psixologiya beshinchi rivojlanish bosqichi haqida nimalar bilasiz?
6. Psixologik me'yor deganda nimani tushunasiz?
7. Psixologik me'yor qanday omillar asosida aniqlanadi? Ular haqida ma'lumot bering.

27-MAVZU: DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA FANINI XORIJ

DAVLATLARIDA RIVOJLANISHI

REJA

1. Differensial psixologiya fanini xorij davlatlarida rivojlanishi.
2. Differensial psixologiya fani Fransiya va Germaniya davlatlarida rivojlanishi.

3. Buyuk Britaniya va Amerika Qo'shma Shtatlarida rivojlanish davri.

Tayanch so'z va iboralar: eksperimental psixologiya, qonuniyat, tafovut, genetik meros, iqtidorni baholash, genetika, psixometrik testlar, aqliy testlar, empirik yondashuvlar, genetik omillar, statistik metodlar

1. Differensial psixologiya fanini xorij davlatlarida rivojlanishi.

Differensial psixologiya dastlab eksperimental psixologiyadan ajralib chiqqan. XIX asrda psixologlar inson psixikasi va xulq-atvorini ilmiy jihatdan tadqiq qilishni boshlashdi. Eksperimental psixologiya umumiy qonuniyatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lsa, differensial psixologiya individual farqlarni, ya'ni odamlar o'rtasidagi ruhiy, intellektual va shaxsiy tafovutlarni o'rganishga e'tibor qaratgan.

Bu jarayon Francis Galtonning ishlarida ko'rindi, u insonlar o'rtasidagi genetik va irsiy farqlarni o'rganib, differensial psixologiyaning asoschilaridan biri bo'ldi.

Differensial psixologiya Buyuk Britaniyada paydo bo'lgan. Ushbu sohaning asoschisi sifatida ko'pincha ingliz olimi Sir Francis Galton ko'rsatiladi. Galton XIX asr oxirlarida insonlar orasidagi individual farqlarni o'rganishga qiziqib, psixologiya va statistikani birlashtirdi. U individual intellektual farqlarni aniqlash, genetik meros va iqtidorni baholashda katta yutuqlarga erishdi. Uning ishlari differensial psixologiyaning shakllanishiga va bu sohaning ilmiy asoslari rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Differensial psixologiya insonlar orasidagi individual farqlarni o'rganadigan psixologiya sohasi bo'lib, uning rivojlanishi turli davlatlarda o'ziga xos jarayonlarga ega bo'lgan. Keling, bu fanning ayrim mamlakatlardagi rivojlanish jarayonlarini ko'rib chiqamiz:

Xorij davlatlarida rivojlanishi: Differensial psixologiya ko'plab davlatlarda rivojlanib kelmoqda. Masalan, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida bu soha ko'proq eksperimental psixologiya, biologiya va genetika bilan bog'liq bo'lgan. Mamlakatlar individual farqlarni o'rganish bo'yicha o'z metodologiyalari va yondashuvlarini

ishlab chiqqan. Ayniqsa, psixometrik testlar, shaxsiy xususiyatlarni baholash usullari va aqliy qobiliyatlarni o'lchashda katta yutuqlarga erishildi.

2. Differensial psixologiya fani Fransiya va Germaniya davlatlarida rivojlanishi. Fransiya rivojlanishi: Differensial psixologiya Fransiya Alfred Binet nomi bilan bog'liq. U aqliy testlarni ishlab chiqqan va IQ tushunchasini kiritgan shaxsdir. Binetning IQ testlari bolalardagi aqliy o'sishni o'rganishda differensial psixologiya rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Germaniyada rivojlanishi: Germaniyada bu soha ilk psixologlar tomonidan o'rganilgan bo'lib, asosiy e'tibor individual farqlarga, xususan shaxsning intellektual qobiliyatlari va temperamentiga qaratilgan. Wilhelm Wundt va uning izdoshlari bu sohani eksperimental va empirik yondashuvlar orqali rivojlantirdi.

3. Buyuk Britaniya va Amerika Qo'shma Shtatlarida rivojlanish davri.

Buyuk Britaniya rivojlanishi: Buyuk Britaniya differensial psixologiya Sir Francis Galtonning ishlarida namoyon bo'ldi. Galton individual farqlarni genetik omillar bilan bog'ladi va bu sohada statistik metodlarni ishlab chiqdi. U insonlar orasidagi intellektual farqlarni o'rganishda peshqadam bo'lgan.

Amerika Qo'shma Shtatlarida rivojlanish davri: Amerika Qo'shma Shtatlarida differensial psixologiya XX asrda tez rivojlandi. Bu soha asosan psixometrik testlar va shaxsiy farqlarni baholash usullariga asoslangan edi. Lewis Terman va Robert Yerkes kabi olimlar bu sohani rivojlantirishda muhim rol o'ynadilar. Ular intellektual testlarni ishlab chiqish bilan mashhur bo'lgan.

Bu mamlakatlar differensial psixologiya shakllanishiga va ilmiy usullarni rivojlantirishga katta hissa qo'shgan.

3. Differensial psixologiya fanining O'rta Osiyo davlatlarida rivojlanishi

Differensial psixologiya – bu individual farqlarni, ya'ni insonlarning ruhiy jarayonlari, xulq-atvorlari, qobiliyatlari, intellekti va boshqa psixologik xususiyatlarini o'rganadigan fan sohasidir. O'rta Osiyo davlatlarida differensial psixologiya fani o'zining rivojlanish yo'lini izlaydi va tarixiy hamda madaniy omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

1. Xarakterli tarixiy va madaniy omillar: O'rta Osiyo davlatlari, jumladan, O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston va Tojikiston, an'anaviy jihatdan boy madaniy va tarixiy merosga ega bo'lib, psixologiyaning rivojlanishi ham shu kontekstda amalga oshirilgan. Ushbu davlatlarda psixologiyaning turli sohalarini, jumladan, differensial psixologiyani o'rganish, milliy psixologiya va psixologik farqlarga oid masalalarni ham qamrab olgan.

2. Sovet davri ta'siri: 20-asrning dastlabki yillarida O'rta Osiyo davlatlarida psixologiyaning rivojlanishi Sovet Ittifoqining ta'siri ostida bo'ldi. Sovet davrida psixologiyaning ilmiy asoslari asosan umumiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, va psixologik diagnostika asoslariga yo'naltirilgan edi. Shu bilan birga, differensial psixologiya fani ham rivojlana boshladi, ammo bu sohada yirik ilmiy ishlanmalar juda cheklangan edi, chunki "universal" psixologiya va turli millatlar o'rtasidagi farqlar ko'p hollarda inkor etilgan.

3. Milliy psixologiyani rivojlantirish: Sovet Ittifoqi davrida, O'rta Osiyo davlatlarida milliy psixologiya ham rivojlana boshladi. Har bir xalqning o'ziga xos xulq-atvori, e'tiqodlari va madaniyati o'ziga xos psixologik xususiyatlarga olib keladi. Bu nuqtai nazardan, differensial psixologiya o'rta osiyolik xalqlarning o'ziga xos ruhiy holatini, ijtimoiy psixologik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etdi.

4. Mustaqillikdan keyingi rivojlanish: 1991-yildan keyin O'rta Osiyo davlatlari mustaqil bo'ldi va psixologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar yangi bosqichga qadam qo'ydi. Mustaqillik, o'z navbatida, psixologiya fanining yangi, mustaqil yo'nalishlarida, jumladan, differensial psixologiyada ham yangi izlanishlarni keltirib chiqardi. Mustaqil O'zbekistonda, masalan, milliy psixologiya va farqlarga asoslangan ilmiy tadqiqotlar rivojlana boshladi.

5. Zamonaviy holat: Hozirgi kunda O'rta Osiyo davlatlarida differensial psixologiya, asosan, oliy ta'lim muassasalarida, ilmiy markazlarda o'rganilmoqda. Psixologlar va ilmiy tadqiqotchilar, shuningdek, kognitiv psixologiya, ijtimoiy psixologiya, intellekt va iqtidorlarni o'rganishga ham qiziqishmoqda. Bunday

tadqiqotlar zamonaviy texnologiyalar, test va metodikalarni qo'llash orqali amalga oshirilmoqda.

6. Tadqiqotlar va innovatsiyalar: O'rta Osiyo davlatlarida differensial psixologiya sohasida bir qator ilmiy markazlar faoliyat yuritadi. Ular individual farqlarni o'rganishda yangi metodologiyalarni ishlab chiqish va turli xil psixologik xususiyatlarni tahlil qilishda ilg'or yondashuvlarni ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Shuningdek, psixodiagnostik vositalar va testlarning ta'sirini tahlil qilishda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Yaponiya davlatida differensial psixologiya fanining rivojlanishi

Yaponiya davlatida differensial psixologiya fani o'zining rivojlanishida o'ziga xos yo'nalishlarni ko'rsatgan. Bu rivojlanish, ayniqsa, tarixiy, madaniy va ilmiy ta'sirlarning kombinatsiyasi sifatida shakllangan. Quyida Yaponiya psixologiyasining differensial sohasida rivojlanishning asosiy bosqichlari ko'rib chiqiladi:

1. Tarixiy rivojlanish va G'arb ta'siri. Yaponiyada psixologiyaning rivojlanishi 19-asrning oxirlarida Meiji davridan boshlanadi. Bu davrda Yaponiya o'zining ilgarigi an'alaridan chiqib, G'arb ilmiy tizimini o'zlashtirishga intildi. Psixologiya, asosan, G'arbdan import qilingan fan sifatida qaralgan, va shu orqali differensial psixologiya ham rivojlana boshladi.

Meiji davri (1868–1912): Yaponiya G'arb ta'limotlarini o'zlashtirayotgan bir paytda, psixologiya ham G'arb ilmiy tizimiga asoslangan holda rivojlana boshladi. 1890-yillarda, Yaponiya universitetlarida psixologiya bo'yicha dastlabki kurslar tashkil qilindi. Shu davrda, intellektual qobiliyatlarni o'lchash va farqlarni aniqlashga oid dastlabki ilmiy ishlanmalar yuzaga keldi.

XX-asrning boshlarida Yaponiyada psixologiya sohasida, xususan, intellektual va xulq-atvor farqlarini o'rganishdan iborat bo'lgan differensial psixologiyaning asoslari shakllana boshladi. Shu davrda intellektual qobiliyatni o'lchash bo'yicha turli testlar, shu jumladan, IQ testlari va boshqalar, ilmiy jurnallarda va psixologik markazlarda sinovdan o'tkazila boshlandi.

2. Sovet davri ta'siri va o'ziga xos yondashuvlar. 1940–1970-yillarda Yaponiya ilmiy jihatdan yana bir o'zgarishlar davrini boshdan kechirdi. Bu davrda,

xususan, Sovet Ittifoqining ta'siri ostida, psixologiyaning ijtimoiy-psixologik va differensial sohalariga oid yangi yondashuvlar rivojlana boshladi.

Kognitiv va kross-kultural yondashuvlar: Yaponiyada o'tkazilgan bir qator tadqiqotlar natijasida, kognitiv psixologiya va individual farqlarga oid tadqiqotlar o'rganila boshladi. Yapon psixologlari farqlarga ta'sir ko'rsatuvchi madaniy omillarni o'rganishga kirishdilar. Masalan, Yaponiyaning kollektivistik madaniyati va individga bo'lgan yondashuvni hisobga olishda, farqlarning madaniy xususiyatlarini o'rganishga alohida e'tibor berildi.

Psixologik testlar va o'lvchovlar: Yaponiyada IQ testlari, shaxsiyat testlari, va boshqa diagnostik metodlar ommalashdi. Bu testlar nafaqat individual farqlarni, balki milliy, ijtimoiy va madaniy omillarni o'rganishga ham xizmat qildi. Misol uchun, Yaponiyada o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida, turli yoshdagi guruhlarda kognitiv va emotsional farqlar o'rganilgan.

3. Hozirgi davrda differensial psixologiya. Yaponiya mustaqil psixologiya sohasida yirik tadqiqotlar olib borishni davom ettirmoqda. Hozirgi kunda differensial psixologiya fani Yaponiyada faqat akademik soha sifatida qolmay, balki ijtimoiy va amaliy sohalarda ham keng qo'llaniladi.

Milliy xususiyatlar va psixologik farqlar: Yaponiyada farqlarni o'rganishda milliy xususiyatlar muhim rol o'ynaydi. Yapon madaniyati, o'zining kollektivistik tuzilishi bilan, individualizmga qarshi turadi. Bu madaniy farqlar psixologik testlarni va metodlarni ishlab chiqishda muhim o'zgarishlarga olib kelgan. Masalan, Yaponiyadagi "shaxsiyat" yoki "emotsional intellekt" tushunchalari ancha boshqacha talqin qilinadi.

Madaniy va kross-kultural psixologiya: Yapon psixologlari farqlarni o'rganishda madaniy va kross-kultural yondashuvlarni qo'llayaptilar. Yaponiyaning o'ziga xos ijtimoiy tizimi va psixologik farqlari ularning psixologik tadqiqotlarida aks etadi. Shu bilan birga, Yaponiyada differensial psixologiya sohasida xalqaro hamkorliklar rivojlanmoqda, shuningdek, G'arbning zamonaviy psixologik metodologiyalari bilan integratsiya qilinmoqda.

Yaponiyada psixologik xizmatlar va amaliyot: Yaponiyada psixologik maslahatlar, ish joylarida kognitiv va emosional farqlarni hisobga olish, shaxsiy va professional muvaffaqiyatni ta'minlash kabi amaliy tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, psixologik testlar va farqlarni o'lchashning amaliy qo'llanilishi keng tarqalgan.

Yaponiya davlatida differensial psixologiya fani rivojlanishi tarixiy jihatdan G'arbiy ilmiy ta'sir, madaniy xususiyatlar va o'ziga xos ilmiy yondashuvlarni hisobga olgan holda shakllangan. Bugungi kunda bu fan nafaqat akademik sohada, balki amaliyotda ham keng qo'llanilmoqda. Yaponiyaning kross-kultural psixologiya va madaniy farqlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishi, uni differensial psixologiya global rivojlanishiga qo'shgan muhim hissasini tashkil etadi.

Xulosa. Differensial psixologiya fani O'rta Osiyo davlatlarida rivojlanish jarayonida tarixiy va madaniy omillarni, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni hisobga olish zarur. Mustaqillik davrida bu soha ilmiy izlanishlar, o'ziga xos metodlar va zamonaviy psixologik ilmiy tadqiqotlar asosida rivojlanmoqda.

Nazorat uchun savollar:

1. Psixologlar inson psixikasi va xulq-atvorini ilmiy jihatdan tadqiq qilishni nechanchi asrda boshlashdi?
2. Eksperimental psixologiya nimani o'rganadi-yu differensial psixologiya nimani o'rganadi?
3. Differensial psixologiya asoschilari kimlar va ularning faoliyati haqida nimalar bilasiz?
4. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida differensial psixologiya qaysi fanlar bilan bog'liq bo'lgan?
5. Differensial psixologiya fani Fransiya va Germaniya davlatlarida rivojlanish tarixi haqida nimalar bilasiz?
6. Differensial psixologiya fanining Buyuk Britaniya va Amerika Qo'shma Shtatlarida rivojlanish davri haqida nimalar bilasiz?

28-MAVZU: DIFFERENSIAL PSIXOLOGIK TADQIQOT YO‘NALISHLARI.

REJA

1. Differensial psixologiya metodlari. Muhit va nasliy omillarning o‘zaro ta’siri.
2. Nasl va muhit tushunchalariga zamonaviy qarashlar.

Tayanch so‘z va iboralar: emotsional va shaxsiy farq, muhit va nasliy omillar, IQ testlari, Eysenckning shaxsiyat testlari, xususiyat, munosabat, qadriyat, respondent, himoya mexanizmlari, ijtimoiy omillar, ekologik omillar, nasl, muhit, rivojlanish potentsiali, stressli yoki travmatik tajribalar, genetik moyilliklar, monozigotik egizaklar

1.Differensial psixologiya metodlari. Muhit va nasliy omillarning o‘zaro ta’siri.Differensial psixologiya metodlari insonlar orasidagi individual farqlarni o‘rganish va aniqlash uchun qo‘llaniladigan ilmiy usullarni o‘z ichiga oladi. Ushbu metodlar insonning intellektual, emotsional va shaxsiy farqlarini o‘rganish maqsadida qo‘llaniladi.

44- rasm. Atrof- muhit omillari va inson salomatligi

Asosiy metodlar quyidagilardir:

1. Psixometrik testlar - Intellekt testlari: IQ testlari insonlarning aqliy qobiliyatlarini o'rganish uchun eng ko'p ishlatiladigan metodlardan biridir. Masalan, Stanford-Binet va Wechsler IQ testlari individual intellektual farqlarni aniqlashda keng qo'llaniladi.

Shaxsiyat testlari: Shaxsiyatni o'rganish uchun qo'llaniladigan testlar, masalan, minnesota multiphasic Personality Inventory (MMPI) yoki Eysenckning shaxsiyat testlari shaxsiy farqlarni baholashga yordam beradi. Bu testlar insonning temperament, ekstraversiya va nevrotizim kabi shaxsiy jihatlarini o'rganadi.

2. Eksperimental metodlar-Differensial psixologiyada ba'zi eksperimentlar insonlarning xulq-atvoridagi individual farqlarni o'rganishga qaratilgan. Misol uchun, reaksiyalar va qaror qabul qilish tezligini aniqlash uchun vaqt o'lchovli eksperimentlar o'tkaziladi. Bu usullar odatda laboratoriya sharoitida amalga oshiriladi va olingan ma'lumotlar individual farqlarni o'rganishda qo'llaniladi.

3. So'rovnomalar va anketalar - Bu metodlar insonlarning shaxsiy xususiyatlari, munosabatlari, qadriyatlari va boshqa psixologik jihatlarini o'rganish uchun ishlatiladi. Respondentlarga berilgan savollarga javob berish orqali ularning individual farqlari haqida ma'lumot to'planadi. Misol uchun, Big Five so'rovnomasi shaxsiyatning beshta asosiy jihatini o'rganish uchun ishlatiladi.

4. Kuzatish - Bu metod shaxslararo farqlarni real hayotdagi holatlar va vaziyatlarda kuzatish orqali o'rganishni o'z ichiga oladi. Kuzatish odatda to'g'ridan-to'g'ri yoki video tasvirga olish orqali amalga oshiriladi. Masalan, bolalar va o'smirlar o'rtasidagi individual farqlarni baholashda bu usul keng qo'llaniladi.

5. Intervyular - Intervyu usuli insonlarning o'z xulq-atvorlari, hissiyoti va fikrlash jarayonlari haqida ma'lumot olish uchun ishlatiladi. Bu metod individual tajribalarni, qiziqishlarni va motivatsiyalarni chuqurroq o'rganishga yordam beradi. Strukturalangan va nisbatan erkin uslubdagi intervyular orqali olingan ma'lumotlar individual farqlarni aniqlashda yordam beradi.

6. Statistik metodlar - Korrelyatsion tahlil: Bu usul ikki yoki undan ortiq o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga qaratilgan. Korrelyatsiyalar orqali

intellekt, shaxsiyat yoki boshqa psixologik omillar o'rtasidagi munosabatlar o'rganiladi.

Faktor tahlili: Insonlar orasidagi psixologik xususiyatlarni qisqartirish va umumlashtirish maqsadida faktor tahlili qo'llaniladi. Bu metod orqali katta hajmdagi psixologik ma'lumotlar oddiy tushunchalarga aylantiriladi. Masalan, shaxsiyatning asosiy faktorlarini aniqlashda qo'llaniladi.

Regressiya tahlili: Ushbu statistika usuli bir necha o'zgaruvchilar asosida bitta o'zgaruvchini bashorat qilish imkonini beradi. Bu individual farqlarni tadqiq qilishda sabab-oqibat munosabatlarini o'rganish uchun ishlatiladi.

7. Genetik metodlar - Genetik metodlar insonlarning irsiyatga bog'liq farqlarini o'rganishga yordam beradi. Egizaklar tadqiqotlari va genetik tahlillar orqali insonning irsiy va atrof-Muhit omillariga asoslangan psixologik xususiyatlari aniqlanadi. Bu metodlar differensial psixologiyada shaxslararo farqlarni ilmiy tadqiq qilishga va psixologik nazariyalarni shakllantirishga yordam beradi.

Muhit va nasliy omillarning o'zaro ta'siri psixologiyada va boshqa fanlarda inson rivojlanishi, xulq-atvori va qobiliyatlari qanday shakllanishini tushunish uchun muhim tushunchadir.

45- rasm. Tashqi muhit omillari.

Bu o'zaro ta'sir nasliy omillar (genetika) va atrof-muhit omillari (ijtimoiy, madaniy, ekologik) birgalikda shaxsning rivojlanishi va xulq-atvorini qanday

shakllantirishi haqida ilmiy izlanishlarga asoslanadi. Quyida ushbu o‘zaro ta’sir haqida batafsil ma’lumot keltiriladi:

1. Nasliy omillar (genetika) - Genetik omillar shaxsning ruhiy va jismoniy xususiyatlarining katta qismini belgilaydi. Bu omillar irsiyat orqali ota-onadan bolaga uzatiladi va insonning tug‘ma qobiliyatlari, shaxsiy xususiyatlari, intellekti, temperamentlari, hissiy barqarorlik va boshqalarni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, egizaklar ustida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, genetik omillar insonning intellekti, shaxsiyati va ruhiy salomatligi kabi jihatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Monozigotik (bir xil genetik kodiga ega) egizaklar o‘rtasidagi psixologik o‘xshashliklar ko‘pincha genetik ta’sir kuchli ekanligini ko‘rsatadi.

2. Muhit omillari - atrof-muhit omillari shaxsning hayot davomida duch kelgan ijtimoiy va madaniy ta’sirlari, oila muhiti, ta’lim, jamiyat va turmush tarzi bilan bog‘liqdir. Muhit omillari odamning ko‘nikmalari, qiziqishlari va xulq-atvorini shakllantiradi va rivojlanish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Misol uchun, ta’lim, tarbiya, oila, iqtisodiy sharoit va madaniyat odamning shaxsiyatini, qobiliyatlarini va kelajakdagi muvaffaqiyatlarini shakllantirishi mumkin. Farzandlar bir xil oilada o‘sishsa ham, individual tajribalar ularning shaxsiy xususiyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

3. O‘zaro ta’sir modeli - Genotip va fenotip: Genotip - bu odamning genetik merosi, ya’ni irsiyat orqali olingan genlar to‘plami. Fenotip esa o‘sha genlarning atrof-Muhit bilan o‘zaro ta’siri natijasida namoyon bo‘ladigan o‘ziga xos xususiyatlar majmuidir. Genotip fenotipga kuchli ta’sir ko‘rsatsa-da, atrof-muhit bu jarayonda genlarning qanday namoyon bo‘lishini shakllantiradi.

- Gen-muhit o‘zaro ta’siri: Insonning genlari va atrof-muhiti o‘zaro bir-biriga ta’sir qiladi. Masalan, genetik qobiliyatlarning namoyon bo‘lishi ko‘pincha muhitga bog‘liq bo‘ladi. Bir odamda intellektual qobiliyatlar yuqori bo‘lishi mumkin, ammo agar uning atrof-muhiti (Masalan, ta’lim sifati, oilaning qo‘llab-quvvatlashi) bu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun qulay bo‘lmasa, genetik potentsial to‘liq amalga oshmasligi mumkin.

4. Misollar va amaliyot - Intellekt: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, intellektual qobiliyatlar genetik omillarga bog'liq bo'lsa ham, ta'lim, oilaviy sharoit va ijtimoiy muhit intellektual rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi. Turli madaniy va ijtimoiy sharoitlarda o'sgan bolalar o'rtasida intellektual rivojlanishda sezilarli farqlar bo'lishi mumkin.

- Shaxsiyat va temperament: Temperament ko'pincha genetik jihatdan belgilanadi, ammo shaxsiyat shakllanishida ijtimoiy va madaniy omillar katta rol o'ynaydi. Masalan, ekstravert yoki introvert bo'lish genetik qobiliyat bilan bog'liq bo'lsa-da, bu xususiyatning namoyon bo'lishi ijtimoiy sharoitlarga va oilaviy tarbiya uslubiga bog'liq

- Ruhiy kasalliklar: Ko'pgina ruhiy kasalliklar genetik va muhit omillarining o'zaro ta'siri orqali shakllanadi. Masalan, shizofreniya genetik irsiyat bilan bog'liq bo'lsa-da, stressli hayot tajribalari va boshqa ijtimoiy omillar kasallikni rivojlantirishi mumkin.

5. Epigenetika - Epigenetika shuni ko'rsatadiki, genlar va atrof-muhit bir-biriga ta'sir qilib, genlarning faoliyatini o'zgartirishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, muhit omillari genetik kodni o'zgartirmasdan, genlarning qanday ifodalanishini (yoki "yoqilish" va "o'chirilish" jarayonini) boshqarishi mumkin. Misol uchun, stress, ovqatlanish, toksinlar va boshqa ekologik omillar genlarning ifodalanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Muhit va nasliy omillarning o'zaro ta'siri inson rivojlanishi va xulq-atvorini chuqur tushunishga yordam beradi. Genetik potentsialni amalga oshirish va rivojlantirish uchun atrof-muhitning qulay sharoitlari muhimdir. Shuning uchun ham psixologlar va olimlar genetik va muhit omillarini birgalikda tahlil qilib, insonning shaxsiy xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga harakat qilmoqdalar.

2. Nasl va muhit tushunchasiga zamonaviy qarashlar. Nasl va muhit tushunchasiga zamonaviy qarashlar genetik va atrof-muhit omillarining inson rivojlanishidagi o'zaro ta'sirini chuqurroq tushunishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy psixologiya va biogenetika sohasida insonning psixologik va biologik rivojlanishi nafaqat genetik irsiyat, balki uni o'rab turgan ijtimoiy va ekologik omillar bilan ham

chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi. Quyida zamonaviy qarashlar bilan bog'liq asosiy jihatlar keltiriladi:

1. Epigenetika - Epigenetika zamonaviy ilmiy qarashlarning markaziy komponentidir. Bu soha genetik kod o'zgarmasa ham, genlar faoliyatiga muhit omillari qanday ta'sir qilishi haqida tadqiqotlar olib boradi. Epigenetika orqali aniqlanganidek, oziqlanish, stress, travma, kimyoviy moddalar va ijtimoiy tajribalar kabi omillar gen ifodalanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu genlar faolligining oshishi yoki pasayishi orqali namoyon bo'ladi. Masalan, bir kishi genetik jihatdan depressiyaga moyil bo'lishi mumkin, lekin agar u qulay va qo'llab-quvvatlovchi muhitda yashasa, bu genlar faollashmasligi mumkin.

2. Gen-Muhitning o'zaro bog'liqligi - Zamonaviy qarashlarga ko'ra, nasl va muhit o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular bir-birini to'ldiradi. Bu yondashuv gen-muhit o'zaro ta'siri deb ataladi. Genetika odamning qobiliyatlari va xatti-harakatlarining asosi bo'lsa-da, muhit bu potentsialni qanday rivojlantirishni belgilaydi. Bu o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadigan tadqiqotlar turli sohalarda, jumladan ruhiy salomatlik, intellektual qobiliyatlar va ijtimoiy xulq-atvorni o'rganishda keng qo'llaniladi. Masalan, bolalikdagi stressli tajribalar (ijtimoiy muhit) bolaning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo genetikaga bog'liq himoya mexanizmlari bunga qarshi kurashishi yoki ularning ta'sirini yengillashtirishi mumkin.

3. Plastiklik va moslashuvchanlik - Zamonaviy qarashlar shaxsning rivojlanishi jarayonini "plastik" yoki moslashuvchan deb qaraydi. Bu shuni anglatadiki, insonning rivojlanishi butun umr davomida atrof-muhitga moslashish qobiliyatiga ega. Yosh bolalarda bu plastiklik yuqori darajada bo'lsa, yetuklik davrida ham genetik va muhit omillari o'zaro ta'sir qilib, shaxsiyat va xulq-atvorda o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, yangi tillarni o'rganish, yangi ko'nikmalar hosil qilish va ruhiy salomatlikni tiklash muhit ta'sirida amalga oshishi mumkin, hatto bu jarayon genetika bilan cheklangan bo'lsa ham.

4. Differensial sezgirlik gipotezasi - Bu gipotezaga ko'ra, barcha odamlar muhit ta'siriga bir xil sezgir emas. Ba'zi shaxslar genetik jihatdan muhit

omillariga ko'proq ta'sirchan bo'lib, ular ijtimoiy va psixologik sharoitlarga nisbatan yuqori darajada moslashadi yoki ulardan ko'proq zarar ko'radi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ba'zi bolalar stress yoki salbiy tajribalar ta'sirida ko'proq zarar ko'rishga moyil bo'lishi mumkin, ammo qo'llab-quvvatlovchi muhitda ularning qobiliyatlari ham boshqalarga qaraganda ko'proq rivojlanishi mumkin.

5. Genetik moyillik va muhit tanlovi -Zamonaviy qarashlarga ko'ra, odamlar o'z genetik moyilliklariga mos keladigan muhitlarni tanlashadi. Bu "gen-muhitni tanlash" - deb nomlanadi. Masalan, intellektual qobiliyati yuqori bo'lgan insonlar ko'proq o'qishga va yangi bilimlarni o'zlashtirishga moyil bo'ladilar, bu esa o'z navbatida ularning qobiliyatlarini rivojlantiradi. Boshqacha qilib aytganda, genetik moyilliklar odamni muayyan muhitlarga olib keladi, va bu muhitlar o'z navbatida genetik qobiliyatlarni rivojlantiradi.

6. Bolalikdagi tajribalar va gen ifodasi - Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bolalik davridagi stressli yoki travmatik tajribalar gen ifodasiga kuchli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolalikdagi salbiy tajribalar, xususan, noto'g'ri tarbiya yoki ijtimoiy izolyatsiya, kelajakda ruhiy salomatlikka zarar etkazadigan epigenetik o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ijobiy muhitning bolalardagi rivojlanish potentsialini ochib berishga katta ta'siri bor.

46 - rasm. Ekologik muammolarni hal etish, atrof- muhitni himoya qilish tizimining yangi bosqichi

Zamonaviy qarashlar nasl va muhit o'rtasidagi munosabatlarni keng ko'lamda ko'rib chiqadi va ularning bir-birini to'ldiruvchi rolini e'tirof etadi. Genetik va atrof-Muhit omillari o'zaro ta'sir qilib, insonning rivojlanishi va shaxsiy xususiyatlarini shakllantiradi. Shu bilan birga, genlar faqat o'z-o'zidan emas, balki ularni faollashtiruvchi yoki susaytiruvchi muhit sharoitlari orqali ifodalanadi. Bu yondashuv inson rivojlanishidagi murakkab jarayonlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi va ruhiy salomatlik, ta'lim, shaxsiyatni rivojlantirish kabi sohalarda amaliy yechimlar taklif qiladi.

Nazorat uchun savollar:

1. Differensial psixologiya metodlari inson omilini qanday o'rganadi?
2. Differensial psixologiya metodlarini sanab bering va ular nimani o'rganadi?
3. Muhit va nasliy omillarning o'zaro ta'siri haqida nimalar bilasiz?
4. Monozigotik egizaklar o'rtasidagi psixologik o'xshashliklar nimalardan iborat?
5. Muhit omillari insonda nimalarni shakllantiradi?
6. Gen-Muhitning o'zaro ta'siri nima?
7. Plastiklik va moslashuvchanlik deganda nima tushunasiz?
8. Differensial sezgirlik gipotezasi haqida nimalar bilasiz?
9. Genetik moyillik nima?

29-MAVZU: DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA INDIVIDUAL FARQLAR PSIXOLOGIYASINING ILMIY BAZASI SIFATIDA.

REJA

1. Differensial psixologiya individual farqlar psixologiyasining ilmiy bazasi sifatida.
2. Differensial psixologiya individual farqlar nazariyalari.

Tayanch soʻz va iboralar: psixologik oʻziga xosliklar, konsepsiyalar, metodologik tamoyillar, hissiyot, korrelyatsion tahlil, genetik irsiyat, shaxsiyat nazariyasi, ekstraversiya, nevrotizim, psixotizim, mantiqiy-matematik, lingvistik, fazoviy, tanaviy-kinestetik

1. **Differensial psixologiya individual farqlar psixologiyasining ilmiy bazasi sifatida.**

47- rasm. Differensial yondashuvning psixologik, metodologik asoslari.

Differensial psixologiya individual farqlar psixologiyasining ilmiy bazasi sifatida insonlar o'rtasidagi psixologik o'ziga xosliklarni o'rganadigan sohaga kiradi. U insonlarning ruhiy, aqliy va shaxsiy farqlarini tahlil qilish va ularga ilmiy asosda izoh berishga harakat qiladi. Ushbu yondashuvning ilmiy bazasi bir nechta asosiy konsepsiyalar va metodologik tamoyillarga asoslanadi:

1. Individual farqlar tushunchasi - Differensial psixologiya shaxslarning aqliy qobiliyatlari, xulq-atvori, shaxsiyati, hissiyoti va boshqa psixologik jihatlari bir xil bo'lmasligi tushunchasiga asoslanadi. Bu farqlar tug'ma (genetik) yoki orttirilgan (muhit) omillarga bog'liq bo'lishi mumkin. Differensial psixologiya bu farqlarni o'rganib, ularning paydo bo'lish sabablari va ta'sirlarini ilmiy asosda izohlashga harakat qiladi.

2. Ilmiy tadqiqot metodlari - Statistik usullar: Differensial psixologiya ko'pincha statistik metodlarga tayanadi. Misol uchun, odamlar o'rtasidagi aqliy va shaxsiy farqlarni o'rganish uchun korrelyatsion tahlillar, faktor tahlili, regressiya tahlili kabi usullar qo'llaniladi. Bu usullar individual farqlarni aniqlash va ularga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashda qo'llanadi.

- Psixometrik metodlar: Psixologik farqlarni o'lchash uchun turli testlar va anketalar ishlab chiqilgan. Aqliy qobiliyatlar, shaxsiyat xususiyatlari, motivatsiya, hissiy salohiyat va boshqalarni o'lchashda bu testlar qo'llaniladi. Masalan, IQ testlari, Big Five shaxsiyat testi, myers-Briggs tipologiyasi va boshqa testlar individual farqlarni aniqlash uchun keng qo'llaniladi.

- Eksperimental metodlar: Differensial psixologiyada eksperimental tadqiqotlar ham keng qo'llaniladi. Bu metod orqali tadqiqotchilar insonlar o'rtasidagi xatti-harakatlar va reaksiya farqlarini tahlil qiladi, va ularga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga harakat qiladi.

3. Nasl va muhit omillari - Differensial psixologiya nasl va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ilmiy jihatdan o'rganadi. Insonning individual xususiyatlari va qobiliyatlari qanchalik genetik irsiyatga bog'liq ekanligi va muhit omillari (ta'lim, ijtimoiy sharoit, oilaviy tarbiya) bu potentsialni qanday shakllantirishini tahlil qiladi.

Bu ilmiy yondashuv individual farqlarning genetik va ijtimoiy omillarga qanday ta'sir qilishini tushunishga qaratilgan.

4. Shaxsiyatning strukturalari. Shaxsiyatning tuzilishini tushunish differensial psixologiyani muhim qismidir. Ilmiy tadqiqotlar orqali shaxsiyatning turli jihatlarini o'rganish, ularni statistik va psixometrik metodlar bilan modellashtirish maqsad qilingan. Masalan, shaxsiyatning 5 asosiy omili (Big Five) modeli yoki temperamentni o'rganish modellarining qo'llanishi individual farqlar psixologiyasini ilmiy asosda tadqiq qilishning muhim qismi hisoblanadi.

5. Differensial psixologiyani amaliy qo'llanilishi - Ta'lim: Differensial psixologiya ta'lim sohasida individual o'quvchilarning farqlarini tushunishga yordam beradi. Bu bilimlar ta'lim metodikalarini talabalarning individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi.

- Kasb tanlash va yo'llash: Differensial psixologiya yollash va kasb tanlash jarayonida ham qo'llaniladi. Bu yondashuv yordamida har bir shaxsning qobiliyatlari va shaxsiyat xususiyatlarini o'rganish va ularga mos kasb yoki vazifalarni tanlash mumkin.

- Psixoterapiya va maslahat: Psixoterapevtlar va maslahat beruvchilar insonlar o'rtasidagi psixologik farqlarni tushunish orqali turli ruhiy muammolarni hal qilishda yondashuvlarini moslashtirishlari mumkin.

Differensial psixologiya ilmiy tadqiqotlar va metodologiyaga asoslangan holda insonlar o'rtasidagi psixologik farqlarni o'rganish va tahlil qilishga yo'naltirilgan. U individual farqlarni aniq o'lchash va tushunishga yordam beradi, shu bilan birga, insonlarning rivojlanishi va qobiliyatlariga ijtimoiy va genetik omillarning ta'sirini tadqiq qilish orqali insoniyatni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

2. Differensial psixologiya individual farqlar nazariyalari.

Differensial psixologiya individual farqlar nazariyalari shaxslar o'rtasidagi psixologik, intellektual va shaxsiy xususiyatlar bo'yicha farqlarni izohlashga qaratilgan. Ushbu nazariyalar insonlarning aqliy qobiliyatlari, temperament, shaxsiyat va boshqa psixologik ko'rsatkichlardagi farqlarni tahlil qilish va ular yuzaga kelishining sabablari haqida turli yondashuvlar taklif qiladi.

Quyida differensial psixologiya bo'yicha asosiy individual farqlar nazariyalari keltiriladi:

1. Galtonning irsiyat va intellekt nazariyasi. Frensis Galton differensial psixologiyaning ilk olimlaridan bo'lib, u intellektual qobiliyatlarning genetik ildizlari borligi haqidagi fikrni ilgari surdi. Galtonning tadqiqotlari ko'proq irsiyatga asoslangan bo'lib, u shaxslar o'rtasidagi intellektual farqlarni biologik va genetik omillar orqali tushuntirishga harakat qildi. Galton o'z tadqiqotlarida irsiy qobiliyatlarni o'lchash va genetik moyilliklar orqali individual farqlarni tushuntirishga asoslangan metodlarni ishlab chiqdi.

2. Spearmanning ikki omilli nazariyasi. Charlz Spearman intellektual qobiliyatlarni o'rganib, o'zining ikki omilli nazariyasini ishlab chiqdi. Bu nazariyada Spearman insonning umumiy intellekti ("g" omil) va shaxsga xos qobiliyatlari ("s" omil) farqlanishi haqida gapiradi.

- Spearman umumiy intellektni odamlarning har xil vaziyatlardagi umumiy qobiliyat sifatida tushuntiradi, "s" omili esa maxsus qobiliyatlarni anglatadi. Ushbu nazariya individual farqlarni o'lchashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

3. Kettellning 16 shaxsiyati faktori nazariyasi. Raymond Kettell shaxsiyatni o'rganish bo'yicha differensial psixologiya olimlari orasida yetakchi bo'lib, u 16 shaxsiyati faktori modeli (16 PF) ni ishlab chiqdi. Bu nazariyada Kettell shaxsiyatni o'lchash uchun asosiy faktorlarga e'tibor qaratgan va shaxslar o'rtasidagi farqlarni aniqlash uchun statistik usullar (Masalan, faktor tahlili)dan foydalangan.

- 16 PF modeli hozirgi kunda ham keng qo'llanilib, shaxsiyat diagnostikasi va tadqiqotlarda qo'llaniladi.

4. Eysenckning uch omilli shaxsiyat nazariyasi. Gans Eysenck differensial psixologiyada uch omilli shaxsiyat modelini ishlab chiqdi, unda shaxsiyatning asosiy o'lchovlari sifatida ekstraversiya, nevrotizim va psixotizimni ta'rifladi. Eysenck shaxsiyat xususiyatlarini biologik omillarga asoslangan holda tushuntirdi.

- U individual farqlarni biologik va ijtimoiy omillarning kombinatsiyasi orqali tushuntirishga harakat qildi. Ushbu yondashuv shaxsiyat o'lchovlari va individual xususiyatlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda muhim hisoblanadi.

5. Big Five (Besh omil) nazariyasi - Besh omil modeli (Big Five) shaxsiyatni tavsiflovchi eng keng tarqalgan nazariyalardan biridir. Bu modelda shaxsiyatning beshta asosiy o'lchovi mavjud: ochiqlik, mas'uliyat, ekstraversiya, kelishuvchanlik va hissiy barqarorlik. Ushbu nazariya individual farqlarni o'lchashda keng qo'llaniladi va differensial psixologiyaning asosiy tushunchalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu omillar turli ijtimoiy vaziyatlarda va muhit omillari ta'sirida shakllanishi va rivojlanishi mumkin, shuning uchun Big Five modeli shaxsiyat farqlarini tizimli o'rganish imkonini beradi.

6. Sternning kongenital va orttirilgan qobiliyatlar nazariyasi. Uilyam Stern individual farqlarni genetik va muhit ta'siridagi qobiliyatlar orqali tushuntirgan. Uning nazariyasiga ko'ra, odamlarning tug'ma qobiliyatlari va orttirilgan tajribalari shaxsiyatning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Stern bu ikki omilning o'zaro ta'sirini o'rganib, individual farqlarni izohlashga harakat qilgan. Uning tadqiqotlari differensial psixologiyaning muhim jihati bo'lib, shaxsiyat va qobiliyatlar o'rtasidagi farqlarga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlashga qaratilgan.

7. Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi - Howard Gardner o'zining ko'p intellekt nazariyasini ishlab chiqdi, unda u intellektni bir qator mustaqil qobiliyatlar sifatida ko'radi. Gardnerga ko'ra, intellekt ko'plab sohalarga bo'linadi, masalan: mantiqiy-matematik, lingvistik, musiqiy, fazoviy, tanaviy-kinestetik, shaxslararo va shaxsiy intellektlar.

Bu nazariya individual farqlarni turli intellektual qobiliyatlar bo'yicha tushuntirishga harakat qilgan va ta'lim sohasida keng qo'llanilgan.

Differensial psixologiya individual farqlar nazariyalari insonlarning ruhiy va shaxsiy xususiyatlaridagi farqlarni o'rganishga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni ifodalaydi. Bu nazariyalar irsiyat va muhit omillari, intellektual qobiliyatlar, shaxsiyat xususiyatlari, shaxsning biologik asoslari va boshqalarni chuqur o'rganishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu nazariyalar individual farqlarni aniqlash va tushunish uchun asosiy ilmiy metodologiyaga tayanadi.

Nazorat uchun savollar:

1. Differensial psixologiyaning ilmiy bazasi nechta asosiy konsepsiyalar va metodologik tamoyillarga asoslanadi?
2. Differensial psixologiyada eksperimental tadqiqotlar qanday qo'llaniladi?
3. Differensial psixologiya nasl va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni qaysi jihatdan o'rganadi?
4. Individual farqlarning genetik va ijtimoiy omillarga qanday ta'sir qilishini tushunishga qaratilgan yondashuv qaysi yondashuv edi?
5. Differensial psixologiyada shaxsiyatning tuzilishini tushunish qanday amalga oshiriladi?
6. Ruhiy muammolarni hal qilishda yondashuvlarini moslashtirish kimning vazifasiga kiradi?
7. Galtonning irsiyat va intellekt nazariyasi haqida nima bilasiz?
8. Spearmanning ikki omilli nazariyasi haqida gapirib bering.
9. Kettellning 16 shaxsiyati faktori nazariyasi nima?
10. Eysenckning uch omilli shaxsiyat nazariyasi haqida nima bilasiz?
11. Big Five (Besh OMil) nazariyasini gapirib bering.
12. Sternning kongenital va orttirilgan qobiliyatlar nazariyasi nima.
13. Howard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi haqida ma'lumotingiz bormi?

30 - MAVZU: INDIVIDUALLIKNING MAXSUS NAZARIYASI

REJA

1. Individuallikning maxsus nazariyasi.
2. Genotip va individual psixik xususiyatlarni shakllantirish muhiti.

Tayanch soʻz va iboralar: individuallik, intellekt, tanaviy-kinestetik intellekt, mantiqiy fikrlash, ehtiyojlar, istaklar, personologiya, individ, biologik parametrlar, stress psixologik reaksiyalari, ijtimoiy interaktsiyalar, empatiya, genetik potentsial

1. Individuallikning maxsus nazariyasi. Individuallikning maxsus nazariyasi - bu individual farqlarni oʻrganishga qaratilgan nazariyalardan biridir, va insonning oʻziga xos xususiyatlarini, qobiliyatlarini, va shaxsiyatini tahlil qilishga yordam beradi. Maxsus nazariyalar individuallikni tushunishda yangi yondashuvlar va metodologiyalarni taklif qiladi.

Quyida individuallikning maxsus nazariyalari haqida qisqacha ma'lumot beraman:

1. Shaxsiyatning koʻp intellekt nazariyasi (Howard Gardner). Howard Gardner oʻzining koʻp intellekt nazariyasini ilgari surdi, bu nazariyaga koʻra, intellekt nafaqat bitta oʻlchovdan iborat, balki bir qator mustaqil qobiliyatlar toʻplamidir. Gardner intellektni quyidagi turdagi koʻp intellektlar bilan tavsiflaydi:

- Lingvistik intellekt: til va til bilan bogʻliq vazifalarni yaxshi bajarish qobiliyati.

- Logik-matematik intellekt: mantiqiy fikrlash va matematik muammolarni hal qilish qobiliyati.

- Fazoviy intellekt: fazoviy tasavvur va tasvirlarni tushunish qobiliyati.

- musiqiy intellekt: musiqa va ritmlarni tushunish va yaratish qobiliyati.

- Tanaviy-kinestetik intellekt: tanaviy harakatlar va koordinatsiyani boshqarish qobiliyati.

- Shaxslararo intellekt: boshqalar bilan samarali muloqot qilish va ular bilan o‘zaro munosabatlarni tushunish qobiliyati.

- Shaxsiy intellekt: o‘z-o‘zini tushunish va o‘z hissiyotlarini boshqarish qobiliyati.

- Tabiat intellekti: tabiat bilan bog‘liq bilimlarni qabul qilish va tushunish qobiliyati.

- Gardnerning nazariyasi shaxslarning o‘ziga xos intellektual qobiliyatlarini aniqlashda yordam beradi va ta’limda individual yondashuvlarni ishlab chiqishda qo‘llaniladi.

2. Shaxsiyatning kuchli tomonlari va zaif tomonlari nazariyasi (Sigmund Freyd)

- Sigmund Freud shaxsiyatni id, ego va superego kabi uchta tuzilma orqali tushuntirdi. Unga ko‘ra:

- Id: shaxsiyatning instinktiv va impulsiv qismini tashkil etadi, asosiy ehtiyojlar va istaklarni ifodalaydi.

- Ego: idning istaklarini reallik va ijtimoiy me'yorlar asosida boshqaradi, shaxsiyatning muvozanatini saqlaydi.

- Superego: ijtimoiy me'yorlar va axloqiy qadriyatlarni ifodalaydi, shaxsiyatning axloqiy va etik qoidalarini belgilaydi.

- Freydning nazariyasi shaxsiyatdagi kuchli va zaif tomonlarni tushunishga yordam beradi, shaxsiy ehtiyojlar va ichki konfliktlarni qanday hal qilishni ko‘rsatadi.

3. Personologiya va shaxsiyatning rivojlanish nazariyasi (George Kelly)

- George Kelly shaxsiyatni “shaxsiy nazariyalar” nazariyasi orqali tushuntirdi. Kellyga ko‘ra, odamlar o‘z shaxsiy tajribalari va ijtimoiy o‘zaro munosabatlar orqali dunyoni tushunadilar va bu tushunchalar asosida qarorlar qabul qiladilar.

- Shaxsiyatning rivojlanishi, Kellyning fikricha, shaxsning o‘z tajribalarini qanday izohlashi va bu izohlarni qanday yangilanishi bilan bog‘liq. U shaxsning ichki nazariyalarini yaratishi va yangilanishi orqali individlarning o‘zgarishini tushuntiradi.

4. Psixometrik nazariya (Raymond Cattell) Raymond Cattell shaxsiyatni 16 ta asosiy faktor orqali tavsiflovchi modelni ishlab chiqdi. Cattell bu faktorlarni statistik tahlil yordamida aniqladi va shaxsiyatning turli jihatlarini o'lchash uchun 16PF (16 Personality Factor) testini ishlab chiqdi.

- Bu nazariya shaxsiyatning ko'plab jihatlarini o'lchash va individual farqlarni aniqlashga yordam beradi.

5. Eksistensial nazariya (Rollo may) Rollo may eksistensial psixologiyaning vakili bo'lib, individning ma'no izlash va hayotdagi qarorlarni qabul qilishdagi erkinligi va mas'uliyatini ta'kidladi. Uning nazariyasiga ko'ra, individuallik shaxsning o'zligini yaratish va hayotiy ma'nosini topish orqali shakllanadi. Mayning yondashuvi shaxsiyatning individuallik va erkinlik nuqtai nazaridan rivojlanishiga yordam beradi.

6. Faktor nazariyasi (Gordon Allport)

Gordon Allport shaxsiyatni tavsiflash uchun faktor nazariyasini taklif qildi. Uning fikricha, shaxsiyat omillari individual farqlarga asoslangan bo'lib, har bir inson o'zining xususiyatlari va qobiliyatlariga ega.

Allport shaxsiyatni tavsiflovchi asosiy omillarni o'rganib, shaxsiyatning individuallik va turli xil psixologik xususiyatlarni qanday ko'rsatishini tahlil qilishga harakat qilgan.

Individuallikning maxsus nazariyalari shaxslarning o'ziga xos xususiyatlarini, qobiliyatlarini va psixologik farqlarini tushunishga yordam beradi. Ular turli yondashuvlar va metodologiyalar orqali individlarning o'zgarishini va rivojlanishini izohlashga harakat qiladi. Shu bilan birga, bu nazariyalar shaxsiyatni o'rganishda individual yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Genotip va individual psixik xususiyatlarni shakllantirish muhiti o'rtasidagi munosabat differensial psixologiyada muhim ahamiyatga ega. Ushbu ikki faktor bir-birini to'ldiradi va insonlarning psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va shaxsiyatining shakllanishida qanday rol o'ynashini tushunishga yordam beradi.

2. Genotip va individual psixik xususiyatlarni shakllantirish muhiti. Genotip - bu individning genetik kodining to'liq to'plami bo'lib, genlar orqali o'tkazilgan xususiyatlar va qobiliyatlarning biologik asoslarini anglatadi.

48- rasm. Inson shaxsining psixologiyasi

Genotip quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi: Genetik Irsi: genotip bir qator irsiy xususiyatlar, masalan, temperament, aqliy qobiliyatlar, shaxsiyat xususiyatlari va boshqa biologik parametrlarni belgilaydi. Masalan, ba'zi genlar insonning stressga qanday reaksiya berishini yoki xatti-harakatlarini o'z ichiga olishi mumkin.

Biologik yuzaga kelishi: Genotip orqali organizmning fiziologik va biologik xususiyatlari shakllanadi. Misol uchun, genetik o'zgarishlar aqliy qobiliyatlarni yoki jismoniy rivojlanishni ta'sir qilishi mumkin.

Genetik potensial: genotip insonning o'ziga xos psixik xususiyatlari va qobiliyatlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi, ammo bu potentsialning amalga oshishi muhit omillariga bog'liq.

2. Shakllantirish muhiti - bu individning hayoti davomida yuzaga keladigan barcha tashqi omillarni o'z ichiga oladi, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Oilaviy muhit: oila a'zolarining tarbiyaviy uslublari, ularning shaxsiy tajribalari va qiymatlari bolaning psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, bolaning hissiy qo'llab-quvvatlanishi yoki qattiqroq ijtimoiy muhit uning temperament va shaxsiyatini shakllantirishi mumkin.

Ta'lim muhiti: ta'lim tizimi, o'qitish uslublari, maktabdagi ijtimoiy muhit va o'quvchilar bilan o'zaro munosabatlar bolalarning aqliy rivojlanishi va shaxsiyatining shakllanishiga ta'sir qiladi.

Madaniy muhit: madaniyat va ijtimoiy me'yorlar individning psixologik rivojlanishi va shaxsiyatining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Madaniy qadriyatlar va an'analar individning xatti-harakatlarini va psixologik reaksiyalarini shakllantirishi mumkin.

Ijtimoiy muhit: do'stlar, jamiyatdagi ijtimoiy guruhlar, va ijtimoiy tajribalar shaxsiyat va psixologik xususiyatlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Masalan, bolalar ijtimoiy interaktsiyalar orqali empatiya va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

3. Genotip va muhitning o'zaro ta'siri Epigenetika: genotip va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushunish uchun epigenetika nazariyasi muhimdir. Epigenetika genetik materialning qanday ifodalanishini va tashqi muhitning genotipga qanday ta'sir qilishini o'rganadi. Masalan, muhitning ayrim omillari (Masalan, stress yoki ovqatlanish) genlarning ifodalanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Genotip-muhit o'zaro ta'siri: genotip va muhit bir-birini to'ldirib, individning psixologik xususiyatlarini shakllantiradi. Masalan, genetik potentsial yuqori bo'lgan bola o'zining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ta'lim va qo'llab-quvvatlashdan foyda ko'radi. Shuningdek, muhit shart-sharoitlari genetik potentsialni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi

Genotip va shakllantirish muhiti individual psixik xususiyatlarning rivojlanishi va shakllanishida birgalikda ishlaydi. Genotip biologik va genetik asoslarni taqdim etsa, muhit omillari bu potentsialning amalga oshirishida muhim rol o'ynaydi. Ularning o'zaro ta'siri individning shaxsiyatini, intellektual qobiliyatlarini va boshqa psixologik xususiyatlarini shakllantiradi.

Nazorat uchun savollar:

1. Individuallikning maxsus nazariyalari haqida qanday ma'lumotlar bilasiz?
2. Howard Gardnerning ko'p intellekt nazariyasi nimadan iborat?
3. Shaxsiyatning kuchli va zaif tomonlari nazariyasi (Sigmund Freyd) haqida nimalar bilasiz?
4. George Kelly shaxsiyatni qaysi nazariya orqali tushuntirdi?
5. Raymond Cattellning psixometrik nazariyasi haqida nimalar bilasiz?
6. Gordon Allport shaxsiyatni tavsiflash uchun faktor nazariyasini qanday ishlab chiqdi?
7. Individning genetik kodining to'liq to'plami bu-?
8. Genotip qanday jihatlarni o'z ichiga oladi?
9. Individning hayoti davomida yuzaga keladigan barcha tashqi omillarni o'z ichiga oladi, bu-?
10. Epigenetika nimani o'rganadi?

GLOSSARIY

Avtoritarizm — buyruq asosidagi talablarga o'ylamasdan ko'r-ko'rona bo'ysunish. Akseleratsiya — bolalar va o'smirlarda oldingi avlodga nisbatan bo'y nisbati va jinsiy taraqqiyotning tezlanishi, jadallashishi.

Andragogika — kattalar ta'limini tashkil etish masalalari bilan shug'ullanadi.

Asab tizimi — hayvon va odam organizmining barcha funksiyalarini o'zaro hamda tashqi muhit bilan to'g'rilab, uyg'unlashtirib turuvchi a'zolar tizimi. U organizmning ichki muhitida ro'y beradigan o'zgarishlar va tashqi muhit ta'sirida qo'zg'alib, turli a'zolariga ta'sir etgan holda ularning faoliyatini kuchaytirib yoki susaytirib turadi.

Aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasi — rus psixologi P.Ya.Galperin tomonidan ishlab chiqilgan va uning shogirdlari tomonidan rivojlantirilgan ta'limot bo'lib, bilim, ko'nikma va malakalar shakllanishining umumiy psixologik asoslari bosqichma-bosqich ma'lum dastur asosida rivojlanadi.

Axloq — shaxsning jamiyatga va boshqa kishilarga nisbatan burchini belgilab beruvchi me'yorlar tizimi, ma'naviy xulq qoidalari.

Bilish — psixik aks ettirish jarayoni, bilimlarni egallash va uni o'zgartirishni ta'minlaydi.

Bine — Simon testi — bolalar aqliy rivojlanish usuli. Fransuz psixologlari Bine va Simon tomonidan ishlab chiqilgan. Ular ilk bor eksperimental psixologiyaga asos solishgan.

Birinchi signal tizimi — narsa va hodisalarning sezgi a'zolariga bevosita ta'sir etishi natijasida bosh miya yarim sharlari qobig'ida hosil bo'ladigan shartli muvaqqat nerv bog'lanishlari. U sezgi va idrok turlarida namoyon bo'ladi.

Borliq — ob'ektiv olamning ongdan xoli bo'lgan holda mavjudligini bildiruvchi falsafiy tushuncha.

Bosh miya — markaziy nerv tizimining old qismi bo'lib, u bosh miya qobig'ida joylashgan oliy nerv tizimining moddiy asosi. Bosh miyaning o'rtacha og'irligi 1470 g.

Bosh miya katta yarim sharlari - bosh miyaning ikki pallasi. Uning ustki qismi uchun chuqur bo'lmagan o'nqir-cho'nqirlardan iborat. Bosh miya katta yarim shar orqa, old, yon, orolcha, orqa umurtqalarga bo'linadi. Miya nerv kataklari neyronlardan iborat bo'lib, ikki katta yarim sharlar po'stlog'ini tashkil etadi. Miyadagi oq suyuqlik neyron o'simtalaridan tarkib topib, miya yollarini ko'rsatib turadi.

Boshqarish — tabiatning turlicha bo'lgan (biologik, ijtimoiy va texnik, tizimlari) funksiyalarini, ularning ishini tashkil qilish, maqsad va dasturlarini amalga oshirishga qaratilgan jarayon.

Differensial psixologiya- — psixologiyaning shaxslar orasidagi individual farqlarni (yoki guruhlar o'rtasidagi psixologik farqlarni) o'rganadigan sohasi hisoblanadi.

Empatiya — insonning boshqalarga hamdard bo'lishi, ularning holatini tushunishi, ularga beg'araz yordam ko'rsatishga tayyorligi.

Eksperiment — tajriba — psixologiyaning asosiy metodlaridan, o'zgaruvchan mustaqil psixologik holatlarning boshqa nomustaqil holatlariga ta'sir etishdagi aniq ma'lumotlarga tayanadi.

Faol - shaxsiy negativizm — bolalarning qarama-qarshi xarakterga ega bo'lgan faoliyatni bajarishi.

Genezis — biror-bir hodisa yoki narsa rivojlanishi jarayonining qonuniyatlarini aks ettiruvchi tushuncha.

Genetik metod — psixik holatlarning paydo bo'lishi va ularning quyidan yuqoriga qarab rivojlanishi jarayonini o'rganish usullari.

Genotip — ota-onadan farzandga oladigan genlar majmui, irsiy asosi.

Gerontopsixologiya — psixologiya tarmogi, qarilik davri psixologiyasini o'rganadi.

Geshtalt psixologiya — hozirgi zamon chet el psixologiya maktablaridan biri bo'lib, XX asrning 30-yillarida Olmoniyada bunyodga kelgan. Bular murakkab psixik voqelikni tushuntirish uchun hodisalarning bir butunligini asos qilib oladilar. Asoschilar m.Vertxeymer, V.Kyoler, N. Koffka.

Harakatning oriyentrlash asosi — aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich rivojlanish nazariyasida kiritilgan tushuncha. Harakatning oriyentirlash asosi bolaning shakllantirilayotgan harakat va uni to'g'ri, muvaffaqiyatli bajarish sharoitlari va sifatlari bilan dastlabki tanishish jarayoni va natijasidir.

Harakatlantiruvchi kuchlari - insonda yuzaga keluvchi yangi ehtiyojlar bilan uni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi ziddiyat.

Imprinting - qandaydir xulq-atvor shaklini maxsus o'rgatilmasdan, tug'ilishi bilanoq o'zlashtirish.

Interferensiya - malakalardagi salbiy ta'sir bo'lib, bunda eski malaka yangisining shakllanishiga xalaqit beradi.

Iste'dod — shaxs qobiliyati rivojining yuqori darajasi. Identifikatsiya — shaxsning o'zini o'zga odam bilan emotsional va boshqa tomondan tenglashtirishi.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasi — inson tomonidan hayotiy tajribani egallash jarayoni ijtimoiy ta'sirlar va ular bilan bog'liq mustahkamlash va jazolash asosida amalga oshadi deb tushuntiruvchi ijtimoiy psixologik nazariya.

Konformlik — individning guruh fikrlariga tashqi tomondangina qo'shilib, ichki tomondan esa qo'shilmay o'z fikrida qolishi, guruhga ongli ravishda moslashishi.

Kuzatish — psixik xususiyatlarni uzoq vaqt davomida, planli, biror maqsad asosida o'rganish.

Kuzatuvchanlik — shaxs xususiyatlaridan biri, u kishining idrok qilish jarayonida narsalarni kamdan kam uchraydigan, ammo muhim tomonlarini payqay olishida namoyon bo'ladi.

Ko'nikma — oldinga qo'yilgan maqsad va xatti-harakat sharoitidan kelib chiqadigan muvaffaqiyatli harakatlar usullarini tanlash va amalga oshirish uchun mavjud bilimlar va malakalardan foydalanishdir.

Ko'nikma eksteriorizatsiya qilishni — bilimlarning jismoniy harakatga mujassamlashuvini taqozo etadi.

Layoqat — nerv tizimining ba'zi irsiy determinlashgan anatomik-fiziologik xususiyati. Odamda qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki yakka, tug'ma, tabiiy zaminidir.

Longityud tadqiqot — tekshiriluvchilarni uzoq muddat va doimiy ravishda o'rganish. Longityud

Malaka — mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarishning avtomatlashgan usullari. Majburiyat yoki javobgarlikni his qilish - erkinlikning qarama-qarshi jihati bo'lib, bu shaxsning manfaatlariga xizmat qiladi.

Mayl — shaxs qiziqishlari va fikrlarining biror faoliyat bilan shug'ullanishiga jalb etilganligi. Mayl shaxsda kuchli istak, xohish tarzida namoyon bo'lib, bajo keltirilganda odamga mamnuniyat baxsh etadi.

Mahorat madaniyati — har bir tadbirni zo'r quvonchli qalbdan tashkil qilish.

Ma'naviy madaniyat — talabalarning ijodiy, ma'naviy, badiiy faoliyatini tashkil qilishdir.

Metod — bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisi.

Miqdoriy tahlil — moddalar xususiyatining tuzilishini miqdoriy jihatdan aniqlash metodlarining yig'indisi.

Motiv — inson xulq-atvorining ichki barqarorligi, harakatga undovchi kuch, sababdir.

Motivatsiya esa xulq-atvorni psixologik va fiziologik boshqarishning dinamik jarayoni, motivlar yig'indisi bo'lib, unga tashabbus, yo'nalganlik, tashkilotchilik, qo'llab-quvvatlash kiradi.

Muammoli vaziyat — bilish ehtiyojini qondirishda tafakkur qilish sharti bo'lgan psixologik vaziyat. **Muammoli ta'lim** — o'quvchining faolligini oshirishga qaratilgan va o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadigan o'qitish usuli.

Muhit — organizm tug'ilgan, rivojlanadigan va yashaydigan tashqi omillar, sharoitlar va ob'ektlar majmuasi.

Negativizm — bolalar psixologiyasida atrofdagi kishilarga nisbatan bolaning sababsiz qarshilik ko'rsatishi. Negativizm ikki xil bo'lib, passiv - taklif qilingan faoliyatning bola tomonidan bajarilmasligi.

Nutq — odamlarning til vositasi bilan aloqa qilishining tarixan tarkib topgan shakli.

Odatlar — bu kundalik faoliyatda ko‘p takrorlanishi natijasida avtomatlashgan va bajarilishi shaxsning funksional ehtiyojiga aylanib ketgan harakatlardan iborat individual xislat.

Ong va faoliyat birligi - psixologiyaning ong bilan faoliyatning birligi, uning o‘zaro bog‘liqligini e‘tirof etuvchi g‘oya.

Ontogenez — organizmning individual rivojlanishi. Tirik mavjudotning paydo bo‘lgan davridan to oxirigacha bo‘lgan davrdagi o‘zgarishlar majmui.

Operant o‘rganish — bilim, ko‘nikma va malakalar sinab ko‘rish va xato qilish metodi orqali o‘rganiladi. Individ duch keladigan vaziyatlar unda turli instinktiv, shartsiz, shartli reaksiyalarni vujudga keltiradi. Organizm ketma-ket amalda masalani yechish uchun har birini sinab ko‘radi va bunda avtomatik ravishda erishilgan natijani baholaydi.

Pedagogik psixologiya — ta‘lim va tarbiya jarayonlarining psixologik qonuniyatlari hamda pedagogik faoliyatning psixologik xususiyatlarini o‘rganuvchi psixologiya fani sohalaridan biridir.

Psixik taraqqiyot qonuniyatlari - bir yosh davridan boshqa davrga o‘tishda inson psixikasi va xulq-atvorida yuzaga keluvchi o‘zgarishlar va ularning sabablarini tavsiflab beruvchi qonundir.

Psixik rivojlanishning revolutsion o‘zgarishlari — bir yosh davridan ikkinchi yosh davriga o‘tishda inson xulq-atvori va psixikasida yuzaga keluvchi jadal hamda chuqur qayta qurishdir.

Psixik rivojlanishning situativ o‘zgarishlari — inson xulq-atvori va psixikasida tashkil etilgan yoki maxsus tashkil etilmagan ta‘lim-tarbiya ta‘siri ostida yuzaga keluvchi, ya‘ni vaziyat bilan bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlar.

Psixik rivojlanishning evolutsion o‘zgarishlari - bir yosh davridan ikkinchi yosh davriga o‘tishda inson xulq-atvori va psixikasida sekinlik bilan amalga oshadigan, barqaror o‘zgarishlar.

Qobiliyatlar — shaxsga ma'lum faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish, bilimlarni tez va osonlik bilan o'zlashtirishga yordam beruvchi individual psixologik xususiyat.

Reprezentativlik — tanlov guruhining o'rganilayotgan sifatlar majmuini ishonchliligini va to'g'riligini ifodalovchi mezon.

Rivojlanishning senzitiv davri - bir yosh davrida psixikaning muayyan tomonlari samarali rivojlanishi uchun optimal imkoniyatlar davri.

Rivojlanishning omillari - bolaning psixikasi va xulq-atvori rivojlanishini belgilovchi omillar tizimi.

Rivojlanish sharoitlari - shaxsning shakllanishi bog'liq bo'lgan omillar. Rivojlanish sharoitlariga inson atrofidagi kishilar, ular orasidagi shaxslararo munosabat, moddiy va madaniy madaniyat predmetlari va boshqalar kiradi.

Ruhiyat madaniyati - talabalarning ma'naviy ehtiyojlariga to'g'ri ta'sir ko'rsatish.

Rivojlanishning eng yaqin zonasi - murakkab vaziyatni hal etishda bolaning mustaqilligini hamda kattalar rahbarligida bajarilgan vazifa orasidagi farq.

Senzitivlik — turli ta'sirga nisbatan sezgilarning tez va kuchli qo'zg'alishi

Senzitiv yosh davrlari — yoshning o'sish davrlari. Bunda ma'lum yosh davriga xos psixik xususiyat va jarayonlar, yuqori darajada yaxshi rivojlangan. Oldindan yoki kechikib kelgan senzitiv yosh davri ta'lim jarayonining samaradorligiga salbiy ta'sir etadi.

Suhbat — psixologiya metodlaridan biri, nutq muloqoti yordamida bevosita yoki bivosita ma'lumot olinadi.

Siyosiy madaniyat — davr talabiga mos iqtisodiy, ijtimoiy bilimga ega bo'lish.

Tabiiy eksperiment — tekshiriluvchini o'ziga bildirmagan holda uni o'yin, o'qish yoki mehnat faoliyatida o'rganishdan iborat psixologik tajriba.

Tarbiya - tarbiyachi tomonidan tarbiyalanuvchida barqaror axloqiy xislat va hulqiy fazilatlarni tarkib toptirish, shakllantirish maqsadida tarbiyalanuvchining ongiga aniq maqsad yo'lida tarbiyaviy ta'sir etish jarayonidir.

Ta'lim — u o'qituvchi va o'quvchining birgalikdagi o'quv faoliyatidan iborat bo'lib, bilim, ko'nikma va malakalarni uzatish jarayonidir, hayotiy tajribani o'qituvchidan o'quvchiga uzatishdir.

Taraqqiyot omillari — bolaning psixik va xulq-atvor rivojlanishini belgilaydigan omillar tizimi. Taraqqiyot omillari, ta'lim va tarbiya mazmunini, o'qituvchi va tarbiyachilarning pedagogik tayyorgarligini, ta'lim va tarbiyaning usul, vositalari va boshqa ko'pgina bolaning psixologik taraqqiyotiga bog'liq narsalarni o'z ichiga oladi.

Taqlidchanlik — namuna bo'lib hisoblanadigan ob'ekt xulq-atvoridan tezda nusxa olish natijasida ro'y beradigan o'rganish turi.

Test — inson psixologiyasi va xulq-atvorini miqdor hamda sifat jihatdan baholashga mo'ljallangan psixologik tadqiqotning standartlashtirilgan metodi.

Verbal o'rganish — insonning yangi tajribani til orqali o'zlashtirishidir. Bunday o'rganish natijasida inson nutqni egallagan boshqa odamlarga, bilim, ko'nikma va malakalarni uzatishi mumkin.

Vikar o'rganish - boshqa odamlar xulq-atvorini to'g'ridan to'g'ri kuzatish orqali o'rganish bo'lib, unda inson kuzatilayotgan xulq-atvor shakllarini o'zlashtiradi.

Vegetativ nerv tizimi — nerv tizimining organizm ichki a'zolari faoliyatini va modda almashinuvini boshqarib turadigan bir qismi. Vegetativ nerv tizimi markaziy nerv tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu bosh miya qobig'i tomonidan boshqariladi. Vegetativ nerv tizimi simpatik va parasimpatik nervlar deb ataluvchi ikki qismga bo'linadi.

Yosh — individning ma'lum aniq vaqtda belgilangan psixik taraqqiyotining bosqichi. Ushbu bosqichda uning shaxs sifatidagi fiziologik va psixologik o'zgarishlari kuzatiladi.

Yosh davri nizolari — o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar ro'y beradi.

Yosh psixologiyasi - inson psixikasining yosh jihatdan taraqqiyoti, psixik jarayonlar hamda inson shaxsi xislatlarining ontogenezinini o'rganuvchi fan.

Yetakchi faoliyat — faoliyat turlaridan biri bo‘lib, bunda ma’lum davr ichida shaxs sifat jihatidan o‘zgarib shakllanadi. Masalan, bog‘cha yoshi davridagi o‘yin faoliyati.

Zehn — nerv tizimining ba’zi genetik nazariyalari anatomikfiziologik xususiyati bo‘lib, u kishida qobiliyatlar tarkib topishi va rivojlanishining dastlabki individual tug‘ma tabiiy zaminidir. Ideal — biror narsaning namunasi, ayrim odam yoki guruh xatti-harakatlari va intilishini belgilovchi oliy maqsad.

G‘oyaviy e’tiqod - bu bilimning, o‘sha shaxsga xos bo‘lgan intellektual, emotsional va iroda sifatlarining sintezi, g‘oyalar va xatti-harakatlar bir butunligining negizidir.

Shaxs — ijtimoiy munosabatlarga kiruvchi va ongli faoliyat bilan shug‘ullanuvchi betakror odam.

Shartli reflektor o‘rganish - shartli refleks mexanizmi bo‘yicha yangi qo‘zg‘atuvchilarga reaksiyalarni o‘zlashtirish.

O‘zlashtirish — bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash.

O‘z-o‘zini tuta bilish — shaxsning muayyan sharoitlarda ortiqcha fikr, his-tuyg‘u, xatti-harakatlarni ongli ravishda tiyib turish, o‘z fikr, hissiyot va harakatlarini maqsadga muvofiq yo‘naltira olishdan iborat irodaviy xarakter xislati.

O‘rganish — insonning o‘quv faoliyati natijasida yangi psixologik sifat va xususiyatlarni o‘zlashtirganligini bildiradi.

O‘qish — bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash uchun qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan o‘quvchi tomonidan amalga oshiriladigan o‘quv harakatlaridir. O‘quv faoliyati natijasida inson yangi bilim, ko‘nikma va malakalar egallaydi, yoki mavjudlarini o‘zgartiradi, o‘z qobiliyatlarini rivojlantiradigan, takomillashtiradigan jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. PF-79-son 26.05.2023 maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida.
2. PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmonida 08.10.2019
3. Designing effective monitoring and evaluation of education systems for 2030: A global synthesiss of policies and practices (UNESCO Education Sector Division for Policies and Lifelong Learning Systems, January 2016), p 38,52,77
4. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.– Toshkent: O'zbekiston, 2017.
5. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", 2017.
6. Mirziyoev Sh.M. milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. – Toshkent: "O'zbekiston", NMIU, 2017.
7. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent: "O'zbekiston", NMIU, 2018. 170
8. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug',5. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug'va kelajagi farovon bo'ladi. –Toshkent: "O'zbekiston", NMIU, 2019.
9. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev asarlari va ma'ruzalaridan olingan fikrlar. – Toshkent: "Yoshlar nashriyot uyi", 2019.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida. (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-Modda).
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy majlisga murojaatnomasi 24.01.2020. <https://president.uz/uz>

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8- oktyabr “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-son Farmoni.
13. Uzluksiz ma’naviy tarbiya kontsepsiyasi. 2019 -yil 31 -dekabr. O‘zbekiston Respublikasi VM Qarori №1059, Toshkent sh.
14. Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston mustaqilligining 33 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi 31.08.2024
15. Nishonova N. G., Komilova D. U., Abdullayeva M. X. Xolnazarova. Rivojlanish psixologiyasi va Pedagogik psixologiya TDPU bosmaxonasi 2019 Z.T.
16. Nishonova Z., Alimova G., “Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi adabiyot jamg‘armasi nashriyoti T – 2006 -y.
17. Abdulmadjidova, M., & Ismatillayeva, I. (2024). Ilk o 'spirinlik davrida kasbiy tanlov muammosi. *Universal xalqaro ilmiy jurnal* , 1 (4), 520-521.
18. Abdulmadjidova M. D. “Ilk o‘spirinlik davrida mehnatga munosabatning shakllanishi” ADPI Ilmiy xabarnoma. 2024/3son 68 bet.
19. Dilmurodjan qizi, m. A. (2024). Psychological and social determinants of professional choice. *Ijtimoiy fanlarda innovatsiya onlayn ilmiy jurnali*, 4(2), 183–186. Retrieved from <https://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/9881>
20. Jalilova S. X. Taraqqiyot psixologiyasi va differensial psixologiya o‘quv qo‘llanma Toshkent “Innovatsiya – ziyo” 2022-y
21. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi Nazariy eksperimental tahlil Toshkent “Noshir” 2010-y
22. Anastasi A. Differential Psychology The MacMillan company New York 1988-y
23. Rogers, C. On Becoming a Person. Houghton mifflin 1961- y.
24. Hurlock, E. B. Child Development. Mc. Graff- Hill Education 1978-y
25. Cole, m.,& Cole S. R. The devoplopment of Children. Word Publishers 2001-y

26. Plomin R. DeFries J. C. Knopik V.S & Neiderhiser J.M. Behavioral Genetics Worth Publishers

27. Boqiyev M. B. Rivojlanish psixologiyasi. Toshkent “Sharq” nashriyoti 2012-y

28. G‘oziyev E. G‘. Rivojlanish psixologiyasi Toshkent “Sharq” nashriyoti 2020-y.

29. Nishonova Z. Ta’lim va tarbiya jarayonida psixik rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari Toshkent “Fan va Texnologiya” nashriyoti.

30. Karimova V. Bola Psixikasi rivojlanishining yosh davrlari Toshkent “Yangi asr avlodi” 2019-y

31. Boqiyev M. B. Maktabgacha ta’lim muassasalarida psixologik diagnostika va korreksiya Toshkent Istiqlol nashriyoti 2022-y.

32. To‘rayev N. Rivojlanish psixologiyasining amaliy masalalari Toshkent Fan va texnologiyalar 2023-y.

33. Xalimova M. V Psixologiya nazariyasi va tarixi O‘quv uslubiy qo‘llanma 2023-y

Axborot manbalari:

1. WWW.tdpu. Uz
2. WWW.pedagog.uz
3. WWW.Ziyonet.uz
4. WWW.edu.uz
5. tdpu-INTERNET.Ped
6. www.press-service.uz/uz/

MUNDARIJA

Kirish	3
I MODUL Rivojlanish psixologiyasi tarixi va nazariyasi.	
1-Mavzu: Rivojlanish psixologiyasining predmeti	7
2-Mavzu: Rivojlanish psixologiyasini shakllanish tarixi.....	20
3-Mavzu: Rivojlanish psixologiyasining nazariy va amaliy vazifalari.....	34
4-Mavzu: Rivojlanish psixologiyasining ilmiy tadqiqot metodlari.....	46
5-Mavzu: Shaxs rivojlanishi nazariyalari. Bola psixik rivojlanish nazariyalari.....	65
6-Mavzu: Dastlabki bixeviorizm nazariyasining sharhi.....	71
7-Mavzu: Psixologik rivojlanish va uni davrlashtirish muammolari.....	80
8-Mavzu: Ontogenezning ilk davrida psixik rivojlanish xususiyatlar.....	86
9-Mavzu: Chaqaloqlik davrining umumiy fiziologik xususiyatlari.....	93
10-Mavzu: Go‘daklik davri rivojlanish xususiyatlari.....	100
11-Mavzu: Kognitiv o‘zgarishlar, psixosotsial rivojlanish.....	107
12-Mavzu: Ilk bolalik davri rivojlanish xususiyatlari.....	115
13-Mavzu: Uch yosh inqiroz.....	124
14-Mavzu: Maktabgacha yosh davri rivojlanish xususiyatlari.....	131
II MODUL. RIVOJLANISH VA DIFFERENSIAL PSIXOLOGIYA YOSHGA OID XUSUSIYATLARI.	
15-Mavzu: Bolalardagi diqqatning yetishmovchiligi sindromi. giperdinamik va gipodinamik sindromlar.....	145
16-Mavzu: Kichik maktab yosh davri rivojlanish xususiyatlari. (6-11 yosh).....	150

17-Mavzu: Kichik maktab yosh davrida ijtimoiy-psixologik rivojlanish.....	158
18-Mavzu: O‘smirlik davri rivojlanish xususiyatlari.....	167
19-Mavzu: O‘smirlik psixikasi va xulq-atvorini o‘ziga xos xususiyatlar.....	178
20-Mavzu: Ilk o‘spirinlik davri.....	196
21-Mavzu: Ilk o‘spirinlik davridagi o‘quvchilarning kasbiy tanlovi va uni shakllantirishning psixologik determinatsiyasi. (10-11-sinflar misolida).....	201
22-Mavzu: Ilk yetuklik 20 yoshdan 40 yoshgacha.....	210
23-Mavzu: O‘rta yetuklik 40 yoshdan va 55 yoshgacha.....	216
24-Mavzu: Kechikkan yetuklik gerontopsixologiya.....	221
25-Mavzu: Differensial psixologiya fani predmeti fan sifatidagi o‘rni.....	228
26-Mavzu: Differensial psixologiyani rivojlanish bosqichlari.....	233
27-Mavzu: Differensial psixologiya fanini xorij davlatlarida rivojlanishi.....	236
28-Mavzu: Differensial psixologik tadqiqot yo‘nalishlari.....	243
29-Mavzu: Differensial psixologiya individual farqlar psixologiyasining ilmiy bazasi sifatida.....	251
30-Mavzu: Individuallikning maxsus nazariyasi.....	257

**ABDULMADJIDOVA MAXDIYONA
DILMURODJON QIZI**

**RIVOLANISH
PSIXOLOGIIYASI VA
DIFFERENSIAL
PSIXOLOGIIYA
(DARSLIK)**

Muharrir: O.Abdullayev

Dizayner: J.Kabulov

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MChJ

Andijon shaxri, Boburshox ko`chasi, 39 a uy.

Nashriyot litsenziya raqami: № 156677.

2023-yil 7-noyabrda berilgan.

+99899 906 90 71

Bosmaxonaga 2025-yil 16-mayda berildi. Bosishga
2025-yil 23-mayda ruxsat etildi. Bichimi 84x108 1/16.
Hajmi 17,2 bosma taboq. Times New Roman garniturasida,
ofset qog`ozi, ofset usulida chop etildi.
Buyurtma 328 Adadi 100 dona.

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.

Andijon shahar Boburshoh ko`chasi, 39 a uy.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi
huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar
agentligining 19.02.2025 dagi 627268. raqamli guvohnomasi.